

Григорій
Квітка-Основ'яненко

СВАТАННЯ
НА ГОНЧАРІВЦІ

*Повісті
П'єси*

ПОВІСТІ

МАРУСЯ

Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої речі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелів і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобинка у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра — що Бог дасть! Адже ж, живучи промеж людей, тільки й чуєш: там дзвонять по душі, там голосять по покійнику, там справляють старцям обід... Що в бога день тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а той вмер... Ти і не оглядишся і незчуєшся, як zostавсь сам собі на світі; хоч і з людьми і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелі, яких поховав, або і зовсім незвісні; та воно тобі усе равно, що блукаєш у дрімучому лісі! Ось стань про приятелів згадувать, то уся твоя пісня на один лад: от з тим ми хлопцями були — і вже він вмер, а з тим до школи укупі ходили — і той вмер, з тим парубкували — і той вмер; і сей, і той, і той, і сей, — усі повмирали. Коли ж се так є, так і пам'ятуй собі добре, що не забудуть і тебе на сім світі, озьмуть і не будуть питатись: чи хочеш до гурту, чи ще б, може, погуляв?

А після такої думки чого ж би нам, невічним, та пристращатись до уременного? Чому б так не робить: наградив тебе Бог щастям, що батько й мати твої живуть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості і кохаєш, і поважаєш, або жінкою до тебе доброю, послушною, хазяйкою невсипущою, або діточками покірними та слухняними — хвали за се Бога і лягаючи, і устаючи, а їх

шануй і кохай, і для них не жалій не тільки ніяких трудів, худоби, та, коли нужда звелить, душу свою за них положи, розпинайся, умри за них, та усе-таки пам'ятуй, що й вони на сім світі такі ж гості, як ти і усякий чоловік, — чи цар, чи пан, чи архирей, чи салдат, чи личман¹. Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалем, та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як щодня у отченаші читаєш: «Господи! буде воля твоя з нами грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, — і саму болість, хоч би яку-небудь: бо, не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього пам'ятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховать завтра; і усі будемо укупі, у Господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне.

Ще ж і се ми думаємо, що як постигне кого-небудь біда і нещастя, що похова кого із своєї сім'ї або і родичів, то буцімто сеє чоловікові приходить за його гріхи й неправди прежніі. Ні, не так се є! Ось послухайте лишень, як нам панотець у церкві чита, що Господь небесний нам як отець дітям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: от зберуться діти на вулицю грати, та будуть промеж ними щасливіші, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна, і що усяк її може зобідити. Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не перейняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе, і, щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе та й приголубить, і поніжить, і, чого воно забажа, усього їй дасть. Пожалуй, хлопці, що на вулиці zostались, не знаючи, яке добро тій дитині у батька, будуть жалкувати, що узят від них товариш. Дарма, нехай жалкують, а йому у отця дуже-дуже добре! От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати, ні здумати не можна! Та ще й так подумаймо: чувствуєш ти, чоловіче, що се Бог за гріхи твої послав біду? Так же й розсуди: який батько покине овсі діток,

¹ Личман — пастух, чабан.

щоб без науки ледащили? Усякий, усякий отець старається навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по-батьківськи повчить та по-батьківськи пожалує. Недурно сказано: ледача та дитина, котрої батько не вчив! Се ж люди так з своїми дітьми роблять, а то отець небесний, що милосердію його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому! А після сього не будемо журитись, що нам Бог милосердний не пошлеть терпіти, і, перехрестившись, скажемо: «Господи! навчи мене, грішного, як сполнять волю твою святу!» — то й побачиш, що опісля усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот...

От його-то постигла лихая біда! Що ж він? Нічого. Хвалив Бога і з тим прожив вік, що не вдався в тугу; а письменний не стерпів...

От як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? Так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін — він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі й совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою, слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за його милості.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Та що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, прочита отченаш, то йому і стане на серці веселіш і пішов за своїм ділом чи в поле, чи на тік, чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панщину відбувати, і у дорогу

ходити; була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудувати.

Отим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому-то воно, каже, після нас дістанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтра- тять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй було і каже: «Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть Бог діточок — діткам зостанеться, а не дасть — його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе Боже. Достанеться наше добреє доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роз- дасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки Бог милосердний пом'яне, коли ми те за- служимо. Не журися, Насте, об худобі: вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштрикнути; молися Богу, читай «Ізбави нас од лукавого», то усе гаразд буде».

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм Бог і дочечку. Та й раді ж були обое, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і отченаш, і Богородицю, і святий Боже, і половину вірую. А тільки було зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома і каже: «Мамо! піду до церкви, бач, — дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю бо- жому подати». І в церкві вже не запустує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, бровоньки як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє сти- ха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї, як смоль,

чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділю так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї на чорній бархатці, широкій, так що пальця, мабуть, у два, золотий єднус¹ і у кільці зверху камінець червоненький... так так і сяє! Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались; цур їм! Зогришиш тільки, дивлячись на таких!

Не так було у нашої Марусі, Наумової та Настиної дочки, ось що я розказую, а її, знаєте, звали Марусею. Що було, то й було, та як прикрито та закрито, то і для дівчини чепурніш, і хто на неї дивиться, і хто з нею говорить, то все-таки звичайніш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишнії рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата², ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів там не було? Батечку мій та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підпережеться, так так рукою і обхватиш, — ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами, і ляхівка з-під плаhti тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконні, і червоні черевички. От така як вийде, то що і твоя панночка! Іде, як павичка, не дуже по усім усюдам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько вклонилась та й каже: «Здрастуйте, дядюшка!» або: «Здорові, тітусю!» І таки хоч би то мала дитина була, то вже не пройде просто, усякому поклониться і ласкаво заговорить. А щоб який парубок та посмів би її зайняти? Ну-ну, не знаю! Вона й не лятиметься, і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пильно, та буцім

¹ Єднус — дукач.

² Черчатий — пофарбований в червоне.

і жалібно, і сердитенько, — хто її зна, як-то вона там загляне, — так хоч би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде дальш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було мати стане їй казати: «Пішла б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала». Так де ж! «Лучче я, — каже, — на те місце, упоравшись, та ляжу спати і зате ранше устану, заміню твою старість: обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота, та, гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й я там була! Нехай їм виясниться, не піду!» А про вечорниці так і не споминай! Було і других дівчат відводить та аж плаче та просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на тее проклятеє зборище! Та там нема ніякогісінького добра; там усе зле та лихее! Збираються буцімто прясти, та замість того пустують, жартують та вчаться горілочку пити; від матерів курей крадуть та туди носять, та ще й таке там діється, що сором і казати. Чи мало ж то своєї слави загубили, ходячи на тую погань: от хоч би і Явдоха, і Кулина, і Пріська. Адже ж і піп панотець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивітеся ж і на мене: от я дома більш усіх вас наряду, чим ви ходячи».

Отак було говорить-говорить, то, гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матері. А там опісля нечистий таки вп'ять силу озьме, підщюкне й потягне низку добру до погибелі.

Тільки, було, наша Маруся уряди-годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблять; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею, було, ніколи не поспішиться.

Отак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Проти дружечок, звичайно, сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штаних, чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора і той п'ять шагів положив, що усі здивувались, а Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там-таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж і співати перестали. А він собі й дарма: потряс патлами, та за ложку і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидячи за столом, як вже попринімали страву, дай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її не просять, ніколи не хоче: «Нехай, — каже, — другі сідають, а мені і тут добре».

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на приклади — поперед усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого нічирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісі, сам собі один: ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю; тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і, як по-

дивиться на Василя, так так їй його жаль стане! А чого? І сама не зна. Хіба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуше, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напува. От мерщій і відвернуться один від другого, і, бачиться, і не дивляться; то й, гляди, Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і вп'ять іззирнуться меж собою.

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей їй стало, та й каже собі: піду лишень додому; так думка така нападе: «Он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не pomoжесть; бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!»

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: «Ке лишень поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки, сердєка, протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягна та пишна! Се, мабуть, міщанка; вона з тобою і говорити не захоче». Поблідніє наш Василь та вп'ять і похмуриться. Далі збиравсь-збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувати і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?» Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і нестямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась: а се тільки одним один раз і було на її віку, як, принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матері, так за те то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона, — крий Боже! — як було злякалась. Отже і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на свого боярина. Та й що йому казати? Як

скажу «нечіт», то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він так чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силуватись, щоб промовити слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй того жалко стало, на велику силу та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!» — та зирнулася з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!.. Крий Мати Божа!.. Аж ось, на щастя їх, крикнув дружок: «Старости, пани підстарости! благословіте молодих вивести із хати надвір погуляти». Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій надвір, дивиться, як будуть танцювати. От і Марусі і Василеві неначе світ піднявсь, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підківками бряжчать, побравшись за рученьки, виворочуються, то вп'ять розійдуться та, як утінки, плавно пливуть, тільки головками поводжують; то вп'ять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточками утираються, вже б їм і годі, вже і другим хочеться потанцювати... так що ж бо? — музика гра та й гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піт з неї так і тече, притьмом просить музику: «Та годі-бо, дядьку!.. та перестаньте-бо... ось уже не здужаю!..» Та що ж? Музика гра та й гра!.. Далі скрипник закінчив і пити скрипочкою попросив... От дівчатам годі, поклонились музиці і пішли до гурту.

— Ану, горлиці! — гукнув з кучі Денис Деканенко, розтовкав людей кулаччям, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну, і став з нею, і дожидається, поки почастують музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока, сірих смушків, з червоним сукняним верхом, набік йому похилилась, усами поморгує, на всіх погляда й приговорює: «Отже узявся танцювати, та, може, і не вмію! Повчи-

тись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить». Як се почули люди, так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, той і каже: «Отак! отой навчить добре, сам ходячи на одній нозі». А Юхим Перепелиця сміявсь-сміявсь, аж йому сльози потекли, та й каже: «Оцей не вигада! Ну, вже так!» А Денис стоїть, неначе і не він, і не всміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як-то мудро тоді танцював! Як же вдарив навприсядку, так ногами до землі не доторкується, — то поповзе навколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долошки плесне, свисне, що аж у вухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде; а там стане викидувати ногами, неначе вони йому повиломлювані; а далі підскачить та вп'ять навприсядку, та около Пазьки так кругом і в'ється та приговорює:

Ой дівчина горлиця
До козака горнеться;
А козак, як орел,
Як побачив, та і вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодечтві, бо він собі був на те уродливий. Коли було озьметься за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку хоч музику; коли ж підвернеться до дівчат, то вже ні на кого більш і не дивляться, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли ж підсяде до старіших та стане загинати їм свої балянтраси, так усі, і старі і молоді, сидять та, пороззявлявши роти, слухають хоч до пізньої ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остуджений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту та, взявши дівчину, туди б і собі танцювати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схиливсь на пліт та й дума: «Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима, і на думці!.. Чому ж не займу її? Але! Бачиться, і не смію або й боюсь, щоб і не розсердилась... А як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись, і коли підйду

до неї, то вона відвернеться від мене і прожене, то від сії думки і світ мені немилий, і сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов би й додому, так отут неначе прикований. Нудно мені на сеє весілля і дивитись; а очей не відведу від тієї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює, та, чи мені так вже здається, чи таки справді, що на мене поглядають, може, про мене...»

— Чого так зажурився, Семенович? — сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечах. — На дівчат заглядивсь, чи що? На лиш потягни люльки, та повеселішаєш, та й ходім танцювать. Бач, які бойкі дівчата з города понаходили.

— Не хочу люльки, — каже Василь, — трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або оце додому утікати, або що? Кінчай тут за мене порядок.

— Цур йому, — каже Левко, — ще погуляймо. Мабуть, чи нема тобі чого з очей? То проходись по вулиці, воно й минеться; або йди, лучче усього, та подивись, як дівчата танцюють. Ну, що вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли б до осені не втекла, то не мине моїх рук.

Мов лихоманка стрепенула Василя: поблід, як полотно, та аж руками схопивсь за коляку, щоб не впасти від журби. Він-бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо, звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така хороша і люб'язна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменувавсь і на хитрощі піднявсь, давай його випитувати:

— Де Кубраківна? — каже. — Чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами? (себто Маруся).

— Ні, — каже Левко, — нам до тієї далеко. Моя он, бач, русява, що трошки кирпатенька, у світі та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василеві; аж здохнув, і очиці, як ясочки, заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона, чи де, а давай мерщій допитуватись про свою та й каже Левкові:

— А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хіба тут є попівна або прикажчиківна?

— Ні, — каже Левко, — тут усе наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

— А що ж то за Маруся? — спитавсь Василь та й очі понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тільки що вуха, та що то, усяка жилочка неначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїться, щоб ні жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказувати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав: і чия вона дочка, і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає; а далі про Марусину натуру: як вона усіх жахається, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечорницях або у колядці, та й на вулицю, і на Купала, і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна або, може, несмілива; а що роботяща! І на батька, і на матір, і на себе пряде, шиє, миє, і сама усе одна, без наньмички, і варить, і пече; а мати сидить, ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі сумуючи на приспі біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело так, що зараз бігла б до матері та й приголубилась би до неї, то вп'ять засумує, і слізеньки хусточкою обітре, і бажа батенька, щоб розвів її тугу; то всміхнеться, то засоромиться; і дума, щоб то й додому іти (так, було, поперед усе робила: чи посидить, чи не посидить на весіллі з друзками та мерщій і додому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: «Коли б отой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то неначеб мені на душі легше стало». Як же тільки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла, як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Ото й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцювавши, та й сіла біля неї віддихати.

— Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— Ні, не плачу, — каже Маруся; і говорити б то, і замішалась, що й не знає, що й казати. — Отсе їм, — каже, — мочені кисллиці та було подавилась. А ти чого так засапалась?

— Та перетанцювалась собі на лихо, — каже Олена. — Як попав мене он той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще, на лихо, музика не перестає; так не тільки що ноги, та й руки болять, і

голова крутиться. Та вже ж і танцюра! У нас такого і на усій слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас, на вулицю.

От Маруся трошки й зрадувалась, що, може, Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитувать:

— А який же боярин, чи не старший?

— І вже старший, — забормотала Олена, — сидить собі, як понура, ні на кого і не дивиться, і дівчат нікаторої не заньме. Нехай лишень сядуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як болван:
Витріщив очі, як баран.
Обручами голова збита,
Мочулою свитка зшита,
Личком підперезався,
У бояри прибрався.

От як йому приспіваю. Нехай зна і наших дівчат. Він, може, дума, що селяни не вмюють танцювати? Ну-ну! Ще його батька навчать.

— А може, він і не вміє? — спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє? — аж скрикнула Олена.

— Та я й не знаю, чи він Василь, чи він хто; і чи він вміє танцювати, чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.

Сказавши сеє, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля; і тільки що хотіла випитувати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина. Далі, буцімто не второпала, про кого вона розказує, та й каже:

— Приспівай же йому вже, та добре.

— Та се не йому! Хіба ти не чуєш? — крикнула до неї Олена. — Се я Василеві хочу приспівати.

— Та що там за Василь тобі дався? — каже Маруся. (А се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щоб другі його похваляли). — От, не видала твого Василя, — каже, — і відкіля він тут узявсь? І з якої слободи забрів сюди?

— Але! Мабуть, чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та що вже за завзятий! Вже де появиться, то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартувати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спиная так і гнеться; неначе молодий ясеник, а з виду як намальований: очі йому як зірочки, а патли так і мотаються: бач, по-купечеському...

— Мабуть, ти його любиш, так тим і хвалиш, — ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама як на вогні горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би, любила, так він на таких і не подивиться. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийма узяти, а дочка красива, та й красива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривеника; отак і усюди він робить. Вже якби не було...

Тут підбіг Денис та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лаяла, і кулаччям у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пильно хотілось з Марусею посидіти та про парубків наговоритися.

Зосталася Маруся сама. Узяли її думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийма і що віддає дочку і красиву, і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білуручку, а слізоньки з очиць так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою та й дума: «Ох, лихо мені тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як-то мені його забувати? Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі, як у нас, що ні на що дивитись... Піду швидше додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то, може, й забуду! Так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю, так при собі й носитиму, більш ні на що,

тільки на пам'ять. Хоч би на сміх вони мені сказали...» Та, сеє думавши, потрясла у жмені горішки та голосно й промовила: «Чи він мене любить? Чіт чи лишка?»

— Чіт! і любить тебе від щирого серця! — обізвався Василь, що вже давно стояв біля неї і дививсь на її смуту, та не знав, як зайняти.

— Ох, мені лишенько! — скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір. — Хто такий? Про кого ви говорите? — пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... — казав Василь, задихаючись від неспілости і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні про кого... не думала... я так... — сказала бідна дівка та й злякалася гріха, що зроду вперше збрехала; а опісля й каже: — Хто б то мене й полюбив?..

— Марусю, Марусю! — каже Василь, тяжко, від серця здохнувши; та й вп'ять насилу дух перевів і каже: — Я знаю такого...

— Марусю, Марусю! А ходи-ке сюди! — так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сміятиметься їй; а що найбільш те їй було страшно, і жалко, і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить; а їй би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця та й не може ступити; а Олена, знай, її кличе: «Та йди сюди, ось-осьде я». А Василь теж став як укопаний і не зна більш, що й казати. На думці б то й багато дечого є, так язик не слуха, не пошевельнеш його; а тут ще, на біду, підслухав, що Маруся об комусь вже дума і що йому нічого тут убиватися; а тут ще Олена збила його з толку... От і стоять вони обоє, сердешні, і не знають, на яку ступити, і чи йти їм куди, чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі й питається: чи вона тутечки довго буде?

— Ні, — каже Маруся, — уже мені пора й додому. Нічого більш тут дождитись. — Та, сеє кажучи, так важко здохнула, що крий Мати Божа!

— І я отсе йду додому, — каже їй Олена, — мати прислала за мною. Чи знаєш що? Ходім завтра укупі на місто, мати казала дещо купувати, так ходім зо мною; ти таки усе лучче знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужа, так що нам треба, я й куплю; заходь тільки за мною, — сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зоставсь Василь і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі наздогад, що се він її любить, і дума: «Коли б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба; не хотів би ні грошей, ні панства. Так-бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очиці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже, вірно, з серця; а як пішла за Оленою, то не і тільки йому і словця не сказала, та і не глянула на нього».

Сумувавши, пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла у другу вулицю, то аж тричі оглядалась, — а чого? Хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцімто і не люблять, хто їх займає, і буцімто й сердяться, а там собі, нишком, так його люблять, що й сказати не можна! Та таки і тії правди нігде діти, що інша дівочка, ще молоденька, що зроду вперше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється. На думці, так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним, і сіла б біля нього, та чогось-то усе стидно; хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться: або хоч і не дивляться, так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Отим-то така і жахається, і втікає, ні слова не сказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, та й сама жалкує, та ба! вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердиться та ще удруге стане ляси підпускати, так ще не зовсім біда; а як же подума: «Лихо її матері, яка пишна! Цур їй!» — та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує, сердешна, і нишком поплаче, та

притьмом нічого робить! і вже ж самій його не заньмати, щоб не сказав: «Сама, каже, на шию вішається».

Смутна прийшла додому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. «Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийми, та се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка; та, кажуть, хороша та й хороша! А, думаю, як убереться, так намиста ще більш, чим у мене; а скриня з добром мала? Та ще, думаю, і не одна; там, може, такі великі та розмальовані, та на колесах; а подушок, подушок! так, може, під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивиться». Ось так думала Маруся, прийшовши додому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежачи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела, і нічого про весілля не розкажує, і за діло не приймається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? Чи не занедужала, нехай Бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити? Кажі-бо, що в тебе болить?

— Нічого, мамо! — каже Маруся.

— Чи не порвала намиста, жартуючи на весіллі? — пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобідив тебе хто? То батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду: пора наставляти вечеряти.

— Зараз, мамо! — сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі вп'ять за неї: і уговорювала її, а далі і сварила на неї; так вже насилу та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок, ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то ув огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, неначе з відрами; іде і байдуже; та вже як прийшла до криниці і як стали над

нею люди смятись, так вона тоді схаменулась і мерщій додому. Що ж? І додому вернувшись, не лучча була; затопила у печі і приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макортеті та підлива борщу... І що ні озьме, до чого не кинеться, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись додому і дивлячись на таке її порання, аж сам дивувався.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до коров, а Настя стала журитися і каже Наумові:

— Ох мені лишенько тяжке! Що ж отсе з Марусею діється? Каже — зовсім здорова, а за що не приньметься, що не почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журиться, чи що? Нехай Бог боронить, чи не з очей їй сталось?

— У вас, у жінок, усе з очей, — заворчав Наум. — Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить — з очей; наївшись, не хоче — і то з очей; чи засміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала — усе з очей, усе про все у вас очі. А що очі можуть зробити? Нічого; дивляться собі на світ божий та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу, а очі нічому не привинні.

— А чому ж баби, которі знають, та й злизують і шепчуть? Якби воно нічого, то нічого б і не робили, а то...

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби б грошики лупити. А хто що може чоловікові зробити, опріч Бога милосердного? Він нашле біду, він і помилує; тільки молись і його одного знай; а з тою бісовщиною, з ворожками та знахурами, — не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитувала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась Богу і зверх усього ударила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя. Її так батько вчив: «Коли, — каже, — тобі чого треба або журба тебе озьме, — зараз до Бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди

певно від нього милості. Він наш отець, він знає, що кому і у якое урем'я послать».

От з такою думкою лягла Маруся. Та що ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об Василеві, де то вже! Вона його і знати не хоче... Та й нащо їй він... «Він досі вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені виньмав, то не хлоп'яча, а притьмом дівоча, і вже, вірно, вона йому подарувала... та він же невеселий на весіллі був... ото, мабуть, скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дививсь...» Далі здохнула і дума: «І мене заняв тими горіхами, аби б то вже так!.. Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?.. Бачиться, усе об ній так і думав, бо ув очах так і видко були слізюньки... тепер вже вони досі укупочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що, як блискавка, як згляне, так і сяє... от вже не цілує вона їх!.. Того ж то він по ній мав плакати... Чого ж я отсе плачу?.. Ох, горечко мені тяжке!.. Коли б була знала, не ходила б на те весілля!.. Нащо було розпитувати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене теж. Може, він думав, що... теє-то... я б то... що, каже: я знаю такого, що тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою! Нехай тобі Бог помага! І оженися, і любися... Та чого ж я усе плачу?.. От того й туга така, що зачим я на те весілля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим світ устану, піду на торг та й розіб'ю свою тугу. Коли ж з ним зострінусь на місті, то буцім його і не знаю, і не буду на нього і дивитись... А вже він, вірно, з нею ходитиме по базару та дещо купуватимуть... бо, мабуть, і весілля швидко буде... То-то вже він буде рад, як ожениться!.. А вона?.. Чого ж я заливаюсь слізюньками?.. Ох, бідонька моя!.. Ох, горечко моє! Чого-таки я на те весілля ходила?..»

От так-то бідна Маруся, не хотівши й споминати про Василя, тільки об нім одним і думала і хоч би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі? Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз, та вже докотившись до сход сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсвітилися, та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись: вітерець заснув, і гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і, мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слізеньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинувся вітерець та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрોકидались птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дрімали, попробуркувались і з радощів — що настає вп'ять божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись і що, може, яка і яєчко знесе — з таких-то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять Господа небесного, отця милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці та й самій манюсінькій комашечці, що й оком не вздриш. А не хто уже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистів, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок... а як промеж того ще й носичками поцілуються... тут він уже і нестямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому запирається... Та усе ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці Божій, будуть красуватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росочка; піднялись стеблинки, розпукались цвіточки і, порозівавши ріточки свої, надихали на усю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: «Боже милосердний! Отець наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під не-

бесами, се усе ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка створив еси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить? І як?.. О Боже праведний! Буди і усеґда милостив нам, грішним!..» Більш сього не вміємо що і сказати!..

Ось і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали й стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діюшого добро усьому миру, і покотились геть-геть за крутії гори, щоб тільки відтіля дивитися на те, що тут буде! Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось, мов сукно, як кармазин, красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав; а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний... Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе нижче... нижче... Усе стихло... Чогось жде!.. Стало винирять з-за землі... що? І світ, і огонь, і краса... І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що ж буде, як усе явиться миру?.. І золоті промені від нього обсипали усю землю, і самії небеса стали ніби ще краще. Усе мовчить, жада, щоб швидше явилася у полноті краса миру!.. Ідеть... викотилось зовсім... озирнуло землю і... неначе повелівало: «Хваліте Господа, що создав і мене, і вас, і кожний день посила мене давати усьому миру світ і усякому диханню жисть...» Тут знова пташечки, неначе по чиєму наученню, защебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов принявся за діло своє... і що то: увесь мир ізрадувався!..

.....
.....
.....

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились укупі йти на місто, так він і не пішов вже додому у город, а у тім же селі, від города верстов з чотири, скитався усю ніч, і як стало світити, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка, побачив, що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько

ідуть собі і розговорюють; він зараз вгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло й подало звістку; ото він і пішов, буцімто у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусяться, і дух йому захватує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збрече, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада... аж зирк!.. і пізнала свого Василя!.. Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух зайнявсь, і сама ні з місця.

— Та йди-бо швидше! — крикнула на неї Олена. — Чого ти зопиняєшся? І так опізнились.

— Та хто його зна, чи спіткнулась, чи що, — каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що, мабуть, він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути укупці з своїм Василем.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувся до них, зняв шапочку, поклонивсь і каже:

— Добриденень, дівчата. Боже вам помагай!

— Спасибі! Нехай і вам Бог помага! — сказали йому удин голос дівчата.

От їм і каже Василь:

— Чи не бігла проти вас яка собака?

— Цур їй, пек від нас! — каже Олена. — Ми її не бачили; хіба де біга?

— Ось тутечки тільки перед вами кидалась на людей, — казав Василь, — то проженуть її, а вона відтіля забіжить, та й не знаєш, відкіля її і стерегтись. Та така сердита, на всіх так і кидається. Так я отсе виломив собі коляку та йду і озираюсь.

— Ой лишечко! Я її боюсь. Вернімось, Марусю! — каже Олена.

— Не бійтесь, дівчатка; адже ви у город і я у город; то я з вами буду йти, а коли набіжить, то вас обороню.

— От за се спасибі! Тепер нам, Марусю, не страшно, — сказала Олена, а сама радісінька була, що з парубком буде йти усю дорогу. Отак і пішли собі укупці.

Зовсім же то наш Василь збрехав, що будто там бігла яка б то собака. Се він знарошне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не царамонилися з ним іти.

Ось як ідуть і Василь їх попереджа — звісно вже, молодецька походка проти дівчачої — та й піджида їх; от Маруся збиралася, як би то з ним заговорити, а далі й каже:

— Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може, ми вам боронимо?

— А чим? — каже Василь.

А Маруся каже:

— Тим, що, може, вам... пильно треба у городі бути? Може, вас хазя... хазяїн жде? — Себто надогад буряків, щоб випитати його, чи не скаже чого про хазяйську дочку.

— І вже мені тепер город! Забув про його і думати, — сказав Василь, а далі, тяжко здохнувши, і каже: — Одно в мене на думці: коли б то Бог поміг! Тільки затим і піду до хазяїна, щоб...

— А чому ви учора на весіллі не танцювали? — перебила йому Олена та й почала з ним пашекувати. Він їй слово нехотя скаже чи не скаже, а вона йому десять: та так і стриже, так і стриже, та вигадує, та докладає, та придирається, що вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї.

А сердешна ж то Маруся зачепила було Василя, — тепер і сама не рада. Вже ж тепер він, не таючись, сказав, що у нього щось є на думці і що затим тільки і йде до хазяїна. Се вже, певно, щоб домовитися об сватанні на його дочці.

От у таких думках та гадках іде не йде, і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла; сердиться на Василя, чого він їм назустріч попався, і вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходитиме по базару; сердиться і на Олену, чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пашекує; сердиться на усіх і за все, а сама не зна на кого і за що.

От прийшли у город, походили по базару; Олена зараз скупила все, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та світом нудить і усе нападається на Олену, що притьмом пора додому. А Василь усе за ними ходить та —

як той міхonoша у колядці — носить Марусин кошик та склада, що Олена купує. Далі осмілився якось-то спитати Марусю (бо, бачивши, що вона усю дорогу мовчала, думав, певно, що вона на нього сердиться), та й пита:

— А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?

— Та мені небагацько... дечого й купувати... — каже Маруся, та й відвернулась від нього, щоб не дивитись на чужого жениха, — тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток... та яловичини... на Петрівку.

Отак наварнякала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявся, ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувся, бо догадався, що щось не так воно є, та й узявся, що треба було Марусі, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе докупи, каже:

— Вже ж як хочете, дівчатка, а я вас опроводжу аж додому, щоб оборонити вас від собаки; та й мені таки у вашім селі є до чоловіка діло.

Оп'ять-таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому... та побачимо, що буде дальш.

От і пішли вони собі вп'ять укупці з города. Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне:

— Ох, я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мені на світі робити?

Потолкувавшись, порадилися, щоб Олена сама вернулась у город за чоботами, затим що недалеко і у вулицях нестрашно, а Василь щоб zostався біля Марусі і щоб тут же дожидали Олени, а вона мусила швиденько вернутись.

От як zostалися удвох Василь з Марусею, та й посідали на горбику; зараз Василь їй і каже:

— Марусю! хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...

— Що там таке? — спиталась Маруся, а сама злякалася так, що не можна й розказати, а сама не зна чого.

— Марусю! Чи я ж один був такий на світі, щоб, побачивши тебе, не полюбив щиро? Люблю я тебе, Марусень-

ко, усім серцем моїм, люблю я тебе більш усього на світі!.. Не сердься на мене, не відворочуйся, не затуляй очиць твоїх білою рученькою; дай її мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!.. Що ж ти мовчиш? Чом не глянеш на мене?.. Промов до мене хоч півсловечка; скажи, що ти не сердишся за мою любов. Роззнавай мене, розпитуй про мене, може-таки про мене що-небудь і добре почувеш.

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і нестямилась; серденько в неї так і б'ється, а сама, як у лихоманці, так і труситься; боїться і сама не зна чого; коли б земля розступилася, так би вона і кинулась туди та й... Василя потягнула б за собою; коли б їй крила, полетіла б на край світу... та не сама, а усе б таки з Василем. Що ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги неначе не її, одну руку вхватив Василь та й держить біля свого серця, а воно так же колотиться, як і в неї; очицями зовсім світу не бачить, а ще таки другою рукою закрила їх та й питається Василя так тихесенько, що й сама гаразд не чула:

— Адже ж ти просватаний?

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до сієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернувся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати. Та й где я найду краще тебе?

— А хазяйська дочка? Адже він тебе бере у прийоми? — сказала Маруся вже трошки сміліш, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазяйська дочка, та хоч би королівна, хоч княгиня, та хоч би і сама охвицерівна, — не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити! Розпитай про мене; цілий год ждатиму, тільки...

— Е! годі!.. так довго-бо...

— Скільки хоч, що хоч роби зо мною, тільки не проганяй мене від себе, не сердься...

— Та я й не серджусь...

— Чого ж ти закриваєшся, чого відвертаєшся від мене! Може, любиш кого другого? Кажи, не соромся; нехай я се сам почую від тебе та й піду світ за очима!

— Ні-бо... я другого не люблю...

— Так зглянь же на мене, не закривайся!

— Але! ще б і не закриватись... Мені-бо стидно.

— Чого ж тобі стидно, скажи? Тут нема нічого, що я кажу...

— А то ж і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Ні за що у світі не скажу... — та, сеє сказавши, як заплаче гірко і стала його прохати: — Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі зроду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною сталося: я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цуралася парубків, а як побачила тебе, світ мені незмилився, усім я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити.

— Марусенько, моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю. — Я ж землі під собою не чую — я мов у раю! Чи не сплю лишень я?.. Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

— Не скажу, Василечку, ей-богу, не скажу!

— Чом же не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно-бо.

— Марусю! отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе; а усе-таки не скажу...

— Отак же... отак... отак же!.. — приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять не віддихаючи, та вп'ять знову за те ж... та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати — і слова не промовить; хоче від нього вирватися, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче зажмуритись, так очі, против її волі, так і зазирають у Василеві очі, що, як угілля на вогні, палають; хоче від нього відвернутись, а й сама не зна, як горнеться до нього... А він?.. Він тільки розгляда її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч би йому тут з пушок палити, хоч би хто його не кликав, нічим би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулась вона, здохнула тяжко і скрізь сльози сказала:

— Василечку! що се зо мною сталося? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до свого серденька, і поцілував щиро.

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити Бога!

— Так я ж тобі, моя Марусенько, тим же Богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу й жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерті не розлучалися. Тепер ми любимося; дасть Бог, сполним святий закон, тогді і не розлучимося на вік наш, а до того часу, як зійдемося, нам можна без гріха і любитися, і голубитися...

— А не дай Боже, як... — сказала Маруся та й притулилася до Василевого плеча; і не доказала, і боїться зглянути на нього.

— Не доведи до того Боже! — аж скрикнув Василь і аж злякався, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадувати стала. — Буду, — каже, — тебе, моя зозуленько, як ока берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене; я знаю Бога небесного! Він покара за злеє діло усе рівно, що за душогубство. Не бійся, кажу, мене; і коли б вже й так прийшлося, щоб ти стала забувати і Бога, і стид людський, то я тебе обережу, як братик сестрицю...

— Братіку мій милесенький! — скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивилася йому у вічі, як тая ясочка, а далі й каже: — Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа. — Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пильно, ніби той баранчик, що його хочуть різати, а він жалібно дивиться, так і вона зирнула на Василя, а сльозинка, неначе тая росинка на цвіточку, так у неї в очицях засяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: — Як же ти мене після сього покинеш?

— Не говори мені сього, Маню! І не думай об сім, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожуся, коли мені не віриш...

— Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! І що б ти мені не сказав, усьому вірити буду...

Багато розказувати, що там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь світ, і де вони є, і що кругом них, і якби не гукнула ще здалека на них Олена, то б, підкравшись тихенько, бачила б усе, як вони поговорять-поговорять та й знова цілуються. Як же почули Олену, так зараз і розрізнилися, неначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тут же знайшла черепочки та давай у креймахи грати, а самі і не зирнутья меж собою.

От пішли усі укупі додому. Олена подумала: «Що се сталося з нашою Марусею? Ніколи не була така весела і говорлива, та ще з парубком, що було їх жахається, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і, знай, сміється з Василем, а мене буцім і нема з нею. Уранці, як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часинку; уранці насилу йшла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперед усіх біжить, землі під собою не чує та, знай, кида на Василя то пісочком, то скіпочками, а він її ловить, а піймавши... аж руки крутить. Се щось недаром! Тривай лишень ти, смирна, що нас було за іграшки з парубками кориш; я тобі віддячу...»

Стали доходити до села, от Василь і каже:

— Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спасибі вам і дуже спасибі за все, за все, за все. Не знаю, коли-то з вами побачусь? (А у Марусі аж слізеньки покотились; обтерла швидше хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцімто пісеньку мугикати і неначе підтанцює під неї, а сама пильно дивиться у вічі Василю). Нате ж усе, — каже Василь, — ваше добро; вибирайте з кошика; може, чи не загубив я чого? А я вже піду своєю дорогою.

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала й поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поскладала у кошик і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся, буцімто схаменулась і згадала, і каже:

— Отак же! усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу, дожену його! — Доганя, а сама, знай, кричить, щоб він подождав. Вже ж щоб то Василь та не почув би Марусиного голосу?

Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього, і що то вона йому скаже?

Ось вона, догнавши його, сказала:

— Я знарощне, буцімто забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору, я там буду; то ще поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Ке сюди камінець і прощай, мій соколику милий! Приходь же! — сказавши, та скільки є духу до Олени.

Олена ж усе підглядала та й дума собі: «Добре ж до якого часу! Не буде мене тепер зупиняти».

Прийшла Маруся додому; батечку! весела, моторна, і говорить, і розказує, і порається за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселішала, і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, зачим довго проходила, так та ж як узяла коло неї леститись, і приговорювати, і розважати її, а сама піч топити, зілля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не вспіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила і, знай, матері розказує, як-то їй добре було йти на базар холодком, що бачила на місті, як торгувалась, як купувала; і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучалась: усе-усе до посліднього раз по п'ять розказувала, тільки про Василя нічирк! Вона б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: «Нехай же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати».

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: «Зроду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і м'ясо добре спечене, і усе таки гаразд, а лучче всього, що сама така веселенька і усе вигадує і жартує». Далі і каже Насті:

— Бач, я ж казав, що не треба ні злизувати, ні шептати, само минеться.

Після обід, чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечичок та й каже:

— Піду ж я, мамо, назбираю вам суниць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горщечками так і носять. І вам назбираю, і, може, дещо і продам.

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить

по дорозі суніці, та не збира, а дума: «Василь мене вже, мабуть, жде; піду швидше до нього; а як посиджу з ним та вертатимусь додому, тогді і ягідок назбираю».

Недовго шукала вона свого Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма, що тільки, може, часів три не бачились, а так неначе десять год розно були. Обнімаються, цілує один одного, розговорюють, розказують; то, побравшись за рученьки, ходять, то вп'ять посідають, то вп'ять за те ж. І незчулись, як вже стало вечоріти. І то ж бо правда, що коли будеш укупі з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка.

От Маруся перша крикнула:

— Ох мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що ж? — питає Василь.

— А те, — каже Маруся, — як я додому піду?

— Не бійсь нічого, я тебе опроводжу.

— Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збирала: а я за ними і просилась у матері. Що мені тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорила з тобою та й забула.

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об мені говорити.

— А чому ж?

— Ще, моє серденько, не урем'я. Треба подождати.

— А як се можна? Матері і батькові треба усе зараз розказати й ніколи перед ними не брехати. Що ж я тепер скажу, що не набрала сунічок?

— Що хоч, Маню, те й скажи, тільки не говори про мене: я сам, як прийде пора, я сам скажу.

— Так гріх же брехати і перед ким-небудь, а не тільки...

— Се не буде брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони, мене не знавши, подумают, що я який-небудь ледащо, що тільки зводжу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись і будуть нас розлучати. Потерпи, моя рибонько, хоч через Петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь непогане; тоді пришлю людей, тоді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? — спитав та й поцілував її широко, від серця.

— Може, воно і так, — довго подумавши, Маруся сказала. — Я вже нічого не знаю, а усе робитиму, що мені

скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку! як собі хочеш, а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.

— А се ж то чому? — спитавсь Василь злякавшись.

— Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та тее і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тільки так насупся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тоді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить! Мені тепер і Олени страшно; вона щось дивилась на нас пильненько, як вернулася з города, і усе щось собі під ніс бормотала. Зараз же, прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро пришлеш старостів? От ми ненадовго розлучаємось.

Скільки не просив, як-то не молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так ні за що на світі не захотіла, і з тим пішла додому, не звелівши йому йти за собою. Він пішов, понутивши голову, горою додому, а вона бором та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись, пішла проти череди, знавши, що й Олена кожного вечора тож виходить. От і хотіла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла проти череди, і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на місті, приїхали старости й жених аж з хуторів; та не подивились ні на закон і ні на що, бо чоловік кріпко хороший, і рушники ранком подавали, далі звінчали і, узявши її, з батьком і матір'ю поїхали, і там на хуторах, аж верстов за двадцять, і весілля будуть справляти.

Агу! нашій Марусі трошки легше стало, що не буде свідателя, як вона подружила з Василем.

Прийшовши додому, тяжко їй було відбрехуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок; бо, зроду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою затерла, зам'яла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим більш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько теж веселий і ласкавий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дякувала, що так з Василем зробила; і, ходячи і пораючись, усе думала: «Коли б швидше можна було їм розказати про Василя, то як би гріх з душі».

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як-то він, мабуть, журиться, що не скоро з нею побачиться; та як і їй бути? як, не бачившись з Василем неділю або, може, — нехай Бог боронить! — і дві, як і жити на світі... «Іще таки учора, — дума собі, — ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поцілував!» Та, здумавши се, як засоромилась! і поночі чує, що вид у неї як жар горить! «Що ж отсе я наробила? — дума собі. — Чи се ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю б пішла від стида й сорому! А що, як ще Василь надо мною сміється?» Тут їй ще душніш стало; а далі, як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її кріпко любить, то і утихомирилась і тільки того соромилась, що... цілувалася з ним і у бору довго з ним сідила. «Та се ж вже, — так дума, — і вперше, і востаннє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов — як сон: не заїси, не заспиш, і що робиш, не знаєш, мов вві сні. Борони Мати Божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартувати ні з ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити».

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло) і зараз прийнялась поратись. Що ж? Тут корову доїть, а сама озирається, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається на Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїться, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: «Коли б не ввійшов! піду на вдвір'я». Надвір, вийде: «Коли б не йшов вулицею та щоб мене не побачив, піду лучче у хату». І так, знай, світом нудить удень, а ніччю мало чого й спить, усе їй те

на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не луччий був її. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай, блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся та й Маруся, більш йому нічого не треба було знати; і він її не питав, затим, що ніколи було: усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказувала, що як вона його любить.

От вже і пуцання пройшло, тиждень Петрівки минається; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось іде своєю дорогою, бачить, чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломила. Чоловік той хоче, щоб підв'язати як-небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучиться з нею, а друге й те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був.

От Василь, парень-друзяка, побачивши сее, підійшов до нього, поздоровкався і каже:

— Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з мішками і з шкапою. — Чоловік той подякував і попросив допомогти. Василь як прийнявся, разом справили віз, і сяк-так, на трьох колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дякував Василеві й просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язовалося; тогді він вп'ять не здужа справити, а вже й вечоріло.

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитував, бо йому до всього було байдуже, тільки, знай, об Марусі й дума. От іде та іде за возом, — бачить, чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю. Василь зрадувався «От, — дума, — тут пробуду, то, може, що-небудь прочую про Марусю, як-то вона, моя галочка, поживає».

Аж от заїжджає чоловік на двір. Василь зирк! біжить його Маруся назустріч до чоловіка і кричить:

— Де се ви, тату, були? Ми вже вас... — та й замовкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити: вернулась у хату та аж труситься і не зна, що й казати.

Наум (се то він і був), познасивши мішки у комору, розпрягши кобилу й упоравши усе з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се, то про те розпитував; про себе розказував, як живе, де служить; звичайний був проти Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати у сіни, то з сіней вп'ять у хату, і не дививсь зовсім і буцімто й не він. І вона собі дарма, неначе його зроду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись додому. Наум і каже:

— Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; неділенька свята, іще наговоримось.

Василь сказав, що прийде, поклонивсь і пішов з хати, а Наум кликнув:

— А де ти, Марусю? проведи Василя від собаки за ворота.

Марусі на руку ковінька; мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже й біля нього, і зчепились рученьками. Вона йому й каже:

— Василечку! якби ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як страждав без тебе. Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене казатимуть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло начинати.

— А ось що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу: коли ж, не дай Боже, що ні, то пов'яжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки прийдеш, так на мене і дивись, то й знатимеш. Прощай же, мій лебедик, до завтраго.

Увесь вечір Маруся, хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, милася, та все так тихенько робила, що її не чути було вовсі; боялась-бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько й мати казатимуть про Василя; а ті, знай, його хвалять. Настя те й діло розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який-то він розумний, неначе письменний.

— Я, — каже, — знаю його весь рід; рід чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота, та ба! І отцевський син не буде такий бравий козак, нічого казати.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще звечора наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселістю, і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоч часинку?

Уранці вирядилась щонайкраще: поплела коси у самі міленькі дрібушки і вінком на голову поклала, пов'язала які були луччі скиндячки, а зверх усіх положила червону й квіточками завітчалась. Чи шатнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама звечора до сусіда, рибалки, та й випрохала), каша пшоняна до олії, солоня тараня з пшенишними галушечками та вареники з сім'яною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки що вернулись з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь уже і йде; зараз вибігла, буцім боронити його від собаки, а більш за тим, щоб подививсь, що на ній червона скиндячка. От вибігла та мерщій і кричить: «Не бійсь, не бійсь!» — а рукою поводить по лобові, неначе каже: «Не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!»

Ну, як там було, пообідали гарненько і наговорились. Після обід Наум ліг до Насті ськатись та й заснув, а далі і Настя схилилась та й собі заснула. А молоді, знай, собі голубляться та милуються. Далі, як старі проснулись, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім увечері Василь пішов додому.

Унадився ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забариться, то вже вони й скучують, і той і та кажуть: «Нема ж нашого Василя! Не йде обідати». Бо усякий раз вони його зоставляли у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямилла від радощів. Василь прийде, то вона вже найде місечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намілується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихваляють.

От дождались і Петра, розговорились.

На самого полу-Петра, так вже перед вечором, вбігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! либонь, старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидше на лаву; а ти, Марусю, біжи хутко у кімнату та вбирайся.

Маруся, як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала і нестямиться, що їй робити, тільки дивиться на матір, а очиці як жар, так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

Затим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком:

— Господи милосердний! дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От вже стукнули і вдруге, теж тричі, палицею.

Наум, одягшись зовсім, змінив із скатерті, що на столі, і, посунувши хліб, що завжди лежав на столі, к покуттю (а затим Настя засвітила свічку перед богами), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверима і втретє, теж тричі.

Тогді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи! Насте! іди ж сідай і ти.

От Настя, затим упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах аглицької каламайки, поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь... крий Матір Божа! — ні живий ні мертвий: білий як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились Богу святому і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс? Старший староста й каже:

— Пржеде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнушайтесь вислухати

нас; і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде не в лад, то ми і підемо назад. А що ми люди чеснії і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поцілував і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, добрі люди! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецькії, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороша... Я і кажу товаришу: «Чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськать усякого звірю», — і пішли. Їздили, слідили і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: «Ей ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу: ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а трохи чи не красна дівиця. Їсти-пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городов вам дам і скирту хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіра в полі, що куниця; пошукаємо деінде, найдеться й красная дівиця». Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. «Скільки, — каже-говорить, — по світу не їжджав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куніці, ніби красної дівіці, не видав». От ми усе по сліду йшли та в се село — як зоветься, не знаємо — прийшли. Тут вп'ять пала пороша, ми, ловці-молодці, давай ходиць, давай слідиць; сьогодні рано устали й зараз на слід напали. Пішов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно, вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куніцю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

Поки староста це законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони біла, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидючи на лавці, скрізь двері дивиться на неї та теж то здихне, то з нею переглянеться. Як же усе староста розказав і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі і каже:

— Не вмю я до прикладу у сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то, може б, випили по чарці?

Маруся, як се почула, та вголос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула:

— Ох мені лихо! А чому ж се так?

А Василь так об землю і кинувся, та аж припівз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батеньком рідненьким! Не гнушайтеся бідним сиротою!.. За що в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських, і просить, і плаче, то кинеться до матері і руки їх цілує, і приговорює:

— Таточку! голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! утінько моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені, бідненькій, ще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком. Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти; буду вас доглядати і шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком пожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!..

Отак і Маруся, і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва поставали і, знай, полами сльози утирають. Далі старший староста не втерпів і каже:

— Ох, панове сватове! Не слід мені, будши у сьому важному чину, лишне слово говорить; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почувеш, з тим назад іди. Сказано, дать нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видячи їх сльози і убивство, якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексійовичу? ніде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже.

Наум тільки покрутив головою, обтер слізку рукавом та й вп'ять понурих голову і мовчить.

Староста каже:

— Може, стара мати сеє усе вередує?

— О батечки мої! — зараз каже стара Настя. — Чи я ж би не хотіла щастя своєму дитяті? Адже вона моя утроба. Та де ж нам луччого Василя ськати? Він дитина розумна, покірна; усяк би нам позавидував. Та хіба ж я не жона своєму мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по-божому та по-старосвітськи; він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завжди любив. Кажи-бо, Науме, що се ти робиш?

Тут знову приступили і діти плачучи, і стара Настя голосячи, і старости кланяючись, та, знай, просять Наума. Мовчаз він, мовчав, тільки, знай, сльози ковта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердним та й каже:

— Одна в мене на світі радість, моя Марусенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива; так як же, молившись об однім, буду сам робити друге; молившись об її щастії, сам буду її топити? Прощайте, панове сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці; коли ж ні, то не здивуйте; дайте і мені покой, бо... Ох, не хотілось було сього казати, та ви мене розжалобили!.. бо мені дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись! Прощайте, люди добрі, ідіть собі, не здивуйте.

Тут вп'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізонами, а Василь тож припав навколішки та гірко плаче, та, знай, просить.

— Але чому не віддаю? — сказав Наум, здохнувши. — Бо жаль свого рожденія. Не той час; при такому важному

ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей; отут я тобі усе розкажу. Більш нічого і говорити; прощайте! От вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем; або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і йти.

Зостався Наум із своєю сім'єю, сів собі і сумує. Маруся аж звалилася на піл від сліз, і Настя, плачучи, сиділа над нею і дивувалася, що се старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав: нікому було поратись і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів; думав та думав, а далі й обізвався:

— Годі плакати, Марусю! Устань та слухай, чого я питатиму.

Не той був Наум батько, щоб його мусила Маруся не послухати. Чи здужала, чи не здужала, а коли батько каже без жартів та троха чи й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізозоньки, і жде, що він їй скаже.

— Ти, бачу, Василя знала ще перш, чим я його привів?

— Знала, панотченьку! — і затрусилася, як осиковий листочок, і опустила свої довгі вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як же се було? — спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його уперш на весіллі, як їй стало його жалко, як він цятався горішками, як вона його соромилась, і усе-усе розказала: як і на базар ідучи зійшлися, як з базару верталися, що говорили і — нігде були правди діти! — як і цілувалися...

— Ну-ну, що дальш, а почин хороший, — каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовилися з ним зійтись у бір на озеро, і як зійшлися, і як...

— Годі, годі! — закричав не своїм голосом з серця Наум. — То вже розкажуй матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити, — а сам, схопивши шапку, хотів було втікати надвір, так Маруся так і вчепилася йому на шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! Лучче мені усяку муку прийняти, на смерть піду... а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала¹; я пам'ятаю ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла? А ось як у нас було... — Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили і як у них там було, і як вона запретила Василеві ходити до себе і для чого. Розказала й те, як скупчала і журилась без нього, усе розказала до посліднього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потаїла ти чого?

— Усю правду вам сказала, і що нічого не потаїла, так, коли велиш, тату, щоб побожилась, то, як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий, — каже Наум, — божитись, а ще пуще, як напрасно; я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: не раз тобі казав, що дівкою тобі зоставатись не можна, треба заміж іти. Приказував тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли б мені не годивсь, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли ж би годився, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками; за тим, що поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого женихання, бо воно до добра не доводить. Щастя і твоє, і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний, а другий, і незчулася б, як би нав'язав тобі камінь на шию, що й повік би його не зняла, хіба б з мосту та у воду. Якби я знав з самого першу об Василеві, то я б тобі сказав, зачим не віддам за нього; і ти б так не пристала до нього, і тобі легше було б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.

Тут Маруся, — як розказала перед своїми усю правду, то й стало їй на душі веселіше і на серці полегшало, — почала знов просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидітиме, а ні за кого не піде, опріч його.

— Говори! — каже Наум. — А знаєш ти, голово, що батько лучче бачить твоє щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати; завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того і умніша. — Перехрестив її та й пішов собі від неї.

Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума. То сяк, то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливалася слізеньками, відгадувавши, певно, що востаннє бачить свого Василечка. Та, правду сказати, так і всі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От, як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці:

— Ідіть собі або в кімнату, або під комору на простор шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От, як повиходили вони, Наум і каже:

— Василю! сядь лишень біля мене та слухай не перебиваючи, що я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене, опріч гріхів, нема нічого, а за отцевські і материнські молитви наградив мене Бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, Бог благословляє, усе добавляємо. Велика милость Божа! Утро й вечір дякую за наше неоставленіє, а щонайбільша милость Божая до нас грішних у тім, що наградив нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол святий...

— Ох, правда, дядечку... — перебив йому Василь, а він його зараз зопинив і каже:

— Цить-бо, Василю, мовчи та слухай і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очі або щоки і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слухняная; Бога небесного зна, і любить, і боїться прогнівить його; нас шанує і бережеться якомога, щоб ні в чім нас не прогнівити. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манісінької комашечки. Худа ніякого і по духу не зна і боїться самої думки об нім. Яка сама добра і незлобна, так і про усіх дума, усякому повірить; і Бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вічні. Та й ти її, сердешну, збив було з пантелику; знаю усе. Ох! Гріх так робити!

— Дядьку! — обізвавсь було Василь.

— Мовчи, племіннику; ти розкажеш опісля. Такую-то дитину нам Бог милосердний дав; хоч я і батько її, а не можу проти правди казати. Що ж ми називаємося за родителі, щоб не думати об щасті свого дитяти? Я ж кажу: коли б вже і сяка і така, ну так би й бить. А за її добрість, за її смирноту, покірність треба їй такого мужика, щоб їй був як отець; щоб він її кохав, жалував, щоб — не дай Бог! — коли і трапилось якеє худо, чи ділом, чи думкою, так він би її відводив, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря зобіжати; а покірну та смирну, як вона, хто захоче, той і зобідить. Чим нас Бог благословив у сім світі, чи худобинкою, чи скотинкою, усе тут би зосталося зятеві затим, що я хочу зятя, коли Бог благословить, узять до себе у прийма. Так се вже не чие, як моє діло, глядіти дуже пильно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоть би вже не розтратив і не розтеряв, що від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли Бог благословить діточками, так щоб і їх до пуття через науку довести, і дещо і їм зоставить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?

— Правду, панотче, святу правду ви говорите. Коли б ваша милость, щоб мене нагородили Марусею, я б усе те сполнив, що ви тепер розказуєте.

— Не можна, Василю: не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе... Вона тепер рада за тобою хоч на край світу; іще-то Господь її не зовсім покинув, а то думаю... Крий Мати Божа! (аж скрикнув Наум і перехрестився). Ось по сьому-то прошу тебе ласкою та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч би вона тобі де і повстрічалась. Не погубляй її і душі її, та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сім... (сказав і гірко заплакав), дай нам спокійно віку дожити й не доведи нас відвічати за неї на тім світі!

— Та чом же ви, Наум Семенович, думаете, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти ж мені розказував про себе. Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини, і ти із ними у одній сказці¹.

¹ Тобто в «ревівській сказці». «Ревівською сказкою» за часів кріпацтва називався реєстр так званих «тяглових» селян.

Сказка ваша дев'ятидушна, дядькові хлопці малі; а як прийде набір, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: «Ми тебе поїли, зодягали і до розуму довели, служи за нашу чергу». А що тоді буде з Марусею? Ні жінка, ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто не вірить, щоб була салдатка та й чесна. Та й трохи чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худо-бу розтаскають, повіднімають, хто її захитить? Діточки без доглядіння у бідності, у нищеті, без науки, без усього помруть або — не дай Боже! — бездільниками стануть. А вона затим ізстаріється, немощі одоліють, бідність, калічність... тільки що в шпиталь, до старців! (Сказав се та й заплакав, як мала дитина). Не приведи, Господи, і ворогу нашому такої судьби!.. Так-то, Василю, як би я тебе не любив, а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, почому не можу тебе зятем прийняти.

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселів та й каже:

— А як я найму за себе найомщика?

«Найомщика?» — подумав Наум, а далі й каже:

— А з чого ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесят рублів у год, а батькової копійчини нема?

— Дядьки допоможуть.

— Не потурай на те, Василю; допоможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеться, тобі за тебе лоб забриють, а найомщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі допомогти, так усе не те. Як знатимуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутимуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставлятимуть, щоб було за що вчепитись. Коли б ти сам, своєю копійкою, здужав найняти, так би так! Василю! От тобі образ царя небесного і його Матері Пречистої, і Миколая святого! Принеси бумагу, що найомщик принят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз, обома руками, віддам Марусю.

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі, сказавши: «Усьому кінець», — кинувся на шию, обняв Наума кріпко і каже:

— Прощай, мій!.. Коли ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюся з нею!

— Добре, Василю, — каже Наум, — та гляди ж: прощайся! Чи розумієш?

— Усе знаю і усе зроблю, як мені кажете.

От ввійшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже:

— Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись.

— І навіки? — через велику силу спитала Маруся.

— Побачимося... і будеш ти моєю, коли не на сім світі, так на тім! Прощай, моя Ма... — і не договорив, як вона зомліла й покотилась йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поцілував, віддав її нечувственну батькові на руки, поцілував руку йому і Насті... і пішов швидко, не оглядаючись...

Не будемо розказувати, як кріпко і як довго Маруся за ним журилася. Ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого; а тим іще пуще, що не знала вона, зачим і куди Василь її дівався; чи надовго він скрився, чи вернеться і коли ще то буде? Питалася не раз і батька, — що ж? — не знаю та й не знаю. Бо й справді він не знав, з якою думкою і куди він скрився.

Що божий день перебере горішки, що ще на весіллі, як побачились уперше, та він їй дав, перебере, перецілує та вп'ять до серця і положить. Або коли, гулящим днем, піде у бір на озера, де з ним раз гуляла; там посидить, поплаче і з тим і додому вернеться. Мати не дуже заставляла її поратись і робити, так сама бралась за все: «Мені, — каже, — не так серденьку тяжко, як я що-небудь роблю». З подругами ніколи не грала і вже овсі до них і не виходила.

Одробилися у полі, стали від Семена звечора сидіти, Маруся прийнялася прясти; а з Покрови удосвіта встає, пряде, шиє, порається і все журиться, і частенько, як забереться куди-небудь сама собі, то плаче-плаче, так що й Господи! Бо об Василеві ні чутки, ні вісточки, як у воду впав.

От і Пилипівка; от і Ганнино зачатіє, зачали парубки засилати старостів до дівчат. Знай, люди швандяють

по вулицям з паличками у руках. То гляди: ідуть двоє поперев'язувані рушниками, бодряться, вихваляються; от там і там таку-то за такого просватали. А інші свинячою стежкою, попід плотами, мовчки собі ідуть і під плечем, замість хліба святого, несуть... гарбуз! Еге! Нігде дітись: як заробили, так і відвічать.

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю, — та що ж?

— Таточку мій ріднесенький! я їм, — каже, — піднесу по чарці!

Старий було гримне на неї:

— Чи ти дурна та божевільна! Чом ти не йдеш! Люди хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича, чи купця треба?

— Василя, а коли не Василя, то й нікого!.. — каже було Маруся. Мати її у сльози, а батько було аж розсердиться та й крикне:

— Та де того Василя озмемо? Тепер ти людей цураєшся, а там стануть і тебе люди цуратись, і досидишся до сідої коси.

— Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сідая коса.

Здвигне тільки плечами Наум, подума: «Нехай ще до того году», — та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки: бо він його дуже любив і усе надіявсь, що він з собою що-небудь до пуття зробить.

От і м'ясниці пройшли, і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда, і пишна: за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сюю славу знала, сміялась і каже, було: «Дарма! І подожду». Парубкам же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка у лад не дається, та нічого було робити: силою не озмеш.

Пройшов і піст, відговорились і — слава тобі Господи! — дождались воскресенія. Маруся у великодню суботу сама учинила паску, положила туди яечок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе, що треба, а на самий Великдень уранці з батраками понесла до церкви на посвященіє паску, баранця печеного, поросся, ковбасу, краша-

нок з десяток, сало і грудку солі і, розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві Божій і молиться.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв як треба, неначе перед самим Господом, царем небесним, і тільки слухав, що читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молився, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе Бог дождатись Великодня.

От, як він стоїть і молиться, служба божая співається, вийшов насеред церкви читати апостола... і хто ж? Василь!.. Наум дивиться — і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядив хорошенько — аж зовсім він! «Та він же овсі неписьменний! Як же він буде читати? Може, навмання, без книжки; може, витвердив напам'ять? Побачим!»

От Василь вже і «Павла-чтеніє» сказав та й почав... та що за голос важний! Чистий голосний підбасок та понятний!.. От Наум і дума: «Бачив я сліпорожденного, що читав Псалтир так же без книжки; а Василь так у книжку дивиться... хіба чи не хваста? Може, напам'ять від дяка перейняв, та буцімто й письменний?.. Так отже за титулу було зачепився та й розібрав потроху... от і дочитав без помилки; от і алілуйю по закладкам знайшов... Ні! Якби неписьменний, то не зумів би апостола, та ще й на самий Великдень, прочитати!»

Прислухається Наум, Василь співа. Як же почав херувимську, так таку, що й сам дяк не умів в лад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить, сам і кінча, сам вп'ять і почина. Тоді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та коли ж він справився і де пробував? «Нехай, — дума собі, — опісля знатиму».

Як вийшов панотець зо хрести паску свяченую почитувати і народ рушив з церкви, Наум зопинив Василя та зараз і каже:

— Христос воскрес!

От, похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум:

— Чи ще ти нас, Василю, не забув?

— Нехай мене Бог забуде, коли...

— Добре ж, добре, сину! тепер не до того. Приходь до нас розговітись; а хоч і пообідаєш, коли не підеш додому.

— Ви мені і дом, ви і родителі...

— Добре ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждатиму.

Сказавши се, Наум поспішав додому і дорогою собі дума: «Не дуже ж я добре зробив, що, не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може, він вже об Марусі і не дума, а може, вже і жонат, а я тільки потурбую Марусю і знов розважу її тоску. Та хоч би і не те; так, може, ще він не відкупився від некрутщини, так що тогді робити! Та вже ж побачу. Дасть Бог розговітись, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив неждано Василя, та ще й письменного! Відкіля йому Бог таку благодать послав? Правда, дитина розумна! Йому б тільки дяком бути».

З такою думкою прийшов додому і не каже жінці нічого, що кого він бачив. Прийшла й Маруся і принесла усе свячене, й байдуже! Бо вона як не стояла у церкві, а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі, як треба, і налагодила, та й дивується з матір'ю, що батько не сіда розговлятися, а ходить собі по хаті та дума.

Аж ось двері — рип! — і Василь у хату. Маруся так і нестямилась і крикнула не своїм голосом: «Ох, мій Василечку!» — та й стала як укопана. Стара Настя тож зрадувалась, неначе бог зна чому, і кинулась до Василя і похристосувалась. От Наум бачить, що Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї, а вона на нього, неначе зроду вперше бачаться, от і каже їм:

— Чом же ви не христосуетесь?

А Василь і каже:

— Не смію, панотче!

— Чом не сміти? — каже Наум. — Закон повеліва христосуватися зо всяким, і хоч би з смертельним урагом. Похристосуйтеся же по закону тричі, та нехай вас Бог боронить від усякої поганої думки! Тяжкий гріх у такому святому ділі думати лукаве!

От і похристосувались гарненько.

Маруся кинулась до нього з розпросами:

— Де се ти, Василечку, був?..

— Знай-бо урем'я, — перебив її Наум, — одно що-небудь: або розговляться, або говорити. Бог дав празник і паску свячену; дякуючи Бога милосердного, треба розрішати без усяких хлопів і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень. Господи благослови!

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї скраю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки в кінці столу. От перехрестившись Наум і прочитавши тричі «Христос воскрес з мертвих», зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покуштувавши її бережно, щоб крихот не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: «Спасибі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!» Тут вже прийнялись за печене: поїли баранця, поросятини; а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидати у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали і крашанок облупили і порізали на тарілочки. От сеє скінчивши, Маруся усе прибрала і з стола теж бережно змела, і усі крихти, і кісточки, і лушпиння з яєць повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину, покришили на дерев'яній тарілочки, посолили та й їли — вже звісно, що не по-панськи, бо виделок не водиться — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша та й годі, більш і нічого.

Маруся чи їла, чи не їла: їй лучче усяких розговін — опріч празника святого — те, що Василь вернувся і жив і здоров. Захилившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка, дивилась на свого Василечка, а сама будто ложкою достає з миски, аби б то неначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, бо біля Наума сидів, і не можна було йому злукавнувати, щоб хорошененько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подякувавши Богу і батькові з матір'ю, як поприбирала усе Маруся, от Наум і каже:

— А в нас новий дяк сьгодні апостола читав.

Настя зараз і питається:

— А хто такий і відкіля?

— Осьде він, пан Василь, — сказав Наум та й всміхнувся.

— Хіба ж Василь письменний, щоб йому апостола читати? — спитала Настя; а Маруся так уха і насторошила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав, а як і що — я й сам не знаю. Розкажу мені, зділай милость, Василю, як се тобі світ відкрився? Се мені навдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчився письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

— Я, дядьку, не був дуже далеко, — став розказувати Василь. — От як ви мені відкрили світ і розтолкували мені, що й я буду пропащий і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то думав-думав і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали, що за гроші вісім-десять рублів, що я від хазяїна брав? Тільки що на одержу. Що ж тут мені було робити? Як-то Бог послав на думку: піти до купців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка: він мене трохи знав, розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за п'ятдесят рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить, і усе буде прибавляти, бачивши моє стараніє. Я зрадувався, почувши, що більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лінуючись справляти. З товаришами, хоч усе й москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні і хто більш чого зна, більш получа жаловання. От як сів, як сів... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчивсь, і Бог мені дарованіє послав; і те таки правду сказати, що нашого братчика куди не піткни, хоч у науку, хоч у яке ремество, то з нього путь буде; не пропащі за нього гроші. Ото я від Спасівки та до Різдва вивчивсь читати і церковне, і гражданське, писати потроху вмію, цихвіру знаю і на щотах хоч тисяч десять пудів уроздріб на хвунти, не помиляючись, положу; хурщиків розчитаю і хазяйського добра гляджу як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалась. Товариші, знаєте, охотники на криласі співати замість півчеської; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не йшов до вас, дядюшка; і як не тяжко мені

було, не бачивши Марусі, та, пам'ятаючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди. І тож таки, що хазяїн, знаючи мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках; а після Хрещенія посилав уже і дальш, і я тільки що перед празником оце привіз йому не малу суму грошей. Як же він мене потішив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви увірилися, що я не зледащів, от і став я на криласі співати і апостола прочитав.

Наум, вислухавши його, не стерпів та аж поцілував його у голову і дума: «Що за премила дитина! Недаром його люблю! Такий не пропаде». Далі і пита:

— Скільки ж ти жалування получаєш тепер?

— Жалування не щот, — каже Василь, — аби б стало на одержу, а те важніш усього, що хазяїн, знаючи мою нужду, чого я боюся і через що ви не віддаєте за мене Марусі, сам хлопоче об мені: тепер посила мене з хурою ув Одесу, а відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік Пречистій, а він мені сискає найомщика, каже, хоч п'ятсот рублів потеряю; увосени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужувати.

— Нехай тобі Бог помога! — сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: — Чого ж більше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники; і тобі веселіше буде у дорозі, і Маруся тут світом не нудитиме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть Бог, вернешся, увосени і весілля.

Не можна й розказати, як зрадощили і Василь, і Маруся! Зараз кинулися аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і самі обнімуться, і знов до нього кинуться, і дякують йому, то до матері, то вп'ять до нього, і не тямлять себе, і, що робити, не знають.

Довго дивився на них Наум та все нишком сміється та дума: «То-то діти!» Далі й каже:

— Годі ж, годі! Пустіте ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо усю ніч стояв на одіянії¹, аж поки Христа дочитались: а ви — хочете, дома сидіть або гуляти йдіте до колисок; та тільки самі не качайтесь, бо гріх для такого празника з сею пустотою возитись.

¹ Одіянія — церковна відправа в Великодню ніч.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало, бо, звісно, чи ходили, чи сиділи, а усе об одним говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як ні думано ні гадано вони побачились; яка ще радість буде, як уже посватаються — отаке усе говорили, та голубилися, та милувалися.

Отже і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидатись старостів: прибрали хату, засвітили свічку перед богами; старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибралася, так вже нічого й казати. От постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже, буцімто з серцем:

— Та що се за напасть така? Жінка! Що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди на пораду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! — почервоніла, що твій мак, і, не поклонившись, зараз стала біля печі та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приньмаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куницю та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла й наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців пов'язати?

Ще не час було Марусі послухати, — знай, колупа.

От вже мати їй каже:

— Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай чим людей пов'язати. Або, може, нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушника довгих та мудро вишитих, хрест-нахрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама

стала перед образом та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонила у ноги і поцілувала у руку, неньці так же; і, узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, поклонилися, узяли рушники й кажуть:

— Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили. Спасибі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушнички придбала.

Пов'язавши собі один одному рушника, от староста і каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми, приведені, не з так винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати й каже:

— Ану, доню! Ти ж мені казала, що на те по п'ятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати та нею пеню¹ зв'язати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх пов'язала.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй; а тепер його і поцілуй.

От вони і поцілувались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі; а як поклонились утрете та й лежать, а батько їм і каже:

— Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці і увечері, і встаючи і лягаючи, і за діло і без діла, а сварись з нею по-усякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі, дома не сиди, таскайся по шинкам та по чужим жінкам; то з жінкою у парці і з діточками якраз підете у старці. А ти, дочко, мужичку не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде, то поїде у поле до хліба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи; нехай паутинням застелеться піч, от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

¹ Пеня — горе.

А староста і крикнув:

— За таку навуку цілуйте, діти, батька в руку.

Поцілувавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі:

— Христос воскрес! — А старі йому ув одвіт теж тричі:

— Воістину воскрес!

Старости кажуть:

— Панове сватове!

А свати кажуть:

— А ми раді слухати!

Старости кажуть:

— Що ви жалали, то ми зділали; а за сії речі дайте нам горілки гречі¹.

А старі й кажуть:

— Просимо милості на хліб, на сіль і на сватання.

Після сього посватаних і посадили, звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась, сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати. Старости сіли на ослоні біля столу.

Поки мати страву носила, батько став частувати старостів. Перший староста покуштував, покрутив головою, поцмокав та й каже:

— Штьо се, сватушка-панушка, за напитки? Скільки ми по світу не їжджали, а таких напитоків і не чували, і не видали, і не куштували.

— Се ми таке для любезних сватів з-за моря придбали, — каже Наум і просить: — Ось нуте ж, усю покушайте. Зверху хороша, а на споді самий гарний смак!

Випив староста, зморщився, закректав та й каже:

— Від сього зразу почервонієш, як мак. Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіни поліземо?

— Та що се ви на нас з пенею? — казав Наум. — Тут-таки що мудре само по собі, а то ще ось що: ішла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім золотих заплатили та в напиток пустили.

¹ Гречий — добрий.

А староста й каже:

— Ну, що мудре, то вже справді мудре! Ану, товаришу, попробуй і ти та й скажи: чи пили ми таке у Туреччині, або хоч і в Німеччині, та і в Расеї не пивали сієї.

Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Проговоривши усі законні речі, стали частуватись попросту, з своїми вигадками, а далі тільки що стали вечеряти, і обізвались дівчата, що Маруся ще завидна просила до себе на сватання, і співали, уходячи у хату, сюю пісеньку:

Та ти, душечка, наша Мар'єчка!
Обмітайте двори,
Застилайте столи,
Кладіть ложечки,
Срібні блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть:

— Дай Боже вам вечір добрий; помагайбі вам на усе добре!

Стара Настя така вже радісінька, що Бог привів її дождати одним одну дочечку просватати за хорошого чоловіка, та ще її люб'язного: землі під собою не чує, порається хутко, і де та сила узялася, аж біга від стола до печі, і страву сама носить, і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже:

— Спасибі! Просимо на хліб, на сіль і на сватання. — Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже: — Сідайте, дружечки, мої голубочки! та без сорому брусуйте¹, а ти, старосто, їм батуй².

Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що стидно при людях їсти, щоб не сказали люди: «Ото голодна! Мабуть, дома нічого їсти, так біга по чужим людям та й поживляється; он, бач, як запихається», — а друге й те, що треба своє діло справляти; та, не бравшись за ложечки, і заспівали:

¹ Брусувати — їсти.

² Батувати — різати.

Ой чому, чому
У сім новім дому
Так рано засвічено?
Мар'єчка встала,
Косу чесала,
Батенька поражала:
— Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?
— Бери, доненько,
Собі рівненьку,
Щоб не було гнівненько.
Садови, доненько,
І вище, і нижче,
А свою родиноньку ближче.

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, так вони стали співати інших:

Де ж був селезень,
Де ж була утінка?
Селезень на ставку,
Утінка на плавку.
А тепер же вони
На однім плавку.
Та їдять же вони
Дрібную ряску,
Ой п'ють же вони
Холодну воду.
Де ж був Василько?
Де ж була Мар'єчка?
Василько у батенька,
Мар'єчка у свого.
А тепер же вони
Ув одній світлоньці.
Ой п'ють же вони
Зелене вино,
Та їдять же вони
Дрібнії калачі,
У мед умокаючи,
Маком обсипаючи,
Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;

Там Мар'єчка та потопала,
К собі батенька бажала.
А батенько та на бережечку.
Є човничок і веселечко:
«Потопай, моє сердечко!»

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі матінку бажала.
А матінка та на бережечку.
Є човничок і веселечко:
«Потопай, моє сердечко!»

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі Василька бажала.
А Василько та на бережечку.
Є човничок і веселечко:
«Не потопай, моє сердечко!»

Далі дівчата, бачачи, що просватані собі сидять і опріч себе нікого не бачать і нічого, що біля них робиться, не чують, захотіли їх зачепити і повеселити та й заспівали:

Та в саду соловейко не щебетав,
Тим Василь Марусі не цілував;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поцілував.

Тут усі зареготались на усю хату, і Наум напавсь, щоб таки діти поцілувались, а їм те і на руку ковінька!.. Далі дівчата, буцімто жартуючи, і заспівали:

Та ти, душечко, наша Мар'єчко!
Ламліте роженьку,
Стелить дороженьку,
Щоб м'яко ступати,
Надвір танцювати,
З скрипками, з цимбалами,
З хорошими боярами.

Як же вслухався у се Наум та як розходивсь! При-
тьмом: давай музику та й давай! Нігде дітись: побігла мо-

торніша із усіх, от таки Домаха Третьяківна, до скрипника та й прикликала його. Батечки! піднялися танці та скоки так що ну! Набігла повна хата людей, як почули, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то й около вікон було багацько, так і зазирають; а біля хати дівчата з парубками носяться; дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює, батько з матір'ю, знай, людей частують... Така гульня була, що крий Боже! Троха чи не до світу гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого не бачили і дивувалися, що так швидко народ розійшовся. За голубленням та за милуванням незчулися, як і ніч минулася.

Не дай Боже чоловікові печалі або якої напасті, то урем'я іде — не йде, мов рак, повзе. А як же у радості, то і незчуєшся, як воно біжить: як ластівка пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе укупці та вкупці, як голуб з голубкою. І у город, і на місто, і до колисок, і на вгород, усе укупі собі ходять. І у монастир на богомолля укупці ходили, і молебень наньмали, що Маруся обіцялася, коли буде посватана за Василя.

Тіки-притіки, аж ось і проводи! У сее урем'я хазяїн його висила хуру, і Василеві з нею треба виступати.

— Ох нам лишечко, — скрізь сльози кажуть обоє. — Ми ж і не наговорились, ми й не надивились один на одного... неначе сьогодні тільки зійшлися.

— Не плач, Василечку, — каже йому Маруся. — Ти у дорозі й незчуєшся, як і Спасівка настигне, тоді вернешся сюди і будемо укупці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавайся у тугу без мене; а я, оставшись без тебе, рано й вечір буду слізюньками вмиватися.

— Годі ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко! — каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька. — Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут зоставшись, будь здорова і весела та дожидай мене. А щоб нам одрадіш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорювати, гляну на тую зірочку й знатиму, що ти на неї дивишся, то мені одрадіш буде, неначе я дивлюся на твої очиці, що, як зірочки, сяють. Не плач же, не плач!

Отак-то вони у останні часи розмовляли і обоє плакали безперестанно! А як же прийшло зовсім прощатись, так що там було!.. Коли вже і старий Наум так і хлипа, як мала дитина, а мати, глядячи на сльози та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих і казати!.. На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, затим, щоб часом дорогою не загубив і що вона на неї, мов на нього, дивитиметься. Поважив їй Василь, віддав, а вона положила у той платок горішки, ще ті, що сперва-наперва Василь дав їй на весіллі, зав'язала та й положила до серденька, та й каже:

— Тут воно лежатиме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.

Сяк-так Василь насилу вирвався від старих, а Маруся пішла його проводити. То було на самі проводи, і треба було через кладовище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла й мисочку, щоб і своїх пом'янути. Положила курку варену, три в'язки бубликів, буханець, два книша та зверху п'ятаковий медяник та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніс у хустці аж три десятки крашанок.

Прийшли на гроби, аж панотець вже й там і збирається правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку і граматку батюшці подала, щоб пом'янув її родичів.

Маруся, смутна й невесела, усе молилася та, знай, поклони біла; як же заспівали дяки «ні печалі, ні воздыханія», так вона так і захлипала та й каже:

— Як ти вернешся, Василечку, то, може, мене на сім кладовищі будеш так поминати.

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і б'є, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому так є.

Одслужили панахиду, подала Маруся мисочку панотцеві, а старців божих обділила крашанками і грішми за царство небесне померших. Посідали люди на гробах трапезувати і поминати родичів, а Марусі вже не до того: Василь ледве промовив, що вже пора йому йти до хазяйства.

Батечки! як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию! Вицілувала його... що то? і в вічі, і у лоб, і у

щоки, і у шию... далі, неначе хто її направив, разом покинула його, очиці засяяли, то була блідна, а тутечки почервоніла та так голосно, ніби не вона, сказала Василеві не зопиняючись:

— Василю! На кладовищі мене покидаєш, на кладовищі мене й знайдеш! Поминай мене, не удавайся у тугу... прощай на віки вічні!.. Там побачимось!

Сеє сказавши, не озираючись, пішла додому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкається. А Василь? Неначе грім біля його вдарив! Стоїть як укопаний... Далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до Бога, перехрестивсь, вдарив поклон і, припавши на те місце, де стояла Маруся, цілував землю замість її, боячись і самої думки об тім, що сказала йому Маруся, а далі промовив:

— Господи милосердний! Нехай я один усі біди перетерплю, нехай я вмру, тільки помилуй мою Марусю! Дай нам пожити на сім світі, а втім — як твоя воля свята! — та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька, як весіння зоренька, говорлива, як горобчик, проворна і жартовлива, як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити — мало й говорить: сяде шити, то чи стібнула голкою, чи ні, чи виведе нитку, чи ні, а зараз і задумається, і рученята посклада; піде ув огород полоти, стане над грядкою та хоч цілий день стоятиметь, нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у нетоплену піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекипить, що й їсти не можна; та до того довела, що — нічого робити! — узялась мати вп'ять сама поратись! Часто гримав на неї батько і ласкою уговорював, щоб не журилася, щоб у тугу не вдавалася, що туга з'їсть її здоров'я, зачахне, занедужа, і який одвіт дасть Богу, що ні найлуччу милость Божу, здоров'я, не вміла зберегти й занастила овсі. Що ж? тільки її і речей:

— Таточку, батечку, і ти, матінко ріднесенька! Що ж мені робити, коли не можу забути свого горя! Не можу не думати об моєму Василечкові! Світ мені немилий, і ніщо не розвеселяє. Серце моє розривається, дивлячись на вас, що ви об мені убиваетесь, то що буду робити! Я й сама своїй тузі не рада; тільки у мене й думки: де то тепер

мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене — усе дальш; от мене туга й душить! Не ворухте мене, не заньмайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене; мені неначе легше, як я журюся уволю і ніхто мені не міша!

Порадившись меж собою, старі дали їй волю; нехай, кажуть, як собі зна, так з собою і робить. Наділив її Бог розумом, вона й богобоязлива, і богомольна, так її отець милосердний не оставить. Нехай поступа як зна!

Ще з того дня, як проводила Василя, не надівала Маруся ніякої скиндячки, ніякої стрічки; як пов'язала голову чорним шовковим платком, так і пішло, усе чорний платок та й годі! То охоча була по неділям та по празникам до церкви ходити, а то й у будень, коли почує, що дзвонять, то мерщій і йде. Що божий день любиме місце, куди було ходить, се у бір на озера, де з Василем уперше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй zostавив, дивиться на нього та свої горішки пересипа в руці, та й поплаче... Тільки ж що начне вечоріти, вона вже й сидить на приспі й вигляда вечірньої зіроньки... Блисне вона... тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то що! «Онде мій Василь! — сама собі розмовля. Він дивиться на сюю зірочку й зна, що й я дивлюсь!.. Отак блистять і його очиці, як, було, біжу йому назустріч...» І вже тут її хоч клич — не клич, хоч що хоч роби, а вже ні з місця не піде і очей від зірки не зведе, аж поки вона зовсім не зайде; тоді тяжко здохне й скаже: «Прощай же, мій Василечку! ночуй з Богом та вертайсь швидше до твоєї бідної Марусі». Увійшовши ж у хату, перецілує усякий горішок і платок разів сто поцілує та, згорнувши, приложить до серця та так і заночує; а вже й не кажи, щоб спала добре, як треба!

Сяк-так, то з журбою, то з тугою, промаячила Маруся до Спасівки; а у Спасівку, ік Пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усе-таки неначе стала потроху оживати. Вона й дома порається, вона й з батьком у полі чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, і собі повеселішав і дума: «Слава тобі Господи! Ще тільки Спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не

та, як унов народилася; туж-туж і Василь буде; тоді вдарю лихом об землю, мерщій справлю весілля, та й нехай собі живуть». От коли куди йде на хазяйство, то й дочку бере з собою, щоб її лучче розважити. Коли ж вона часом зостанеться дома, то, впоравшись, іде у бір за губами; та таки так сказати, що день за день та стала вп'ять і до роботи проворненька, і в усякім ділі моторніша, і що у Бога день, то усе веселіш, усе розщитує: «От Пречиста недалеко, от-от Василь вернеться».

Раз у Спасівку, на третій день після Спаса, віддавши вона обідати і поприбиравши усе, пішла у бір за губами і вже нікуди більш, як на ті ж озера. Напала на рижики, та так же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро іше й кошик. От ще б то їх брала, та як же пішов дощ, та престрашений, як з відра, та з холодним вітром а вона була ув одній тяжинівій юпці і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересидіти, бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись — треба бігти додому. Ішла, а де і підбігцем, та поки прийшла додому, так одно те, що утомилась, а друге — змочла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і труситься.

З лихом пополам прибігла додому. А дома ж то мати старенька і усе собі немоцна, не здужала піднятись і у печі затопити. Лихо та й годі нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла неначе зимою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлєну, так ще пуще змерзла. Укрилась і кожухом, нічого! Так лихорадка її і б'є!

Прийшов і Наум, упоравшись з батраками. Нікому йому ні вечеряти дати, та й нічого. Перш був розсердивсь, а далі, як розслухав, що йому Настя, стогнучи, розказала, та й замовк; далі назирнув Марусю та аж злякавсь: Господи твоя воля! Сама, як вогонь, гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!

Тьохнуло у животі в нашого Наума! Подумав-подумав та й став Богу молитись. Се вже у нього була така натура: чи хоч трохи біда, чи радість є йому яка, зараз до Бога; так і тут. Помоливсь, перехрестив тричі Марусю і ліг собі. Прислухається троха: Маруся не заснула? «Дай Господи,

щоб заснула і щоб завтра здорова була!» — сказавши сеє, ліг і... заснув.

Тільки що у саму глупу північ будить його Настя якомога і каже:

— Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить...

Наум вже біля недужої:

— Що тобі, Марусю?.. Чого ти стогнеш? Що в тебе болить?..

— ...Таточку... батечку... Ох, не дайте пропасти... колеть... ох, тяжко мені!.. Робіть, що знаєте... ко... колеть мене!..

— Де саме колеть, Машечко?

— От... у бік... ох, ох!.. У лівім боці... Поможіть мені!.. Не стерплю...

Кинувся Наум, викресав вогню, засвітив світло — аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити — і самі не знають... Сяк-так старі удвох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить:

— Душно! не влежу на печі... положіть мене на лаві... Ох, душно мені! Ох, важко мені! Болить же бік... ох, болить!..

Послали мерщій на лаві; узялись обоє старі зводити Марусю... Вона не здужа йти, старі не здужають її вести... тягнуться, силкуються, спотикаються... Наум сердиться, кричить на жінку, що йому не помага; Настя ворчить на нього, що... він дочку на неї схиля... Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, собі плачуть.

Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рядом, бо усе каже, що їй душно; а самі стали радитись, що з нею робити! Настя — пробі бігти до знахурки, щоб вмила або злизала; бо се їй, мабуть, з очей; або нехай переполох вилива, або трясцю відшептує: нехай, що зна, те й робить. Так же Наум не тії, бо дуже не любив ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють та з них грошики луплять, а самі не можуть ніякого добра нікому зробити, хіба тільки біду, так так! От він зараз дістав іорданської води та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї ж води

трошки напитись, а сам підкурював її херувимським великоднім ладаном, помоливсь з Настею Богу... аж ось і Маруся притихла й стала б то засипати. Старі вже хотіли з радості гасити й самі лягати... Як тут вп'ять Маруся не своїм голосом закричала:

— Ох лишечко! Колеть мене, колеть у бік, пече... Ох, трудно мені! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! Рятуйте!.. Поможіть мені!.. Смерть моя!.. Не дає... мені дихати!..

Бачить Наум, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб йшла швидше на поміч до Насті, поки управивсь, поки допроводив її до двора, аж вже і світа. Не заходячи додому, пішов у город. Був у нього знайомий приятель, цилюрик, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трьох діточок хрестила, так до нього пішов він радитись, що треба робити, а коли можна, то щоб і сам прийшов та й подививсь на болящу.

Так-то старому швидко й дійти! Іде і, бачиться, усе на однім місці; стане поспішати — задихається, ноги спотикаються, зовсім хоч впасти. Жалкує Наум, що не збудив кого з батраків, що в соломі на току спали, так що ж бо? Хоч би й швидше дійшов, так не вмів би так усього розказати; а якби цилюрик не захотів іти, то батрак не вмів би його і прохати, як сам отець.

Сонечко піднялось, тогді Наум дотюпав до цилюрика. Поки його збудили... бо він був вже багатенький, а через коров'ячу віспу став вже у панськiм каптані ходити, так треба вже туди ж, за панами, довго ранком спати. От поки зогріли йому самовар, поки він напивсь того чаю, присмоктуючи люльку, як наш справник, поки-то вийшов потягаючись до Наума, аж вже було геть-геть! Та вже за те спасибі, що як розпитав, чим Маруся недужа, так разом і зібравсь. Схопив швидше щось таке за пазуху, та узяв склянку з чимось, та й каже:

— Наум Семенович! Худо діло; треба поспішати як можна. Не поскупись найняти збіржу¹. Мені нічого і проходитись, та треба поспішати.

¹ Збіржа — візницький екіпаж.

Нау́м зара́з шатну́всь, найня́в збі́ржани́ка, і побі́гли що́ є ду́ху з ци́люри́ком до́дому.

Я́к огля́ді́в ци́люри́к Ма́русю́, та а́ж за́цмока́в. Ста́в її́ розпи́тува́ти, де са́ме і́ як у не́ї бо́лить? Та во́на за кашле́м і́ слова́ не ска́же. Ци́люри́к а́ж голо́вою покру́тив та́ й ка́же со́бі тихе́нько:

— О́вва! Худо́ ді́ло! — А Нау́м се́ почу́в та́ й ру́ки опу́с-
тив...

Кину́вся ци́люри́к і́ яко́мога поспі́ша та́ й кину́в її́ руду¹ з ру́ки, да́лі розв'язав пля́шку, а́ж там усе́ п'я́вки, та́ й попри́пуска́в їх до́ бо́ку. По́ки се́, по́ки те́ дія́лось, Нау́м та́к, що́ ні́ живи́й ні́ мертви́й; то́ пі́де, то́ ста́не, то́ ся́де, та́ усе́, зди́хаю́чи, ру́ки ла́ма; а́ пу́ще те́ його́ сму́тило, що́ ци́люри́к бу́в невесе́лий. А На́стя, бі́дна На́стя, і́ байду́же со́бі! Во́на та́м ко́ло Ма́русі́ й по́мага, і́ держи́ть, і́, що́ тре́ба, ро́бить, і́ та́к спра́вляє́ться, що́ нена́че і́ не бу́ла не́ду́жа. Та́к-то́ вели́ке го́ре і́ бі́да як по́стигне, то́ в́же ме́нше і́ забу́деш, і́ не по́важа́єш його́.

Упра́вивши́сь, ци́люри́к ви́йшов у́ сі́ни відди́хнути. Нау́м при́став до́ ньо́го з розпи́тками.

— Худо́ ді́ло! — сказа́в ци́люри́к. Нау́м та́к і́ кину́вся його́му у́ но́ги, і́ а́ж пла́че, і́ гово́рить:

— При́ятелю́ мій, Ко́ндрате́ Іва́нович! Ро́би, що́ зна́єш, тіль́ки не по́губи́ мо́го дитя́ти! Не по́ложи ме́не жи́вого у́ я́му! Ві́к бу́ду ба́тьком ри́дним зва́ти! Бе́ри що́ хо́ч, бе́ри у́сю худо́бу... тіль́ки ви́лічи Ма́русю́!..

Ци́люри́к а́ж за́плака́в і́ ка́же:

— Дру́же мій, Нау́ме Се́менович! Хі́ба ж ме́ні не жа́ль сво́єї ку́ми? Що́ б то́ я ро́бив, що́б ви́лічити хре́щену ма́тір сво́їх ді́ток? Та́ як не́ма Бо́жої во́лі, та́к на́ш бра́тчик, хо́ч з де́сятьо́у голо́вами, ні́чо́го не зро́бить!

— Та́к мо́їй Ма́русі́ не жи́воти́ти? — а́ж скри́кнув Нау́м.

— О́дин Бо́г зна́! — сказа́в ци́люри́к та́ й пі́шов вп'я́ть до́ не́ду́жої.

Подививши́сь на не́ї і́ подо́ржавши́ за жи́лу до́вгене́чко, ка́же:

— Мо́лись, Се́меновичу́, Бо́гу! Ко́ли засне́, то́ ні́ об чо́м і́ жу́рити́сь; зда́ється, що́ ско́ро засне́.

¹ Тобто: пу́стив кро́в.

От і відступилися від неї тихесенько, щоб їй не мішати спати...

Так куди ж то!.. Тільки що ніби стала дрімати, як підніметься кашель, та прездоровенний; так і підступа під груди і дихати їй, сердешній, не дає; а тут у бік знову стало шпигати.

Довго того розказувати, як вона три дня так страждала! Що таки цілюрик лічив, а то він і німця привозив; і той і масть до боку прикладав, і чого то вже не робив!.. так нема легше та й нема! І що далі, то усе гірш було.

Наум давав їм волю, що хотіли, робили; а сам, запершись, усе Богу моливсь; впаде навколішки, руки лама; як вдарить поклон, та з півчаса лежить і усе молиться: «Господи милосердний! не осироти нас! Не віднімай від нас нашої радості! Ріши мене усії худоби; озьми мене, старого, немощного, озьми мене до себе; а нехай вона поживе на світі...» Далі й закінча: «Да будеть воля твоя святая зо мною, грішним! Ти усе знаєш, ти лучче зробиш, чим ми, грішнії, думаємо!» Підійде до німця, просить, руки йому цілує... виніс скриньку з грошима, а, мабуть, було у ній сот три рублів, і просить:

— Бери, — каже, — скільки хоч, усі озьми, усю худобу озьми, усього рішусь, у старці піду, тільки вилічи мое дитя; вона в мене однісінька... Без неї нашо мені жити? Не буде мені ніякої радості... хто мене догляне... хто... — та так і заголосить.

Дарма що німець, та й він заплакав, і хоч би тобі копійчку узяв. У останній раз як був, і вп'ять чого-то не робив, а далі сказав:

— Нічого не можна зробити! — з тим і поїхав.

Моливсь Наум, моливсь... і що то вже плакав! Так і підпливе сльозами. Далі вийшов із кімнати, подививсь на Марусю, бачить, що вона, як тая свічечка, догоряє, перехрестивсь і на думці каже собі:

— Господи! Твоя воля святая! Прости нас, грішних, і навчи, що нам робити і як тебе слухати? — Та з сим словом і пішов.

Іде і за сльозами світу не бачить. Позвав панотця, той аж здивувавсь, що така здорова дівка у три дні як занедужала, а вже й на Божій дорозі.

Поки панотець прийшов із святостью, Наум вернувся і, кріплячись, щоб не плакати, через велику силу каже Марусі:

— Доню! запричастимо тебе! Чи не дасть Бог швидше здоров'я?

— Я сього хотіла прохати... та боялась вас потурбувати... І вже здоров'я!.. Хіба спасення душі... коли б тільки швидше... — ледве промовила сее Маруся.

Кинулася Настя хату прибрати і сіни упорати, а Наум засвітив свічку і ладаном покурив; аж ось і батюшка прийшов.

Поки Маруся сповідалася, Наум із Настею і хто ще був у них із сусідів вийшли у сіни. От Настя і каже мужикові:

— Нащо ти її так сполохав? Вона тепер подума, що вже зовсім вмира, коли привели панотця?

— Що ж, стара, будемо робити? — здохнувши тяжко, сказав Наум. — А яково ж би нам було, якби вона вмерла без покаянія?

— Та що-бо ти, старий, говориш? Де їй ще вмирати? Ще тільки сьогодні четвертий день, як гаразд і занедужала...

— Але, четвертий! У Бога усе готово, його свята воленька! Повелить, то я ще швидш її вмру, дарма що вона вже на ладан дише.

Сказав Наум та й відійшов, гірко заплакавши, і каже собі тихенько: «І коли б то Господь послав мені сюю милость! Воля твоя, Господи!»

Тут панотець кликнув, щоб усі йшли у хату, буде її причащати. Наум, тільки сам живий та теплий, ще здужав підвести її до святого причастя... Маруся прийняла тайни Христові, як янгол Божий; потім лягла, перехрестилась, подвела очиці угору і веселенько проговорила:

— Коли мені... така радість тут... після святого причастя... що ж то буде у царстві небеснім? Прийми і мене, Господи, у царство твоє святе! — Панотець, посидівши і поговоривши дечого з Письма, пішов додому.

Трошки погода чують, що кашель в Марусі ніби перестав і вже вона хоч і не стогне і буцімто спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клекотить...

От Настя і каже до старого:

— Та, ей-богу, вона не вмере; бач, їй полегшало.

— Мовчи та молись Богу! — сказав їй Наум, а сам аж труситься. — Тепер, — каже, — янголи святії літають над нею. Страшний час тогді настає, як праведна душа кончиться. Нам, грішним, треба тільки молитись Богу!

— Господи милостивий! Ти сам боїшся та й мене лякаєш.

Так сказала Настя, не бачачи своєї біди, а Наум знав добре усе, і знав, що до чого і після чого що йде, та й каже:

— Коли б то Бог милосердний сотворив таке чудо!

Далі засвітив страшну свічку¹, поставив перед образами, а сам пішов у кімнату... і що то вже моливсь Богу! Куди-то не обіщавсь іти на богомолля! Скільки худоби роздати на церкви, старцям...

Як ось Маруся таки дуженько промовила:

— Таточку!.. матінко!.. а підійдіть до мене.

От вони й підійшли. Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі рум'яненька, як зоренька перед сход сонця; очиці, як ясочки, грають; веселенька, і від неї неначе сяє. Він знав, до чого се приходитьсья, здригнув увесь, скріпив серце, а сльози, знай, глита, та думкою тільки так помоливсь: «Час прийшов... Господи, не остав мене!..»

Маруся їм і каже:

— Батеньку, матінко, мої ріднесенькі! Простіте мене, грішную!.. Попрощаймося на сім світі... поки Бог зведе нас до купи у своїм царстві.

Тут стала їм руки цілувати; а вони так і розливаються, плачуть і її цілують. От вона їм і каже вп'ять, та так веселенько й усе усміхаючись:

— Спасибі вам, мої ріднесенькі, що ви мене любили!.. і кохали мене... Простіть мене, може, коли вас не послухала... або сердила... Мені Бог гріхи простив... простіть і ви!.. Не вбивайтеся дуже за мною, бо се гріх... та пом'яніть мою грішну душу... не жалуйте худоби; усе земля і пил... Годі ж, годі, не плачте ж... Бачите, яка я весела... там мені буде прехороше!.. Коли-небудь треба і вмерти... Ми недовго будемо різно; там год — як часиночка... Бачите,

¹ Страшна свічка — свічка, яку запалювали в так званий страшний четвер.

я не жалкую за вами... бо скоро побачимось... Васи... ох! Василечка мого як побачите, скажіть, щоб не вбивавсь... скоро побачимось... Я його дуже, дуже любила!.. Горішки мої положіть мені у руку, як помру, а платок... верніте йому... А де ви? Я щось вас не бачу... Таточку! Читай мені... голосно молитви... а ти, матіночко... хрести мене... По-бла-го-словіть же... мене...

Наум став читати молитви, а Маруся силкувалася, та не здужала за ним і слова сказати; а він що скаже слово та й заллється сльозами, перепаचे та вп'ять чита. Настя чи перехрестила двічі та й знемогла і тут же впала. Сусіда подала Марусі у руки свічку і вже насилу руку розправила, бо вже стала застивати... От вже і гласу її не стало чути... Наум нахилився та над ухом її голосно чита «Вірую во єдиного Бога» та «Богородицю»... а се вона — зирк очима та й сказала голосно: «Чи ви чуєте?.. Що се таке?» Наум впав навколішки і каже:

— Моліться усі! Янголи прилетіли по її душу!

Далі Маруся ще спитала:

— Чи ви бачите? — та й замовкла... здохнула важко... тільки й промовила:

— Мати Божа!.. прийми... — і успокоїлась навіки!

Наум скочив, сплеснув руками, підняв очі вгору і стояв так довгенько. Далі пав перед образами навколішки і моливсь: «Не остав мене, Господи, отець милосердний, у сюю горкую годину! Цілий вік ти мене милував, а на старості, як мені треба було у землю лягати, послав ти мені таке горенько!.. Укріпи мене, Господи! щоб я не согрішив перед тобою!»

Кинувся до Марусі, припав до неї, вицілував її руки, щоки, шію, лоб і усе приговорює:

— Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Зав'яла ти, як садовий цвіточок; засохла, як билинка! Що я без тебе тепер zostався? Сирота! Пуще малої дитини. Об дитині жалкують, дитину приглядять, а мене хто тепер пригляне?.. Тепер ти у новім світі, меж янголами святими, знаєш, як мені тяжко, як мені гірко без тебе: молись, щоб і мене Бог до тебе узяв! Закриваю твої оченьки до Страшного суду! Не побачу у них своєї радості більш! Складаю твої рученьки, що мене годували, опатрували, обнімали...

Він би й довго коло неї вбивався, так тут сусіда підійшла та й каже:

— Пусти, дядьку! вже ти її не піднімеш; а ось прийшли дівчата убирати Марусю; ти йди та давай порядок, бо, бач, Настя безчуживствена теж лежить.

Наум став над Настею, вп'ять гірко заплакав та й каже:

— Уставай, мати! дружечки прийшли, нехай убирать до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілля!

Пришедши він до панотця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче так що й Господи! Піп зараз догадавсь та й каже:

— Царство небесне їй! Праведна душа була, упокой її Господи со святими!

А помолившись, і став розважати Наума, поки позіхалися дяки; далі пішли у церкву, піп став служити папахиду, а по душі звелів дзвонити на непорочні, як по старому і по почотному чоловікові; та й послав сукно і ставник і звелів іти читати Псалтирі.

Увішедши Наум у церкву, так і пав перед образами, та й моливсь, що таки за впокой душі свого дитяти, а то таки, знай, уживав:

— Господи милосердний! Дай мені розум, щоб я, при такій тяжкій біді, не прогнівив би тебе не тільки словом, та ніже думкою!

Як же заспівали вічну пам'ять, так і сам почувся, що йому ялось-то стало легше на душі, і хоч і жаль йому дочки, — що то вже і казати, кріпко жаль! — та зараз і подума: «Воля Божа! Вона теперечки у царстві; а за такеє горе, що ми тепер терпимо, Бог і нас сподобить з нею бути!»

Бодро дійшов додому. Вже Марусю нарядили і положили на лаві, біля вікна. Став Наум над нею, помоливсь, зложив руки нахрест та й став приговорювати:

— Доненько моя милая! Марусенько моя незабутняя! Що ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Що ж не кинешся рученьками обняти його?.. Що не проговориш до нього ні словечка?.. Ти ж мене так завжди зострічала... а тепер... закрила свої оченьки, поки вздриш Господа на Страшному суді; зложила рученьки, поки з сим хрестом, що тепер держиш,

вийдеш з домовини назустріч йому; скріпила уста, поки з янголами не станеш хвалити його!.. На кого ж ти нас покинула?.. Узяла наші радощі з собою; хто нас буде веселити такою добрістю, як ти? Хто нас, сиріт, на старості буде жалувати?.. Хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати?.. Хто зопинить наші горючії сльози?.. Хто обітре нам смажнії уста?.. Хто у болісті промочить нам запеклий язик?.. Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! Не порадувала нас своїм весіллячком!.. Береш своє дівування у сиру землю!.. Зате подруженьки убрали твою русу косу, як до вінця; скиндячки положені... квіточками заквітчані... і з правого боку тож квітка; нехай люди бачать, що ти була дівою на землі, дівою йдеш і на той світ.

Який зібрався народ, — а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивилося, — так усі навзрид плачуть!.. Та й як можна було утерпіти, дивлячись на чоловіка, що зовсім у старості, сідого, як лунь, немощного, — стоїть над своїм дитятею, що одним одна й була йому на світі, і ту пережив, і ту, на самім цвіту, хова, а сам зостається на світі з старістю, з недугами, з горем, один собі з старою до якого часу! Яка вже їх жисть буде?.. Та що й казати! Та ще ж яка й дитина! Коли б уже яка-небудь, так собі, так би і сюди й туди; а то ж дівка, не то що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, богомільна, до усякого діла невсипуща, слухняна, покірна, звичайна, тиха, розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити! І що то: хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почули, що вона вмерла, то всі ж то, і старі, і молоді, та й мала дитина, усі за нею жалкували і збіглися дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Насті вже нічого й говорити: не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала; усе сиділа біля покійниці, і вже не плакала, бо і сліз не стало, а тільки тяжко здихала і ні півслова не здужала, голосячи, приговорювати.

Послухавши Псалтиря, що дяк усе читав, Наум сів біля своєї старої та й каже:

— Що, стара! Управились ми з тобою? Збирались весілля грати, аж ось похорони! Ох-ох-ох! Хвали, Насте, Бога!

— Се нам за гріхи наші, Науме, Бог наказаніє послав! — сказала йому Настя.

— За гріхи! — сказав, подумавши, Наум. — Чи є така кара, щоб нею удовлнити за наші гріхи? Що день, що час ми тяжко согрішаєм перед Господом нашим; так чого ж ми достойні?.. Якби отець наш небесний робив з нами не по милосердію, а по правді своїй святій, так ми б і давно недостойні і на світ дивитись. Міри нема його доброті!

— Зачим же він узяв у нас одну нашу радість? Що ми тепер будемо?

— Зачим? Дурна, дурна! Зачим узяв? Щоб дитина добрая, за добрість і йому милая, поживши у сьому злому світі та бачачи других, не пішла услід за тими, що не по його волі роблять; щоб не стала й вона така, котрих він не любить. А за лихе і злеє дитя Бог карає отця і матір, так би ми були б і за неї у одвіті; а тепер, коли дитя наше було добреє, то через неї і нам що-небудь Бог з гріхів простить.

— На кого ж ми тепер застаємось? І хто нас у старості та немощах догляне? — питала ще таки Настя.

— І я те ж думав з першого часу, — каже Наум, — а далі, по моїй молитві, Бог такий мені розум дав: не було у нас дитяти, самі по собі жили, будем і без неї. Ти скажеш: тогді були молоді та здорові, а тепер старі, не здужаємо робити на себе. Насте, Насте! І у молоді літа не самі по собі ми жили, і робили, і пропиталися; Бог нам помагав; він же нам і тепер не дасть пропасти. Поживемо ще, потерпимо ще за гріхи наші на сім світі; по його волоньці прийде і наша година. Ти мені закриєш очі, а тебе... тогді круглу сироту, у біді ще й лучче не покине той, що й маленьку комашечку догляда, та й збереть нас до купи, і наша Маруся нас тамечка зостріне. Коли ж небудь прийде сей час; не сто літ будемо тут бідствувати... та хоч би і сто літ, хоч би і більш, і хоч би ще гіршу біду нам Бог послав — коли є ще яка гірша сієї, — та чи може ж то ізрівнятись проти того, що нам буде у Господа милосердного і де тепер наша Маруся? Годі ж, годі, не плач та давай порядок. Живий живе гада, так і ми; треба усе полагодити, як звичайно і як тільки можемо що зробити і за душу, і за славу нашої Марусі.

Стало надвечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну — та що за славна була! Дубові дошки та товсті, та сухі, як залізо, та й зроблена чисто, як столярна; бо й теслі, що її робили, жалкуючи об Марусі і люблячи Наума, від щирого серця її робили. А як ще маляр вичорнив її, та на криші змалював хрест святий, та кругом пописав слова усякими красками, у головах намалював янгола божого, а у ногах списав патрет із смерті з кістками, та так живо, що як настояща смерть, так така домовина, що хоч би і усякому доброму чоловікові таку Бог привів. У хаті і у кімнаті жінки порались, то діжу наставляли, то муку сіяли, то локшину кришили, то птицю патрали; а народ то біля мертвої, то біля відчиненого вікна, що над нею, дивилися; а обоє старі із журби так вже стяглися, що аж злягли... Як разом — крик! Хтось дуже застогнав, аж закричав... Народ за вікном тож крикнув: «Василь, Василь», — і розступивсь. Наум, почувши сеє, скочив, зирк у вікно... лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім!..

У ті пори, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав якомога до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки лучче можна було, і віз йому великі бариші. Як їде і чує, що дзвонять; здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло, і на душу така журба пала, що й сам не зна, що він таке став. Перехрестивсь і сказав: «Дай Боже царство небесне, вічний покой помершому!» — а сам по коням погнав, щоб швидше одчот віддати хазяїну та й до Марусі і щоб вже з нею не розлучатися аж до весілля.

Так от яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість щоб на посаді сидіть, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана і завітчана, та не до вінця з ним, а у яму від нього іти! Як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть та тут же і впав мов неживий!..

Насилу та на превелику силу його відволодали. Вже й водою обливали і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима та й сказав тихесенько: «Марусю!.. де моя Маруся?»

— І вже, сину, Маруся ні твоя, ні наша, Божа! — став йому Наум казати. — Покинула нас!

Василь сидить, як окам'янілий, і не баче, і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба його розжалобити, щоб тільки він заплакав, то йому й легш буде; от і став до нього говорити... Та вже ж як то жалібно говорив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказував: як його Маруся любила, як за ним убивалася, як занедужала і, вмираючи, що йому наказувала... Василь, сеє слухавши, як заплаче... зариди! як кинеться до неї... припав, цілував їй руки... і не вимовить нічого, тільки: «Марусю... моя Марусенько!» То покине її, плаче та вбивається, та вп'ять до неї. А народ таки увесь, та що то — і малі діти так і голосять, дивлячись на нього і старих, що обплакують і його, неначе мертвого.

Отак було усе до вечора. Народ помаленьку розійшовсь, і вже нічю Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувся, дивиться, що Василь і не дума відійти від вмершої; стоїть біля неї навколішках та, знай, руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими сльозами. От Наум йому і каже:

— Спочинь, сину, хоч трохи! Завтра тобі тяжкий день буде; зберися з силою. Бачиш, і я, вже мені більш її жалко, та й я таки трохи задрімав, щоб хоч мало голові легш було.

— Вам її більш жаль? — каже Василь. — Та як се можна і подумати? Я її любив у сто раз більш, чим ви!

— Вже сього не можна розібрати: ти кажеш, що ти більш, а я знаю, що я її отець, стар чоловік, і вже в мене дочки не буде; а ти собі, як захочеш, дівку й завтра знайдеш...

— Тату, тату! — жалібно сказав Василь, — і вам не гріх так говорити... і у яку пору і у яким місці?..

Далі подививсь на нього з грозою іспідліб'я та й став, неначе не у своєму умі, сам собі розговорювати: «Їх правда... скоро посватаюсь... та й оженюсь... зійдетесь на весілля... та не зовіть попа... а може... а може... дарма!..»

Слухавши такії його речі, Наум дуже злякався, бо думав, чи нема у нього помислу, щоб — нехай Бог боронить — самому собі смерть заподіять; став його розважати і розказувати, який се смертельний гріх, щоб проти Божої волі смерті ськати, і що така душа непростена від Бога у віки вічнії; далі став його навчати, щоб моливсь Богу і

щоб положивсь на милість його... і багато дечого йому доброго говорив, бо був дуже розумний, хоч і письма не вчився, а у беседі частісінько і піп не знав, що проти нього говорити, а дяк так і не схвачувався з ним.

Василь на усі його речі стояв мовчки, часом усміхнеться, то насупиться, то забормоче: «Молиться? Моліться ви». А сам, видно, своє думав. Наум же, говоривши йому довго, подумав: «Що йому тепер товкувати? Він і себе не тямить. Нехай на слободі приймуть за нього і розтолкую йому, щоб часом його душа не пропала».

Як обвидніло трохи надворі, зараз зібралися нужні люди у двір до Наума; розложили середу двора вогонь; жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок, печене кришать шматками, а там кутю у миски накладають та ситою розводять, горілку по пляшкам розливають, щоб частувати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують як треба, щоб і людям пообідати, і старців божих нагодувати.

Став день, задзвонили у старший дзвін повагом, звичайно, як на збір. Господи! як повалить народ — так видимо-невидимо! Що свої селяни, а то і з города понаходило і понаїжджало; та були-таки й пани, щоб подивитись, як по старовині, що вже тепер виводиться з моди, будуть дівку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви святий хрест і корогви, за ними мари, а там ідуть аж три попи і четвертий дякон, та усе у чорних ризах, а дяків — так з десятка два. А за народом так насилу протовпились до хати.

Наум, побачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по двоє, дівочку у світилки, парубків аж дванадцять у бояри, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечки. От як відібрав усіх, та й став їм кланятися і просити:

— Люди добрі, сусіди любезнії! Панове старики, жіночки-паньматки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденька! Не зогнушайте послухати мене, старого, батька нещасного! (А сам так і рида). Не привів мене Бог — воля

його свята! — заміж дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-солі розділити й повеселитись, а сподобив мене, грішного, віддати йому одну-однісіньку дочечку, чисту і непорочну, як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівуваннячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь піти за нею у почоті, проводіте її дівування на вічну жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і у темну домовину! Потіште своїм послухнянством і мене, старика, батька скорблящого, що свою утробу...

Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, каже:

— А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам та поїзд знаяджа.

От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною та приговорювала, до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат та й каже:

— Не порадувалася моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по вулоньці ходячи, та збирала б вас у дружечки на радість свою; а привів мене Господь самій у старості, гіркими слізеньками обливаючись, просити, щоб ви проводили її дівуваннячко до темної ями. Не довелося мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а замість того побачу ваші слізеньки, що зо мною проливатимете, як заспівають їй вічну пам'ять; не погнівайтесь, що замість весільних медяничків або коровайних шишечок дає вам мати, нещасная, горкая, дає воскові свічечки. Засвітіте їх, проводіте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші свічечки, так горить моє серденько від журби великої, ховаючи одним одну дочечку, утіху мою... а сама зостаюся при старості, як билиночка у полі і слізеньками умиваючись.

Тут їм і роздавала гривенні свічечки і усе зеленого воску.

Далі достала той рушник, широкий та довгий, та що то вже гарно вишитий був! і що мався підіслатись при

вінці під ноги молодим, та й пов'язала на хрест святий, великий, що попереду носять.

А там поперев'язувала дружка і піддружого раз рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивані заповоччю орлами та квіточками; а далі і по другому навхрест, білого полотна, довгі, так що аршинів по чотири, і усе пообшивані заснівками. Такими ж рушниками поперев'язували і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж поперев'язували по одному рушнику, по одному, та хорошому. Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини, і свічку ярого воску засвітили; і меч обв'язали, і світилочку перев'язали рушниками, тож гарними і усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квітки і праві руки поперев'язували платками, усе бумажними, красними, як один, і такими, що по три копи жоден. Ту хустку, тож бумажну, що малося молодим руки під вінцем зв'язати, ту подали на срібний хрест, що піп у руках несе, а таки окремо кожному попові і диякону на свічку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труні, а коць¹ важкий, з розводами і посередині великий орел, так той послали на мари під труну, і щоб усе те пішло на церков божу за душу помершої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було: що дівоче, — чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи що-небудь, — роздавала вбогим дівчатам та сиротам, що ні батька, ні матері і що їм нігде узяти; а жіноче, — то серпанки, то очіпочки біленькі, то платки на голову, що було наготовлено її дочечці, — таким же жіночкам та удовам, усе вбогим; так що яка-то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч би що зосталося; усе пороздавала і скриню віддала на церков божу; і подушки, і рядна, — усе позбувала за царство небесне Марусі і за душу свою і Наумову; а далі і каже, перехрестившись:

— Слава тобі, Господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. Нашо

¹ Коць — рід килима.

мені теє придане її, коли я і її рішилась... — А переплававши, і каже:

— Де ж наш ще молодий?

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко, цілує, плаче і приговорює:

— Зятечку мій милий!.. синочку мій коханий... Як порох ув оці, так ти мені зостався. От же твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її біля серця носила, а, вмираючи, заповідала причепити її тобі, як будуть її ховати... Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерті любила... Не забувай нашої з батьком старості!.. Не покинь нас... приглянь нас у немоцях!.. Нікому ж нам буде і очей закрити, і пом'янути нас!..

Василь блідний-блідний, як тая настояща смерть, волосся йому розкудовчене, очі, мов у мертвого, дивляться і не бачать нічого; руки неначе судороги покорчили, а сам, як лист, труситься; і незчувся, як тую хустку йому почепили за пояс; насилу промовив до Насті:

— Матінко рідненька!..

Та більш нічого не зміг і сказати.

От, причепивши хустку, Настя перехрестила його та й каже:

— Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і Матір його Божа на усе добреє, тільки не покидай нас!.. — Сказавши сеє, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, що треба, покропили домовину святою водою, бояри положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки і на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), що самі зв'язали то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвіток.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити: підійшов до труни, перехрестив Марусю і каже:

— Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосіллі... Бог послав тобі сей дом; почивай у нім; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками, ні язиком; щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до Страшного суду і з радістю устала з сим святим хрестом.

Після сього бояри й понесли з хати труну, а Наум таки ще услід, хоч гірко плаче, а ще таки посилкувався сказати:

— Прощай, Марусю, з мого дому! Недовго ти в мене гостила, та з тобою усеґда радість була... Ти не вернешся вовіки, і я радості не матиму тож вовіки!

От і понесли: поперед усього хрест святий з корогвами, далі криша з мар, сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчика як янголи, і в них хусточки. Затим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири боярина; за ними попи з свічками і диякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч-не-хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками ішла сама собі світилочка з мечем, за нею свашки, далі дружко і піддружий, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь, як молодий, ішов з правого боку; на превелику силу іде і неначе й не він; ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, мов голубочка, тим серпанком, що мався її на весіллі покривати, покрита уся, тільки вид незакритий; і здається, що вона, лежачи, звисока усюди погляда; та ще як вона хороше вмирала, то так і усмішечка у неї на виду зосталася, і вона ніби усміхається і потішається, що її так хороше ховають.

Василь би то, може б, і не зійшов би з місця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною ішли або вели сусіди й приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? так господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! І за домовиною, і побіля домовини, і по вулиці напереді, і по воротям, і по плотам... що то і сказати не можна, скільки їх там було.

Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати Євангелія і усякий раз підстиляли бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві службу божу і похорони, як слідує, понесли тим же чином і на кладовище. Як стали

опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! А Наум кинувсь навколішки, підняв руки догори та й молиться: «Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, старець немощний! Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій землі; а душу приймай у царство своє... і не остав мене, грішного!»

Далі став читати отченаш, аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... труситься, сердешний, та плаче, плаче! Кинув землю і каже:

— Дай нам, Господи, ув однім царстві бути з нею!.. Прощай, Марусю, ув останній раз! Нехай над тобою земля пером!

Тож і Настя так зробила. Як же прийшлося Василеві кидати, схватив землі у жменю, як зарида... затруситься, пальці йому звело, і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... трясся-трясся — так і впав нечувствений...

Тут увесь народ, кожний хоч по жменьці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув однім царстві, а далі бояри засипали лопатами, і зовсім докінчили, і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять!..

Пришедши додому, і попи, і увесь народ, і трудящі стали лагодитися обідати. Настя перша кинулась:

— Де ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій жених-удовець нехай сіда на посад сам собі.

Василя нема! Сюди-туди, де Василь?.. Нема нігде...

Ськали-ськали... нема! Та вже один старий розказував, що ще на кладовищі підняв його, і трусив, і водою бризкав; і на превелику силу він очунав і, віддихнувши трохи, сказав, що піде проходитеся. Чоловік пустив його і пішов до гурту, а де вже він дівся, — він не вглядів.

Кинулись бояри, хто помоторніший, ськать його; шукали і на кладовищі, і по бору, і де то вже його не шукали... нема та й нема! Нічого робить, без нього пообідали.

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і поминаючи Марусю, порозіходились і як уже дома усе поприби-

рали, послав Наум у город до Василевого хазяїна, чи не там він? Не було й нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Справляли Наум і Настя вп'ять і третини, і дев'янини, і полусорочини, і сорочини як треба по-християнськи... І що то за обіди були! На усе село. Багато і старцям милостині подавали. Василя ж не було та й не було! І слух об нім запав! Найбільш журився за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не заподіяв смерті. Сумуючи об сім, частенько плакав, а рано і вечір моливсь за нього Богу, щоб його сохранив і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядіти.

Вже й год минув після Марусі. Старі відпоминали її як треба і попам заплатили за сороковусти, що наньмали аж у трьох церквах, а у четвертім монастирі — і дякам за Псалтир, що шість неділь, поки Марусина душа літала круг її гроба, читали над ним. Стара Настя журилась, не наче сьогодні поховала дочку, а Наум усе тільки її розважа і каже:

— Що ж робить? Молись Богу! Перетерпимо тут, буде добре там! Його свята воля! От Василя мені жалчіш, що — не дай Боже! — чи не пропав він і з тілом, і з душею.

А сам усім хазяйством розпоряджав і усе дбав, а що зміг, то й сам робив не лінуючись. А що тільки збере хоч трохи чого, так і роздає бідним та неїмущим. Усіх обділя.

Стане було Настя казати:

— Та чого ти так клопочеш? Нащо нам се? Чи воно є, чи нема — усе равно. Наш вік — день!

— Та хоч би й час, — каже Наум, — не собі я роблю, не для себе дбаю. Усе у руках Бога милосердного, усе його, а я тільки робітник його. Передаю через старців божих у його святі руки. Гріх лежачи хліб їсти; поки здужаю, довжон і робити, і бідним подавати. Повелить іти до Марусі, піду, хвалячи Бога, а кому се зостанеться, той і спасибі скаже, і відпомина нас, коли схоче, а не схоче — як хоче; я своє діло роблю, поки є сила.

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже:

— Кланявся вам ваш Василь!

Наум так і скрикнув від радості.

— Де ти його бачив? — Та й гукнув на Настю (бо вже собі на старості стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя.

Зрадувалась і Настя, бо й вона дуже жалкувала, що не було об ньому ніякої чутки, підсіла до того чоловіка і просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводиться.

От чоловік і каже:

— Бачив його у Києві, і вже він не Василь, а... отець Венедихт...

— Як се так? — закричали обоє старі.

— А так, — каже чоловік, — що він там пішов у ченці.

— У ченці? — сказали вп'ять обоє та й стали Богу молитись і дякувати, що довів його до спасенного путя.

— Він у Печерському монастиреві і вже дияконом, і при мені, — так-то розказував той чоловік, — служив службу божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закликав до себе і казав: «Кланяйся їм, я їх, — каже, — як отця і матір почитую і щодня, як служу, то і їх, і вмершу дочку їх на божій службі поминаю, і, скільки дасть Бог віку прожить, щодня буду їх поминати. Через їх молитви Бог мене спас і вирвав з рук диявола: як вмерла Маруся, то я, грішний, біля неї закликав самому собі смерть заподіяти, і як поховали Марусю, я, тихенько від них, щоб мене не спинили, пішов світ за очима, узявши тільки у жменю землі з Марусиноного гроба, щоб хоч з одною землею, що її покрива, укупі лежати. Як я ішов і куди ішов через цілісінький день і ніч і вп'ять день, — я нічого не тямлю. Схаменувся вже над річкою: стою на кручі, а якісь два ченця мене охрещують і святою водою обкроплюють та говорять мені премудрії речі. Довго того було, поки я у розум, — каже Василь, — прийшов, а затим ті ченці привели мене у Київ, у Печерський монастир. От мене тут прийняли і довго розважали, а далі, як прийшло від общества моє увольнення, то й постригли у ченці, а за голос і дияконом настановили. Кланяйся ж, — каже, — моїм родителям: от їм і проскура свята, і нехай до мене прибудуть, коли ще проживу на світі, бо тільки моєї і думки, тільки й помишлення, щоб швидше бути укупі з Марусею».

Узяв Наум проскуру, поцілував та й задумавсь, а далі і каже до Василя, неначе він тутечка перед ним стоїть: «Адже ти вже тепер отець Венедихт... ти служиш службу божу... чого ж ти спотикаєшся? Ей, молись, щиро молись! Пам'ятуй, що у отченаші читаєш: да будеть воля твоя, ізбави нас од лукавого!..»

На тім же місці і у той же час обіщався Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям, зараз у Печерському спиталися про диякона з таких і таких місць, про отця Венедихта. От їм чернець і каже:

— І вже пом'яніте його за упокой! Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голови. То як закон запереща монахові такі примхи, то його і не послухали.

Тяжко здохнув Наум, далі доськався його гроба і, пришедши з Настею, найняли тут по нім панахиду і у граматку свою записали.

Довго, довго стояв Наум над гробом його!.. Далі здихнув, перехрестився і каже:

— Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!..

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА

I

Смутний і невеселий сидів собі на лавці у новій світлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку святу не брав білої сорочки та й — прощайте у сім слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так, сердека, у них і ночував, рад-рад, що за північ допхався додому; а там чи заснув, чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопивсь, випозіхався, вичухався, помоливсь Богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки, прослухав, що йому читали, дав порядок і, zostавшись сам у світлиці, сів на лавці: голова йому нечесана, чуб непідголений, пика невмита, очі заспані, уси розкудовчені, сорочка розхристана; край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець і повна карватка¹ ще торішньої дулівки, що ще звечора наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і насипав у карватку, щоб то, знаєте, з журби випити, та як зажурився знова, та й забув, так і ліг та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапився, бо ще нове лихо зовсім його скрутило, і він і сам себе з журби не тямив.

Як же то там йому лихо зіклалося, й від чого така журба його узяла? Але! тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень кабаки, в кого міцніша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною усе були Забрьохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному

¹ Карватка — кухоль.

сотенному містечкові Конотопі сотниками; так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрьоха, таки сотник конотопський, як помер... і що то жалкувало за ним козацтво! Та таки і усі люди, і старе, і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дітського батька, та біля церкви й поховали і добре на усіх обідах пом'янули. Як же відпили сорочини і громада зібралася на пораду, кого начинити сотником, то всі ув один голос і гукнули: «А кому ж быть? Уласовичу, Забрьоценку; якого нам луччого ськати?» От так-то й настановили його сотником, і став він із Забрьоценка вже й сам Забрьоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядівсь, аж вже йому годів двадцять п'ять; нігде дітись, треба женитися, треба дівки ськати... Батько-бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли було Микита як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та й скаже: «Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться? Бач, хліб дорогий, по п'яти алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: тільки і є, що хата з кімнатою та через сіни противна хата та й годі; де мені вас містити з дітворою, що вже знаю, що так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо». То було Микита почухається та з тим облизнем і піде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату, перегородив, от йому є й світлиця, є й простір. Далі став дівки ськати і сів думати. Вже на яку-то він не думав? Перш би то так, що й де! Зараз на чернігівську протопопівну закинув та й сам злякавсь від неровні: одної одежі на два воза не вбереш, а намиста, кажуть, мірками батько відсипле; та таки й нічого: там і богослови їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь нижче; перебирав-перебирав, думав-думав... далі як сплесне у долошки, як загомонить сам собі у хаті: «Отсе так! Отсе моя! Хлопче! Сідлай мерщій коня!» Чи зібравсь, чи ні — мерщій наш Уласович сів на коня... і як затупотів, так тільки що оком його заздриш.

Куди ж то він так потяг прудко? Еге! Колись-то десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на Сухій Балці хутір, прозивається Безверхий. Він, дивлячись тогді, дуже дивувався, що дівчина й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитувати людей, так йому й розказали, що у неї нема ні батька, ні матері, а тільки самий брат; що вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує на винницю. Брат її, хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума у ченці, бо як був недуж, так обіщавсь: «Коли, — каже, — видужаю, то піду у ченці, віддавши сестру заміж». От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство, і сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки чита, а Олена за нього усюди по господарству поворочується.

От туди-то потяг наш пан сотник Забрьоха. Не взяв же його й чорт на вигадки! Чує кішка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, молода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок — так нічого й казати! І усе то їй достається. Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст, іще з гоном, не спочиваючи, переїхав, і як добіг до того Безверхого хутора й устав з коня біля хорунженкової хати, так так і хитається, мов п'яний, а я ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши у хаті, от наші і розговорились промеж себе і признались, що ще й батьки їх промеж себе дружили, то і їм треба не цуратись один другого. Далі хорунженко питав пана сотника, що куди його Бог несе і зачим? Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався. Отже ж то сотник і каже, що буцімто йому треба брагу для волів найняти на зиму (а ще де та й зима? іще тільки Петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав найняти і сторжитись.

— Не знаю я сього діла і ні в віщо не мішаюсь; про те сестра зна, — сказав йому на одвіт пан хорунженко.

— А де ж Йосиповна Олена? Може б, бува, її покликали, то ми з нею і скінчаємо діло, — казав Забрьоха.

— Але! Сестра у полі; поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте; вона надвечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! а вточи лиш слив'янки! — то ми по кухличку, по другому вип'ємо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуєте, бо вже неравно, — сказав хорунженко.

— Панська воля! — одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як вицідили вони самотужки глек слив'янки, а далі і тернівки покуштували чи трохи, прибігла й наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звеліла із ставка потягти карасів і загадала вечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на завтра робити, і кому, куди і зачим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці, та червоні черевички узула, а на голову хорошу стрічку поклала та й вийшла і поклонилась пану Уласовичу низенько.

Наш Забрьоха як побачив таку панночку, що не тільки що зроду не бачив такої, та вона йому і не снилась така, та аж задрижав і не тямить вже, що йому й казати, та вже хорунженко нагадав та й каже:

— От же, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вона всьому голова.

Так що ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі прийнявся, мнявкав-мнявкав та й начне про воли, а кінча про голуби, дума об барді, а скаже об тернівці, та як замовк, та й замовк, та, знай, слинку ковта, дивлячись на таку кралю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона його зараз розчухала, що він таке є і зачим приїхав, та же й каже йому і говорить: «Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоров'я тернівочку та пове-

черяєте, та ляжете спати, а завтра — дасть Бог світ, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити».

Забрьоха, почувши сеє, та аж сам нестямився від радощів, дума: «От діло і зовсім, завтра тільки рушники брати». Та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збирається, а таки сього діла не кидається і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким ділом, а тільки щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно є; то як увійде та поведе очима, що як терн-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстяний і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більше і не виходила; самі паничі повечеряли і, докінчивши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів вже іти спати, аж ось наш Забрьоха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю; от і каже:

— Ось послушайте, паничу Йосиповичу, що я вам скажу: несорозмірно суть чоловічеству єдинопробиваніє і в дому, і у господарстві. Всяке диханіє шанується у дwoйстві; єдино чоловікові на потребу — пояти жону і іміти чада. І аз нижайший возиміх сію мисль і неукротимое желаніє. Пламень мя раждижаєть і не отіду, дондеже не совокуплюся з ліпообразною, превелебнішою Кат... — Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицятися до протопопівни з Чернігова, і Забрьоха дочитав до самого кінця так, як було тогді напам'ять витвердив, та як згадав, що хорунжівна не Катерина, а Олена, і не превелебна, а так — панночка, от того-то й замовк, та ні туди ні сюди. Хорунженко зовсім було дрімав, а на сю рацею прислухавсь-прислухавсь та й каже:

— Що-бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?

Здихнув Уласович та й каже:

— Бодай його писала морока! Се мені таке написав наш воскресенський дяк...

— Та що воно таке є? — спитав Йосипович. — Чи се вірша, чи що?

— Але! я й сам не знаю, що воно і для чого, — каже Забрьоха.

— Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

— Та я б і не говорив, так лихо припало!

— Та яке там лихо? Кажіть швидше, спати хочу.

— Але! кому спати, а кому й ні! — сказав Уласович та, здихнувши важко, поклонивсь хорунженку низесенько та й каже: — Віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!

— Йо! — сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю, і плечі, і спину, а далі каже: — Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрього, лягайте лишень спати, — та й пішов від нього.

Ліг наш Забрьоха спати, так йому і не спиться; жде світу не діжде, щоб швидше йому почути, що скаже Олена... Ну, сяк-так дождались світу, повставали паничі і позіхались. Зараз пан Уласович і пита:

— А що ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мерщій та з старостами і явивсь сюди закон сполнити. Кажіть-бо?

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату: «Ану, сестро! дай нам поснідати, що ти там придбала».

Ввійшла з кімнати наньмичка, поклонилась та й поставила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз!.. Як розглядив наш Забрьоха таку пинхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! Аж тут батрак вже й держить його коня, і вже осідланого; він мерщій на коня та навіткіача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться; йому ще й більш стидно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядив: що за недобра мати? Щось теліпається на шії у коня! Коли ж дивиться — вірьовка; потягнув тую вірьовку — аж і тут гарбуз сирий причеплений!.. Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай, коня паня, знай, паня... Одне те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще ж ні ївши ні пивши! От вже наш Уласович і додому з гарбузом так і біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений, так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі і — як я розказував — мерщій ліг спати.

Смутний і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха, а об чім він сумував, ми вже знаємо... Еге! та не зовсім: хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника? А хто ж то лізе? Що ж се він так там мордується? То піткнеться у двері, та й назад наші. Ота хворостина, що несе у руках, та його спиня: коли держить її поперед себе, то тільки ще ніс у двері ткне, а вже хворостина і обіперлась об угол; коли ж її волоче за собою, то зовсім увійде в світлицю, а вона за ним волочиться і чіпля його, як та сварлива жінка за п'яницею-мужиком; упоперек же і не кажи її всунути у світлицю, бо кріпко довга була. Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар і щирий приятель пана сотника конотопського Микити Уласовича Забрьохи, бо він без нього ні чарки горілки, ні ложки борщу до рота не піднесе; а вже на пораді, як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до сто баб не ходи, так ніхто не переможе. Що ж то він за хворостину пре у світлицю до пана сотника? Але! лучче всього послухаймо, як і об чім вони собі будуть розмовляти, то тогді усе знатимемо. Та ще ж і те знайте, що пан Пістряк суть писар, дванадцять год учився у дяка в школі: у год вчистив граматку, два годи вчив Часловець, півчварта¹ года сидів над Псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята² года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах; а промеж тим, ходячи на крилас, поняв гласи, і ермолойні догматики, і Сквородині херувимські, туди ж за дяком і піддячим окселентує³ і Павла чтеніє, коли небагацько закладок, утне на усю церкву голосно; а вже на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з Писання, так і наш отець Костянтин, даром що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього кажучи: «Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!» Отакий-то був у нас у Конотопі писар, от-

¹ Півчварта — три з половиною.

² Півп'ята — чотири з половиною.

³ Окселентувати — вторувати, підспівувати.

сей Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він з паном сотником Забр'юхою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаєте що, — не знаю, бо він у нас чоловік з ученою головою, говоре так, що і з десятьма простими головами не розжуєш.

Отже-то, як пан сотник бачить, що пан писар не влізе у його світлицю за тою довгою хворостиною, та й пита:

— Та що то ви, пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?

— Та се, добродію, лепорт¹ об сотеннім народочисленіі, в наличності предстоящих по мановенію вашому, та — бодай він сокрушився в прах і пепел! — невмістим єсть в чертог ваш. Подобаєть або стіну протяги, або стелю підняти, бо не влізу до вашої вельможності! — сказав Пістряк та й почав знова возитись з тою хворостиною.

— Що ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста, чи що?

— Хворостина сія хоча єсть і хворостина, но она не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательного существа і трепетанієм десниці і купно шуйці. — Отак відсипав наш Пістряк.

— Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця, так і чую, як підступають, — сказав пан сотник та й схилився на руку та трохи таки чи й не пустив слізочок пари-другої.

— Горе мені, пане сотнику! — казав Пістряк. — Мишошедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешної палестини і, вечеру сущу минувшаго дне, бих неподвижен, акиклада, і нім, аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутреннюю утробу, а паче і паче, єгда прочтох і уразуміх повелініє милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова. Сіє, пане сотнику, пишуть, щадя душі наша, да не когда страх і трепет обуяет нами і ми скорбні падем на ложі наша і уснем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки би у Чер-

¹ Лепорт — рапорт.

нігов, а хто вість? Чи не дальш іще. О горе, горе! і паки реку: горе!

— О горе, горе, Ригорович!

— О горе, горе, Уласович!

Отак-то горювали пан сотник з паном писарем, що прислано їм предписаніє іти в Чернігов зо всею сотнею і зібратись зо всім прибором і узяти провійонту для себе і коней на дві неділі. От як горюють пан сотник у світлиці, а пан писар за порогом, далі сей і вигадав — бо вже на вигадки завзятий був — та й каже:

— Соблаговоліте, пане сотнику, дати мені повелініє о сокрушительном преломленіі сієї трикратно опоганівшої хворостини, яже нинє суть у ранзі лепорта, бо самі созерцаєте ясними, хоча і не вмитими, вашими очесами, що неумістим єсм з нею у чертог ваш.

Почухав голову пан Уласович, довго думав, далі й каже:

— Себто, по-вашому, переломити хворостину; так ти-бо кажеш, що се вже не хворостина, а лепорт об нашій сотні, так щоб часом не було натруски від старших; бо і сам здоров знаєш, що пан полковий писар щось до нас добирається і так і підгляда, щоб мокрим рядом на нас напасти.

— Не убоїмся, не устрашімся супостати зо усею його враждебною силою. Сего ради довлієть нам против нього бути мудрим і сіє послідне реченное предписаніє неупустительно сполнити, і того для повели, вельможний пане, да сокрушу сію палицю. — Так, покручувавши уси і очі у стелю утопививши, казав пан Пістряк, а далі бачить, що пан Микита йому ні пари з уст, бо й досі ще не второпав, що той йому каже, та й скрикнув: — Так ламати?

— Та ламай, пане писарю!

Хресь! Пан писар і переломив хворостину. «Преломишася, — каже, — і се нині можу вміститися в чертог твій». Та, сеє кажучи, і уліз у світлицю, і кланяється пану сотнику, і подає йому з двох рук по цурпалку, і каже:

— Подозвольте, приньміте!

— Та що ти мені отсе, пане писарю, тикаєш у вічі? Чи їх виштрикати хочеш, чи що? — питається його пан сотник, притулюючись до стіни, а, боячись, дума: «Чи не

погнав Ригорович вп'ять химер, як було після перепою на великодніх святках». — Що воно таке є? Кажі мені попросту, без письма!

— Сіє суть, пане сотнику, замість списка нашої сотні, — каже писар, — його вже не возмогох списати за дрижанієм десниці моея, від глумленія пиянственного з вищеіз'ясненними молодицями, і того ради узях хворостину і на ній назмаменах коєгождо козака, і се суть вірне число: у кожному десятці по десять козаків, а усіх таких десятків суть такожде десять, слідовательно, уся сотня як скло. Соблаговоліте, пане сотнику, щот їй учинить по сій хворостині і лицем к лицу самую естественную сотню, зібравшуюся біля палестини Кузьмихи, кривої шинкарки, очесами обозріти.

— Еге, пане писарю! — каже йому пан Уласович. — Я б, пожалуй, соблаговолів, так ліків більш тридцяти не знаю. Лічи сам і роби, як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати.

От і став пан Пістряк лічити; лічить-лічить, а у п'ятому десятку одного козака не долічиться. «Що за притча? — аж скрикнув. — Сощитах, і були усі, а се єдин не обрітається. Ізиду і паки учиню перепис, хто з оглашених не дав мені і перед очі ваші стати, біжа і скрився. Не хто, як, уповательно, Ілько Налюшня».

От і пішов надвір до козаків лічити, а пан сотник зараз кинувся до карватки з дулівкою та, не віддихаючи, журби ради, та й висмоктав її дочиста. Аж ось і пан Ригорович з своїми цурпалками лізе у двері, і веселенький, і швидше, щоб втішити пана сотника, і каже: «Не журітесь, добродію! Усе козацтво наше укупі, ні жоден не пошвандяв нікуди; ось де вони є». І прийнявся лічити, — вп'ять у п'ятім десятку нема та й нема козака! Як затупотить Ригорович ногами, як ухвате себе за чуб, як почав коренити і батька, і матір, і увесь род того пресучого сина козака, який ховається, поки він лепорт унесе у хату до пана сотника. Як надворі ліче, так усі до єдиного, а у хаті ліче, то єдин, та усе у п'ятому десятку, так і щезне, неначе його злидень злиже! Вернувсь пан Пістряк до сотні, перелічив козаків — усі; вернувсь до пана сотника, лічить по хворос-

тині, що кожного позарублював, — катма одного, хтось утік. Вп'ять вернеться до сотні, щоб тому, хто ховається, голову побити, так-бо усі якраз, а у світлиці по зарубкам нема одного. Та разів десять таке йому було привиденіє. Вже аж засапавсь, сердешний, бігаючи з хати то в хату, то до сотні, то від сотні, що вже й пан Уласович убравсь і зовсім вирядивсь і вже шапку узяв, щоб іти до сотні, так у пана писаря один козак усе утіка, і хто такий — незвісно, бо усі на зборі і один одного держить за пояс, щоб не утік ніхто, поки їх по хворостині перелічують.

— Та годі тобі, Ригоровичу, шастатись. Ходім та удвох зо мною перелічимо. Коли там усі, а на хворостині нема одного, так кат його бери! Нехай той і пропада, аби живі усі були. — Так сказав пан сотник та й приглядається пильно на писаря, чи до діла то він сказав і що чи не гримне він на нього за нісенітницю, як воно й часто бува.

Довго слухав се Прокіп Ригорович і пальцем поводив, а далі як цмокне, як підскоче, як крикне: «От сая річ до діла! Утробою сожالیю, що таковое мештаніє ізиде із глави моея і уклонися у дебрі пустиння. Та вам, пане сотнику, довлієть і полковим суддею бути за таковое неограниченное і мудрое рішення, его же і аз не возиміх. Ходімо же, батьку! Нині возвеселися утроба моя од цілості сотні і, скончавши діло, урем'я і подкріпленіє вчинити».

От і пішли. Агу! і наш пан сотник повеселішав трохи, що якось-то ні думано ні гадано та придумав до ладу, та ще й так, що й сам Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський сотенний писар, та й той його за вигадку зроду вперше вихваляє. А Ригорович іде за сотником та своє гада та дума: «Се на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумніший мене. Нашо ж йому і писар, коли сам буде і видумувати, і підписувати? Отсе тільки не видно, що сам буде й писати, та, може, й на щотах викидати. Та не дам-ся-бо!.. Я йому хука усучу».

Підійшли до самого шинку Кузьмишиного, аж тут і сотня стоїть, і, поскидаючи шапки, поклонились пану сотнику.

— Здорові були, діти! Чи всі ви тут? — спитав їх пан сотник і, узявшись у боки, обглядав їх оком, неначе облі-

чував або розглядував кожного у пику; а він — я ж кажу — більш тридцяти ліку не знав, а козака ні однісінького у твар не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Процько.

— Здоров, батьку! — торохнула йому громада. — Усі ми тутечка-здесь до єдиного.

— А перелічи, писарю, чи не сховався який, — повелівав пан сотник, надувшись, як той сич.

От писарю Ригоровичу вп'ять біда. Усі козаки, і як стулив хворостину докупи, так і по зарубкам усі.

— Та який же там чорт мандрував, як я увіходив до пана сотника? — крикнув Пістряк з серця та аж ногою тупнув.

— Та тривай лишень, Ригорович! — сказав йому усміхаючись пан Уласович. — Адже і козаки усі, і з хворостини ні жоден не втівав. Се ти як переломив хворостину, так вона якраз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувався.

А козацтво, сеє слухаючи, як підніме регіт: «Так-таки, вельможний батьку, так! — знай, кричать і кажуть: — Отакий, бачу, наш писар! О! бодай його».

— А бодай ви показалися і з козаками, і з хворостиною, і з ліками, і з начальством, — кричав на усю вулицю Ригорович, а сам як не лопне з серця. Ухопив тую хворостину, поламав, потрощив її на шматочки та й кинув козакам у вічі приговорюючи: — Цур вам, пек вам, осина вам; нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки ж чирячок і болячок, коли знайшовсь уже розумніший мене. Нащо я вам? — Та й почав вп'ять з Письма: — Ізйду у пустиню і уселюся у горах Араратських, у послідніх моря. Цур вам!

От пан сотник його і спинив і, узявши за руку, і каже:

— Годі ж, Ригоровичу, не сердься. Уряди-годи довелось мені з тебе покепкувати, а ти вже й сердишся. А тямиш, як мені підсунув лепорт, а я, нічого пак не вміючи писати, та на ньому сторч і підписав. А пан полковник і підписав, що, — каже, — конотопський сотник, пане Микито, ти єси дурень! Та я за те на тебе і не сердився, хоч ти і довго мені об тім докладки докладав і в вічі на-сміхався. Годі ж, годі! Ходімо обідати...

— Нехай вам сей та той із вашим обідом, окрім хліба святого. Бодай той подавивсь, хто таку мудрацію мені втяв!.. — замотав руками наш Пістряк, усе сердячись, та й потяг не оглядаючись додому, та й бормоче сам собі: «Подавишся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрьоха... кланятимуться і Пістряку».

— А нам же яка порада буде? — загули козаки, дивлячись, що усе їх начальство чи переказилось, чи кат їх зна: писар, мов після дурману, повівся собі додому, а пан сотник понурив голову та теж потяг до своєї хати. От вертають пана сотника і питаються, що їм робити і для чого їх зібрали?

— А лисий дідько вас зна! — крикнув на них Микита Уласович, лаючи і в батька, і в матір. — Цур вам, відчепітьесь від мене. Війтесь собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказився? У нього лепорт (се пан Уласович усяку бумагу узивав лепортом, не вміючи вимовити, чи там предписаніє, чи що, бувало); нехай, — каже, — чи не проспиться, бо він часто химери гонить, так тогді і розтолкуємось, а тепер — ніколи. — Та й пішов тихою ступою додому.

На те дивлячись, і козацтво рушило: хто у шинок, хто у солому після такої муштри спочивати; а інші мотнулись на вгороди дівчат полохати...

III

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, та вже не в світлиці, а у великій хаті, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха, вернувшись після огляду козацької сотні. До того лиха, що йому учора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця; що він після учорашнього дня ще не пив, не їв, а тут ще не виспався; що треба йому збиратися з своєю сотнею у поход аж у самісінький Чернігов; та я ж кажу, після такої біди ще й нове лихо зіклалося йому, що розсердив свого сотенного пана писаря Прокопа Ригоровича Пістряка, а, розсердившись, вже він не буде ніякої

поради давати, як начальство пришло об чім лепорт чи як там його; тогді що чинити? От з такою-то бідою як йому не бути смутному і невеселому? Еге! Сидить собі, сердечка, у великій хаті на лаві, кінці стола, голову понурив аж трохи не до колін! Сидить же він вже не час і не два... аж ось із кімнати і обізвалась до нього наньмичка:

— Чого-бо ви, паниченьку, сумуєте і сидите мовчки? Чи не пора вже лагодити обідати?

— Не хочу! — сказав Уласович та й здихнув тяжко та важко на всю хату і підпер голову рукою.

От наньмичка, погодивши, і вийшла з кімнати та, дивлячись на нього веселенько, як тая ясочка, і каже:

— Або, може, ви вже пообідали, так, може, або съкатись хочете... абощо?..

— Не хочу! — один одвіт дає Уласович і не дивиться на неї.

Посупившись, вернулась наньмичка у кімнату та й сіла у куток ворчачи: «Ото вже, мабуть, був у попа та, мабуть, там і обідав; бо вже ті попівни хоч до кого, так підіб'ються». І усе, сидячи собі, знай, коренила попівен.

А Микита Уласович, знай, собі сидить і дума про своє. Аж ось... рип!.. Хтось увійшов у хату... Пан сотник зирк!.. Аж то ввійшов не хто, як наш Ригорович. Мабуть, відсердився? Ні, він не відсердився, а прийшов з хитрощами до пана Микити; ось слухайте, що тут буде... От, увійшовши, та мовчки і став біля дверей.

Не зрадувався ж і пан Уласович, як вздрів щирого свого приятеля, а пуще тим, що думав собі: «От теперечки вже він не сердиться і дасть мені пораду у моїй біді». Так Ригорович-бо не туди гне: як став біля дверей, та і став, і мовчить собі, і ні пари з уст не пустить.

— Що скажеш, Ригоровичу? — питав писаря пан сотник, а той йому одвіт дає, не сходячи з місця:

— А що повелите, пане сотнику?

— Та ну собі у болото з своїм сотничеством! Хіба не знаєш моєї натури? Перед козаками так я сотник, а ти писар; а коли ми удвох у хаті, так ми собі брати. Сідай же, будемо обідати, — так казав Уласович.

— Дякую! Я вже обідав. — Та й кивнув головою Ригорович, сеє кажучи.

— Ото вже й бреше! — каже сотник. — Так сідай-таки, я обідатиму, а ти пий дулівку; що за мудра, торішня, ще тільки на сім тижні почали, так там така, що і п'єш — і хочеться.

— Ізпих тресугубую чашу бідствій, — сказав, здихнувши, писар, — і вже не могу вмістити боліє суєтливої дулівки, да не когда обрящеться во устах моїх, яко полинь.

— Та що-бо ви, пане писарю, — став до нього сотник люб'язно говорити, — якого чорта і досі на мене адом дишете? За віщо і про віщо? І сам старий циган не розбере.

— Не ліпо єсть, пане сотнику, совокупляти фараоничькоє всевоїнство з нами, правовірними. Тут і без цигана можна возгребіє сотворити. Єгда поднесоша мені тресугуботреклятую пинхву, убо что єсм після сього? Аки конь і меск! Тьфу! Паче і обаче!

— Та яка ж там, пане писарю, пинхва? От тільки що ти не второпав тієї проклятої хворостини...

— Да погібнеть она з шумом в печі огнепалаящій! А вам було, пане сотнику, дивлячись на моє глумленіє, мовчаніє учинити і не при громаді, аки лев рикающе, вознепщевати на мя, но, особ мене появше, повідати було мені істину, да не возсміються надо мною наші козаки і рекуть нині: «Писар наш суть дурень: не вмів розібрати, що хворостина суть удобосокрушаємая». Адже я вам добре ще в світлиці повідав: п'ян бих і не ізтрезвихся еще во оноє урем'я; і аще руці мої дрожаша, аки деревесно листвіє, то якова бисть глава зо всіми помишленіі? Бисть яко треволненное море. Того для подобало було вам, пане сотнику, всп'ять зря, покрити прегрішення брата вашого; сиріч устами ко вуху повідати йому, а не во все козацькоє услышаніє.

— Отже, твоя правда, Ригоровичу; тепер я і сам бачу, що воно так є, — казав наш Уласович. А се було завжди так: що що Пістряк не здума, що не скаже, то вже пан сотник мерщій і каже: «Так, так воно є». От як і тепер підтакнув і, дивлячись йому у вічі, побачив, що се Ригоровичу — як по губам вареником з маслом, от і став сміліш з ним розговорювати і зашучувати, і каже: — Сідай же, приятелю; якого-бо ти чорта там біля порога маячиш, як

той цуцик на віршовці? Іди ж, іди; сідай біля мене; я буду обідати, а ти тягни дулівку. Пазько! А внеси лишень повну носатку дулівки! — Вийшла Пазька з кімнати і, переходячи через велику хату, вже веселенько глянула на свого панича. А Прокіп Ригорович думав-думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псалму: «Склоніться, віки, со чоловіки», — а далі як бризне шапку об землю, як здихне, та й підійшов до пана Уласовича, і, закручуючи уси, став йому казати:

— Ёй, істинно, не лгу. І да пожреть мене обшая матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч півслова. Не довлієть ні єдиному начальнику угобзення творити своїй десній руці, сиріч писарю; понеже і поелику: усяк чоловік імають главу, глава імають розум, розум імають волю, а сія рекома воля повеліваєть і десницею, і шуйцею, і усяким членом. Но сіє суть приклад і сицевое розумініє: чоловік — Конотопська сотня; глава — пан сотник; розум во главі — аз, мізерний писар; аз імію волю, сиріч дарованіє написати бумагу, так що неглі і сам полковий писар утне подобную. Аще лі убо чоловік не повинується главі, уне їй єсть... такожде і глава розуму; во оноє урем'я імають биті см'ятеніє і содроганіє; тако і зді: аще сотня не імають повинутися пану сотнику, а сей вопреки імають творити мені хуждшему і, що паче усього, не прикривати його незнаній, но єще і глумитися? Оле! пощо я й на світі пребиваю?

Та, наговоривши такого, сів на лавку і рукою підперся та й журиться. А Микиті Уласовичу його і жалко стало, і каже йому:

— Коли правду, братику, сказати, то я не второпаю ні чоґісінько, що отсе ти мені розказав; бо се, бач, з Письма, а ти знаєш, що я його не втну і що воно мені зараз завадить, як хто з ним до мене підвернеться. Зділай же дружбу, не сердься на мене та з серця не говори мені з Письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихота та ще з лихом, а тут ще у поход іти... Ось давай про се толкуватись, що нам по тому лепорту робити...

— Чорт зна-бо що ви говорите, — загомонів писар на пана сотника, — чи подобаєть же от начальства до подчиненності писати лепорт? Повелініє. Несметное множество разів кажах вам, і се усе всує.

— Та усе ж то лепорт, не що більш. Я рад, що й лепорт витвердив, а другого, що ти кажеш, так я не вимовлю. Так кат їх бери з лепортами, а от давай товкуватись, як у поход збиратись. Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш кажи, що робити?

— Гм, гм! — став кашляти Ригорович, як згадав, як він лічив сотню. От і став під нього підкопуватись, щоб пана сотника втопити, а самому... Ну, та не будемо поперед розказувати, а слухатимемо, як там було; отже, він і каже: — Що повелить пан сотник, маю неупустительно сполняти.

— Та зділай милость, Ригоровичу, годі мені сього докладати! — казав пан сотник та й сіда за стіл, бо Пазька внесла обідати і повну носатку дулівки. — Сідай, — каже, — зо мною; а коли не хоч обідати, так тягни дулівку та об ділах мені не докучай.

От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою мілкою рибкою та пшоняну кашу до олії, далі захолоджуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшеничними галушечками, та печені карасі, та більш і нічого. Хоч наш Ригорович і обідав дома не менш того, що тепер їв і в пана сотника, так йому се нічого: він у дяка у школі вчився, так за голос, що було як на обідах підніме, так, як той дзвоник, на усю вулицю чути, що аж у вухах лящить, так його пан дяк було по обідам і водить; то з ним привчився і наш Ригорович, і йому не страшно було хоч шість обідів обідати; так тим-то із Уласовичем, як побачив добру страву та ще з свіжою рибою, так і прийнявсь молотити, неначе ще нічого зранку і не їв.

Як їв, їв добре, що аж за вухами лящало, далі схопив носатку та, не наливаючи у карватку, так з неї усю дулівку й вицідив. Далі, уставши з-за столу, подякував Богу і ха-зяїну, сів на лаві, викашлявсь, уси розгладив і каже:

— Добрія ради трапези і преотміння дулівки, предаю вишньому забвенію прискорбіє моє. Да не пом'янетсья к тому треклятая хворостина, преломленієм своїм похитившая було єдиного козака. Цур їй! Да пребудеть вона тресугубо анахтема проклята і да згорить в печі халдейської,

а ще лучче, як в гиєнні огненній. Давай же діло говорити і діло творити. Да будеь вам, пане добродію, відомо, що нам невожно у поход виступати! О! — і почав карлючки гнути.

— Йо! — аж скрикнув пан Уласович з радощів і підбіг до нього, щоб випитувати, і каже: — Як же се можна? А лепорт?..

— Але! ви таки усе своє! — каже Ригорович. — Вам хоч кіл на голові теши, то в вас усе лепорт. Ну, дарма! Хоч би вони як не розписували, а нам не можна йти: нам не суть удобно, нам ніколи!

— А чому ж нам ніколи? Зділай любов, розжуй мені і сеє слово: чому нам ніколи?

— Гм, гм! — викашлявшись і подумавши, казав Ригорович. — Яковая нам соприкосновенность до Чернігова і до самої полкової старшини, аще мир весь погибаєть?

— Як се то? — злякавшись, питав пан Микита. — Від чого мир погиба? Що ж се таке? Я, конотопський сотник, та й не знаю, що мир погиба? Та кажи-бо, будь ласка, від чого він погиба і чи не можемо його як-небудь оборонити або підперти?

— Погибаєть! — здихнувши, каже Пістряк. — Всім зрящим і дивующимся, ніхто же о допомі не радить. Зріте, пане сотнику Уласовичу, і ужасайтесь! Три седмиці і пол дождь не спаде, і земля не одождися, і небо заключися; вся перетворишася в прах і пепел, вся прозябенія ізсохоща, і єдина пиль носиться у нашій вселенній, і — о, горе мні, грішнику! — пиль сія водворяється в непорочнім доселі носі моєм і дійствуєть чиханієм, подобно аки би от нюхновенія нестерпимія і треокаяннія — тьфу! — кабаки, от нея же чист бих і непорочен от утроби матере моея до зді. О горе!

— Так від чого тут миру погибати, — сказав пан Забрьоха, — коли ти, пане писарю, чхаєш?..

— Але! чхаєш! — покрутивши головою, казав Ригорович. — Чхнеь і не тільки я, та хоч би сам полковий писар, та що то й казати: чхне і наш найясніший і найвельможніший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака возгніздиться у носі його ясновельможності, а її, окаянної, подобіє суть сицевая пиль, вітром возметаємая. І аще

не сотворим внезапного одожденія, усе ізсохнеть і по-гибнеть! Зеліє і злак ізв'яднеть, і не будеть хлібного проізрастанія; тогді і ми не точію возчихаєм, но і умрем от глада і жажди внезапною смертію. Розумно вам реку: подобаєть одождити бідствующую землю нашу!

— Отже я тільки через десяте-п'яте уторопав, що ти, пане писарю, мені говориш. Адже ти кажеш, що дощу в нас нема? Так що будемо робити? Чи ми можемо сили небесні знати і можемо зробити, щоб дощі йшли?

— Можемо! — закричав на усю хату наш Пістряк, а далі як стукне кулаком по столу і ще дужче крикнув: — І паки реку, можемо.

— А кажи, кажи, пане писарю, як? Я і конотопський сотник, а щось і досі сього не знаю, — питає пан Забрьоха.

— Внимайте, пане сотнику! Та, будьте ласкаві, Микито Уласович, уторопайте, що я вам казатиму, щоб мені по десять разів не товкти вам одного. Є на світі нечестивії баби, чайтельно от племене ханаанського, по толкованію канальського, іже вдашася Веельзевулу і його бісовському мудрованію, і імуть упрядженіє у відьомстві, іже ночним уременем, нам возлежащим і сплящим, сії нечестивії ісходють із домов своїх і, воздівше на ся білу сорочку, розпускають власи свої, яко вельблюжії, і, пришедше до сусідських і других жителєй пребиваній, увходють у кравницю, просто рещи, хлів, і імають тамо крав, і доять і їх, і кротких овечат, і бистроногих кобилиць, і сук злаго собачого ісчадія, і, что реку? Воздоють дряпливих кішок, вредоносних мишей, розтлінних жаб... і усякоє диханіє ползущее і скачущее, імущее млековмістимия устроєнія, доять їм токмо нечестивим ізвісним художеством; і, собравше усі сії млека, диявольським обаянієм претворяють оноє у чари і абіє проізводять усе по своєму наміренію, яко-то: викрадають ссуших младенців з утроб матерних і влагають ув онія або жабу, або мишу, або еше і щеня; поселяють вражду і роздор проміж супружного пребиванія; возбуждають любовное преклоненіє у юноші к діві і от онія к оному, і прочее зло неудоборекомое; а паче усього, затворяють хляби небеснії і воспрещают дождеві орошати землю, да погібнеть род чоловічеський. Чи понятно вам теперечки, добродію, відкіль сія напасть пос-

тиже нашу палестину, яко не імами ні краплі дощу, даже і до днесь? Нуте-бо, не позіхайте та кажіть: чи урозуміли глаголаніє моє?

— Аякже?! Хоч і по... зі... хаю, а усе урозумів. Ти отес мені розказував, що в нас чи дощу нема, чи що?

— Так, так. Но через кого сіє бисть?

— Чи через... жаб, чи... через кого... я щось не розслухав.

— Та яких там жаб? Через відьом, через відьом, реку вам.

— Та цур їм, не споминай їх мені, пане писарю! Хоч ще до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то усю ніч буду жахатись і не спатиму: усе відьом буду боятись.

— Та нам не подобаєть їх устрашатись, а довлієть іскореняти до третього роду.

— Як же ти їх, Ригоровичу, скорениш? Ти за неї, а вона перекинеться клубком, кинеться тобі під ноги, зіб'є тебе та й щезне. Хіба ж не бува сього? Чи мало старі люди такого розказують, так що, наслухавшись, цілу ніч дрижаки спати не дадуть.

— Не точию старії люди, но і аз можу вам повідати про таковое глумленіє. Єдиножди, вечору сущу, парубоцтво яша мя і поведоша на вечорниці, ідіже ядохом, гуляхом довольно, а пихом без міри, елико можаху; і еше мені у твердості сущу, ідох у своє містопребиваніє і, не доходящу ми хижини старої Цимбалихи, везапу під нозі мої вержеса нічтось; глава моя закружися, і аз шатахся і мотяхся сімо і овамо і, не могущу ми удержатися, падох аки клада і успох, і спях тамо недвижим, аки мертв, дондеже возсія утро. Сіє ж бисть не іное, яко навожденіє преокаянної відьми. Подобаєть убо їх добре привтюжити, да ізлиють дождь із своїх сокровенностей і да оросять землю.

— Як же нам, пане Ригоровичу, за них узятись, щоб вони вернули дощі і щоб нам не наробили опісля якої капості?

— Не устрашимся і не убоїмся! — сказав пан Пістряк. — Блаження і вічнія слави достойнія пам'яті пріснопоминаємий родитель ваш і отець Улас Панасович, велеліпний пан сотник прехваброї Конопотської сотні,

его же мудрому управленію уся вселенная дивулася, — і да почиєть над ним земля пером, — той з сими бабами єгипетськими, просто рещи, відьмами, управлявся благочестивомудренно. Довлієть і вам, добродію, по приміру оному невпустительно сотвореніє учинити.

— А що ж покійний панотець з ними робив? Кажі лишень, може, і я теж зумію зробити?

— Частопоминаємий отець ваш їх возхищаше і у річці топляше. Аще кая суть відьма, та не погрязнєть на дно річнеє, аще і камень жернований на виї єя причеплять; аще же непричасна єсть злу сему, абиє погрязнєть у воді. Повеліть, пане сотнику, чи топить їх?

— Та топить їх! Нащо ледащо жалувать? — рішив Уласович.

— Благо єсть, — каже писар, — утру сущу повелю уся устроїти, яко же обичай при такому казусі буваєть, і усе будєть благоліпно; а у Чернігов вже не підємо?

— Та ні, пане писарю, не підємо. Тільки... як би відкрутитись від них?

— Та відкрутимося, пане сотнику; і сєго ради абиє немєдлінно пошлємо гінця пішки, кривого Ілька Хверлушенка, да шкандибаєть до вишшого начальства з лепортом, що нам не можна у поход іти, занєже ми обачє погружаємо відьом у бездну нашого ставка, іже тщатсья погубити увєсь мир, сокривше дождь у сокровєнностях своїх.

— Добре, добре, пане писарю, отсє ми дужє мудро придумали. Ідїть жє та пишїть лепорт, а я щось, розговорюючи з вами, крїпко спати захотїв. Мав було розказати і про свою бїду, так не здужаю, так і куняю... — Так казав пан сотник, крїпко позїхаючи.

От Прокїп Ригорович пішов порядок давати, як завтра відьом топити, а Микита Уласович лїг спочивать та наперед троха чи й не ськавсь.

На руку ковїнька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, що йому треба було і чого йому давно хотїлось. Пошив у дурні, підвів, щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов, може, від татар або від ляхів відбиватись; а поки кривий Хверлушенко з одною ногою дошкандиба і начальство прочита лепорт, що

пан конотопський сотник, замість діла, прийнявсь відьом топити, подума, що він то був нерозумний, а то вже й зовсім одурів... «Певно, його замінять, а сотником настановлять... вже ж нікого більш, як мене». Так дума собі Ригорович; та, кахикнувши, як пан дяк, збираючись читати полунощницю, дума: «І ураговим бабам і молодицям, хто мені яку капость робив або... тее-то... не сотвориша послуханія... знаю таківських... усім віддячу, позаполіськую їх добре! Спасибі, що мій дурень гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо. Тепер, Прокопе, тільки паняй!» Далі здихнув та сам собі аж голосно сказав: «Зіло для нашого братчика, хитрого та розумного писаря, любезное діло єсть, егда начальствующий такий дурень, як наш пріснопоминаємий пан Забрьоха! Не оскудіє і десниця, і шуйця, і восполняється кишенья і скриня. Не вменши, Боже, таківських!»

IV

Смутно і невесело було раз уранці у славному сотенному містечкові Конотопі. Хоч до сход сонця, поки ще й місяць не гаразд сховавсь, і піднявсь було по усім вулицям гомін, бігання, крик, галас; та й стихло, і увесь народ щез, так що ні по хатах, ні по вулицях нема нікогісінько, мов у шинку на Великдень перед внутренею. Тільки й чути, що корови скільки є духу ревуть, затим що хазяйки не йдуть їх доїти і не думають виганяти їх до череди; телята по хлівцям, чуючи, що їх матки ревуть, мекають і подають голос, ніби просячись, щоб і їх швидше випускали; овечки мекекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загороді, шукають, куди б то вискочити і за собою овечат повести; коні ржуть на усе село, аж луна по зорі йде; по хлівцям гуси гегекають, качки кахкають, квочки кудкудакають — бо усякое диханіє без чоловічої поміщі стражда; а чуючи такий гвалт, собаки то брехали, а то вже стали вити; малі дитинята, такі, що ще не здужають ходити, лазять круг своєї запертої хати та, учепившись рученятами за приспу, силкуючись, підніметься на ноженята та знайде на приспі скіпочку, та, узявши у рот, і смокче замість кістки, та як стане у руках її поворочувати, не вдержиться та... плюсь вп'ять на долівку, та й запла-

че; а тут цуценя, ходячи близько, знаєш, і собі голодне, підійде та й облизує йому слізеньки і край носа, і в роті язиком вилиже, то тут дитина, не вмючи оборонитися від цуценяти, ще й дужче заголосить, думаючи, що хто-небудь прибіжить його оборонити і обітерти... Так що ж бо! Хати по усьому містечкові позапировані; вози, плуги, борони, рала, де були звечора поналагоджувані, так собі і стоять; воли, поївши свою соломку і бачачи, що ніхто їх не напува і не запряга, позринали і пішли собі по вулицям і де не вздрять калачики або ромен і усякий бур'янець, то там і пасуться...

Біля дякової школи — хоч би тобі один школяр! І пан Симеон, дожидаючи їх, ходить біля школи, лагодячись на похорони і споминаючи про кутію з медом, та пильненько призирається на двір старого Кирика, що вчора вже і маслосвятіє над ним правили, так чи не куриться в нього з труби, що, може, вже і обід варять, коли вже він вмер; так ба! І труба не куриться, і у дворі ніхто не шастається.

«Екхе, екхе! неглі возстанеть от одра болізни?» — дума пан Симеон і розсужда, ходячи по надвір'ю, які-то люди тепер тугі на здоров'я та довговічні стали; спом'яне про холеру, як-то їм тогді було мудро жити, та здихне важко, увійде у хату та й стане різки в'язати на школярів, щоб над ким-небудь серце своє зігнати...

По вгородам бур'янець і величенький, та ніхто ж то його і не дума полоти, хоч сапки і лежать біля нього; а промеж грядок з розсадою та буряками та прочою овощою добре справляються хрюкаючи свині з поросятами, і бай-дуже, щоб що-небудь хазяйкам zostавити: усе повиїдають і носом копають такі нові грядки, що лиха матері опісля них хазяйка і у два дня у лад доведе; а тепер нікому їх і вигнати, бо нема нікого... Та й що то: і у самих шинках пустісінько; шинкар дріма собі на лаві, бо нікогісінько не то щоб горілку пити, та й жінки з невістками нема, так тим-то ніхто йому не боронить і дріматися; посудина в нього, як ще звечора попереполіскував та порозставляв, так вона і стоїть, і ніхто не навернеться у шинок і ногою...

Та чого ж це так у славному сотенному містечкові у Конотопі, чого так стало тихо і смутно, що не чути ніякого ні від кого гласу? І ні на одній вулиці не зострінеш ні

одного чоловіка, неначе — нехай Бог милує! — усі люди у усім містечкові повмирали, або — і то не лучче смерті — кримські татари похапали? Де се вони подівались, що повідбігали і хазяйства свого, і діточок манесеньких? Та нехай би вже жінки: їм хоч цілий день, зібравшись у кучу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіда, так то їм і дарма; а то ж і ні одного чоловіка у селі нема, та що то: і такої дитини, що вже біга, і такої не зострінеш!.. Де ж то вони є? Еге! Аж ген-ген усі зібралися круг ставка та й дивляться... А на віщо дивляться, так гай, гай! Такого приви́денія навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щоб тямив, яке теперечка буде у Конотопі... Та що ж там таке?

Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а угорі позв'язано віршовками та вп'ять якомсь-то хитро та мудро попереплутувано; та у кожній палі угорі дірка продовбана і туди віршовка просунута. А по ставку їздять люди у човнах, а вони не рибалки, бо в них на човнах не сіті і не в'ятері, а теж віршовки... А що на березі, так там-то ото увесь народ із славного сотенного містечка Конотопа іще зібравсь, як і сонце не сходило, і місяць не гаразд зайшов... От там-то і матері, що покидали і хати, і маненьких діточок, і поросятток, і птицю, і коровок, і по печам не топили. От там-то і чоловіки, що покидали дома недужих жінок і скотину і позабували, що треба у поле їхати... Усі, усі позбиралися дивитися, яка тут буде проява...

Та чимало ж їх тут і було! І по всьому берегу, і кругом по горбикам, от як зерна у мішок набрати, так їх там тісно було. А хлопці та підпарубочі, котрим із-за людей нічого не видко, так аж на верби позлазили і вкрили їх, мов ті галки...

А крик, а гомін від того народу, батечки! Неначе вода шумить, як у повідь греблю прорве; усі, усі разом говорять, і ніхто нікого не слуха, а вже ніхто, як наші жіночки-цокотухи! От там-то і шинкарка з невістками своїми, що без них тільки шинкареві і виспатись; говорять, щебечуть, розказують: хто вчора був у них у шинку, на скільки випив за гроші, на скільки хто набор узяв, хто що заставив, хто з ким і як полаявся, кого прийшла жінка та заняла з шинку, хто жінку у потилицю погнав і очіпок з неї збив, що волосом на всю вулицю засвітила; як дівчата,

обманюючи, замість буцімто батькові, для себе купують горілку та по вгородам нищечком з парубками п'ють, та, понапивавшись, перекидалися та боролися та... «Годі-бо! Не усе розказуй!» — загомонала шинкарка на невістку, так та й замовкла; а щось, мабуть, добре хотіла казати...

А там, з другого кінця, край верб, школярі, замість того щоб у школу йти та кому з Часловця, кому з Псалтиря стихи твердити, а кому мно-тло складати, вони, зібравшись у купку, та сконпоновали віршу на свого дяка, та нищечком на шостий глас і виспівують:

Прийдіте усі прихожани,
Подивітесь, наші всі дяки п'яні,
А найбільше Симеон — обаче,
Од горілки нічого не баче,
Й на криласі не вміє співати,
І Псалтиря забув читати,
Тільки й вміє школярам субітки давати.
Днесь дячиха раз йому голову мила.
А, ізмивши, світло погасила...

Як же вріже їх на сім слові пан Симеон різкою, що з дому приніс, та як пожене їх нею до школи, а сам, поганяючи їх, божиться, що за сюю прикладку, опріч субітки¹, що по закону подоба, буде їх шкварити що в бога день цілий місяць...

А там, біля млинка, от там, що діється! Гай, гай! Аж тридцять козаків, хто з пікою, хто з нагайкою, хто з добрим києм, хто з вірьовкою, а хто з колякою, та усі ж то держаться міцно за вірьовки, а тими вірьовками зв'язано аж сім баб... А що то за баби, так я вам розкажу.

Перша — збудь-вік Пріська Чирячка, змолоду не раз сиділа у куні², позводила на той світ аж трьох мужиків і усю худобу попереводила на зілля та корінці та на усякі ліки, та й лічить людей чи від лихоманки, чи від гризії і від заушниць, бо вона змолоду давила зінське щеня³, зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці

¹ Субітка — карання школярів по суботах.

² Тобто сиділа під арештом, прикута до церковної стіни за неморальні вчинки.

³ Зінське щеня — кріт.

заварює... і чого-то вона не знала? І до неї з усіх місць, аж верстов за двадцять, наїжджали болящі; то іншому, кому жити, то й поможе, а кому вмерти, то зараз після її води і вмере; то Пріська і каже: «Не так він недужав, щоб йому животіти!» Раз пан Пістряк та просив її, щоб дала йому любощів, щоб його усяка чи дівка, чи молодиця, на яку оком накіне, щоб його полюбила; отже ж то випив тих любощів та й пішов на вечорниці, та тільки було що розходивсь... як же йому завадить! Так і додому не добіг. От з того часу і став на неї гонитель!

Друга була Химка Рябокобилица, стар чоловік, замирала на своїм віку, і вже коли в кого що пропаде, то й не думай іти до ворожки; вона самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердита. А їй як не вірити, коли вона, замиравши, бачила, яке на тім світі є мученіє і злодіякам, і табашникам, і брехунам, і мандрьохам; так, було, кого і до ратуші приведуть, піймавши на бакші з огірками або у коморі з салом, та коли Химка скаже, що не він вкрав, то, було, зараз і пустять та приймаються за того, на кого Химка скаже, хоч його тогді і у селі не було. Отак, було, сказала раз і на пана Пістряка — що то! і старшини не минула! — що буцімто він у чоловіка бджоли підрізав. Воно йому так і минулося, звісно, як писарю, тільки вже він на неї з тієї пори націлив.

Третя — Явдоха Зубиха, стара-стара та престаренна! Але старі діди, що вже насилу ноги волочать, та розказують, що ще як були вони підпарубочими, так вона вже і тогді така стара була, як і теперечки, так що, коли б не збрехати, було їй літ сто п'ятдесят з роду. І кажуть про неї люди, що вона як удень, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє, а у саму глупу північ стане молоденькою дівчинкою, а там і стане стариться і до сход сонця вп'ять стане така стара, як була учора. Так вона як помолодіє, то й надіне білу сорочку і коси розпустить, як дівка, та й піде доїти по селу коров, овечат, кіз, кобил, собак, кішок, а по болотам жаб, ящериць, гадюк... Уже пак така не здоїть, кого задума! Хоч і ні за що і нічого нема, та вона таки возьме своє. Раз пан писар Ригорович читав перед громадою якесь-то предписаніє від начальства, і хоч перед тим днів з п'ять кріпко куриив, а тут складав

добре і вже було по верхам узявсь, як ось і йде Зубиха та й глянула на нього, і тільки і всього, що всміхнулась; так що ж? Він зараз бумагу об землю, підтикався та й давай вегері¹ скакати перед громадою. Сміху було такого, що не то що! Та з того часу і став пан Пістряк, тільки хоч трошки погуля, то зараз і пожене химери. Отака-то була ся Явдоха.

Четверта — Пазька Псючиха, не з так стара. Так та усе нишком, не хвалячись, чаклує. Тільки і бачать її, що як усі полягають спати, а вона і вийде надвір та й махне рукою. То куди махнула, туди і хмари підуть. А хто б то до неї не прийшов, щоб або поворожила, або дала яких ліків, або хоч що-небудь таке, так хоч що б їй поклону не приніс, нічого і не озьме і каже: «Я нічого не знаю; ідїть собі геть!» Ну-ну! Таки-то й не зна!

П'ята була Домаха Карлючківна. Як ще змолоду дівувала, так така була хороша, що й розказати не можна. Зростом собі невеличка: хоч у яку хату ввійде, то головою стелі достане; суха та цибата; на голові волосся, як на кужелі вовна; а коли роззявить рот, так і лопата улізе; нісочок, як у рябця; а як дивиться з Конотопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білагород, та й ті мов сметаною заліплені; а личком біленька, як чумацька сорочка, та ще к тому мов граблями уся твар її подряпана. От з такою-то красою дівувала вона, дівувала; перш жадала поповичів, далі спустила на писарів з ратуші, забажала опісля вже і хлібороба, так ба! І личман не дивиться! Нічого робить! Пов'язала сіду голову, перейшла жити у пустку, що на леваді, над болотом, та й стала чаклувати та людям капості робити. Вже і не думай її ніхто зайняти! Ось тільки не поклонись їй звичайненько, або пхни не бачачи, або що-небудь, то зараз і залящить: «Будеш мені, песький сину, тямити; тривай лишень!» То так і є: або, ходячи, спіткнешся, або за обідом подавишся, або п'яний що-небудь загубиш, а вже не минеться так тобі: хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром. Аж страшно більш про неї і розказувати. Цур їй! Ще щоб не приснилась...

¹ Вегеря — рід танцю.

Шоста була Векла, старого Штирі невістка, а сьома Устя Жолобиха; так нехай вже хто інший розкаже, а мені ніколи: чогось конотопський народ загомонів і закопошивсь, і комусь розступаються і дають до ставка дорогу, так вже пак не до поросят, коли свиню смалять.

V

Смутний і невеселий, надувшись, як той індик перед індичками, хваброї Конотопської сотні пан сотник, Микита Уласович Забрюха, іде до конотопського ставка. Хоч на ньому і черкеска синя з позакидуваними назад вильотами і татарським поясом підперезана, і ніжик на ланцюжку за нього застромлений, і пика вмита, і борода виголена, і на голові шапка, та як йому були очі заспані і надуті, то й видно було, що він цілу ніч гуляв. Та й правда ж була: з журби цілісіньку ніч смоктав носатку, а Пазька, наньмичка його, знай, доливала. Так після такої роботи, коли не виспишся, то й будеш довго чмелів слухати; я вже се знаю. Так куди ж йому не бути смутному і невеселому? Хоч і підійшов до людей, що перед ним усі шапки познімали і поклоняються йому, а він іде собі, надувшись, і ні на кого і не дивиться, тільки щоки роздува, щоб усі знали, що він тут-здесь є старший.

От підійшов до ставка, кинув оком сюди-туди та й крикнув грізно:

— А що?

— Совершеніе уготовася, — відізвась до нього Конотопської сотні писар, Прокіп Ригорович Пістряк, стоячи біля калавурних, що стерегли низку відьом, і придивляючись пильно, щоб котра з них, перекинувшись або сорочкою, або свинею, та не дала б дьору; а як почув гомін свого начальника, так зараз, знявши шапочку, і підійшов до нього, і поклонивсь йому низенько, і каже: — Вожделінного умоізступлення, з дневним містопробиванієм вам, пане сотнику, утресугубляємо!

— Спасибі! — сказав голосно Уласович, не розчухавши, що йому наговорив пан Пістряк, теж не вмівши до ладу слова сказати, а так, що на ум збрече; та при тім слові тільки трохи підняв шапку з голови та мерщій її наплюс-

нув вп'ять на голову та й сказав повагом, усіх озирючи і ні на кого не дивлячись: — Здорові! — А се вже звісно і усюди так поводитьсь, що чим начальник дурніший, тим він гордіший і, знай, дметься, мов шкураток на вогні.

— Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику! — заклекотіла громада, загули чоловіки, залящало жіноцтво, запищала дітвора, та й поклонились йому низесенько...

От Ригорович і шепче пану Микитові на вухо:

— Сотворяйте ж ділоначинаніє, угобзіте у нашій палестині порядок...

— Цур дурня, та масла грудка! — шепнув йому на відвіт пан Уласович. — Як мені укобзити, чи як там, коли нічого і не второпаю, що се таке і є.

— Так не творіте ж мені возклоненія ні у єднім ділі! — сказав писар та й пішов до свого діла.

Еге! та хоч наш пан сотник Микита Уласович і не мав дев'ятої клепки, та ще таки стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи. Зовсім не тямив діла, так і не вередував вже нічого, не так, як наш генеральний суддя, нехай царствує! Той, було, — і не думай його зопинити: чи до діла, чи не до діла, знай, підписує, що попада. Писар, було, зопиняє, так де! «Не хочу, — каже, — щоб діло валялося; підпишу, от йому і кінець!» То, було, писар, коли тільки побачить, що суддя у колегію йде, зараз і хова усі бумажки, а то він їх усі зараз і попідчищує. Раз — о, сміху було! (я ще служив тоді у колегії і вчивсь склади писати, бо був ще хлоп'я по дев'ятнадцятому году) — писарчата узяли та й списали таку бумагу, щоб суддеві у ченці постригтись, а його жінку віддати заміж за пана обозного, що з нею, було, частенько у лісок за губами ходить. Ну та й положили той лист перед суддею; тільки таки що ввійшов, сів, побачив той лист, потяг до себе, перехрестивсь та й каже: «Щоб недовго морити! Нехай мені дякують, що швидко діло рішив; а виноватий нехай жалкує на себе», та чирк! І підписав «рукою власною». А хлопці — ких, ких, ких, ких! Насилу писар їх у потилицю попрогонював і, розтолкувавши суддеві той лист, порвав його на шматки... Та дарма, будемо своє договорювати.

От пан Уласович стоїть собі, узявшись у боки, як той хворт, що у київській граматці, аж ось і підійшов до нього Хома Калиберда, стар чоловік, та, знявши шапку, поклонивсь йому разів з п'ять, а далі осмілився і каже:

— Спасибі вам, пане Уласовичу, що кохаєтесь у старовині. Ще покійний ваш дідусь, пан Опанас, таки Забрюха, — нехай над ним земля пером! — і той не давав нас зобіждати. Хоч трохи, було, засуха ухвате, то він зараз за поганських відьом; та як трьох-чотирьох втопить, то де той і дощ озьметься! І усе було гаразд! Що то старовина! Любезне діло!..

— Буде й новина непогана, — сказав повагом пан Забрюха та й відступивсь від Калиберди, щоб той не дуже налазив на нього і щоб часом не позапанібратавсь з ним, та, щоб швидше від нього відчепитись, гукнув на Ригоровича і каже: — А що?

А той, упоравшись зовсім, іде до нього і кахикає, і уси закручує — се вже така звістка, що з Письма стане говорити — та й каже:

— Приспі урем'я савокупленіє сотворити і погрузити нечистоту во істочники водния. А нуте, братіє, держайте!

Калавурне козацтво, як почули писарське повелініє, зараз і відчепили з відьомської низки Веклу Штириху; ухопили її мерщій за руки і за ноги цупко, щоб не викрутилась, та, регочучи, і помчали до човнів... Вона кричить: «Пробі!» Діточки біжать за нею та голосять, неначе вже вона і нежива; старий Штиря туди ж за ними шкандиба, та плаче, та лає і козаків, і сотника, а найпуще писаря... Так ніхто їх і не вважа, а ще деякі з кучі кричать: «Держи-бо, Йосипе, дужче! Бач, пручається...» А інший каже: «Попалась? А що? Се тобі не коров у північ доїти...» Та й багато дечого прикладували, аж поки її до човна донесли, утеребили у човен і тут ще пуц держали. Як же довели до паль, тут скрутили їй вірьовками руки і ноги гарненько; та вірьовки і попродівали у петлі, що на палях, та, підсунувши її вірьовками угору, як плюснули разом у воду... Та, як каменяка, пішла на дно, аж тільки бульбашки забулькотіли!..

— Тягніть назад, тягніть!.. Не відьма вона, не відьма! — загула громада ув один голос, а хто молодший та

ближче стояв, так аж кинулись поміч дати тим, що біля вірвовок...

— Погружайте, погружайте паче і паче тресугубо окаянну дщерь ханаанськую! — як віл, ревів Прокіп Ригорович і спиняв людей, щоб не витаскували назад Векли.

— Слушайте мене, — на усі заводи кричав Уласович. — Адже я сотник. Я повеліваю: тягніть назад! Адже не знирнула, так вона і не відьма.

— Не відьма, не відьма; не знирнула, не відьма; тягніть назад! — кричав увесь народ, і вже писаря ніхто не послухав, і витягли Веклу зовсім мертво, відчепили від вірвовок і, не кладовивши на землю, стали на руках відкачувати.

Поки сеє діялось, пан сотник, відпочивши опісля крику та турбації, підкликав до себе Ригоровича та й спитавсь:

— Скажи мені на милость: за що її повелів топити? Жінка ще не стара і багатого і чесного роду, не чути було за нею ніякої примхи.

— Суджу по правоті і без усякого возклоненія дівствую, — сказав Ригорович, — она суть хоча іще і без старості жона, но імаєт пінязей¹ до біса. Просих — і не дала; позичах — і не повірила; стражі предах — і не відкупалася, якоже другії прочії. Сього ради розмислих ю² погрузити і не ізторгнути оттолі, дондеже не дасть мені, чого і колико прошу. Живуща, матері її дуля, тресугубо живуща. Зрю, що вже її відтрусили. Нехай благоденствуєть до якого часу. А воздайте сюди Устю Вечериху! — гукнув Ригорович на калавурних.

Притаскали Устю, і те ж усе було, що й з Веклою, тільки Устя, як плюснули її у воду, так тут їй і амінь! Хоч і трусили, та і не відкачали, так і зосталась.

Питавсь пан сотник у писаря і про сю, так нищечком йому признавсь: «Що, — каже, — желях совокупитися з її дщерію Одарією, дуже ліпообразною, і вона, тресугубо нечестивая, замість желяємої дівиці, возклонила у кишеню мою тисящеклятий гарбуз і покри предняя і задняя

¹ Пінязі — гроші.

² Ю — її.

моя срамотою, яко рубищем. Так се їй за оноє діло тако-
вая пинхва...»

Аж ось і перемішав їм Талимін Левурда, кланяючись
низесенько, і просить:

— Будьте ласкаві, пане сотнику Уласовичу, може б,
сполоскали і мою жінку трохи, бо трохи вона чи не відь-
мує...

— Давай її сюди! — неначе проспівав, так заговорив
пан Забрьоха. — У нас не попадайся, зараз провчимо, а
найбільш тих, що добрих людей замість рушників та го-
дують гарбузами. — Та здумав своє лихо, здихнув важко
та голову понурив і стоїть.

А Прокіп Ригорович ще тільки почув, об чім Левурда
став прохати, та так і затрусивсь, неначе циган на морозі;
очі йому так і заблискали, пика почервоніла, губи задри-
жали і ледве-ледве може слово промовити:

— А як ти... а за що... твою жінку потопляти?.. хіба ж
вона волшебствує?

— А як же не волшебствує? — казав Талимін Левурда
Уласовичу. — Ось слухайте сюди, добродію! Разів з де-
сяток таке мені привиденіє було, що у саму глупу північ
хтось і стука у вікно; стука-стука, аж поки моя Стеха, знає-
те, жінка, прокинеться; прокинеться та й вийде з хати, а
я й засну; та вже перед світом вернеться; то я й питаю:
«Де ти, кажу, була?» То вона й каже: «Ходила до коров,
та отсе змерзла, та й ляжу». А я кажу: «Лягай», — а вона і
ляже та, каже, змерзла, а сама як вогонь. Так се, бачите,
добродію, вона не до коров уставала, а чаклувати, певне,
чаклувати. А то на тій неділі так я вже іменно бачив чорта
живісінького, от як я вас, пане сотнику, бодай ви здорові
були. Ось бачите як: поїхав я на ярмарок та мав там про-
бути три дні, та як мені завадило, так я у той же день і
вернувсь пізно уночі. Стук-стук у хату — жінка не відчиня
і з кимось розмовля та регочеться, і світло є в них. Я як
рвонув двері, так заціпка і відскочила, а я ввійшов, див-
люсь... аж в неї в гостях чорт, та от, як бачите, словнісінь-
ко як пан писар Прокіп Ригорович, нехай здоров буде;
така йому і пика, і одежа, і усе таке. Я до чорта, а він від
мене; я за ним, а проклятий чортяка та у сіни (а сінешні
двері засунув я таки); він бачить, що непереливки, та у

трубу; я як злякаюсь, як вернусь у хату, та на піл, та що то: й кожухом укривсь, а сам дрижу з переляку, що бачив чорта і що моя жінка з ним дружить. От я вам і кажу: непевна моя жінка, зовсім непевна, сполощіть її хоч трохи, може, тогді дощ піде.

— А що ж? Так і сполоснути. Пане писарю! ану! — так-то сказав пан сотник Ригоровичу.

Як же той крикне на нього, так що ну!

— Чи ви обуяли? — закричав на нього. — Чи ви таки попросту одурили? Вам не довліє ніякого рішення іспускати без потребності моєї, затим що треба усякое діло угобзити і законное присовокупленіє соединити. А ти, гаспидська Левурда! от що касательно тебе закон повеліва: оного неключимого Талимона Левурду, наважденієм своїм приведшего сожитіє своє, сиріч жінку, до дружелюбія з сатаною, — Дух Свят при вас, пане Уласович! — убо подобаєть забити сякому-такому сину нозі у кладу. Агов, хлопці! Пойміте його і водворіте у ратушу і присовокупіте нозі його до клади, бо сам сознание учинив, що видів і осязав живого чорта; убо він є клоун, чаклун; воутріє ізбию киями сього грішника.

Поки се Пістряк розказував, а сердешного Левурду вже й помчали до ратуші, а Ригорович повів оком та з якоюсь молодницею чорнявенькою зирнувсь, усміхнувсь, покрутив ус та й гукнув на калавурних козаків: «А нуте, водворяйте у преісподнії води Домаху Карлючківну!» І після Карлючківни тільки забулькотіло... А громада, бачачи, що вона не вирина, загомонала: «Ні, вона не була відьма, не була!»

І Пріську Чирячку, і Химку Рябокобилиху, і Пазьку Псючиху топили, а котру втопили, а котру відволодали, що народ аж об поли руками б'є та дивується, що, каже: «Де ж тая відьма? От усіх топили, і усяка порина, а відьма не знаходиться». Микита Уласович вже й дримати став; по його, так вже б пора і додому: чи будуть дощі йти, чи ні, йому нужди мало; не стане свого хліба, йому принесуть; Конотоп не мале село: без сварки і лайки і без позивання не обійдеться. Усе, знай, позіха та погляда на свого Пістряка, що задумавсь та пальцем, знай, штрика то у лоб,

то у ніс; думав-думав та й крикнув: «Давай останки во язичях. Водвори-ке сюди Явдоха Зубиху!»

Приперли й ту, відопхали човном до паль, підв'язали віршовками, підняли догори... плюсь! Як об дошку, так наша Явдоха об воду, і не порина, а, як рибонька поверх води, так і лежить і бовтається зв'язаними руками та ногами, вихиля черевом і попереком і приговорює: «Купочки-купусі, купочки-купоньки!»

Увесь народ так і жажнувся! «От відьма, так так!» — закричали усі; а Микита Уласович як позіхав, та побачив сеє диво, та так йому рот роззявлений і зоставсь; а Прокіп Ригорович так аж танцює понад берегом та, знай, на трудящих кричить: «Возтягніте ще! Верзіте во тьму водную!» Так що ж бо? Як не пащекує, а Явдосі нічого не зробить. Підтягнуть, гепнуть її скільки сили у воду... так не порина та й не порина, та ще й глузує над усіма, та усе, знай, товче: «Купочки-купоньки».

— А вознесіть сімо каменя і плинхводіланія! — здумав пан Пістряк, і так і народилася цілісінька куча цегли і каменяк усяких, що хлопці, почувши приказ, зразу мотнулись і нанесли.

— Возложіте каменя на нечестивую вию її, і на руці, і на нозі її і паки потопляйте її, — так кумандував Ригорович, аж підскокуючи круг ставка, та з серця аж зубами скрегоче.

Нав'язали моторніші цілісіньку низку каменяк на віршовку, і, підвізши на човнах, аж насилу три чоловіка підняли тую низку та й накинули Явдосі Зубисі на шию і думають: от пірне! А вона, урагова баба, і не дума; плава поверх води, та що ослобонили їй руку із віршовки, так вона нею полощеться та й жартує: «А що ж? Намистечко мені на шию почепили, а перснів і нема? Еге! Бач, які добрі! кете і перснів на руки і замість черевичків чого на ноги».

— Сокрушайте тресугубо окаянную кошунку ханаанськую, дщер халдейськую! — кричав, як опечений, Прокіп Ригорович та аж запінивсь, як скажений, бачачи, що нічого відьмі не зробить і що вона над ним кепкує.

Нав'язали їй на руки і ноги каменяччя — боживсь той чоловік, що мені про се розказував; а хто й казав,

коли знаєте, Йохим Хвайда, що позаторік вмер, — так боживсь, що пудів двадцять нав'язали їй на шию, на руки і на ноги та, відчепивши від вірьовок, так її й пустили у воду... Так що ж бо будеш з сучою-пресучою бабою робити? Так і плава поверх води, і руками і ногами бовтається та, знай, приговорює: «Купочки-купусі!» А далі урагова баба обізвалася і до писаря та й почала його кликати: «А ходи, Прокіпочку, сюди! Нумо укупці купатись. Ходи-бо, не соромсь! Ось надіну на тебе намистечко і перснів тобі дам...» А Ригорович аж увесь чуб обірвав собі з серця, що й поганенька б то баба, та над ним глузує; далі кинувсь до Уласовича та й каже:

— Несумнительно сія баба суть от баб єгипетських. Вона, єхидна прелюта, похитила дождевіє каплі і скри у себе у чванці або у іншому місцеві. Повели, пане сотнику, возмутити її розанами, да претерпить до нестерпимості і да розпустить хляби воднії, і да ороситься земля.

— Не второпаю, пане писарю, що ви говорите; а я кажу вам, робіть, що знаєте, тільки швидше, бо вже обідня пора. Я б вже давно дав дьору, так хочеться дивитись на сюю кумедію, що на бабі цілісінький віз каміння, а вона не тоне, а плава поверх води. Робіть собі, що знаєте, а я буду на готове дивитись; я на те у Конотопі сотник.

Повелів Ригорович піймати у воді відьму Явдоху, так де! Хлопці човнами її і не здоженуть, і вірьовками накидають, так усе нічого; так прудко плава, як тая щука, тільки попереду і позаду хвиля устає, бо звісно, як відьма плава: вже пак не по-нашому! Плавала-плавала, шнирля-шнирля, та як бачить, що усіх потомила, так і піддалась...

Що ж то зрадувався народ, як злапали відьму Явдоху Зубиху! Усі кричать, гомонять, біжать до неї, проти неї; усяк хоче тусана або запотилишника їй дати... та й є за що! Нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику... Ось, як усі біжать круг неї, то за нею, а її аж на руках несуть, боячись, щоб не вирвалась та не втекла; а вона й байдуже! Вона співа весільної пісеньки, як молода з дружками ходить. А наш Ригорович перед веде та аж біжить з радощів, що таки напав на відьму і що він її тепер скрутить і вимучить з неї, щоб віддала дощі назад,

що покрала, та з радощів такі баляси точить, що не тільки хто, та й сам себе не розбере, що він і говорить. Далі закричав: «А дайте сімо вербових і удвойте лозових і возглуміте її, елико сили вашої буде!»

Де взялись і різки. Скрутили Зубиху Явдоху; тільки що класти її, вона як-то руку випручала та й повела нею кругом по народу; отже ж слухайте, що з того буде. От і положили її; по два парубка сіло на руки і на ноги, а два узяло здоровенні пучки різок та й почали чистити: дже-дже! дже-дже! аж засапались б'ючи; б'ють-б'ють, і вже цурпалки летять... А що ж Явдоха? Лежачи під різками, казку каже: «Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?»

— Та бийте окаянную ханаанку! — аж заревів Пістряк.

Хлопці деруть щомога, а Явдоха своє: «І ви кажете: та бийте окаянную ханаанку, і я кажу: та бийте окаянную ханаанку; був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?»

— Та деріть дужче! — крикнув що є мочі сам пан сотник конотопський, Микита Уласович Забр'юха, що вже йому дуже брало за живіт і печінки під серце підступали, бо не обідав і досі.

Хлопці перемінились, узяли нові пучки і стали пороти, а Зубиха, знай, своє товче: «І ви кажете: та деріть дужче, і я кажу: та деріть дужче; був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?»

— Соплетіте розонацію з тернія і удвойте її поруганія на лядвії! — скомандував пан Пістряк, довго думавши, що б то її ще придумать.

Хлопці чешуть Явдоху терновими, а Явдоха своє товче: «І ви кажете: соплетіте розонацію з тернія і удвойте поруганія на лядвії, і я кажу: соплетіте розонацію з тернія і удвойте поруганія на лядвії; був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?..»

Та й до вечора не переговориш усього, що там було! Вже не тільки Ригорович Пістряк, та й сам сотник За-

брюха почав сердитись, що нема кінця ділу: б'ють-б'ють бісовську бабу, скільки хлопців перемилося, скільки різок перебрали, і вербових, і березових, і тернових; а їй не позначилось нічого, неначе тільки що лягла і ні трішечки і не бита; а вона собі, знай, товче чоловіка Сажку...

Отже ж то як сеє діється, і гаспидську католикову Явдоху б'ють, проліз скрізь народ, що так і обступили Явдоху та й не надивуються, Демко Швандюра, стар чоловік і непевний. Подививсь-подививсь, помотав головою та й каже:

— А що се вам за іграшки далися? Чи то пану сотникові, знать, скучно стало, так ви його забавляєте, як малу дитину, що різками порете, неначе кого путнього, вербову колоду?

— Як колоду? Що се він каже? Де там колоду б'ють? — загула громада і, дивуючись, розпитує.

— Де колода? Не бачите? Дивіться ж! — сказав Швандюра та й повів рукою по народу навпаки сонця... Так що ж? Удивленіє та й годі! Тоді усі побачили, що лежить товста вербова колода, поперепутована вірьовками, і сидять на ній чотири хлопця здоровенних і держать її якомога, щоб не пручалась, а чотири б'ють тую колоду зо всієї сили добрими різками, неначе кого путнього. А біля тієї колоди лежить сама по собі Явдоха Зубиха — і не зв'язана, і регочеться, дивлячись, як працюються люди замість її та над колодою. Так, скажете, се і не удивленіє? Се вона, як її покладали парити, так вона рукою повела та й напустила на усіх, хто тут був, мару, а Демко з свіжими очима прийшов і бачив, що твориться, і як дещо знав і вмів против чого що-небудь зробити, то він і відвів мару від людей. От тоді тільки побачили, що били не Явдоху, а вербову колоду.

— Ких, ких, ких, ких!.. — зареготався народ. Вже нащо пан писар, що сердивсь кріпко, а тут і сам розреготавсь, як уздрів таку кумедію. І що ж будеш робити? Звісно, що против насилки нічого не зробиш, коли не вмієш як її відвести. Ну, посміявшись, прийнялись радитись, що з Явдохою робити. Той те, другий друге каже, а Демко Швандюра, той гаразд навчив:

— Таки, — каже, — нічого не думайте, а, положивши, дайте добру хлосту, поки верне дощі та роси, що, знаю, в неї на мисниках та на полиці. Та не бійтесь нічого. При мені не здужа навести. Коли ж і наведе, то я відведу. Хоч вона і відьма, та й ми, хоч не усе, а що-небудь таки знаємо. Нехай вона і прирожденна, а я тільки вчений, та дарма! Побачимо!

— Так возклоніть же її паки! — закричав Ригорович, — і сотворіть їй школярську сікуцію, яко же і нам во оноє урем'я субітки твориша... — Ще добре і не вимовив, а хлопці вже і мотнулись: розперезали, положили, січуть... і вже нашій Явдосі не до казки; вже і в неї у самої на спині... латок з сімдесят, як у чоловіка Сажки... Мовчала-мовчала, хотіла відтерпітись... так ще не родивсь той чоловік, щоб утерпів під різками! Далі як заскавучить, як заскигнить... а далі як стане кричати: «Не буду до суду, довіку!.. Батечки, голубчики!.. пустіть, пустіть!.. Верну й дощі, верну й роси... буду тобі, пане сотнику... і тобі, Ригоровичу... у великій пригоді... тільки пустіть...»

— Годі, — повів Микита Уласович голосом поважно. А Пістряк, знай, своє:

— Усугубляйте паче і паче!

Хлопці не знають, кого й слухати: половина б'є, а друга жде.

— А бодай вас, пане сотнику! — так загарчав на нього пан Ригорович. — Іще було уп'ятерить подобало за такове злодіяніє... Се вона мені зробила, що я після перепую химери погнав. Отаке злодіяніє...

— Але! злодіяніє! — казав пан Забрюха. — Тобі б усе тільки злодіяніє і робити. Тут тільки трихи та мнихи, а вже обідати пора. Ще чи буде після такого парла дощ, чи ні, хто його зна, а що ми голодуємо, так се певно. А що нам суча баба з серця утнет який бешкет, так і того треба боятися? Звели лишень покинути Явдоху, нехай відпочине після такої бані. Нехай тепер ханьки мене, ми ще доберемося до неї. Ходімо, Прокопе Ригоровичу, до мене. Пазька наварила мудрого борщу. А після обід не буду ськатись та розкажу тобі, який мені бешкет зробили позавчора у Безверхім хуторі. Ти ще сього не знаєш.

Сказавши сеє, потяг пан Уласович додому.

Прокіп Ригорович наш зоставсь і стоїть, мов обпечений. Узяли його думки та гадки, який-то там бешкет зробили пану сотнику на Безверхім хуторі? Думає-думає, а Явдоху затим, знай, чешуть, аж цурпалки летять! Далі підняв палець догори і каже: «Догадавсь! е, е, е, е! Сього мені і треба було! А покиньте, хлопці, бідну бабу позанапрасно мучити. Пан сотник звелів було її парити до вечора, а я її помилую».

Підвели Явдоху і ледве-ледве живу поволокли її додому. Народ так заклекотів за нею, усе кричачи: «Відьма, відьма! Покрала з неба дощі!» А Ригорович іде собі та щось думає, далі і каже: «Такої мені і треба!.. Піддобрюсь до неї, вона pomoже його втопити, а мені винирнути з писарства та на панство...» Та й потяг до пана Микити Уласовича обідати.

VI

Смутна і невесела ходила по своїй хаті, проводивши когось від себе і зачинивши двері, конотопська відьма Явдоха Зубиха після прочуханки, що їй дали край ставка при усій громаді за чаклування. Хто ж то був у неї тогді, як усяк її цурався, бачивши, що вона є прирощенна відьма, що і у воді з каменяками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила? Але! хто? Не хто, як наш Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський пан писар. Він-то, почувши від пана сотника Уласовича, що йому було у Безверхім хуторі від панночки Олени, він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти. От від обід прийшов до Явдохи, приніс їй усяких гостинців і помирилась з нею, що буцім не сам він звелів її і топити, і парити, а що се пан сотник вигадав і що буцімто хотів він її до вечора парити, а він же взяв на свою голову; і став її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити: що він отсе увечері прийде її прохати, щоб Явдоха так зробила, щоб Йосиповна його полюбила і за нього заміж пішла; а він як піддається у чаклування, так тут його і начинити дурнем, щоб і сотенства відцурався; а намість його та настановити сотником його — Пістряка;

і обіщавсь, що тогді Явдосі своя воля буде чаклувати, як і скільки хоче.

Хитра Явдоха неначе і піддалася. Подарунки забрала і обіцяла все зробити, чого Ригорович бажав, і проводила його отсе з хати. Довго вона після нього ходила по хаті та щось думала; вже б то їй і сісти хочеться, так не зможе притулитись... так-то щиро її повчили! Вона лежала і на печі, і на лаві; так не влечить довго, бо тільки і можна животом лежати, а горічерева або боком — і не думай: так її усюди списали.

Ходить по хаті, ходить та й погляда на свої глечики, горщики, кухлики, де з усякого звіра і з усякої гадини є молоко, що вона з них понадоювала, перевертаючись до кожної матки усе різно, щоб не жахались і давались доїтись. А усі ті глечики, горщики, водянички, кухлики стояли деяке на полиці, інше на миснику, було й на припічку, було й на самій печі; яке вже поставлене на сметану, а яке ще стояло під лавкою та край помийниці. Під полом лежали усякі трави і коріння: мнята, любисток, терлич, папороть, собаче мило, дурман, усякі реп'яхи, куряча сліпота та й багато дечого. На полу на подушках лежав кіт муруговатий та усатий, і тільки йому й діла, що їв та спав, та коли що було надума, то зараз до своєї хазяйки і озветься: «Няв, няв!» — а вона усміхнеться та й каже: «Так-таки, котусю, так!» А коли вона що надума, то й питається його: «Чи так, котусю?» — то він до неї: «Няв, няв!» Еге! і знали один одного, що говорять. Більш у неї не було ніякого хазяйства, та й нащо їй? Чого забажала, то уночі перекинулась чи собакою, чи мишею, чи жабою, чи рибою, і, чого їй треба, усього достала, і є у неї.

Так вона-то, сумуючи, ходила по своїй хаті і, поглядаючи на своє зібрання, казала собі на думці: «Є усяке; не піду до людей позичати». Далі зирнула на двері, що — я ж кажу — тільки що зачинила, проводивши когось-то з хати, і каже: «Приводь, тільки швидше, проклятого сотника, я і йому віддячу. Я б тобі, Ригоровичу, хука усучила, та нехай лишень опісля; тепер ти мені прислуговуй, а як з'їм гаспидського Забрьюху, тоді приймуть і за тебе, сучий Пістряче! Хороше, що отсе ти мені розказав про Забрьюху та про Олену: ось я його оженю... достанеться і тобі, що

мене так занапали, що і сісти не можу, і знущались надо мною, що при парубках порвали на мені і плахту, і сорочку, і пазуху розірвали, і очіпок збили, що я волосом освітила, та били мене... о, та й били ж мене! ох, били ж мене; били, били, били! що ні сісти, ні лягти не можна; а усе отой Швандюра, що зняв з них мару».

Отак вона і довго сама собі розмовляла, аж поки у хаті зовсім стало темно, що хоч око виколи... Аж ось на вулиці загавкали собаки, вона й каже: «Ану, котусю, відкрий свої очиці і посвіти, чи не вони се йдуть?» Кіт як розплющиться, як гляне своїми очима, так так, як жар, засяли, а Явдоха і бачить, що йде Микита Уласович Забрьоха, конотопський пан сотник, а за ним писар його, Прокіп Ригорович пан Пістряк, і щось у руках, і під плечем щось несуть; от вона зараз шатнулась, достала каганець, піднесла до кота, тернула його проти шерсті, так іскри з нього і посипали, і вона засвітила каганець, поставила на стіл, а сама полізла під стіл чогось-то доставати.

Аж ось — рип у двері, і ввійшли пан сотник з писарем, шапки з паличками постановили біля двері, а самі і стали озиратись, і пан Забрьоха і каже: «Світло горить, а її, бачу, і дома нема».

— Де то вже нема! — обізвалась Зубиха, лізучи з-під покутя і таскаючи превеликий горщик, ганчіркою зав'язаний. — Ось де я була; отсе доставала горщик з хмарами, що було заховала їх на тридев'ять рік, так отже пан конотопський сотник присилював мене повипускати хмари і дощ пустити.

— Та вже, тітусю, годі об сім, — поклонивсь пан Забрьоха і став гостинець доставати. — Ось тобі хусточка, що мені попівна вишивала та подарувала, так отсе покланяюсь нею вам, та от ще аж цілісінька копа грошей, тільки будь ласкава, тітко, не сердься на мене і вибачай, що так з тобою прийшлося... Се так... тее-то... якось-то не хотячи...

— Як не хотячи? — аж запищала, крикнувши, Явдоха. — Як не хотячи? Коли б тобі хто так пику списав... то ти б не те сказав... Не хочу твоїх подарунків, цур тобі! Пек тобі! Війся з ними! Не мішай: іду дощі випускати, а

то вп'ять пеня буде і завтра так мене знов випарять, що сьогодні не зможу сидіти, а завтра вже і не стоятиму. Пустіть мене, піду дощ випускати.

— Тіточко, матіночко! — аж в ноги упав сердешний Микита Уласович та кістляві руки відьомські цілує та просить. — Не буду вже тебе турбувати, та й що мені за діло, що нема дощу? От так пак! Я тут є сотник, голодувати не буду: той прийде з хлібом, той з паляницею, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе; аби б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час, хоч би ти їх, тітусю, і повік держала у себе під покутем. От моїй біді поможи! Натє лишень, пожалуйте: от пляшка дулівки, от півсотні тарані, ще свіжа була повесні; осьде ж і серпаночок... тільки здіlayте милость, пособіть моїй біді, ось що я вам розкажу...

— Знаю, знаю про твою біду, якого тобі мудрого печеного гарбуза піднесла Йосиповна Олена, що з Безверхого хутора, і як ти після нього насилу на другий день очуняв! Знаю, знаю усе.

Аж і здивувався пан Забр'юха, що відкіля се, каже, вона усе зна, неначе тут була, та й став її пуще прохати, щоб вона вже не сердилась і заступилась за нього.

— А що я тобі робитиму? — пита Явдоха. — Не йде за тебе хорунжівна, так мені яке тут діло? Не йде, так ськай другої.

— Та де її у гаспида ськати! — здихнувши, каже Уласович. — Одно те, що не придумаю, де другу ськати, а друге те, що, дalebі, не хочу, бо смертельно улюбив Йосиповну Олену, так хоч би мені і суддівна або хоч і полковниківна, так я і не подивлюсь на них, бо улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім животом, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або світ за очима піду... Поможи, паньматіночко! — та беркиць їй у ноги, та аж плаче та просить, щоб не дала йому не своєю смертю пропасти та щоб як-небудь приворожила, щоб вона за нього захотіла йти.

— Та як за тебе і йти такій дівчині? — вп'ять каже Явдоха. — Вона дівка-козир, чи одежею, чи на виду собі так зовсім дівка, а худоби і грошей до ката, а ти що? Куди ти годишся?

— Та дарма, тіточко, матінко, дарма! Нехай я і стидкий, і бридкий, і усякий; а ти таки так зроби, щоб вона мене полюбила та щоб за мене заміж пішла. Що копа, то копа отсе на столі лежить, а то от сорок алтин та ще...

— Ні, — каже Явдоха, та й відсунула від себе гроші. — Мені сих креймахів не треба, нащо вони мені? У мене усе є, і, чого забажаю, усього достану; а коли так пильно просиш, то нехай вже і змилосердюсь над тобою, тільки зроби мені от що...

— Що звелиш, паньматусю, усе зроблю. Чи звелиш Конотоп спалити, так разом з чотирьох кінців і запалю; чи звелиш усю конотопську дітвору — що ви, відьми, не любите, — так за один день усіх до єдиного і потрошу...

— І то гаразд, та мені тепер от що треба. Озьми ти отого сучого та пресучого сина Швандюру, що зняв мару з людей, що я було наслала, як мені сікуцію давали, так озьми його під арешт, буцім він або прокравсь, або тебе лаяв, або що хоч на нього набреши і зведи пеню та одбери у нього всю худобу, — бо він собі заможненький, — та щоб на тебе родичі його не гримали, так ти віддай тее усеє пану писарю Ригоровичу...

— Благое діло і мудрое рішення, пані Зубихо, ей! істинно! — так обізвавсь пан Пістряк, сидючи собі на лавці край вікна. А Явдоха й каже:

— Бо йому, сироті, нігде узяти, тільки що спадками живитись, а Швандюру озьми і вижени із села, щоб його і дух не пах. От коли се мені зробиш, то і я тобі...

— Мурлу, няв, мурлу! — обізвавсь відьомський кіт, і Зубиха схаменулась та й каже:

— Е, ні, ще, ось слухай ще. Домашина ятрівка Хвенна Зозулиха... не можна мені біля її хати йти, так і доклада мені про те полотно, що в неї з огорода пропало та якось-то опинилось у мене у скрині, так вона мене злодійкою узива і усякі докладки доклада; так чи не можна її, підрізавши, теж з села вигнати?

— Та для чого не можна? Тільки кажи, усе зроблю... — Так казав пан Уласович, повеселішавши, що вже відьма стала для нього добріша...

— Отсе усе коли зробиш, то і я...

— Мурлу, мурлу! — замурилав вп'ять кіт, і Зубиха знов стала договорюватись і каже:

— Та ще от у чім пожаліюсь. Демко Сіроштан просвіт-ку мені не дає; позавчора хваливсь, що мого kota вб'є, як його не берегтиму, а він таки вб'є. Так його-то, пане сотнику, провчи та провчи...

— Та провчу ж, провчу, тітусю, так, що до нових віників буде тямити; тільки зроби і моє діло... — пильно пристаючи, прохав її пан Забр'юха, і чого б то він не обіщався їй зробити, аби б вона так починила, щоб хорунжівна за нього пішла.

— Ну, добре ж, синку, коли ж так, то й так. Буде за тобою бігати хорунжівна Олена і ночі не спати, як і ти за нею. Кицю, кицю, кицю, кицю.

— Мурлу, няв, мурлу, няв!

— Добре ж, — казала Явдоха. — А іди, пане Уласович, зо мною з хати та й уступи з порога лівою ногою на пісок, щоб твій слід обізначивсь на піску.

От і вивела його з хати і слід його зібрала у хусточку і зав'язала; а далі, вернувшись у хату, посадила на лаві край стола, а Ригоровичу звеліла каганцем світити, а сама, узявши пана Забр'юху за лівий ус, і стала волосся відділяти. Заколупне нігтем волос та й лічить: «Раз, два, три... — та як відбере дев'ять волосів, та дев'ятий і рвоне зовсім... Пан сотник кричить, пан писар регочеться. Явдоха Зубиха щось шепче та спльовує, а кіт мурниче на усю хату... От так-то у бідного Микити Уласовича відьма виривала дев'яте волосся з лівого уса і нарвала їх усіх аж восьмеро, достала шматок паперу і завернула туди теє волосся, а пан Забр'юха, повитиравши сльози, що так йому і текли від скубіння, став питати відьму, що «коли, — каже, — вже зовсім поворожила, то вже я й піду?»

— Іди, синку, здоров додому та лягай спати та й жди від хорунжівни присилу, щоб слав за рушниками.

Пан Уласович, сеє почувши, та за шапку, та з хати, та, не оглядаючись, — додому, щоб відьма не здумала ще де в нього виривати волосся. Побіг, сердешний, не дождавсь і свого писаря, бо той зостався ще у відьми і щось довго з нею гомонів, і кіт з ними мурникав; а як виходив пан Пістряк з Явдошиної хати, так чути було, що казав:

— І се усе благонамірено устроївши, гряду у свою палестину. Прощайте!

— Ідїть здорові! — сказала Явдоха, зачиняючи за ним двері у хату, та й одізвалась до кота: — Кицю, кицю, кицю, кицю!..

— Мурлу, няв, мурррлу!

Тут зараз узявши, зняла з голови очіпок, сіду, як молоко, косу розпустила, узяла білу сорочку та й наділа на себе, та ні пояса, ні плаhti не підв'язала, так і стала по хаті ходити та шептати усяке колдовство, та у всякім углі тричі спльовувала; далі узяла жлукто та й положила його серед хати і стала знов щось по-відьомськи бормотати; далі узяла з кухлика якоїсь води та, усе бормочучи, побризкала тою водою і себе, і жлукто усередині... А кіт що є духу нявчить, а далі аж на ноги устав та потягнувсь і засвітив очима ще дужче, чим каганець у хаті палав... Тут Явдоха мерщій у жлукто і полізла... а як вилізла, так стала дівкою! Та й дівка ж немудра? І молода, і хороша, і чорнява, і ще, мабуть, красивіша від чернігівської протопівни!

От як переродилась наша відьма, узяла жаб'ячої сметанки та кобилячого сиру, головок від тарані і, поскладавши на тарілочку, поставила перед свого котуся і каже: «Коли, котусю, захочеш без мене їсти, так от тобі ласощів; не скучай без мене, поки я вернусь». А сама, доставши аж п'ять дійничок, погасила каганець і пішла з хати доїти, кого їй треба було.

Тільки таки що другий півень крикнув, тут Явдоха що є духу ускочила в хату і впала, мов нежива. А як віддихнула і устала... так вп'ять стала старою бабою, як і була. Зараз кинулась до свого кота і розказує, мов чоловікові: «Котусю, киценьку! Чи не скучав же ти без мене? Я трошки забарилась: поки пообдоїла усіх коров, овечок, а се ще мені треба було шучого молока на одно діло; кинулась до ставка, та поки вражу шуку зопинила, поки її замовила, щоб далася здоїти, аж і крикнув перший півень; та хоч він нам не страшний, та усе-таки треба було поспішати, щоб не заспівав другий, — тогді б так на вулиці простяглась, як тепер тутечка...»

А кіт, знай, хвостом помахує, та усами поморгує, та що є духу нявчить: так-то рад був своїй хазяйці, що вернуласть.

От вона йому постановила ще усякого молока і сметани, і стала поратись, та дещо мішати, та варити на чаклування, аж ось і світ!.. А тут трохи погода і прийшла до неї жінка, уся голова обв'язана, і йде і оха, і прийшла — оха, і сіла — і усе оха.

— А відкіля ти, молодице? — пита її Явдоха.

— Та я здалека! — каже молодиця охаючи. — Коли знаєте хутір, що на Сухій Балці, а зоветься Безверхий... ох!..

Явдоха моргнула на kota та й каже:

— Ні, не чула, і зроду не була, і не знаю, хто там і живе... Ти ж чого до мене прийшла?

— Та, не вам кажучи, прикинулась бешиха, та усю пику мені роздуло... ох!.. Так отсе мене люди нараяли, щоб до вас іти... Зділайте милость, тітусю, робіть, що знаєте, тільки допоможіть, щоб я сьогодні виспіла до панянки нашої хорунжівни Йосиповни Олени, — та, сеє кажучи, і положила на стіл буханець, п'ятірко яєць і шага грошей.

Зубиха зараз і кинулась, положила долі ніж і звеліла молодиці стати на ньому босою ногою проти тієї щоки, де самий дужчий опух, а сама достала у покришку жару і положила туди кусок страшної свічки, та ладану, та клаптик тієї хустки, на чім становлять паску під свячення, а молодицю закутала-закутала, щоб увесь дим нікуди більш не йшов, тільки на неї, а сама, знай, шепче та спльовує, та дме на жар, а кіт нявчить на всю хату. От курить та курить, як тут молодиця... геп! і впала на долівку, мов нежива... Зубиха її відволодала і посадила на лавку та й каже:

— Не журися ж тепер: минеться, як на собаці, присохне; се з очей; який-то чорнявий парубок та на тебе дививсь та завидував...

— Так і є! Се ж наш панич, — казала молодиця. — Таки як мене не вздрить, так у вічі і загляда, а на тій неділі узяв та рукою погладив мене по щоці та й сказав: «Що за з чорта гарна молодичка!» Я так і згоріла, та від того часу так мене і узяло...

Тут Явдоха і стала її розпитувати... об чім їй треба було... а далі і проводила з хати та й каже: «От тепер добре! Тепер усе знаю, що мені треба...»

VII

Смутна і невесела сиділа на призьбі біля своєї хати панночка Йосиповна Олена, хорунжівна, на своєму Безверховому хуторі, що на Сухій Балці, а білими рученятами копирсала у голові братику своєму, пану хорунженку. Він, сердешний, той день з панотцем, що заїжджав до нього, поховавши когось на другім хуторі, та за обідом, поївши добре вареників та карасів, у сметані жарених, та запивши сколотинами (бо се вже діялось після Петра), витягли самотужки по носатці тернівки, а вишнівкою на дорогу запили; а, підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик¹ та горщечок масляків, у маслечку та у сметані пряжених, що дуже їх любив, так його, хто його зна і від чого, і завадило: от він і приліг до сестриці на коліна, та як та йому ськала, а він і заснув. Тут прийшли з поля і корови, і овечата; от їх тут біля панночки і доять, і молоко в глечики зливають... а вона й байдуже! Їй неначе ні до чого й діла нема! Забула дивитись і на дійво, забула братику і у головці ськати, тільки у неї і на думці, що...

Тільки що хотів був розказати, об чім наша хорунжівна думала і чого була смутна і невесела, аж ось і прийшла до неї бабуся, така старенька, така старенька, що на превелику силу дибле; от підійшла до неї та й каже:

— Дай Боже вам, панночко, вечір добрий! Нехай вам Бог помага!

Аж здригнула Йосиповна, що й не бачила, відкіля вона і узялась і як перед нею стала; а далі, трохи схаменувшись, і каже:

— Здорова, бабуся! А відкіля тебе Бог приніс?

— Та я так собі... Я і здалеку і не здалеку, я і тутешня, я й зовсім не відсіль; я і нічого не знаю і усе знаю; і хто і по чому журиться, я і знаю і не знаю; і що подіяти, і вмю і не вмю...

¹ Мандрика — сирник.

— Ох, бабусю, та ти не проста? — питається Олена.

— Та простісінька, бач! Не вашого панського роду, а проста собі стара баба, не знаю нічиєї журби, не знаю, хто, сидячи на призьбі, журиться об Дем'янові, що пішов у поход з козаками; я так і того не знаю, хто біля колодязя усю ніченьку з ним просиділа і на прощання зняла з руки срібний перстень і віддала з хусточкою, що сама усякими шовками вишивала...

— Ох, мені лихо, бабусю! Та ти усе знаєш?.. Не гомони, будь ласкава, братик прокинеться та почує, та мені сміятиметься... Нехай після вечері я тебе покличу, то ти в мене ночуватимеш, та й поговоримо з тобою!

— Під повен місяць тепер-то і робити що треба. Нехай братик іде до себе у хату, збуди його; а я тобі скажу, що треба робити та ділом спішити. Я знарошно до тебе сьогодні після вечерні з Києва пішла...

— Як се можна? З самісінького Києва? Після вечерні? Та сьому не можна статись! — пита Олена дивуючись. — Як-таки можна від Києва так скоро дійти? І близенький світ?

— Пожалуй, дійти не можна, так ми-то знаємо, як воно робиться. Збуди лишень братика швидше, нехай іде до свого діла, мені треба швидш поспішати.

— Та братику щось завадило, трохи не з очей. І був здоровий, та як глянула на нього ота чорнява молодиця, що коло корови ходить, та глянула, та й усміхнулась, я сама бачила, та після того так його за живіт і узяло; чи соняшниці, нехай Бог боронить! чи що?

— Се все очі, усе очі наробили; та не журись, я відведу. Ось збуди братика, а я навчу молодицю, що йому треба робити. Від неї сталося, вона нехай і зніма.

Олена стала братика будити, що хріп на весь двір, а бабуся підійшла до молодиці... а та зразу і крикнула:

— Ох, тітусю! І ви до нас прийшли?..

— Але! не кричи лишень, — каже бабуся, — а от що зроби: озьми... шупу-шупу-шупу... — Нічого не можна було розслухати, що їй там бабуся шептала, тільки опісля молодиця і каже:

— Та добре, добре; забавте тільки панночку.

— А вже, — каже бабуся, — се вже моє діло. Ходи ж сюди за мною. — Та й привела молодицю до панночки та й каже: — Ось я навчила молодицю, як з панича соняшниці зняти; іди ж, паниченьку, швидш з нею, вона зробить тобі, що я звеліла; та швидш робіть, а то тебе так розбере, що й на стіну полізеш.

— Ох, лишечко! — казала, злякавшись, хорунжівна. — Іди ж, братику, іди швидше. Роби йому, Мотре, як бабуся казали. Та роби гаразд, не спішачи...

От пан хорунженко пішов з молодицею у хату, а бабуся — плюсь! — біля панночки сіла та й каже:

— Тужиш, моя зозуленько, за своїм сизим голубоньком, та ба! Нема його тутечка; пішов далеко-далеко, аж до Чернігова...

— Та по чому ти, бабусе, усе знаєш? Хто се тобі розказував, що я там... чи журюся, чи... що там таке... я й не знаю! — питала соромлячись Йосиповна.

— Вже то я не знаю! — каже бабуся. — Нащо ж нам і зорі, коли нам на них не дивитись? Гляну звечора, гляну і опівночі, подивлюсь і перед світом, та й знаю, де що діється.

— Коли ж ти знаєш, усюди де що діється, то скажи мені, бабусю, що робить тепер... — сказала Олена та й почервоніла, як кармазин, і язик став мов повстаний.

А бабуся перехопила та й каже:

— Дем'ян?

— Е-ге-ге-ге!

— Судденко Халявський, Омелянович?

— Атож!

— Ось слухай, доню, що він робить: отсе був з козаками на муштрі перед паном полковником та, втомившись, прийшов додому, роздягсь, розперезавсь та й ліг, сумуючи об тобі, та й журиться, що, дума, не швидко тебе побачить.

— І кажуть-таки, що не швидко їх спустять!

— Не журись; може, ти його і сього вечора побачиш...

— Де то вже, бабусю, мені його побачити та ще і сього вечора. Він не птиця, щоб йому до мене прилетіти!

— Хоч і не птиця, а прилетить і уродиться отут перед тобою, як отсе я. Чи хоч, щоб прилетів?

— Де то вже, моя голубочко, не хочу! Аж жижки трусяться, щоб хоч би його побачити... Зділай милость, нехай прилетить до мене... та чи не буде йому якої від того надсади?

— Таки аж нічогісінько; він на те козак.

— Приклич же його, паньматочко, хоч на часиночку, хоч на годиничку; хоч би я на нього подивилася! Що знаєш, те й роби, а я нічого не пожалкую. Усе тут моє, дам тобі усього, чого забажаєш...

— Добре ж, доню, добре. Ходім своє робити.

От і ввійшли у велику хату, позашіпали і двері і вікна, а вже і сонечко стало заходити; панночка затопила у печі, сама сходила по воду, а йшла по воду, як бабуся її навчила: не прямо до криниці, а вулицями обходила навпаки сонця; прийшла до криниці, набрала відро води та й вилила на схід сонця; друге набрала і вилила на захід сонця, а третє набравши, — що є духу, не оглядаючись, і вп'ять не прямо, а вулицею за сонцем. От як принесла, та й настановила кашник з водою; а бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіту папороті, терличу та усього по пучечці всипала в кашник та й пристановила до вогню; а сама узяла муки пшеничної, змісила водою та й вийняла з калитки у папірці кошачого мозку, відколупала пальцем та й положила у те тісто; далі достала у себе з хустки, що був зав'язаний, слід пана Забрьохи та й розділила пополам і одну часточку всипала у те ж таки тісто, змісила і скачала коржик, посадила в піч спектись, і усе з приговорками та спльовуванням, а хорунжівні звеліла сидіти на полу, підібравши ноги під себе, не жахатись і, що вздрить, не боятись нічого і усе думати про свого милодана.

От як коржик спікся, вона й дала його з'їсти Олені за три рази, запиваючи з водяничка водою, що нашептала бабуся; а затим і горщик з зіллям став закипати. Бабуся, гукнувши на Йосиповну, щоб нічого не жахалась, узяла другу частку сліду Уласовичевого та й всипала у кип'ячий горщик і стала мішати, а сама аж у піч мов улізла та що є духу і кричить: «Терлич, терлич! десятьох приклич, а

з десятих дев'ятих, а з дев'ятих восьмих, а з восьмих семих, з семих шестих, а з шестих п'ятих, а з п'ятих чотирьох, а з чотирьох трьох, а з трьох двох, а з двох одного, та доброго». Та й примовила нищечком, щоб хорунживна не чула: «Пана сотника конотопського Забрюху, Уласовича Микиту; а хто жде та дожида, так нехай собі дрима». Та й дмухнула на Олену, а та ні з сього ні з того і стала собі дримати.

Вп'ять вража баба стала горщик мішати і вп'ять кричить у комин тії ж речі: «Терлич, терлич! десятих приклич...» — та й звела на одного, усе-таки пана Уласовича, далі й примовила нищечком: «А хто сидить та ждеть, той нехай собі заснет». Та вп'ять дмухнула на хорунживну, а вона, сердешна, так і заснула...

Стала бабуся утретє мішати зілля і вже що є духу у трубу кричить на терлич; і як довела до одного, так аж запищала від натуги, кричачи зо всієї сили та зовучи пана Уласовича, а на хорунживну дмухнула і говорить: «А хто спить та сопе, так нехай і захропе». А від сього панна Йосиповна бебех у подушки та й захропла на всю хату... А тут щось із сіней у хатні двері — геп! та й стогне, і щось мурниче, і охка... Побачим опісля, що то там було...

VIII

Смутний і невеселий стояв, руки заложивши, хваброї Конотопської сотні пан сотник Уласович Микита Забрюха у славному сотенному містечку Конотопі на вулиці, біля шинку, де усеґда збиралася сотня чи на муштуру, чи на переліку, що чи не втік котрий козак часом бува. Стоїть він, сердека, руки заложивши, голову понуривши, мов віл перед ярмом; а козаки начисто, уся сотня, як скло, перед ним стіною стоїть, шапки поскладавши на приспі у шинку, щоб як буде муштра, так щоб не поспали з голов, а дітвора, що тут так і біга круг козацтва, щоб не підібрали та не запроторили куди геть. Так ото стоять козаки і ждуть, що з ними будуть робити і який приказ буде, та промеж себе дещо і базікають, мов вода на лотоках шумить, аж луна йде; та доставши з халяв хто

ріжок з кабакою, — та нюхають та чхають; а хто люльки — та, тут її розпаливши, і смочче.

Пан Забр'юха сього нічого не вважає, і не бачить, і не чує, що край його діється. Йому здається, що він і досі слухає, що читав йому пан писар Конотопської сотні Прокіп Ригорович Пістряк. А сей давно вже прочитав, що треба, та, зложивши бумагу, кладе у кишеню... Аж ось пан Уласович здихнув тяжко та важко, мов ковальський міх, та й пита писаря:

— Зділай милость, приятелю Ригоровичу! Розкажи мені словами, що ти там у лепорті читав? Ти знаєш, що я нічого письменного не розжую, хоч і у школі вчився і «Вірую» почав було вчити, та на «же за ним» як затявсь, та й покинув Письмо. Так ти мені не читай, а розкажи, що отсе за лепорт приніс козак з Чернігова? Адже ми послали лепорт, що у поход не підемо, хоч нехай кіл на голові тешуть; нам ніколи, друге діло зайшло; так чого ще вони пашекують?

— Уся спирра черніговська безумію удадеса! — став казати, прокашлявшись, пан Пістряк. — Возписують предписаніє і лають вас, пане сотнику, і мене — гм, гм! возсозивають — прощайте у сім слові — дурнями, занеже ми возгнущалися їх повеліванієм і не направихом стопи наша до Чернігова.

— Догадавсь, хоч через десяте-п'яте уторопав, що ти, пане писарю, говориш; так себто нам усе-таки збиратись до Чернігова?

— Не іначе, як обаче! — сказав Ригорович, моргнувши усом.

— Так трясця ж їх матері! От їм дуля під ніс! — Та, зложивши дулі, і став крутити. Крутив-крутив, та на Чернігов і посила, та усе прицмокує. А далі як крикне: — Не піду; я їм послав через кривого лепорт, що нам ніколи.

А пан Пістряк і каже:

— Та наш кривий іще не сотворив дошкандибанія і до половини путі. Не возмущайтесь, пане сотнику; ми не ізидемо, дондеже не получимо отвiтствованія на наше сомнительство.

— Так-таки, Ригоровичу, не підемо. Бач, як я мудро сконпонував? Не підемо та й не підемо. Ну, хлопці! Со-

нечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра чим світ з косами косити мені. А ходім, пане писарю, до мене вечеряти; Пазька наліпила мудрих вареників та спрягла яечню... Ой лишечко! Ой рятуйте! Ой біда! — став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хвататись... Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що що йому там сталося? Аж він... шелесть... піднявся догори і полетів, як птиця, усе-таки кричачи, що є голосу...

Що ж то ужахнулися усі люди у славному сотенному містечку Конотопі, як побачили, що їх прехваброї сотні пан сотник Микита Уласович Забрьоха та піднявсь під самісінькі небеса і без крил та летить, як тая птиця! І жінки, і мужики, і мала дітвора, та що то! і старі повиповзали з хат дивитись на таку прояву, і усі ж то позадирали голови і дивляться, як пан Забрьоха, мов птах який заморський, летить попід небесами: руками бовта, мов крилами, черкеска йому роздувається, ногами дрига, шаровари напужились, сам употів, ніби у гарячій бані, і летить, і кричить, і де заздрить на землі чоловіка, то скільки є голосу пити просить. Сеє бачачи, старі люди плюють, жахаються; жінки голосять з переляку, а малим дітям не одному довелось переполох виливати. А то ж і не страшно?..

Прокіп Ригорович, бачачи такеє диво, став, задравши догори голову, рот роззявив, аж горлянку видно, очі вилупив та руками, знай, розмахує, щоб то піймати та вдержати пана сотника, що полетів, як гусак. Та й козацтво усе, таки усе до одного, дивувалися на сюю кумедію... Та як і не дивуватись, бачачи, що чоловік о своїм умі ні з того ні з сього полетів, як птах. І коли б се опівночі, як усяка нечисть товчеться, а то ще й сонечко тільки-тільки що зайшло...

Стара Льозниха ледве від старості та від недуги вийшла на подвір'я і, дивлячись на козаків, як вони збирались, як промеж себе жартували, як лагодились муштру викидати, здихнула та й каже: «Слава тобі, Господи, що я не козак! Не здужаю і через хату перейти, а то б треба бігати, та боротись, та муштруватись! Не хочу, не хочу козаком бути!» — та й задивилась на них, а далі... зирк! Летить по-

над нею щось таке страшне... Розглядівши, потюпала до козаків і стала їм розказувати, щоб вже не дожидали пана сотника, бо вже він у вирій полетів. «Я, — каже, — сама бачила: летить, мов ворона, тільки що не крака, а, знай, пити просить...»

Пан писар і козаки — нічого робить — порозіходились і порозказували, хто не бачив, як конотопський пан сотник Микита Уласович Забрюха полетів, мов ворона... І усі ж то, хто про се не почує, здвигне плечима та й дивується і каже: «Жди ж добра, коли і начальство наше обвідьмилось!» А Прокіп Ригорович зна, де раки зимуються! Він хоч і перелякався, та не забув ні про вареники, ні про яечню, ні про Пазьку; гульк до неї на вечерю... та про пана сотника вже і не згадували.

А наш пан сотник летів, сердешний, летів від самого Конотопа і не зна, де він опиниться і що з ним буде, аж гульк — хутір, і він чує, що став спускатись усе нижче, нижче... Розглядає, придивляється — аж се хутір Безверхий, що на Сухій Балці... От летить та летить понад хатами та в хорунжевий двір, де вже він раз був... От як улетів у двір, та до хорунжевної хати, та у сіни, та прямісінько у хатні двері, що зачинені і ізсередини защепнуті були, геп! мов довбнею, та тут і простягнувся, як колода, і не дише, і не ворухиться...

Отсе-то гепнуло у хатні двері, де чаклувала над хорунжівною конотопська відьма Явдоха Зубиха.

От Явдоха зараз і обізвалась до нього:

— Не стогни дуже і не охай, щоб хто не почув, та йди швидше у хату. — Відщепнула йому двері, кличе його, кличе; аж нема гласу ні послушанія; лежить наш пан сотник, мов одубів. Нічого Явдосі робити, поволокла його самотужки у хату, і як переволокла на друге місце, він і застогнав, і очима луп! і не пізнає, де він се опинивсь? Розглядаючи усюди, пізнав Зубиху, зараз, стогнучи, і почав коренити батька і матір її, що зробила над ним таку капость. А Явдоха тільки, знай, своє товче: — Не знаєш свого щастя! Та не кричи-бо, розбудиш усю двірню. Що ж будеш діяти: злякався, злякався, нігде дітись. Ніколи тепер переполох виливати. На лишень понюхай сього. — Та

й піднесла йому під ніс тертого хріну. Він як нюхнув, та й чхнув аж тричі, а далі став просити пити. Явдоха узяла води, пошептала над нею, збризнула його тою водою, далі злизала язиком хрест-нахрест через вид, щоб з очей чого не сталося, та й дала йому тії води напитись. Він за один ковток чималий водяничик так і висушив та й каже:

— Дай, тітусю, ще.

— Але! — каже Зубиха. — Я тебе не пити сюди прикликала. Покинь трихи та мнихи та приньмайсь за діло. Бач, яка краля лежить!

Пан Забрьоха озирнув очима, аж і вздрів, що на полу спить панна Олена... та так і задрижав, мов опарений. Та й справді ж бо краля була! То хороша була, а то, як розіспалась та і розчервонілась, що твій кармазин або рожа у саду; карсет розщепнувся, сорочка розхристалась... коси тільки як порозпускались, так ті вже прикрили пазуху, та й то не зовсім...

Уласович наш, як вздрів таку кралю, то так і заходивсь круг сонної, мов павич; тільки навспинячки танцює біля неї та розгляда, та плямка, та слинку ковта; забув і працю свою, що стільки перелетів, і забув, що й пити просив. Не йде на ум ні їда, ні вода, що перед очима біда!

Він би що-небудь і придумав... гм! так Явдоха його за полу сіп і притягнула до печі і каже: «Схаменись лишень, блазню! Треба діло робити, а не ханьки мняти. На лишень отсю жабу та й скрути їй головку набік, і ще живу, не здохшу, укинь мерщій у піч за жар». От пан сотник і зробив усе, як веліла йому Явдоха, і ще жаба пищала, а він її вкинув у піч, відкіля Зубиха увесь огонь вигромадила на припічок.

Як спеклась і зсушилась тая жаба, Явдоха достала її, обірвала усе м'ясо, а кісточки позбирала і стала з них вибирати: от і знайшла одну, точнісінько як виделочка, і навчила Уласовича, що з нею робити.

Пан Забрьоха притулив тую виделочку до серця панни хорунжівни... вона зараз спросоння і заговорила і каже: «І вже мені пан Халявський!.. Плюю на нього... Микиточку, мій голубчику! де ти? прибудь до мене: хоч би я на тебе подивилась...»

Уласович з радощів як зарегочеться на усю хату, і якби не спинила його Явдоха, то так би і кинувсь на хорунжівну: так та його за руку дьорг! Відвела та й навчила, що ще треба робити.

От пан сотник і стоїть біля неї та, знай, з одної кишені виньме каменючки, то камінці, креймашки, скляночки, жарнівки, — се все надавала йому Зубиха, — от виньме жменю сього добра, подержить на руці, побряжчить та й пересипле у другу кишеню, і так довго робив, а панна хорунжівна, знай, спросоння приговорює: «Микиточку, душко Уласовичу! час від часу дужче тебе люблю!»

Далі Явдоха подала йому жаб'ячу кісточку, що неначе карлючка, і по її наущенію, тільки пан Забрьоха заколупнув хорунжівну легесенько під серцем, так вона так і розпалалася і стала казати: «Не хочу... за Халявського... не силуйте мене... віддайте мене за Забрюху... коли не віддасте... утечу...»

Тут Явдоха відвела Уласовича від панночки і каже:

— Бач, як я зробила, що вона тепер на Халявського плюватиме, а за тобою вбиватиметься. Тепер зовсім: пора додому...

— Як додому? Тільки усього і буде? — пита пан Микита.

— Буде з тебе і сього; чого тобі більш? — каже Зубиха. — Тепер не журися ні об чім і жди, як вони по тебе будуть присилати і панькатись коло тебе. Тепер поїдьмо додому.

— Як же ми, тітко, поїдемо? Коли вп'ять летіти, то цур йому; ей! не можу!..

— І ні вже, синку, і мені тебе жаль. Тепер поїдемо, та хоч ти дорогою дрімай, хоч і спи, то не бійсь нічого. Перед світом будемо дома. Я завтра вп'ять тут буду і дам панні Олені отсії жаб'ячої кісточки, щоб носила при собі; поки буде носити, поти буде тебе любити. Ходімо ж з хати та й поїдемо; а то вже скоро панночка прокинеться.

От Зубиха позбирала усе своє, поскладала, як їй треба було, узяла днище і веретено і вийшла з Уласовичем з хати. Вийшовши, каже пану Забрюсі:

— Сідай на днище по-козацьки, мов на коня; а я де-небудь причеплюсь; мені не первина.

Тільки таки що Уласович заніс ногу, Явдоха як свисне, як цмокне!.. Днище піднялося угору, на ньому пан сотник верхи, а ззаду підсіла Явдоха та, знай, веретеном поганя та цмока, та приговорює, мов на кобилу, і піднялися під самії небеса!..

Сидить наш конотопський сотник Микита Уласович Забрьоха на днищу, мов на коні; ноги йому без стремен так і теліпаються, і, щоб не впасти, руками держиться за тее днище, а воно чкурить! воно чкурить ще прудше, чим Яцькова приблуда; а назаді Уласовича причепилася Зубиха та аж скиглить від холоду, бо вітерець продував, і їй кріпко скубенти¹ докучали.

Не вспіли вони добре оглядітись, аж вже і Конотоп недалеко. Явдоха щось забормотала, аж ось днище усе нижче, усе нижче... та плюсь! біля Забрьошиних воріт і впало... Пан Уласович як гепнув, та аж не стямився і не вздрів, як Явдоха з днищем щезла, і не вглядів, хто з його хвіртки шморгнув, тільки бачить, що Пазька когось проводжала.

— Чи се ви, паниченьку? — пита вона свого Уласовича. — Де се ви пропадали і досі... я отсе» усе за вами журилася...

— Чого ж ти вийшла за ворота? — розпитував її пан сотник.

— Із журби! — каже Пазька.

— А кого ж ти проводжала з двора?

— Та там... чужий бичок забравсь було до вашої скотини, так я...

— Бичок! до скотини! Гм! — ворчав собі під ніс пан Микита, уходячи у хату, та й звелів засвітити світло, бо у хаті було поночі.

Унесла Пазька світло... дивиться пан Забрьоха, що на столі недоїдені вареники, і дві ложки, і дві тарілки, і носатка, вже порожня, а дулівки катма!.. Поморщивсь, закопирив губу та, поворчавши: «Бичок... до скотини!» — та й пішов у світлицю, погасив світло та й бебехнув на ліжко, та подумавши: «Кат їх бери! в мене є тепер хорунживна!..» — та й захріп на всю хату.

¹ Скубенти — дрижаки.

Смутна й невесела, прокинувшись, сиділа на ліжку панна хорунжівна Олена Йосиповна у своїй хаті у Безверховому хуторі, що на Сухій Балці. Сидить, позіха, очиці протира і сама себе не розбере, де вона, що вона, що з нею робилось, що їй таке снилось і від чого їй так тяжко та нудно.

Аж ось де не узялась конотопська відьма Явдоха Зубиха. Увішедши у хату, й каже:

— Добридень тобі, панночка! Чого ти така смутна та невесела?

— Ох, бабуся! тепер я усе згадала!.. Що се ти зо мною наробила?.. — Так, охаючи, казала панна хорунжівна.

— Але! мовчи та диш! — каже Явдоха. — На лишень отсей капшучок та на шнурочку почепи на шию, то усе гаразд буде. — Та, сеє кажучи, і почепила їй на шию капшучок, а в тім капшучці жаб'яча задня права лапка, та з неї ж пересушене серце, та лобова кісточка, та Микитинового сліду трохи. Тільки що се їй почепила, так панна Олена і повеселішала, як з води вийшла. Очиці так і палають, щоки зачервоніли, а сама і на ліжку не всидить, кинулась до Зубихи та аж плаче та просить:

— Тітусю, голубочко, паньматочко! Що хоч роби, тільки віддай мене за конотопського пана сотника Забрьюху, я таки гаразд і не знаю, як його зовуть. Віддай, віддай швидше мене за нього.

— Адже він тебе сватав, та ти йому піднесла печеного гарбуза?

— Та то я була дурна та божевільна... не розгляділа його добре, не розпиталася людей, не послухала братика... Тепер мені світ не мил без нього!..

— Адже ж ти любиш панича Халявського, Омеляновича, судденка?

— Та то я була дурна та божевільна! Від учорашнього дня і цур йому, і пек йому від мене; і не споминай про нього. Одно в мене на думці, що хоч аби побачити пана Забрьюху, та надивитись на нього, та приголубити його, та щоб він мене взяв. — Та, сеє кажучи, беркиць з ліжка до ніг Зубишиних, та й лежить, і плаче, і просить: — Зро-

би, тітусю, щоб він мене узяв, я тебе три годи буду рідною матір'ю звати, буду тебе і поважати, і шанувати. Коли ж він від мене відцурається, піду світ за очима, сама собі смерть заподію...

— Та годі ж, годі, угамуйся! — казала їй Явдоха і підняла її з долу та й посадила на лавці. — Ось увійде твій братик, ти йому, не соромлячись, усе розкажи; нехай іде мерщій у Конотоп до пана Забрьюхи та й скаже, щоб прислав людей за рушниками. Онде ж і братик іде до тебе, а я піду в Конотоп та з Забрьюхою зроблю, що треба; не журись, та ділом поспішай. — Та, сеє кажучи, і пішла з хати, а панна хорунжівна їй услід кричить:

— І хустку, і весільну шишку тобі дам...

Аж ось ввійшов до неї у хату братик, пан хорунженко, на личку веселенький, неначе і не був недуж, так добре допомгло йому від завару соняшниць.

— Що, братику, чи ти здоров? — питала його сестриця, панна хорунжівна.

— Тільки перед світом спочив після завару соняшниць та й заснув на всі заставки. Та тепер і нічого, — так казав пан хорунженко.

— Ну, братику! Не журися: скоро вже тобі буде воля іти у ченці, — стала казати панна Олена, потупивши очі у землю. — Я вже... вибрала... собі жениха... — сказала Олена та й засоромилась і почервоніла як рак.

— А кого?

— Пана сотника конотопського Забрьюху.

— Що печеним гарбузом попоштувала?

— Еге!

— Адже ти, бачиться, щось пильненько прилипала до пана Халявського?

— Цур йому! І не згадуй про нього. А зділай милость, поїдь до нього у Конотоп та й скажи і попроси, щоб сьогодні, або хоч завтра нехай присила людей за рушниками, а у неділю і весілля.

— Та що се тобі так ніколи припало? — питав її пан хорунженко, а самого аж за живіт узяло, що вже і йому недовго бришкати у миру. — Ще б, може, хоч трохи огляділась, а то шити-білити, завтра Великдень!

— Умру, коли через тиждень не піду за пана сотника! Я його сьогодні бачила уві сні: що за хороший! як намацьований; а багатий! так і міри нема: так і пересипа із кишені у кишеню і гроші усякі, і срібні, і золоті, і жемчуг, і усяке дороге каміння... Зділай милість, братику, соколику, лебедиду! Поспішай якомога. Привези і його з собою, привези і людей, щоб кому швидш рушники подавати... або людей не треба, і тут назбираємо; тільки мерщій його мерщій, його до мене вези!

Так урагова конотопська відьма наробила, що бідна дівка аж на стіну дереться та пробі бажа пана сотника Уласовича Забрьюху.

Нічого пану хорунженку робити! Звелів снідати подати, їсть і дума. Не удоволився і не надумався, забажав обідати; обіда і дума. Далі як пообідав, та й надумавсь і каже сам собі: «Пан Халявський і у рот нічого не бере, а пан Забрьюха, — не узяв його чорт, — не пролива; ще щоб і мене не перепив. Ну, дарма! віддам сестру за нього та з год місця з молодими поживу». Так пораявшись сам з собою, сів на візок та й чкурнув у Конотоп, прямісінько до пана сотника Микити Уласовича Забрьюхи.

Тут наша панночка і заходилась поратись і к сватанню прибиратись: хату миє, столи, лавки, мисники змива, птицю патра, локшину крише, горшки наставля, рушники налагоджує... так, що всі наньмички аж позасапувались від такого порання.

Х

Смутний і невеселий сидів пан судденко Дем'ян Омелянович Халявський у своїм хуторі у пустій хаті, відкіль повиганяв усіх із серця. І, знай, то сердивсь, то сумував, то лаяв усякого, хто тільки на думку йому приходив, то світом нудив і з журби аж захляв. Як же йому було і не журитись? Панна хорунжівна, що з Безверхого хутора на Сухій Балці, Олена Йосиповна, котра побожилась і заклалася, що ні за кого заміж не піде, oprіч його, що не один вечір він з нею до півночі просидів під вербою біля криниці, з котрою він і перстнями обмінився, котра

Йому святою п'ятінкою забожилася, що тільки він вернеться з походу від Чернігова та прише людеј, то вона зараз і подає рушники... а він, на сеє понадіявшись, та у Чернігові аж п'ять кіп протряс, щоб його не держали та відпустили оженитись... що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч, і день, і коня занастив, і сам, аж засапавшись, ускочив у хату та мерщій і гукнув на Хіврю, таки свою наньмичку, щоб бігла дядьків та троюродних братів до нього прикликала, щоб мерщій брали хліб святий та палички та їхали б до панни хорунжівни за рушниками... аж тут йому Хівря і піднесла пинхву: «Що, — каже, — панну хорунжівну вже просватали за пана сотника конотопського Микиту Уласовича Забрюху, що вже й рушники подавали, і сватання запили, та що ну! Що тільки той, хто не був на сватанні, той не був п'яний, а то всі лоском лежали аж до другого півдня; що завтра буде й весілля, що вже панночка з розпущеною косою, звісно, як сирота, по вулицям у Конотопі з пісеньками ходить і дружечок збира; що його дядини понаряжувались і пішли у Безверхий хутір короваю бгати; що сам пан Забрюха приїздив і поєднав їм сліпого скрипника на весіллі грати...» Сеє усе як повислуховував пан Халявський та як роззявив рот слухаючи, то він так йому і zostавсь, аж патьоки потекли. А далі як затруситься, неначе у лихоманці, очі аж на лоб повилазили та мов горять, та як зложив кулаки, як хряпне себе по голові, що насилу устояв і довго чмелів слухав, далі вже як почав, мов розперезаний, ляяти і панну Йосиповну, і пана хорунженка, і пана Забрюху, і дядьків, і дядин, і братів, і невісток, і дружок, і коровайниць, і сліпого скрипника, і наньмичку Хіврю... вже коренив-коренив, вичитував-вичитував, аж піна йому з рота б'є, мов у скаженого... а далі як кинеться до Хіврі... так би її і розтерзав, якби не догадалася та не втекла.

Ото він zostавсь сам собі у хаті, та й сумував, і журивсь, і зсерця понаривав собі з голови волосся повні жмені... та як здума, що вже не можна нічим діла поправити, та так і заголосить, аж завие, мов панотцевський хірт, та й подереться на стіну.

Вже вдесьте товкмачив себе по голові, то по грудях кулаччям і тільки що надумав було головою об стіну товктись... аж... рип!.. і увійшла у хату бабуся, стара та престаренна, згорбилась, через силу ноги волоче і паличкою підпирається. Ввійшла, поклонила та й каже: «Добридень тобі, паниченьку!»

А панич мовчить, витріщив очі та сопе.

— Чому таки в тебе нема ніякого порання? — каже баба, не потураючи, що він дивиться на неї, мов скажений. — Ні птиці не патрають, ні баранця не зарізано, і муки на локшину ніхто не крише! От так приберись! Завтра в нього весілля, а він собі і овва!..

Не знаю, де б то опинилась сая баба, і як би захрустіли її кісточки, і хто б то їх із цуциком позбирав, якби Дем'ян Омелянович не розсердивсь за сії бабусині речі так, що вже не можна більш! Піни йому повний рот, аж через край тече, і язика не поверне, тільки труситься, та кулаки стулив, та скиглить, мов кривий цуцик. Думка така, що якби ще трохи, то він би з серця лопнув. Та як таки і стерпіти? Тут чоловікові зовсім біда! Тільки було налагодивсь женитися і людей посилати з хлібом, а тут йому дівка і піднесла печеного гарбуза! Та ще ж яка й дівка? Та, що любила з ним трохи чи не більш году, що не одну ніч просиділа з ним під вербою біля криниці і тут божила і заприсяглася, що ні за кого не піде, опріч його; а тут одно те, що йде за другого, а друге те, що йде за пана конотопського сотника Забр'юху, над котрим вона і за очі, і в вічі насміхалася. Так як тут було пану судденку стерпіти, що після такої біди прийшла бабуся, та ще й така, що гидко скіпками узяти, та й та над ним кепкує. Він би, кажу, потрощив би її на шматки, як старий деркач, так йому дух заперло, і він не здужа і поворушитись, а вона тим часом і каже:

— Чого-бо ти так лютуєш? Мовчи та диш та слухай мене. Буду я суча донька, коли панна хорунжівна Олена, що з Безверхого хутора, не буде за тобою ще завтра чим світ.

Як сказала йому се бабуся, так він з радощів аж задрижав та щось хотів сказати, та й не зміг; а тільки вивалив очі та, силкуючись, ледве-ледве промовив:

— Йо?

— Та будь я шельмовська, анахтемська дочка! Щоб мені очі повилазили, щоб мені руки і ноги покорчило, щоб мені трясця, щоб на моїй тварі сіло сімсот пістрячок та болячок, — та й усякими відьомськими проклинаннями стала проклинатись, — коли, каже, не зроблю так, що ти з Оленою завтра у внутрені обвінчаєшся; тільки слухай мене: адже ти мене добре знаєш?

Як-таки сьому паничеві і не знати конотопської відьми Явдохи Зубихи (бо се вона була), коли вона йому раз язичок піднімала, удруге остуду знімала; так вже далася вона йому знатись. Ото як почув він се від неї, так на душі стало йому легше: зараз і зрозумів, що йому треба робити, та мерщій їй беркиць в ноги та й просить:

— Тіточко, голубочко! Зробіть, як знаєте зробіть, щоб моя була Олена; цілісінький год буду вас рідною матір'ю звати; куплю плахту, очіпок, серпанок, чого забажа душа ваша і вашого kota... Тільки дивітесь лишень: вже Олена дружечок збира, коровайниці вже досі діжу по хаті поносили, а пан сотник конотопський Микита Уласович найняв сліпого скрипника на весіллі грати, так де вже...

— Хіба ж я не Явдоха? Я йому зроблю весілля! Нехай лишень укоштується, нехай протрусить батькові карбованчики для тебе, а я і його оженю! Нехай і Олена збира дружечок, нехай починають приспівувати Микиті, а я знаю, що зведуть на Дем'янка. Приньмайся ж хутко; кажи, щоб у господі і пекли, і варили, і, чого треба, наточили, а ти біжи збирай бояр, свашку, світилку, старостів та якого-небудь батька знайди, щоб порядок давав.

Агу! пан судденко повеселішав; хватив пояс і став підперезуватись та за шапку братись, щоб іти за поїздом, а Явдоха, виходячи з хати, стала весільної співати та ще й прискакує:

У Дем'янка та батьків много,
А рідного та ні одного.
Та все такі, що напитися,
А нікому й пожуритися.
Усе такі, що пити-гуляти,
А нікому та порадоньки дати.

Смутна і невесела убиралася у своїй хаті панна хорунжівна Йосиповна Олена на своєму Безверхоми хуторі, що на Сухій Балці. І вбирається, і не вбирається; треба б то поспішати, бо вже у селі передзвонили до вутрені ув один дзвін і стали уво всі дзвони дзвонити; треба їй поспішати до церкви, бо учора на домовинах так порадилися, щоб їй тут у вутрені і звінчатись з конотопським сотником паном Забр'юхою Микитою Уласовичем, а від хутора до села буде верстов з п'ять або дві: так от треба їй поспішати, щоб вспіти, так щось руки не підіймаються. Уже вона і розчесалася, вже і коси у дрібушки поплела, стала ленти покладати... зирк! що ні найлучча скиндячка, що їй подарував пан судденко... її так і узяло із-за плечей; згадавши його, засумувала і трошки сплакнула. Зубиха ж тут так і розсипається. І сюди шатнеться, і туди мотнеться: і намисто Олені нав'язує на шию, і голову квітча; а як нарядила зовсім, то й вибігла мерщій надвір; повернулась на одній нозі проти сонця тричі, зашепотіла щось таке собі нищечком, обвела рукою туди, де село, та й сказала:

Хто має поспішати,
 Нехай не вийде з хати,
 І щоб до сход сонця
 Не знайшов ні дверей, ні віконця.

Увішедши вп'ять у хату, стала знаряжати панночку Олену до вінця; звеліла їй тричі поклонитись у ноги батькові і матері, що для такого случаю знайшли, а далі і братикові рідному. Старшій дружці дала пару свічечок п'ятакових до вінця, хустку руки зв'язати, рушник під ноги і шага під рушник паламареві за ставник, а далі тихесенько, щоб ніхто не бачив, дала теж дружці якусь кісточку та якийсь-то реп'яшок і навчила її, що і коли з ними робити. От і пішла наша молода з старшою дружкою у село, поспішаючи до вутрені, щоб там шлюб приймати з паном Забр'юхою конотопським сотником Микитою Уласовичем.

Що ж робила Явдоха, zostавшись на Безверхім хуторі? Там дівувала годів сорок дівка, а звали її Солоха. Бідна та пребідна: ні одежі у неї не було і нічого. Та ще на одно око сліпа, від паршів волосся повилазило, і голова голісінька, як долоня; уся шия в чиряках та в пістряках, аж тече; на щоці огник¹; зубів недолік, горбатенька, курноса, тільки ямка замість носа; на одну ногу крива і правої скарлюченої руки до рота не піднесе. От таку-то кралю Зубиха взявши, та й убрала в ленти і замість кіс порозпускала кінці, удягла у чужу свиту, випрохала намиста з хрестами і пов'язала їй на шию, та, як вже зовсім убрала, Явдоха посадила її верхи на паличку, а сама сіла на другу, цмокнула, ньокнула... палички чкурнули скільки духу, аж пил за ними хмарою. Прибігши у село до церкви, Явдоха і каже Солосі: «Стій же ти, дівко, на рундуку, біля куни, та держи в руці отсю маківку. Який козак прийде та озьме тебе за руку, та уведе вінчатись, не дровичь, не царамонься, вінчайсь сміливо. Гляди ж, дожидай до сход сонця». Солоха стала і дожида, а Явдоха мотнулась до свого діла.

Олена ж з старшою дружкою, знай, ідуть та поспішають у село, щоб поспіти до внутрені. Олена, що йде, то усе вихваля пана Забрьюху, який-то він гарний, чорнявий, повновидий, які то в нього уси шпетні і який сам увесь лепський та моторний. Як же, ідучи, де тільки зійдуть на перехрестя, то старша дружечка кісточкою, що дала Явдоха, тричі панну Олену у спину тихенько: стук, стук, стук! Та й примовить: «А геть, нелюбе!» То Олена її і пита: «Що ти, сестричко, мене в спину товчеш?» — «Та то я, панночко, пір'ячко зняла, на кунтуші було прилипло». То Олена і стане вп'ять про пана Уласовича казати, та вже не з так його похваляє; то в нього нема таких очиць, як у пана судденка; на другім перехресті і уси поганіші, чим у пана Халявського; далі вже він і сякий, і такий, і стидкий, і бридкий, і поганий, і мерзенний. А як дійшли до церкви, то старша дружечка тихенько ззаду й розв'язала шнурочок, на чім повішений був капшучок, а у тім капшучці була жаб'яча задня права лапка, та з неї ж пересу-

¹ Огник — висип.

шене серце, та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи. От як розв'язала, а той капшучок і спав, так що Олена і незчулася; от вона зараз і крикнула: «Щур же йому, пек йому, тому Забр'юсі, не хочу та й не хочу за нього заміж. Вернімося, сестро, додому». — «Та чого ж вертаться? — каже дружечка. — Постіймо хоч трохи у церкві; коли ж пан сотник до тебе підійде, щоб шлюб приньмати, то ти тут і відкинься. Се ще йому стидніш буде, що при людях такий бешкет йому зробиш...» — «Отсе справді, що так, — каже Олена, — таки тут йому межі очі і плюну. Ходім же у церкву».

Увійшли у церкву. Панна Йосиповна зирк-зирк по церкві — нема пана Уласовича. Вже швидко і вийдуть, а його нема; от вона то почервоніє, як мак, то побіліє, як полотно; усе, сердешна, боїться, щоб він не ввійшов та щоб не потягнув її до шлюбу. Аж ось, тільки що дочиталися до «во утриє ізбивах», аж шасть у двері: свашки, світилки, бояри, дружко, піддружий, старости; та усе не прості, усе з панства, у кунтушах, у черкесках, у сукнях таких, що тільки поцмокай! Ще важніш були, чим у нашого поповича, що до хвилозохвиї ходив, та, оженившись на нашій дяківні, у нас у селі попом став. А за таким-то поїздом увійшов і молодий... Хто ж то такий? Олена так і затрусилася, як вздріла, що се не пан сотник конотопський Уласович, а суть пан судденко Халявський Омелянович, кого вона так щиро любила. А старша дружечка мерщій тим реп'яхом, що відьма дала, та її у спину товк! та й примовила тихенько: «Причепись вп'ять». Олена після сього так і згоріла, та промеж народу пропхалася до пана Халявського, та його за руку сіп! і каже: «Бери мене! Як хоч, а бери! Коли ж в тебе є друга, то покажи, де вона, я їй, суці, тут же очі видряпаю. То я було обожеволіла, а тепер умру, коли мене покинеш...» — «Та я ж за тим, панночко, і прийшов, щоб з тобою закон прийняти», — сказав пан судденко та й потяг її за руку до стільця, а вже піп був поєднаний. Не забарились, проспівали «лозу плодовиту», окурили круг стільця, звеліли молодим поцілуватись, вчистили з молодого півкопи та й відпустили додому, а самі zostалися то свічки гасити тощо.

Смутний і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник Микита Уласович Забрьоха, урядившись як можна гарніш, і виголившись чистенько, і чуб підстригши любесенько. Ходить він по хаті, куди ще звечора приїхав з Конотопа у село, щоб у вутрені вінчатися з панною хорунжівною Йосиповною, як учора домовилися. Тільки що вдарили в дзвін до утрені, вже він і скочив, і розбудив пана писаря Пістряка Ригоровича, що покликав його у старші бояри.

Поки дзвонили, наше козацтво голилося, обувалося, одягалось; і як вже була пора, то, одягнувши нові, кримських смушків кожухи, стали виходити.

— Та отверзайте, пане Уласович, без преткновенія. Приспі-бо час. Ну ж, нуте! Пошто над защіпкою глумляється? Сокрушайте її; отверзайте врата у сіни, — так кумандував пан Ригорович на пана сотника, що, знай, маца по дверям, та не відчиня.

— Але! — каже Микита Уласович. — Отверзай ти, коли знайдеш. Бач, нема дверей!..

— Чесо ради сіє бисть! — каже пан писар. — Двері суть на празі, а праг на дверях. Востягніть лишень плямку...

— Та яка тут у чорта плямка? Стіна гола, а дверей катма. От сам подивись!

Кинувсь пан Пістряк... хап, хап! мац, мац! — нема дверей та й плямки не налапа; сама стіна стала перед ними. Шука один, шука — аж употіє, свариться; другий і перемінить його, стане скрізь обмацувати — нема та й нема!

— Що за недобра мати? Де у гаспида подівалися двері? — аж скиглить пан Забрьоха та зсерця аж зубами клаца, бо вже давно у всі дзвони передзвонили.

— Видіх двері, отверзающиїся сімо і овамо і се не бі! — так гарчав Ригорович, аж патли на собі рвучи. Далі каже: — А що сотворімо, пане сотнику? Розверзім об'ятія і приступім на прикосновеніє, дондеже сотворимо совокупленіє.

— Та кажи мені просто, пане писарю! Тепер не до Письма! — казав йому, аж плачучи, пан Уласович. — Я й так себе не тямлю, а він ще Письмом очі ковиря. Кажи-бо просто.

— Прикосновеніє, осязаніє, сиріч мацаніє. Дадіте вашу десницю у мою шуйцю, та й будемо разом мацаніє воспроизводити круг усїї хати, чи не сокришася де двері во онім місці або чи не який враг, ненавидяй добра, похити їх.

Насилу розчухав пан Микита, що писар хоче робити. От і прийнялися мацати по стіні. Один іде ув один бік, а другий у другий: мац, мац! хап, хап! «Чи є, Ригорович?» — «Ність! Іщезоша, яко дим». — «Ходім дальш». Вп'ять пішли. «Чи обріли, пане Уласовичу?» — «Тьфу! Бодай вони зслизли! А вже й «достойно» дзвонять. А! морока та й годі!..»

Облапають усю хату, зйдуться вп'ять докупи... нема дверей та й нема. Вп'ять розйдуться; той по сонцю, а другий навпаки сонця... лапають... Зйдуться... нема! вже б раді хоч би віконце намацать, так і те кат його зна де ділось. Аж плачуть обидва. Пан Уласович Микита сів на долівці та давай уголос: «Вже досі і внутреня відійшла, а мене панна хорунжівна дожидалась-дожидалась та, може, вже і додому пішла. Ой лелечко, лелечко!» А пан Пістряк, знать, щось своє надумав; як став серед хати, розводить пальцями і тільки що хотів щось сказати, аж ось... брязь плямка! рип двері!.. шасть у хату Явдоха Зубиха, їх приятелька, конотопська відьма, що сама таку мару на них напустила і двері від них сховала. От і загомоніла на них:

— Чи ви подуріли, чи показалися? Якого гаспида ви тут робите? Чому не йдете вінчатись? Але затого вийдуть з внутрені, і молода з дружками давно жде, а вони тут ханьки мнуть.

— Ох, тітусю! — насилу промовив пан Забрьоха. — Тут зовсім біда.

— Смущеніє веліє учинися, — сказав Ригорович, спідлоб'я приглядаючись на Зубиху. — Сія двер, з ню же произведеніє сотворяєть увесь род чоловічеський, бисть погибшая; і се паки обрїтеся, но како? Не вім!¹

— Розкажи ти, пане Микито, мені по-людськи, а його ніхто не второпа. Що тут вам за привиденіє було? — так питала Явдоха, буцімто і не знала нічого.

¹ Не вім — не знаю.

— Та тут таке було, — казав пан Забрьоха, — що як його і розказати. Хтось було двері в нас вкрав! Вже ми їх лапали-лапали, обмацували-обмацували; прийшлося було пробі кричати, а ти тут і ввійшла.

— Те-те-те! Знаю-знаю! — каже відьма. — Бач, суча донька, що було наробила? Та я її переспорю. Вона ще й не таке хоче з тобою зробити, та ти не потурай. Іди лише з боярином швидше до церкви та й бери свою дівку. Не розглядай, чи вона Олена, чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля куни, та у руках червону маківку держить. Гляди ж, не дуже вередуй і на Олену, хоч її і побачиш де, не квапся: то буде не вона, а з маківкою твоя. Бач, прибігла з Києва дядина пана судденка Халявського, ще зліша мене, та не з так зна, як я. Вона перш в тебе двері вкрала, а тепер на панночку Олену наслала мару, буцімто вона і сліпа, і крива, і чирякувата, і коростява, і буцімто вона зовсім не вона. Отже, ти не царамонься, щоб псяюха не посміялася над нами. Вінчайся сміливо; а як прийдете від вінця, так я усе злеє відверну і її, стару суку, прожену. Біжіть же швидше. — Та, сеє кажучи, глянула на Ригоровича та й моргнула йому, а той кахикнув по-дяківськи та й сказав сам собі: «Догадавсь!»

От наші хлопці, подякувавши Явдосі усяк за своє, мерщій пішли собі. Поки дійшли до церкви, аж вже усі повиходили, тільки самі попи zostалися, дещо прибираючи, та з людей дехто, то свічечки міняючи, тощо. А пана Халявського з молодою та з поїздом і духу не зосталося. А Солоха стоїть собі на рундуку, біля куни, маківку у руках мне і жениха жде. Пан Микита на неї зирк! Так у нього у животі і похолонуло. Хороша краля!

Дививсь, сердешний, на неї, та, здохнувши важко, і каже:

— Що то за проява стоїть?

— Мню, — каже писар, — яко сія есть єдиная із семидесяти дщерей царя Ірода, їх же він, окаянний, породи погуби ради рода християнського. Єдина суть лихорадка, друга лихоманка, третя трясця, четверта напрасниця, п'ята поганка, і прочії, і прочії, їм же ність числа. Аз же мню...

— Та не мни-бо, пане писарю, а кажи діло. Чи це перевертень, чи се вона справді така?

— Ёй, господине! Єгда воззрю на неї умними очима, то зрю панну Олену хорунжівну Йосиповну, превелеліпную дівицю, єгда же разсмотряю її гріховними, плотськими очима, то обрїтаю її із'їдомою паршами паче усіх мерзостей усього лица землі. Аз же мню, яко сіє єсть обаваніє Явдохи велемудрої, рекше Зубихи, єже устрої посміяння ради тресугубо анахтемськи проклятої відьми київської.

— Так що ж, пане писарю, брати?

— Та берїть, добродію. Аще совість не зазрить, берїть. Сотворїте совокупленіє, а по совокупленїї усякое обаваніє іщецаєть, яко дим, і расточається, яко прах перстний.

От пан Уласович підтяг живїт та підїшов до Солохи та й каже:

— Чи не соїзволяєте, панночко, зо мною шлюб прийняти? — А Солоха і загугнявила:

— Соїзволяю.

Мерщїй побравшись за рученьки, як голуб з голубкою, і ввійшли у церкву, та до стільця.

Не забарились і їх обкрутити. Панотець і каже: «А поцілуйтесь!» Пан Забрюха не дуже розглядав, обтер уси та свою гарну молоду цмок! на усю церкву, та з радощів і викинув попові аж п'ять алтин, та усе денежками, і пішов з своєю молодою у Безверхий хутір. А старший боярин пан Пістряк кишки рве зо сміху, та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посад молодих садовити.

XIII

Смутний і невеселий стояв, понуривши голову аж до грудей, пан конотопський сотник Микита Уласович Забрюха у Безверхому хуторі біля панських хат, дивлячись, що панна хорунжівна Олена Йосиповна сидить на посаді з паном судденком Дем'яном Омеляновичем Халявським, а біля нього стоїть... Солоха! Дівка гарна, чепурна, одягана... бо що було на ній до вінця позичено, чи плахта, чи свита, чи намисто, чи скиндячки, то усе люди своє познімали, а вона й зосталась голомоза, боса, сорочка чорна, дірява, розхристана, і тільки що шматком старої плаhti

зап'ялась та й годі. От усе убрання на ній! Отак-то йому удружила Явдоха Зубиха, конотопська відьма, за той бешкет, що він їй на річці і над річкою при усій громаді зробив. А й не він же то, коли по правді сказати; то поравсь з нею пан Пістряк; він і пана сотника на се навів; ну, та знаєте, що на світі усе так іде: що писар збездільнича, так йому і нічого; а суддя здуру, не знаючи діла, підпише, так він і у відвіті; на ньому усе лихо і складеться.

Стояв-стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперечки на світі й робити! Забіг би на край світу, та уже шлюбу не розірве: казав-бо при вінчанні, що «не покину її аж до смерті». А як гляне у вікно, — його панна Олена сидить край пана Халявського; як послуха, що дружечки приспівують вже не так, як учора, замість Микитки та вже Дем'янка, а сліпий скрипник, сидячи у сінях, що є духу скрипить Дербенський марш, а бісова відьма, Явдоха Зубиха, замість матері сидить у червоних юхтових чоботях з підковами у п'ядь, а на голові кибалка, що усе-то зять, пан Халявський, надарував, та ще вона визирне до нього у віконце та й глузує над ним: так аж об поли б'ється руками і зубами клаца.

Пан Ригорович мав було покинути і своє боярство і притулитись до чужого весілля, бо бачив, що тут і страва усяка мудра, і горілки багацько, і поштують наподряд усіх, не розбираючи, хто першу п'є, а хто вже і п'яту. Піткнувсь було, так йому і чарки понюхати не дали, і у хату ходу не дали: «Іди, — кажуть, — собі на своє весілля». От він подумав, що, каже, «живе покину, а мертвого підуськати», плюнув їм через поріг та й пішов до свого поїзду.

От їх дружко зібрав усіх і каже:

— А що ж, пане сотнику! якого пива наварили, таке будемо й пити. Чого тутечка будемо розглядати? Треба своє діло справляти. Поїдемо лишень у Конотоп, треба як почали, так по закону і скінчати; вже й нерано.

Поїхали, приїхали, сяк-так дали порядок, достали дечого у пана Уласовича з материзни, прикрили грішне Солошине тіло, стала хоч трохи не з так бридка; посадили молодих за стіл; страви ж було усякої наварено, була ж і горілка, була й варена. Таки нічого сказати: було діло з порядком.

Чи співали дружечки, чи не співали, чи танцювали парубки з дівчатами, чи не танцювали, а мерщій поділили коровай та й положили молодих спати... Здихнув не раз тяжко та важко пан Уласович, згадуючи, на яких би то м'якесеньких подушечках спав би він з панною хорунжівною, і усе... і теє... а тут довелось лягати на своїй паничівській перині та ще з коростявою Солохою... Та ще на ту біду, збираючись на панні Йосиповні женитись, Пазьку, таки наньмичку свою, що йому усеґда після обід у головці ськала, відпустив до пана писаря до того ж діла. А сидячи на посаді з своєю Солохою, як вздрів Пазьку, що прийшла на весілля дивитися, так... аж оскома його узяла...

Ну, сьак-так переночували. Яка не була Солоха, а прийшлося тій, що замість матері, по закону хомут надівати, як водиться часом по весіллям у городі...

Ще ж дужче пана Уласовича узяв жаль, як пан Халлявський з своєю молодою прибіг тарадайкою у город покриватися. Попереду везуть на превисоченному дрючці запаску шовкову та червону-червону, як є сама настояща калина... і коням чуби, і музиці і руки, і скрипку, і чуб, і уси червоними лентами поперецьязували; і покривали молодих у церкві. А в пана Микити Уласовича Забрьохи, хоч є і стьожка, є й хустки, та ба! не вивезло. Повів Солоху покривати дружко... на сміття, по закону. Лихо нашому панові Забрьосі та й годі!!!

Зібралися люди, лагодяться калач розділяти, змовляються, чим пана Забрьоху дарувати: «Сякий-такий, а він є сотник над сотнею, старшина, жменею прядива не відбудеш; а коли не так, то він таки своє коли-небудь віддячить». От радяться промеж себе: той хоче баранця, той порося, той телушку дати, і вже пан Пістряк, звичайно, як писар, узявши вуголь у руки, хоче записувати на стіні, хто що подарує; а дружко збирається викрикнути такими голосами, яку хто скотину подарує... аж ось і вбіг козак із Чернігова і зараз подав письмо до пана сотника від самісінького пана полковника черніговського.

Надувсь наш пан Забрьоха, мов індик, і став шикати, щоб усі замовчали, і каже: «Цитьте лишень, мовчїть! Пане писарю! а прочитай-ке сей лепорт. Бач, мені ніколи; я те-

перечки на посаді сиджу, я молодий. А читай, читай! Чи нема якої новини або якої милості? Та голосніш читай!»

Поки пан Пістряк читав по складам та зопинявся над словотитла, так ще нічого; як же став по верхам читати, так ну! — фіть! фіть!.. та й тільки. Там було таке писано, що пана Забрьюху, таки нашого Микиту Уласовича, зачим не послухав пана полковника черніговського та не прийшов з хваброю Конотопською сотнею у Чернігов, як йому було писано, а замість того зополіскував у ставку конотопських молодичь та старих баб, мов плаття, та з півдесятка їх на смерть утопив; а далі, як вишукав промеж них відьму, та їй і піддався, і чортяці душу закріпостив, та й літав у вирій, мов той птах заморський, що усі люди бачили і дивувались, і полякались, а деяким малим дітям і переполох виливали, так-то добре кумандував пан сотник над своєю сотнею; так за те його з сотництва і змінити...

Як се почув народ, так і вжахнулись, і стоять, роти пороззявлювавши, а наш сердешний Забрьюха сидить, мов гарячим борщем похлинувся... і казати б то, і у горлі застряло, і поблід, і посинів, і зопинився, і сльози пустив. А Ригорович йому і каже: «От так же, пане сот... чи то пак вже, пане Микито! так тобі і треба. Ти вже було дуже розібрався, і вже й писаря не слухав, і мав умніший його бути, та, бач, у вирій літав та сотничество і пролітав. Се ж ще на першому листку так писано, а ось перевернемо на другий, що-то там прочитаємо. Може, й наш верх буде. Цитьте ж усі, слухайте; кого начитаю над вами сотником, так зараз покланяйтесь йому і на ралець з гостинцями ідіте».

Та й перевернув папір, уси розгладив, озирнув усіх, щоб дивилися на нього, і кахикнув тричі по-школярськи, і став читати... Як же начитав, що конотопським сотником настановили не його, як він бажав і щиро надіявся, і з тим і Забрьюху скрутив з сотництва, а з другої сотні узяли судденка Дем'яна Омеляновича пана Халявського, та й письмо упустив, і голову похилив, і довго думав, думав, далі підняв голову та й каже собі: «Дарма! Підіб'юсь під нового та й буду над ним орудувати. Недовго буде панувати. Пошию і сього у дурні, його і змінять, тогді вже,

певно, я буду. Оставайся ж, пане сот... чи то пак, пане Микито, з своєю Солохою, а я піду до нового пана сотника, Дем'яна Омеляновича, і той подарунок, що лагодив тобі на весілля, понесу йому на ралець. А хто, хлопці, за мною?»

— Я! я! я! я! — заревла громада і потягла з хати, невважаючи, що й чарки поналивані і калач дружко покраяв. І що то сказати: усі, і дружко, і піддружий, і бояри, і усі розійшлись; zostавсь сам Микита з Солохою; нікому було й страви їсти, що на обід понаварювали.

Отаке-то було весілля у Микити Уласовича Забрьохи, що був колись у славному сотенному містечкові паном сотником!

XIV

Смутний і невеселий увійшов на другий день у хату до Микити Уласовича Забрьохи пан конотопський писар Прокіп Ригорович Пістряк. Та, ввійшовши, так і поточився на лаву, схилився на стіл та й заголосив...

— Не задавай жалю, Ригорович! — каже йому Уласович. — Тут і так нудно на світ дивитись. Чого-бо ти виєш, неначе собака? Хіба чи не напала і на твою Пазьку короста, як на мою Солоху?

— Бодай усі на світі і Солохи, і Пазьки, і Явдохи, усі, усі покоростявіли, то мені й байдуже. Горе, Уласовичу! горе постиже мою утробу до подразнення!

— А мені що за нужда? — казав Микита, згадавши, як відійшов від нього Пістряк, почувши, що його змінили, і не дав йому ніякої порадоньки, та ще у вічі і насміявся.

— Не вспом'яни моїх первих беззаконій, друже! Нині і аз грішний у простоті содержуся.

— Як так? — спитав Уласович; а Пістряк по-своєму, по-письменницьки, і розказав, як він прийшов до нового сотника прехваброї Конотопської сотні Дем'яна Омеляновича пана Халявського, і як той, каже, «воззрів на нього гордим оком і нечистим серцем, аки на пса смердяща», і звелів йому писати до вельможного пана полковника лепорт об таким і об таким ділі. Ригорович захотів помудрувати і, щоб з першої пори зануздати пана сотника по-своєму, щоб не дуже бришкав проти писаря,

написав по-своєму. Пан сотник розчухав, що не так, бо й сам був письменний, каже писареві: «Не так!» — а писар йому ув одвіт: «Так! я вже знаю, що по-моєму лучче буде!» Пан сотник крикнув: «Пиши по-моєму!» — а писар каже: «Я на те писар, я знаю, як і що треба!» Як же пан сотник розлютується, як крикне: «Так ти вже не писар, сякий-такий сину!» — і почав коренити і батька, і матір, поперед Забрьошиних, а далі й Пістрякових, і весь род їх, а далі самого Пістряка лаяв-лаяв на всі боки та в потилицю і вигнав його з хати, і змінив його з писарства, а намість його настановив підписчого, хлопця, блазня, «єго же, — так закінчив Пістряк, — не єдиножди за возлюбіє чухрав і по лядвіям поруганіє чиних».

— Скажи мені на милость, Ригорович, — питає Микита Уласович, — хто се нам таку пакость укрутив?

— Оле мені! — здихнувши, казав Пістряк. — Врэг рода чоловічеського Явдоха Зубиха, великоіменитая відьма преславної слободи Конотопа. Сия-то увозмездила, що й полетів єси, аки птиця пернатая; вона обуяла і панну хорунжівну, нині паню Халявську, та ще — ох! — і сотничку, воєже би іміти непреткновенное наміреніє соїтися з тобою у брак; вона і до убитку тебе препроведе; вона і глумленіє над нами вчинила, похитивши в нас двері; вона преврати гнусообразную твою паню Солоху — нехай здорова буде! — замість ліпообразної панни Олени і одружи тебе з нею; вона, вона всьому злу суть і вина, і причина, і предмет. А все сіє учини ув отмщеніє за поруганіє над лядвіями єя. Вотще ми її, друже, замість прочуханки, не сожгохом, яко язичницю, хварисейку, садукейку і митарку, у печі халдейський!

— Так подаймо на неї лепорт! — казав Забрьоха. — Нехай вона нам заплатить за безчестя, що нас позміняли та ще мене на Солосі оженили. Нехай її посадять у колоду...

— Ова! — здихнув Ригорович і каже: — Не імать нині власті над нею ніхто. Пані сотничка учинила їй парчеве возглавіє, сиріч очіпок, і нову намітку, і плахту; а пан сотник Халявський пристави до її раба і даде коня і местника, і ділателя, щоб і дрова рубав, і воду возив, і ката

годував. І дана їй власть на усьому лиці земному і чаклувати, і обаяти, і глумитися ціле врем'я і полвремени.

— Так знаєш, що зробимо? Закличем її, мов добрі, до себе в гості. Перш почаствуєм, а далі надаєм тусанів, і щоки їй попіб'єм, і зуби останні повибиваєм.

— Плюнь, друже, на сію Явдоху! А паче усього повели, господине, унести носатку чого-небудь. Ось випиймо журби ради, то лучче буде паче і обаче.

— Та й випиймо ж!

От Уласович і гукнув на Солоху, а вона їм уточила і унесла, чого треба було. Стали кружати. Повиціджувавши гарненько скільки там носаток, з журби ледве розійшлись по хатам. І після того що день, то й сходилися журитися та, знай, куликали, бо нічого їм було більш робити. Минулося панство!

ЗАКІНЧЕНІЄ

А сюю повість, або казку, та розказував мені покійний Панас Месюра — коли знаєте; і вона дуже довга. Там є таке, що й пан Халявський Дем'ян таки Омелянович, от що настановили сотником у славному сотенному містечкові Конотопі намість Микити Уласовича пана Забрьюхи, дуже швидко перед начальством щось процвиндрив, і його з сотенства змінили. А його жінка, себто Олена Йосиповна, що була панна хорунжівна і попереду жила у Безверхому хуторі, що на Сухій Балці, так щось там... якогось-то... гм! проброїла... не знаю, що і як... тільки мужик їй і очіпок збив, усі патли пообривав, і очі попідбивав, а далі підрізану водив по усьому Конотопу по вулицям, а писарю, що намість Прокопа Ригоровича Пістряка став, молодий парень, собою чорнявий та красивий, та узяв та півголови йому уподовж оббрив та й прогнав від себе...

Усім же їм се сталося ось за що. Пану Забрьюсі — щоб не здавався на писаря, а робив сам, як він є начальник, та щоб робив по правді, щоб слухав, що приказано від начальства, а то йому начальство предписує у поход іти, може, боронити народ від неприятеля, а він узявся заполіскувати жінок, бач, топити відьом, щоб вернули дощ на землю; буцімто відьми можуть проти небесної сили яку

капость на світі зробити? Усе йде по божому повелінню. Та щоб не топив народу; бо, поки до відьми добрався, скільки душ згубив позанапрасно? Щоб не удавався в чаклування, покинувши Бога милосердного, бо чортяка зараз через свою наньмичку, Зубиху, попорався над ним добре, що і у вирій полетів, мов гусак, людям на сміх!

Пістряку Ригоровичу — щоб не обдурював свого начальника, не пошивав його у дурні, а щоб робив і казав перед ним усю правду. Щоб, розсердившись на людей, не робив їм біди, як тут з жінками: на кого сердився, а скільки душ занапастив, у воді потопив, і сирітоставив? А що найпуще, щоб не пив так цупко горілки.

І Пану Халявському з його жінкою не минулося; не пожили у ладу. Зачим зараз кинулися до відьми? Зачим через чаклування та ворожіння, покинувши закон святий, собі побралися? Еге! Хоч і прийняли шлюб, та як не через божу волю, а через Явдоху та через її реп'яхи та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом.

А що Зубисі досталося, так нехай бог боронить! Поки пан Халявський був конотопським сотником, так пожила у розкоші. Був їй і батрак, була й наньмичка, від сотника панщиною приставлена, і на ралець ходили до неї люди зараз після сотнички, і ніхто не смів її не тільки відьмою або чим взивати, та ще й величали її по менню: Семеновна, або пані Зубиха. От до чого було прийшло! Як же пана Халявського змінили, так і на неї увесь мир плюнув. Та вона таки швидко зачахла, зачавліла і скоро дуба дала. Та ще не зараз і вмерла. Що вже страждала! Умира і не вмира; і руками, і ногами не двига; а стогне на всю хату, так що і на вулицю чути було. А тут ще кіт її розходився та нявчить за нею скільки є духу... От там-то не страшно було!.. Далі зірвали стелю... тут де взявся ворон, та чорний-чорний; улетаючи у хату, надлетів над неї, крилами махнув... тут їй і амінь... тільки зуби вискалила!.. А кіт так і лопнув, як пузир; а ворон хто його зна де і дівсь!.. Нікуди її по-людськи ховати; виволокли за село, зарили ниць у яму, прибили осиковим кілком та зверху і заплішили, щоб ще не скочила. Собаці собача смерть!

От вам і конотопська відьма!

КОЗИР-ДІВКА

Нічим ми так не согрішаєм на світі, як язиком, осуждаючи один одного. Йде чоловік вулицею, уже ми й знаємо, куди він іде і зачим; задумавсь чоловік, уже ми й знаємо, що в нього є на думці. От зараз і судимо: «Як-таки за таким і таким ділом ходити, як-таки так і так думати! Чи се ж гоже? Як-таки такому чоловікові се й те збиратись робити?» Та так осудимо, так перекоренимо його, що йому й на думку не спадало таке робити, а ми увовсім його обвинуватимо.

Чи се ж наше діло? Чи нам велено над другими доглядати? Гай, гай! Знаймо самі себе, а про другого, хоч певно знатимемо чи бачитимемо, нам нужди мало; бо буває й так, що нам здасться і всі говорять, що такий-то чоловік от те й зробив, от той чув од такого, а такий-то й сам бачив... еге! а як дійдеться до діла, так се він робив не на зло кому, а всім на добре, або коли й шкоду кому зробив, то зовсім не той, на кого казали, а такий виноват, на кого й не думали, й не гадали.

Отак було прийшлося одному чоловікові за другого зовсім пропасти, і якби не дівка його вирятувала, то досі б і кісточок його не було. Та й дівка ж козир була! Батько її, Трохим Макуха, дуже її поважав, і що було Ївга (так її звали) скаже, то вже й до десяти баб не ходи, а так буде, як Ївга сказала.

Добре було старому Макусі, що увірився дочці, та ще й розумній, так тим і не взяв його син; бо там така була розумна, бойка, моторна: ще ти їй тільки стань надогад закидати, а вона вже й розкомпонувала, що куди йде, що за чим слідує і для чого; а вже що вигадати і як яке діло

до кінця звести, то, Макухо, спитай Ївги: вона тебе на розум наведе і совіт добрий дасть. Тим-то й господарство його ішло лучче, ніж у кого іншого. Він, ще оженившись, послухав жінки, од мужицтва одстав, а збивався трошки на купецький лад: торгує було, знаєте, дьогтем, сіллю, часом хлібом і всячиною, чим задумає. Не цуравсь і шинкарства, та не для всякого, а тільки для проїжджаючих, бо держав постояльний двір, так тут уже, звісно, усячину треба держати, бо звозчики та хурщики требують усього, і вже тільки вмій розпорядкувати, то буде копійчина перепадати.

Якби сам Трохим Макуха увесь порядок у своєму господарстві давав, то швидко б у нього і в великій хаті, і в кімнаті, що для проїжджаючих облагодив, горобці б цвірінькали, а в коморах, що посеред двора стояли насипані повні вівсом і усяким борошном, так би паутинням заснувалось; я ж кажу, усе б у його попереводилось, і не зібрав би нічого, якби орудував сам, бо був собі... так... бог з ним! не дуже вмів як, що й коли придбати; як там кажуть: коли з топлої хати йде, то вже й дверей не зачинає, бо, бач, тепло, а того не розсудить, що вистудити хату не довго і в ній холодно буде. Коли стоїть у городі стіжок сінця, а в коморі є вівсеця четвертей з десять, то вже він і думає, що й через десять год його не випродасть, та й сяде собі, ручки поскладавши; так тут Ївга й мотнеться: і сюди пошле, й туди сама збігає, там купила, тут найняла, тут підрядила — і все у неї справно, і все у неї є. Добре, кажу, Макусі жити за такою дочкою!

Не знаю, чи звів би кінці, якби господарював укупі з сином своїм Тимохою. От парень був так так! За його порядками троха чи не процвиндрили б швидко і усії худоби. Тимоха козак штепний був: високо підголював чуб, уси закручував, не знав, що то є на світі свита, а все жупан, то сукняний, то китаєвий; пояси один од другого краще; шапка одна буденна, друга празникова, одна од другої вище; чоботи — одні на ногах, а другі — вже в дьогтю так і мокнуть, щоб, тільки задумав, надів і шеголяй; одні з підковами добрими, а другі на гвіздочках. Хто, йдучи по вулиці, пісень виспіває? Хто в шинку верховодить? Хто шинкареві посуду порозбивав? Хто за десятьох вип'є і не

п'яний? Ніхто, як Тимоха Макущенко. Од кого дівчата розбігаються, од кого шинкар ховається? Ні од кого більше, як од Тимохи Макущенка. О, та й парень був на все зло! П'є на всі заставки, б'ється з ким попавши, дівчат піддурює, у три листа як сяде, то у всіх грошики зчисить та все по шинкам та по вечорницям таскає. Ще й злодіяка був добрий. Ївга його було стережеться, як того татарина: що не вздрів у неї, то все утягне; а в батька, що тільки захоче, все випросить, бо батько його дуже любив, і ніжив, і поважав, чого захоче, думаючи, що він є йому один син. «Так нехай, — думає, — дитина нагуляється, поки молода, та згадує, як добре було за батька жити». Ївга було часом і поспорить, і не дасть, і на батька стане гримати: зачим таку волю йому дає, — що той буцімто й роздума дати, а опісля нищечком і дасть йому грошей, скільки хлопець бажає.

Добре було Тимосі за таким батьком і гуляти, і верховодити, і хоч усяк бачив, що Тимоха велике ледащо, і усяк знав, що од його у селі усе лихо встає, та, еге! Ніхто йому ні півслова, ніхто не зупиняв його, ніхто не жалівся на його і не позивав його ніхто, бо багатого батька син був. Бо й по селам така правда, як є по городах та меж панами: коли хто багатий, то хоч що роби, хоч догори ногами середу дня по вулиці піди, — ніхто його не посміє зупинити, та ще, глядячи на його, й собі робитимуть; хоч з бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посміє заступитись, а ще знайдуться, що й помагатимуть.

Хоч і був на Тимоху гонитель, що знав про всі його бездільництва, та що ж бо? Не було йому волі. Се то був Левко, приймит старого Макухи. Ще покійна жінка його, Горпина, прочувши, що од батька, од матері, що повмирили, зосталось сім сиріточок малюсеньких, і як їх стали люди розбирати, то й вона хлопчика-годовика, сього Левка, узяла у приими.

Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий, і обпатраний, щонеділі була й сорочечка біленька, і буханець м'якенький, на зиму були й чобітки і, хоч старенький, та був і кожушок. Бо Горпина дуже добра жінка була, душа богобоязлива, і не жалувала на бідність подати; було старці не то що з свого села, та і з чужих, і з усюди йдуть

до неї, як до матері: кому шажок подасть, кому паляницю, кому хусточку, і вже нікого так не одпустить. А цього сироту, Левка, узявши на свої руки, кріпко жалувала; а ще पुще тим, що Тимоха його не любив і як був старший од Левка годів два, та й подужував його і товкмачив його частісінько. Хлоп'я прибіжить, пожалується не кому, як Горпині, а та попоб'є Тимоху; Тимоха нажалується батькові, а старий попоб'є вп'ять-таки Левка; за Левка заступиться стара та гримає на мужика, а як мужик був собі плохенький і несміливий проти жінки слова сказати, так він хоч і змовчував, а таки, де попаде Левка, чи є за що, чи ні за що, а таки зараз і дасть йому щипки, а іноді таки й різочкою добре повчить, та й закаже, щоб не жалувався Горпині, та такого бідному хлоп'яті холоду нагнав, що тільки ще Трохим погляне на нього грізно, так він уже й труситься, як від лихоманки. Та не тільки боявся старого, боявся не менш і його хлопця, Тимохи, щоб або сам не побив, або не підбрехав батькові. Бачачи ж, що старі сваряться промеж себе за його частісінько, так як став підростати, так уже не дуже й докучав жалінням Горпині, а тільки було все Ївзі розкажує, що він страждає. А Ївга од його годів п'ять була молодша, так і та йому ніякої поради не зуміла дати, а тільки було укупі з ним поплаче.

Горпина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавалась, бо знала його плоху натуру. Поки здужала, то привчила добре Левка, а далі, як і Ївга підросла, та побачила, що з неї великий і добрий путь буде, то й її стала порядку вчити по своєму промыслу, щоб усе знала, де, що і відкіля узяти і в яку пору що придбати, як з заїжджими людьми обіходитися і як їм усе продавати, щоб і вдруге їх не цурались і до них заїжджали. У них у двох, у Ївги і в Левка, і ключі од комори, у них і хліб, і сіно, і усякий товар, у них і гроші, і увесь рощот, а вона, було, тільки порядкує. Хотіла було й сина привчити, та як побачила, що він, Бога не боячися, проїжджих обміряє, і обважує, і облічує, а далі нап'ється та заведеться з ними лаятись, а часом і обікраде, та таку був славу навів на свій постояльний, що стали було люди й цуратись, і покинули б їх було й зовсім, так Горпина схаменулась, перестала йому волю дати, а вмираючи,

усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобиджали його. «А коли, — каже, — захоче стати хазяїном сам, то й одпустить його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство; ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через його ми заробляли, так його й нагороди. А коли, — ще таки казала, — роздумаєте та не розійдетесь, а побере-тесь собі, то ще лучче зробіте. Будете обоє господарювати добре і не дасте пропасти батькові, а Тимосі не давайте волі: той переведе худобу, як озьме волю, і тебе продасть, і батька проп'є».

По смерті її Ївга взяла усе господарство у свої руки і не давала братові орудувати, а тільки які лучаться гроші, то усе батькові дає і як знала його натуру, що з ним не можна ласкою нічого зробити, от то вона було й гримне на його, а він як привик повсякчас слухати жінки, так тепер став слухати й дочки, а більш тим, що бачив, що вона все до пуття веде. Тимоха дуже, було, часто гроші бере в батька, а той, не вмючи одговоритись і пестуючи дурня, дає йому, скільки він забажає. Ївга, бачачи сеє, не звеліла батькові більш Тимосі давати як почому там у місяць, а більш того нізащо не давати. Батько так і робив. Надовго ж Тимосі було тих грошей? Зараз їх у горілці і проковтне або як-небудь прогуляє, а там і бідкається, поки до нового місяця. А на Левка гаспидом дише, думаючи, що се все через його, і бачачи, що він, дарма що приймит, та ма у всім волю, а він, хоч і син, так не може нічого взяти. От і став ще пуще батькові на його набріхувати, а той ще пуще почав повсякчас на його нападатись і лаяти, як тільки побачить його; так що бідному парубку і просвітку не було. Вже він би й одійшов од них, так полюбились собі з Ївгою, так що не можна! І Ївга йому заприсяглася, що «тільки, — каже, — брата оженимо, та відділю його й батька йому зоставлю, тоді собі поберемося і будемо збиватись на своє господарство».

Тільки для сього Левко терпів усю напасть, і хоч як, було, старий Макуха його лає і коренить, то він усе мовчить та, знай, таки робить своє діло і старається якомога об господарстві. Як же дійшло до того, що Ївга обіщала за його йти, то вже став і на свою копійчину збиватись.

Позичить у людей скільки там грошей та й положить у товар і заробить, а там вп'ять, а там ізнов; та вже і в його було собственних рублів з п'ятдесят.

Так він-то був гонитель на Тимоху Макущенка, і чуючи про все, як той п'є, гуляє, гроші процвиндрює, б'ється, позивається і щось велику капость ізробив, то Левко узявши та старому Макусі й розказав. Так що ж бо! Той не повірив і каже, що буцімто Левко із ненависті бреше на сина. Левко привів людей, що кого той обікрвав або ізобідив, то старий усе-таки не повірив і каже, що се він навчив і напрохав людей, і сказав, щоб він не смів на Тимоху говорити, бо він йому ні в чому не повірить і баки йому заб'є. Нічого Левкові робити, мовчав, хоч часом і дуже погане діло знав за Тимохою. «Що, — думає собі, — я тим поможу? Дядько Трохим не вірить, а я тільки більш його серджу проти себе. Мовчатиму!»

Тільки було йому трошки на душі полегшає, як своє лихо розкаже Ївзі; а дальш-дальш, як уже неможоту йому стало нападки терпіти од старого Макухи, вони й порадились, щоб уже одружитися й одійти од батька на своє господарство. От Ївга й каже: «Вже я й сама, Левку, бачу, що тобі не можна з батьком жити, а все через брата. Добре, скажу йому, щоб віддав мене за тебе, як і мати приказувала. Пожалуй, він ще й рад буде, щоб збути нас і щоб тут йому своя воля була з Тимохою поратись. Він і весілля відбуде, і скриню мою віддасть, і материні подушки; та грошей не дасть нам на розживу ні копійки, дарма що то все ми йому поназбирали. Там такий скупий, що крий Боже! Адже у світлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хіба вже дуже-дуже дасть мені; а від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому не дасть. Як віддаю йому гроші, так назирцем бачу, що чимала-таки купка є; так з тих не дасть нам, кажу, нітрохи. А без грошей що ми будемо робити? З чим оз'ємемось, чим піднімемось? Воно звісно, що ми б зараз справились. Нас люди більш знають, чим його, і всі б до нас повернули, так ні за що зачепитись. У тебе, кажеш, є свої гроші; де вони в тебе?»

— Що мої гроші! — казав Левко, а в самого так у душі і тьохнуло, бо він як дав по частці, щоб вівса, чи дьогтю,

чи ще дечого покупити, та як дав недоброму чоловікові, так тільки він і бачив і гроші, і чоловіка. Так тим-то й засумував, як Ївга про них нагадала, і каже: — Що мої гроші! Чи багацько ж їх? Рублів там з п'ятдесят з ростом. Чи можна ж на них піднятися?

— Та на перший час буде й сих. Що ж робити, коли нема більш? Роздобудемо товару, часточку на гроші купимо, а то наборг наберемо, та й почнемо держати свій постійний. Помаленьку, Бог допоможе, розживатимемось. Ось піди лишень до людей та озьми гроші, та й будемо прийматись за діло.

Не раз та й не два так посилала його Ївга до людей за грошима, а він тільки й знає, що відбріхується: то казали через тиждень, там через другий... Що ж йому більш було робити, як не брехати? Бо дуже певно знав, що якби Ївга знала, як він їх поспускав, то лаяла б його кріпко, а він думав, що тут перед нею одбрешеться, а там, може, трапиться такий добрий чоловік, що й повірить йому таку суму.

Далі раз удень Ївга йому і каже:

— Батька нема дома, пішов аж до вечора. Мені пильно з тобою треба поговорити об нашому ділі. На тобі ключ від батькової світлиці, піди та й жди мене там. Я на часинку збігаю до сусіди і зараз вернусь, а ти сиди там і дожидай мене. Порадимось, як лучче, щоб післязавтрого і звінчатись. Бач, проїжджаючих багато і в хаті, і в кімнаті, ніде з тобою й поговорити. Сиди ж там, та, будь ласкав, до батькової скрині і не підходь: там такий, все примічає, де що положить; усе боїться, щоб хто без його не прийшов та не обікрав його.

Левко так і зробив. Упоравшись із своїм ділом, і пішов у світличку.

Ївго, Ївго! чого-бо ти так довго засиділась у сусіди? Що тобі там так ніколи припало? Поки ти там базікала, а дома що робиться? Ось прийди та подивись!

Старий Макуха та вернувсь від людей швидше, чим його ждали, та ще трошки було і в головці. Тимоха як уздрів такого батька, і знаючи, що він тут до нього добріший, вийшов назустріч до нього і став дуже пильно прохати грошей; запросив був п'ять цілкових — батько його відопхнув; став просити трьох — батько його вилаяв;

просить одного — батько ворчить та не хоче дати і полтиника. Тимоха все просить та аж до ніг припадає. Батько змилосердивсь, наміривсь йому дати четвертака. От пішли до світлиці. Світлиця відомкнута. Батько й каже:

— Бач, Ївга там. Нехай же вийде, то без неї дам; а то буде гримати і не звелить тобі нічого дати.

— Та дарма, тату, — каже парубок, — коли буде ворчати, то я і в неї попрошу. Ходім.

От і відчинили двері, увійшли... Господи милостивий! Що се таке?

Скриня Макушина відчинена, розбитий замок лежить біля неї на долівці, а над скринєю стоїть... Левко! Та й не можна сказати, чи то він, чи то смерть його. Блідий-блідий; очі йому аж під лоб закотились; а в руці держить капшук з грішми, а в другій повнісінька жменя усе цілкових. Та, мабуть, уже не першу жменю потягнув з капшука, бо кругом його долі все цілкові лежать: мабуть, порозсипав, таскаючи з капшука.

Як побачив Макуха таку біду, як ударить об поли руками, як крикне:

— А що се ти, сякий-такий сину, робиш?

А Левко ж то труситься, як у лихорадці, та ледве промовив:

— Се, дядюшка, не я...

— Не ти, розбійнику, а тільки катюжні руки твої! Беріть його! Хлопці, сюди!

Тут уже Тимоха й наскочив з людьми, що покликав з великої хати.

— Беріть його! В'яжіть харцизяку! — кричать усі в один голос. Схопили сердешного Левка. Зараз рабу божому руки поясами зв'язали і ноги спутали, щоб не побіг та не втік. Далі й повели до волосного правління. Шість чоловік держать його міцно, щоб не викрутивсь, а чоловіків з десяток або троха чи й не більш, хто з києм, хто з колякою, хто з рогачем, обступили його і препроводжають, мов рештанта.

Що ж бідний Левко? Звісно, що вже йому робити? Ні пари з уст, не пручається, а йде тихою ступою, із зв'язаними ногами, куди його провадять. На шиї розбитий замок на вірьовочці повішений, а на предовгому

дрючку, мов запаска у перезві, причеплений капшук, з котрого він гроші крав, щоб усі бачили і дивились, що се злодія ведуть.

Ще не вийшли гаразд і за ворота, як збіглось народу видимо-невидимо! А жіночкам тут якраз і припало діло. Вже одна одній розказує, як Левко, Макушин годованець, та прийшов до старого, та до сонного, та мав його зарізати, аж тут де взявсь Тимоха Макущенко, оборонив батька і, хоч Левко і його аж двічі шпирнув ножом у груди, а втретє по горлу ризонув, однак-таки Макущенко його поборов, і руки скрутив, і гукнув на людей, а тут набігли та його й схопили.

Отак собі плетуть і йдуть за громадою, а людей усе більш підбавляється, так що вже й просунутись трудно. А дівора ж то, дівора, так ті — без сорому казка, — ті, біжачи край його, аж у вічі йому зазирають та, знай, кричать: «Злодіяка! харцизяка! дай цілкового!.. Покрав, покрав у батька гроші!» — і все прочеє варнякають: звісно, діти.

Що ж Левко? Йде і на світ божий не сміє дивитись! Усе зле, що об нім розказують, чує; чує, як сміються з нього; чує, як докладають йому; йде, йде, та згляне до неба, та, здихнувши тихенько, й скаже: «Господи милостивий! Чи се я?.. Що отсе зо мною сталось?» Часом і озирається меж народом, чи не побачить, кого йому треба.

На той гвалт вибігла Ївга од сусіди і, не знаючи своєї біди, питається декого, що то за прояву ведуть? Як же розказали їй жіночки по-своєму, так вона так і нестямилась! Поблідла, затрусилась, зовсім, було, впала, так кума її піддержала і хотіла швидч вести до якоїсь баби, щоб злизала, думаючи, що се їй з очей сталось. Які вже тут очі, коли її парубок, на кого б вона овсі і не думала, та наробив такого лиха. «Ні, — каже, — кумочко, голубочко, ні, моя рідна тітусю! Вже мені не до знахурки! Ходім до волості, послухаємо, що він се наробив, та коли сьому правда, так я тут перед ним ляжу та й вмру».

От прийшли до волості, і вже начальники позбігались, як тії мухи до меду, бо вже звісно, що кому припаде біда, кому лучиться лихо, а судящим то відсіля, то відтіля перепадуть хаптурки, попаде дещо і в кишеню: вони на те судящі... Отже голова й сів на покуть, як старшина; побі-

ля його старики, а в кінці стола писар з каламарем і папером, та, знай, кахикає, виводячи чорнилом: «спробувати пера». Писне та й озирає людей; коли хто в простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а все поглядає, як кіт на сало, тільки на жупанних.

От голова і звелів подавати злодіяку, звелів підійти старому Макусі і почав розпитувати, як було діло. Макуха все й розказав: як увійшов у світлицю і як знайшов Левка над скринєю з грішми.

— А чи є свідетелі? — гукнув голова, поглядаючи на громаду.

Двадцяттеро обізвалось, що бачили все теє і як з грішми злапали Левка.

— Ну, і кінець ділу, — сказав голова, устаючи з-за стола. — Писар, перепиши, — каже, — свідетелів, та повідбирай в них руки, та й пиши мерщій до суда; а ми ходім до Макухи свідетельствовати.

От і пішов, а за ним і судящі; а десяцький став приказувати:

— Глядіть же мені, збирайте зараз по селу курей та яєць: бачите, суд наїде сюди на слідствіє, так, може, днів зо два житимуть, щоб усього було доволі; та щоб і риба була: бач, середа зайде, а справник мняса не їсть: він у нас богобоязливий. Ходім. Веди до себе, Хведоровичу Трохиме!

Тут і перечепив його писар і каже:

— А що ж, пане голова, з учинившого проїзшествіє треба-нада зняти доношеніє, чи... теє-то... допрос.

— А на якого сина ще й допрос? Хіба не бачив на шиі розбитий замок і капшук?

— Так воно так, — сказав писар, почухавшись, — справка чистая, та ще полишне не приобщено к ділу! А ви знаєте, його благородіє зараз соїзволить востребовать...

— Я то про те знаю. Ти мене, голубчику, не вчи: я тобі не Явдоким, що змінили. Полишне в мене, рештанта — у холодну. А ти посилай мерщій лепорт.

— А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви й не спитались.

— Пиши більш. Напиши... на двісті рублів... по курсу. Чого нам жалувати Левка? Та хоч би й Макуху; що нам

до нього? Не наше пропало. Ходімо ж, панове судящі. Я з Макухою все на місці преступлення розпоряджу: на скільки, і коли, і як.

Надувшись голова і паличкою підпираючись, повів перед; а судящі, що сидячи за столом, що голова з писарем скаже, то вони, знай, піддакують, пішли за головою; а за ними Макуха з сином і свідителями. А громада, тільки довели Левка до правління, рушила на ведмедів дивитись, що цигани навели в село.

Зоставсь писар у правленні сам і зараз підняв голову догори і став командувати: «Агов, десяцькі! набийте на орештанта заліза та посадіте у холодну, та щоб калавурні були. Сьогодні вже лепорта не одправимо, зтим що голова на слідствії і вечерятиме, а йому треба-нада попереду прочитати та тогді одсилати. Не як було при старому голові, — щоб вас з новими порядками!» — сказав, почухавши чуб, і сів, щоб писати, що там йому треба.

Аж тут Ївга — беркиць йому в ноги і стала прохати: «Братику Кіндратовичу, соколику, що хоч возьми... от намисто... от і дукати... І ще тобі дякуватиму... дозвожь мені з Левком на самоті переговорити... розпитати його! Се не він зробив, се щось не так... тільки його розпитаю».

Кахикав писар, кахикав, покручував уси, покручував, далі устав, походив по хаті, узявшись у боки, і каже: «Євгеніє Трохимовно! Чи ти, серце моє, одуріла, чи обожеволіла? І дівоцтво своє, і худобу хочеш занапастити з таким пробишакою! Він уже рішивсь: вічная каторга йому предпишеться. Не вбивайся, не траться, не давай мені намиста і дукатів; віддай мені себе усю з худобою. Я чоловік з дарованієм; посредством твоєї худоби і моєї способности вискочу в засідателі; ти господарюватимеш, а я на слідствіях приобрітатиму, так що собі придбаємо! га? Буде й нам, буде й діточкам! Покинь сього харцизяку; я його запакую в Сибір, а самі зостанемось у спокійствії і удовольствії всяком. На сю ніч протурю його до города, а завтра пришлю людей, і поберемо знаки...»

— Щоб ти не дождав із своїм родом поганим писарським! — так гукнула на нього Ївга. — Чи можна, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шанувати, та на тебе, мерзенного, п'явку людську! Зо-

шлете його в Сибір, піду й я за ним. Та не у вас і правда: я дійду і в город, і до судящих; усім розкажу, що Левко не таківський; се, може, на нього так наслано. А ти собі і в головах не покладай: поточаться з хати й старости твої...

— Та запроторю ж його в Сибір, — сказав писар, чмихаючи та випхнувши трохи аж не в потилицю Ївгу з правління, а сам мерщій сів писати, аж зубами скрегоче, та пише, та, знай, пісочком присипає; та хоч у нього чуб і добре спотів, а таки й сконпонував, що як Левка злапали над Макушиною скринєю з грішми, «коїх по обиску у кишнях і за пазухою оказалось боліе двухсот рублів по курсу, о похищенії коїх і наміренії похитить еше і боліе оний Левко учинив сознание при таких і таких свідателях», та й пописав таких, яких тоді і в правленії не було та, глядіте лишень, чи були і в селі; от і руки за них попідписував та мерщій до Макухи, де голова слідствіє проізвождать.

Як же там голова з понятими слідствіє проізвождать? Звісно, як і в земських бачили. Зараз посідали за стіл, а Макуха, знай, представляє доказательства: то полинькової, то перчикової; а то вже старий Макуха добрався і до настоянваної на калган, що Ївга було придбала для проїжджающих полупанків (настоящі все п'ють солодку і возять із собою, а шинкарської не вживають); вицідили й ту потроху, беседуючи то об жнивах, то об косовиці, а об ділі ще ніхто й нічирк. А Макушині наймички аж засіпалися пораючись: та локшину кришить, та вареники ліпить, та курку патрає; витягли з сажка гусаків з пару, що Ївга було закинула; прийшло і їм лихо! Такий бенкет справляють, що ну. А самої господарки, Ївги, ніхто ні в чім і не питає; вона-бо забралась у нову комору та не то що плаче, а голосить об своїй лихій годині, що се Левко так наробив, — тільки світ їй зав'язав! А Тимосі тут на руку ковінка! Поштує всіх, а себе поперед усіх, не пронесе нікого і себе не забуває, та, знай, Левка костить, та прикладки йому прикладає, і чого за ним і зроду не бувало, те йому так і пришпилює, мов шпилькою.

Ще не поїли гаразд і страви і тільки що почали шпичками штрикати вареники, та, обмочуючи у розтоплене маслечко і сметанку, та глитати мерщій, щоб приньмати-

ся за тернівку, що повен штоф її уніс старий Макуха, аж уже писар біжить, аж засіпався.

— Чи тутечка-здесечка голова з понятими? Чи вже совершили слідствіє? — пита в їх.

А голова у одвіт йому грізно:

— І совершили, і сокрушили. Тебе б то, паскудного писаря, й дождити? Я тобі скільки разів казав і приказував, що я вам не Явдоким, прежній голова: в мене — щоб діло кипіло і щоб по всій правді зроблено було! Писав-писав до півночі, а що там приніс? Ще, може, тільки начерно? Та я ось, повечерявши, роздивлюсь і зараз тебе піймаю в несправності. Сідай уже вечеряй, не мішай добрим людям.

Се ще пан голова тільки казав, а пан писар уже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смоктнути і перчикової, попав півкурятини так її й рішив, а гусакову кобилку¹ з ногою мерщій у кишеню, бо в школі вчився, так не кидавсь дяківської натури, і вже мерщій за вареники; от і догнав і їжею, і напитками тих, що поперед його, мабуть, за час почали, та промеж таким скорохвацьким ділом ще вспів і тричі кахикнути, як писареві звичайно. А про те, що голова на нього гримав, він не дуже й прислухався, бо знав те, що «не бійся тієї собаки, що гавка», та примінився і до голів: який більш хвастає, та величається, та порядки задає, той і не тямить нічого і зробить не спорячи по-твоему. От і тут так було.

Поїли, попили, повечеряли на всі заставки. Пан голова ледве язик ворочає, а прочіі судящі та понятії схопили мерщій палички та й хитаються над ними. Пан голова ще зміг-таки подякувати Макусі, викоренити Левка і обіцятись, що пошле лепорт об усьому ділі завтра до суда. А писар, кахикаючи над останньою молошною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай, усами підморгує, думаючи: «Не так воно буде, як ви кажете».

Як же рішив усе і на потуху останню випив, та зараз до голови:

— Куди ж утікаєте? Підпишіте лепорт. Проіздешствіє важное, треба на всю ніч послати...

¹ Кобилка — грудна кістка.

— У суд! — казав голова.

— Але, у суд, — казав писар, — а те й забули есте, що пан справник повелівав, щоб обо всякім важнім ділі, де є полишне, прямо до його представляти?

Підсунув лепорт до пана голови, дістав з кишені каламар, і тикнув йому в руку перо, і каже:

— Підписуйте ж мерщій... Та де ж ви пишете? Се ви сторчака підписуєте!

Голова схаменувсь, випрямив бумагу і став складати та по слову підписувати своє імення, усе-таки ворчачи на писаря:

— Я не люблю непорядків... я вам не Явдоким... в мене неправдою не возьмете...

Писар підписаний лепорт схопив та мерщій з хати... Пан голова ще таки добрів до своєї хати, бо дуже близько була; а прочі судящі зайшли не знать куди, так що ранком насилу їх позбирали. Учинили слідствіє добре!

Нудиться наш Левко у залізах, сидячи в холодній і день, і другий, вже і третій. Караульні не підпускають Ївги й близько, що йому-то їсточки приносить, і більш усього, щоб його випитати, нащо він ті проклятенні гроші крав, і як би то покрити сеє діло, що чи не можна, як часом буває, викрутитись від такої біди. Так-бо караульні так і женуть її від холодної. Піде, сердешна, додому, за слізеньками й світу не бачить.

А Тимоха ж то аж танцює, що звів Левка, і вже господарює усім, мов Івзі вже й діла нема. А з писарем так і водиться. І — от штука хіба! — не Тимоха йому могоричі ставить, а писар йому, та все йому обіщає, що піде Левко в Сибір, покоштувавши плітей: «Бо вже, — каже, — я так ділом заправив: пописав, як Левка над скринию застали, як повнії кишені познаходили в нього крадених грошей, як він при таких і при таких обивателях у допросі признався, що й поперед того не раз до скрині навідувався і тяг відтіля гроші; усе добре зробив; збавлю, — каже, — тебе від врага і супостата, а сестру вже за мене хоч присилуй, а віддай; мені не треба ні худоби і нічого, тільки її одну; усе тобі зоставлю».

Се ж він казав та й брехав, щоб йому нічого не треба було: йому нужди не було до Ївги, аби б худобу згарбати;

а як її було до гаспида, так він збирався Тимоху за качества оддаты у солдати, а самому всім орудувати; а з старим Трохимом Макухою теж лагодивсь упоратись: «Підведу штуку, щоб його, як багатшого на все село, зробили зборщиком і подушних, і общественних, та в щотах його й заплутаю; от тут і поодбираю в нього усе, налякавши, що на поселеніє піде. Як піддасться, то й оправлю його; коли ж заспорить, то не викрутиться. Туди йому й дорога. Ївгу повчу разів зо два, очіпок з неї зіб'ю, патли їй обірву, то й дасть мені волю. Тоді я з худобою, при моім дарованії, певно буду засідателем... Хем, хем!»

І ще деньків з чотири нічого не чути було... Аж ось прибіг передовий козак, що біжить за ним пан справник. Почали курей по хатах однімати, яйця одбирати; одомкнули казенний ящик, потягнули чимало, турнули в город і за ренським, і за хранцюзькою водкою; а як завтра припадала п'ятниця, а пан справник був собі богомільний та богобоязний і вже нізащо душі не сквернитиме скоромним, так приказано купити і кав'яру, і кримського оселедцю, і свіжопросольної осятринки, і свіженької рибки хорошої, і раків, і паляниць.

Аж ось прибіг і пан справник з двома дзвониками і з письменоводителем. «А де квартира?» Повели до Макухи, і попереду всіх людей повигонювали, щоб ні духа проїжджаючих не було на постояльному; а вже й так, без Ївги та без Левка, стали люди жахатись того двора і вже зовсім не становились.

Увійшов справник у хату, помоливсь Богу, зараз і гукнув: «А есть што абедать?»

— Є, ваше благор... ваше високоблагородіє, — одвіт дав писар, згадавши, що се вже не прежній, капітан, а вже пан майор. — Чи не соізволите попереду слідствіє...

— Пашол вон, дурак! — гримнув на нього його високоблагородіє і соізволив слідствіє, що писар йому підносив, у ніс йому штрикнути. — Што ти меня мариш делом? Я і так утамился. Снійми з вора дапрос і покажи мнє, а мнє абедать давай.

Потюпав наш пан писар, ходячи перед справником навспинячки то в сіни, то за хату, і став допрос писати,

мов розпитуючи Левка, а він його і в вічі не бачив більш тижня. А пан справник затим обідає цупко.

Тільки таки що пообідав, уже писар навспинячки і підбіг: «Чи не соізволите допрос підписать, ваше високоблагородіє?»

А його високоблагородіє соізволив аж ногою тупнути та вилаяв таки вп'ять його, що йому міша ляговитись спать після обіду, та й прогнав його, звелівши обиск повальний об рещтанті вчинити.

Пан справник після доброго мирського обіду ліг спочивати, бо дуже втомився, трошивши курятину та яечню; а письменоводителя Тимоха Макущенко повів купатись, а там за річкою у озерах дівчата коноплі мочили та мняли, так, молодецьке діло, треба було їм і туди пробігатись. А тим часом пан писар збив людей чимало, поприводив їх до присяги, і зібрав до волості, і став питати:

— А що, люди добрі, хто знає, за Левком, Макущиним приймитом, чи є качества? — Та й замовк, тільки поводить пером по паперу.

Старики здвигнули плечима, хто кахикає, хто паличкою копірсає, а всі мовчать. От один з них вийшов і каже:

— Себто про Левка? Про Макушиного приймита? Чи є в його качества? Нехай Бог боронить! Нема за ним нічого. Я присягу давав, я довжон по правді сказати, що він дитина добра, хлоп'я смирне, роботяще, і якби не він у Макухи господарював з Ївгою, то досі б нічого і не зосталось би!..

— Чи так усі кажете? — питає писар, а самого його аж за живіт узяло, як стали похваляти Левка, та ба! нічого робити!

— Усі, усі! у одно слово кажемо, як присягали! — загула громада.

— Добре ж, добре! Давайте руки та ідіте додому.

От поодбирав од них руки, порозпускав людей і став писати, що «сіі люди з-під присяги показували, що Левко і злодіяка, і воряжка, що бродяжничає по селам, к домо-строїтельству неспособен, в воровстві, в п'янстві, драках і прочих качествах упражняється частовременно і що їм доволно звісно, що хотів обікрасти хазяїна свого, і затим

вони не желяють прийняти його на жительство, а просять або у салдати оддати, або у Сибір на поселеніє послати». Не побоявся гріха пан писар такого обиску за всю громаду підписати, що руки йому давали на добре і що за Левком не знали ніякого качества, а він, бачите, куди нагнув! О, писарська душа!

Та таки ж пописав і свідительські показанія: хто виймав у Левка з кишені гроші, хто їх перелічував, як Левко їх однімав, як признавався, і усе, усе списав, і руки за тих людей попідписував, — а вони сном і духом того не знають, — і став тупати коло справникової кватири.

А той, виспавшись любенько, випозіхавшись, потягнувшись разів десяток, устав та й велів себе чаєм поштувати. Чай п'є, підливаючи хранцюзьку, а сам люльку смокче.

Аж ось після сьомої чашки і гукнув: «Писар! пайди сюда!»

От і ввійшов наш писар, тихесенько ступаючи, що й не чути його, і став біля дверей, пильно дивлячись у вічі пану справнику, а думка так і бігає і сюди й туди, що об чім би то його пан справник не питає, щоб йому тут якраз одвіт і дати: чи об недоїмці, чи об дорогах, чи об проходящій команді, чи об наділенії обивателєй полем, — у його все вже підобрано, на все брехня готова, і хоч ти як хоч його розпитуй, а він одбрешеться, і не просунеш пальця меж його речі.

— А що слідствіє? — питає пан справник.

— Окончено ваше благор... чи то пак, ваше високоблагородіє! І допрос, і свідительські показанія, і метрика, і обиск...

— Покажи. Ето письмоводитель писав?

— Ніту, ваше високоблагородіє! Їх благородіє отлучались ради тілесної чистоти у оноє місто, сиріч у річку, ізмити плоть свою, а я, даби неударжанно...

Пан справник переворочував, переворочував листи і каже: «Справно... Харашо! Так і наш засідатель Марко Побийпич не виведе кінців... Харашо! Я дома попідписую. Вели лошадей запрягать... Хто там хниче на крильці?»

А то наша бідна Ївга, що ждала справника, як ангела божого, думаючи, що він-то защитить її Левка, і як він

приїхав, так вона все пильнувала край холодної, що як поведуть її Левка до справника, так і вона за ним піде і буде слухати, що там він на допросі казатиме: який його нечистий навчив відбивати батькову скриню і гроші брати?

Отут наш пан писар проковтнув душу і зібравсь брехати. Пригладив чуб, кахикнув, пояс підтягує, а очі у землю устромив, щоб, бачите, не видно було, що в очах його чоловічки верх ногами стали, як у всякого, хто почне брехати, та й каже:

— То, ваше благородіє... чи то пак, ваше високоблагородіє, хазяйська дочер. Єсть прослишений рекрутський набор, так ужасається, щоб єдиноутробного у неї брата не возиміли...

— Хіба-разі буваєть поведенія не так?..

— Ніту, ваше високоблагородіє, качеств за ним ніяких не іміється і суть двудушная сказка, но женськеє діло, глупость...

— Скажи їй, щоб нічого не боялась. Вели лошадей подавати. А арештанта одправляй у город сейчас. Покуда я приїду, щоб там був. Я його тотчас рішу. Пастроже за ним сматреть, шток з дароги не вшол.

— Подозвольте, ваше високоблагородіє, мені самому його препроводити і квитанцію получить. Ще ж і діло іміється у суді...

— Харашо, веди сам. Пашол! Пашли мне голову.

Пан писар повернувся на одній нозі, мов та дзига, тільки патли його мотнулись, і шез.

Зараз за ним увійшов до справника голова, і двері собі зачинили. Щось довгенько розговорювали собі, і чути було, щось бряжчало: хто каже — полишне, з яким Левка схопили, перелічували, а хто каже, що то чашки бряжчали, а може, і те, й друге; ми там не були, так і не знаємо; та й не наше діло: ми розказуємо про Левка та про Ївгу, а меж них не мішаємося, щоб часом чого через верх не перebreхати або й недобрехати. Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будемо дивитись, що той мудрує.

От, вихопившись од справника і йдучи повз Ївгу, що стоїть на мостку та гірко ридає, от він їй і каже:

— Не плач, голубко; проси пильніш їх високоблагородіє, пана справника; він помилує; може, зоставить Лев-

ка дома; аби б у салдати не взяв. Проти якомога! — та й побіг до свого діла. Вже в нього і калавурні, і провозаті, так і вмилосія: не дали Левкові і здихнути, ухопили, руки зв'язали і повели до города; а пан писар іззаду йде і наглядає, щоб справно було.

Їх високоблагородіє, пан справник, покінчивши своє діло з головою, вийшов сідати на повозку, аж тут на мостку йому Ївга беркиць у ноги: «Батечку, голубчику! не віддавайте мого Левка...» — та й заголосила.

А справникові й байдуже, хто Левко, а хто Марко, і, думаючи, що вона об своєму братові просить, щоб не віддавати в салдати, пхнув її ногою та й гримнув на неї: «Чаво ти, дура, боїшся? Не озьмуть, не озьмуть».

— Звеліть же його відпустити, ваше осіятельство! — голосила Ївга, біжачи за ним до повозки, та аж за поли його хватає. А він, смокчучи люльку, ускочив у повозку і каже їй: «Велю, велю, його й не озьмуть. Пашол ад неї скорейча!»

Коні помчали, дзвоники задзвеніли, два козаки попереду, а третій збоку, рушили; а їх високоблагородіє, пан справник, протягсь у повозці та й став своє думати; а письменодитель, викупавшись гарненько і побігавши за річкою з дівчатами, теж став своє думати, і покрились швидко.

Чого не докушало їх високоблагородіє, знесеного з миру на четвер, і що куповане на п'ятницю, усе зосталось голові. Куди ж пак його діти?

А Ївга ж то, почувши таку милість од пана справника, з радощів сама себе не тямлячи, мерщій до холодної... «Аж уже, бачу (так собі думає), його одпустили?» Двері одчинені, сторожів нема... Вона у правленіє... який там нечистий буде, коли вже випроводили пана справника? Тепер їх в три дні не збереш! Хіба вп'ять яка проява явиться, що дождатимуть знов чи пана справника, чи якого засідателя...

От нашій Ївзі на душі так повеселішало, що вона вже і нужди мало. Думає собі, що Левка, по приказу справничому, як випустили, то, може, побіг до річки викупатись, а там, може, до своєї дядини побіжить головоньку змити та білу сорочечку взяти, бо у великій нужді стільки день

сидів у холодній... От у такій думці пішла мерщій додому і, дожидаючи Левка, давай прийматись знов за господарство. Те поїли, те попили, то розібрали, того не доглядили... розор та й годі! Спалакнула трошки, нічого робити, прийнялась: прибирає, збирає, ховає, порається і, знай, Левка дожидає... «Може, zostавсь у дядини пополуднувати? Та й добре: що б я йому тут знайшла? Неначе після татарви, нічого й не знайдеш».

От і вечір. «Може, він там і заночує, щоб спочити добре, а завтра прийде та й прийметься за діло».

От і ранок. Не йде Левко. «Еге, — думає Ївга, — знаю, знаю! Отсе ж він пішов до людей збирати гроші, що пороздавав; мабуть, хоче, щоб після такої праці швидше наше діло скінчати, щоб вийти від батька на наше вже господарство. Коли б же швидше збирав та приходив! Панотець обіщавсь зараз нас обвінчати і небагато, по нашій бідності, узяти».

І обід, і полудень минувся, а Левка нема. Увечері вже Ївга стала тужити. Одне те, що батько щось дуже сердитий: ходив до голови, лаявся з ним за якісь-то гроші, що не вертають йому; а голова каже, що то полишне. «Не моя, — каже, — воля». А там Тимоха... хто його знає, де вже він і гроші бере: усе з людьми, усе з людьми наводиться до себе; та коли б же люди путні, а то пробишаки, як і сам. Наведе їх повну хату; хоч і навернеться який проїжджаючий, він усіх повигонить, п'є, гуляє, музика та співи; пляшки, вікна б'є; на сестру, мов на наньмичку, кричить і не дає їй, сердешній, добре ні за віщо взятись. Верховодить та товчється, мов Марко по пеклу. Нема їй ні в чому й волі! А тут ще й Левко не йде, ні з ким їй поради взяти!

Так вона дожидала його день і другий. Нема, не йде, не вертається Левко! Може, од сорому, що усі ж то його тепер злодіякою зватимуть, боїться очей показати? Пішла б вона до людей, що йому винні, та й розпитала б їх, чи не був він у них, так не знає-бо, хто йому іменно винний. От уже на третій день здумала піти до його дядини: та вже певно знає, де він поводитьсь і що думає на світі з собою робити. От і пішла.

Як же і вздріла її Горпина, дячина Левкова, так і загерготіла на неї:

— З'їли, з'їли мого Левка! Де ви його заподіли? Хіба затим узяли бідного сироту, щоб овсі занапастити його? Чи взяв там скільки грошей, чи ще тільки намірився, а тут уже швидше його й згубити? Та хоч би там що і взяв, так хіба він вам не заробив того? Приймит живе, як син у батька, а він був у вас як крепак і ніч і день усе робив, доглядав, убивавсь, мов за своїм добром. Добре ж ви йому, мабуть, дякували, що чоловік у нужді знав, що ніхто йому нічого не дасть, він тихенько і взяв... Ну й дарма! Піймали на злодійстві, так було дома й дати прочуханку; як схотіли, так би й навчили, а то заперли у холодну на цілий тиждень...

— Та вже його, тіточко, відтіль випустили; сам справник приїжджав та й випустив!

— А щоб випускала лихая година та нещаслива і вашого справника, і старого лисого Макуху зо всім вашим поганим родом і приплодом! — так залящала Горпина. — Випустили! От так ти выпускай! Руки йому скручені, сторожів та калавурних з прездоровенними киями, неначе за яким душогубцем, настоящим харцизякою... Пруть сердешного, може, до городу ні разу йому і спочити не дадуть...

— З якими киями?.. До якого го... горо... да? — ледве промовила Ївга, а в самої руки й ноги затрусилась, і сама так і пополотніла.

— З якими киями! — стала її кривити Горпина. — Ти, голубочко, нічого й не знаєш? З такими киями, що якби таким хоч одним раз ушкварити твого дурного батька, так він би і з місця не піднявся; а то бідне хлоп'я за десятком таких повели...

— Та куди-бо повели? Кажіть швидше, тітусю!..

— Куди? Туди, де козам роги правлять, куди б запроторити твого батька, і твого братика Тимоху-пробишаку, і тебе, добру панночку, що тільки вміла хлопця обдурювати, що буцімто підеш за нього, щоб аби робив на вас; як же побачили, що вже й без його справитесь, так тогді й треба їсти чоловіка. Йди ж тепер та других обдурюй! — Та й стала Горпина плакати за своїм племінником.

На неї дивлячись, стала і Ївга гірко плакати та припадати до Горпини, щоб хоч на неї не сердилась, і розказала все, як у неї було з справником і як він обіщався випустити.

Отут уже Горпина одсердилась трошки і стала їй розказувати, як повели Левка в город, за яким караулом і за якою сторожею, і що, каже, повели прямісінько у острог.

Батечки мої! Як-то кріпко засумувала Ївга! Нічого Горпині не кажучи, пішла од неї додому. Плакала-плакала, далі що надумала? Стала збиратись, нав'язала у торбу, чого їй треба було... Ще ж то грошей треба; своїх нема: що зароблялось на господарстві, оддавала батькові, а в його просити не хотіла, щоб не став випитувати, нащо їй грошей. Пішла до сусід, позастановила і намисто, і дукати, і хрести, і материні плахти, добулась грошей, поув'язувала усе як треба, торбу на себе почепила, свиту підперезала, узяла паличку в руки, помолилась до церкви Богу, гірко сплакнула та й пішла.

Ідеть-ідеть дорогою, вже й далеченько одійшла од свого села, а не пила ж то, не їла з самого ранку нічогісінько. Де вже їй їсти! Нічого й на думку не йде! Йшла, йшла, аж ось бачить — і пізнала: писареві коні, що частісінько на них по селу бігає, назустріч ідуть. Вона й догадалась, що і він тут є; мерщій у бур'яни та й прилягла; а він і пробіг мимо, не бачачи її і в увесь голос співаючи псалму: «Склоніться віки со чоловіки!»

Вже як зовсім стало писаря не видно, вона стала вставати... так що ж? Зовсім нездужа! У горлі пересохло! не ївши, отошала, ноги потомились, а лихо й біда на думці усе як тут. Піднялась, посилкувалась, ледве, ледве повзе, та ще, на лихо, нікого нема їй назустріч, щоб хто підвіз. Вже смеркаючи, через превелику силу, мов рачки, доповзла до города; а в городі була в неї приятелька, удова. Вона до неї. Там її й прийняли, і нагодували, і дали спочити.

Уранці, як вона вже розказала, за яким ділом іменно вона прийшла, порадились з приятелькою і пішли укупі до острога. За шаг пішов салдат докладати, що такому і такому рештанту прийшли подати сорочечку та паляничку. Як же дозволили, так ще гривню дали, поки їх упусти-

ли ув острог. Тут до них і вийшов Левко... Мати Божа! чи се ж він? Сорочка на ньому чорна та пречорна, та вся вже в дірках, босий, бородою заріс, півголови уподовж виголено, зовсім як на каторгу йти. Ївга його й не пізнала б, якби він не обізвався:

— Ївго, ще ти мене не забула?.. і тут знайшла?

Ївга стоїть, як дерев'яна, труситься, а в очах жовтіє. Ледве промовила:

— Що се ти наробив?

— Знаю, що я наробив... Не боюсь Бога милосердного, не боюсь і суда. Чому з мене допросу не знімають? Якби мене у суді спитали, тогді б я все сказав.

— Розкажи мені... нехай я буду знати... зачим се ти зробив?

— Тобі всю правду розкажу, та треба ж і допрос з мене зняти. Ось слухай та й судящим так скажи. Як я зоставсь у світлиці...

— А чаво рещтант з бабами розговорюєт? — закричав, побачивши, сержант чи якийсь командер. — Вон їх женіте. Подали милостиню, ну і вон!

Зараз Левка стали заганяти; насилу вспіла йому Ївга подати сорочечку, убрання, хлібець і паляницю. Солдат їх зараз за плече та й вивів з острога.

Що тепер на світі Івзі робити? Левка у суді ще не допрошують. Він щось має розказати та й не боїться нічого. «Уже ж що буде, то буде; піду у самісінький суд, попрошу, нехай швидше його допрошують та й пускають, коли він не вельми винний».

Не знаю, якби яка друга на її місці, чи вона б осмілилась іти аж у самий суд? Та як би друга і допиталась до його? А їй і нужди мало. Вже б то вона не допиталась, вона б зрябіла, щоб не тільки в суд прийти, та й допитатись чого їй треба, — ну-ну! Проворна, моторна, смілива, на річах бойка, без пащекування, а так, тихесенько, звичайненько; та вже її ніхто не обдурить, ні залякає, ні зопинить, ні з думки не зіб'є: коли що надумала, так вона вже не подасться, доведе до кінця; та й розумненька собі була: од матері набралась. Так така не дійде, куди їй треба і куди надумала? Зараз озирнулась сюди-туди, перехрес-тилась, пішла.

У п'ятого, у десятого насилу допиталась, де той суд, що справник розсуждає. Увійшла. Писарів чимало; а народу ж то, народу — так і не пролізеш. Тут і рещтантів привели, тут салдати об квартирах, тут чоловік об гречці, що чужа скотина побила, тут стара мати, що діти не хочуть годувати, тут об злодіях, тут о пожежі, тут о постижно вмершому, та й обо всякій, обо всякій нужді клопочуться; а судящі усім тільки порядок дають.

Огляділась трошки наша Ївга, прислухалась, роздивилась і стала меж народом пропихатись. От і долізла до якогось писарчука у тяжиновому халатику, поклонилась і питається:

— Коли б ви, паниченьку, зділали милость та швидше допросили мого Левка!

— Якого там Левка? Піди собі к нечистій матері з ним!.. Тут ніколи, а вона носиться з своїм сяким та таким Левком!

Ївга не зрябіла і зараз за хитрощі. «Се, — думає собі, — не велика птиця, що в халатику. Заведуся з ним, то старший і підбіжить». От вона на його:

— Чого ж ви зараз лаєтесь? Я ще тільки вас прошу, а ви, не знавши чоловіка, зараз і посилаєте його сюди та туди! Самі б пішли...

— Що? Ти ще смієш на мене кричати? Сторож! випхай її!

— І ні, не випихайте! — ще голосніш стала казати Ївга. — Я за ділом прийшла; так ви, коли письменні, так ви мене розпитайте, а не виганяйте...

— Та що ти тут пашекуєш? — вже й він крикнув на Ївгу. — Я тебе тут за патли... — та й прикусив язик, бо ввійшов так трошки б то й на пана схожий. Пика йому червона, бородою заріс, лисий, ув окулярах, у каптані з гудзиком, у руках держить бумагу, а перо за ухом, і дуже видно було, що кріпко кабаку вживав. Як увійшов, і став питати:

— Хто сміє тут так кричати?

Писарчук зараз би то з доносом, що от так і так, дівка якась стала тут заводитись. А Ївга бачить, що добилась до свого, викликала старшого, осмілилася і каже:

— І ні, паниченьку, не брешіть! — І розказала, як було діло, як вона стала про Левка питати і як вони завелись.

От секретар (а се він то й був) покинув їх розбирати та мерщій ухопивсь і каже:

— Про якого се Левка? Се чи не про того, що двісті рублів украв у хазяїна?

— І ні, сударю, ще його допросіте. Він у допросі все вам розкаже, що й нащо він так робив. Ось пошліть за ним, та при мені допросіте, то ще, може, він не зовсім і винний.

— Отак пак, — сказав секретар, — по десять разів будемо через тебе водитись та допрошувати. Адже він повинився? Тепер він не в нашому вже суді.

— А де ж він, добродієчку? — Та сеє кажучи, у неї в животі так і похолонуло, що вже буцім Левко признався; і коли б то йому було й признаватись?

— Там, де треба. Вже ми діло об нім одіслали дальш, — сказав секретар, і одвернувся од неї, і сам пішов дальш.

Що тут ївзі робити? Зовсім біда! Левко каже, що його не допрошували, а в суді сказали, що він у всьому повинився і вже він не у сьому суді. У яким же?

Пішла ївга з суда, нудячи світом. «Піду, — думає собі, — до Левка, там з ним посумуємо і порадимось, що мені тепер робити».

За обідом у приятельки чи поїла чого, чи ні, мерщій наловила усього, понесла до Левка у острог.

— Не ходи, — обізвався до неї салдат з ружжом, ходячи круг острога.

— Та я, господа служба, до Левка прийшла. Мене й вранці пускали.

— Уранці пускали, а тепер не велено.

— Та хто ж не велів?

— З суда принесена записка, щоб нікого до нього не пускати.

— Скажіть, будьте ласкаві, господа служба, чи водили Левка сьогодні в допрос?

— Ні. Сказано, що він такого наробив, що йому і без допросу біда. Як привели його сюди, так і запакували.

— О Господи милостивий! — заплакавши, сказала ївга. — Що він там таке наробив? Зовсім намірились з'їсти чоловіка?.. Та вже ж!.. — І за слізеньками не бачила, куди йти.

Хоч і дуже Ївга сумувала, хоч і кріпко журилась, а таки допиталась, у якому суді судиться Левко, і хто там судящі, і де вони живуть. Один чоловічок нараяв їй іти до кожного додому: «Та там, — каже, — і проси жодного¹; а то як підеш у суд, то або тебе не допустять, або не вислухають гаразд, бо не одно твоє діло».

Пішла наша Ївга ранком до одного.

Горниці хороші. Увійшла — сидять паничі молоденькі круг стола, люльки смокчуть і в карти грають, по-панськи, бач. Хто дурень, той грошики й платить.

Ївга, нічого не знаючи, поклонилась усім і стала їх жалібно прохати: «Пани мої милі, пани мої любезні! кого мені з вас прохати об моєму Левкові?»

Як же зирнули на неї ті паничі, як зарегочуться, як стали її на сміх піднімати та усякі прикладки прикладати, так бідна Ївга не знала, куди їй і дивитись. Далі таки справилась трохи та й каже: «І не гріх же вам, панове, знущатись із бідної дівки, що вже, видно, пильно їй припало, що сама пішла до вас прохати об своєму ділі, а ви з неї смієтесь! Нехай же вам сей та той! Коли у вас уся сила, то дарма; не по-вашому буде, я дійду всюди. А тільки вам скажу, що вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитавши, чого я і зачим, та стали з мене сміятись! Хіба ж на те Бог вас привів судити таких же людей, як і самі ви, і товариство вас настановило, мов добрих, а ви, все тее позабувавши, граєте в дурні, а що бідний пропадає, так вам те й дарма? Грайте ж собі, грайте! Нехай бідні по острогам страждуть, вам ніколи...»

Та таки й багато дечого відрізала їм Ївга одходячи, нехай здорові слухають. А то ж бо й неправда, скажете? Коли ти суддя, так покинь і карти, і жарти, і всякії скоки. Дав Бог день — йди до свого діла та й розглядай пильно, щоб усе по правді зробити, а послі вже й гуляй! Адже салдат усе покине та й іде на муштру, і поти його не пустять, поки не докінчає всеї муштри; так і тут... Ну, та не наше діло панів учити: зачепи їх тільки, то й сам не рад будеш.

¹ Жодний — кожний.

Будемо про Ївгу розказувати.

От на другий день пішла вона до другого судящого. Бачить — панок плохенький, невеличкий, сухенький, сиденький, ходить собі по горниці та щось думає. Ївга, бачачи, що він дивиться, як і добрий, поклонилась йому низенько і каже:

— Дозвольте, добродієчку, попрохати вас об своїй нужді!

— А об якій нужді? — спитавсь пан та й став її слухати, понутивши голову.

От Ївга і каже:

— У мого батька та був приймит Левко. Його батько і брат таки мій тяжко не любили і підвели його, що він, на лихо собі, потяг з батькової скрині грошей; так його узяли сюди, держать у острозі, а допросу не знімають. Так, будьте ласкаві, звеліть з його зняти допрос та тогді і робіть, що знаєте.

— А батько ж твій де? — спитав поважно пан.

— Та батько дома, у селі.

— Як же ми з його допрос знімемо, коли він дома?

— Та ні! Не з батька, а з Левка.

— Адже Левко батько твій?

— Та ні, Левко приймит, а батько — таки батько.

— Адже Левкові гроші вкрадено, так зачим з його допрос знімати?

— Та ні! Левко батькові гроші чи вкрав, чи що, так сидить у острозі; я його бачила, і він мені казав, що його не допрошували.

— Ну, тепер уже випустили тебе з острога, чи як?

— Та ні! Не я сиділа у острозі, а Левко сидить; так допросіть його, нащо він батькові гроші брав.

— Як же се? Батька обікрав та батько і у острозі?

— Та ні, батько не в острозі, а Левко там.

— Та то-то ж, то-то ж, я знаю. Син замість батька пішов у острог, по своїй охоті, чи що?

— Та ні! Отсе не розберете! Не син, а приймит.

— Та що ж ти мені десять разів розказуєш і все не так. Батько з приймитом тебе обікрав, чи що?

— Та ні! Ось дозвольте, я все вам спершу розкажу.

І почала вп'ять з кінця, і все йому так гладко розказала, як на листу списала.

А пан судящий тільки все головою киває та приговорює. «Так, та знаю, знаю». Далі і вдрав, спитавши:

— Ну, тепер так, тепер, як розказала, так я й знаю. Так, бач, чого ти просиш: щоб твого брата випустили, а намісто його Левка посадити. Так сього, голубочко, не можна. Хто заробив, той нехай і одвічає; я на неправду не піду.

— Та ні! — аж прикрикнула сердешна Ївга, употівши товкуючи. — Левка допросіте! Адже Левко винний.

— Вп'ять кажеш — Левко винний. Та тебе з десятьма головами не розбереш. Іди собі додому: от таку мені голову натуркала! Розказує і все не так. Йди, йди собі; ми й самі розберемо, що треба робити.

— От хіба лиха година з такими судящими! — скрізь сліз говорила Ївга, вертаючись до приятельки. — Ніяк не розбере, що йому товкуєш. Лихо та й годі!

— Піди ще до самого судді, — казала приятелька Ївзі, — у йому, кажуть, уся сила; він щонайстарший над усіма. Та знаєш що, Ївго? Понеси йому що-небудь. Усе-таки звичайніше.

— Та чого ж я йому понесу, коли в мене нічого нема!

— Бубличків парочку в'язочок. Він у нас не спесивий: я колись п'ять пасом валу піднесла, — він, спасибі йому, не поцарамонився, узяв і діло зробив.

Треба Івзі купити дві в'язки бубликів і піти з ними до судді. Увійшла, а він — високий та товстий, трошки пикатенький, ніс догори задрався, а очі, мов баньки, так і повітріщались — і вже зібравсь зовсім у суд іти.

От Ївга помолилась Богу, поклонилась суддеві і положила бублички на стіл, а сама стала об своїм ділі розказувати та прохати. А суддя як уздрів бублики, так мерщій за них та й став у пельку пхати. Рот великий, щоки товсті, так так бублик і втирять у рот; не дуже й жує, так цілком і ковтає, аж давиться, аж сльози йому течуть: бачите, поспішає в суд до діла.

Як же Ївга розказала йому все, а він затим поглитав усі бублички, от Ївга його й питає:

— Що ж ви мені, ваше благородіє, скажете?

— А ось що я тобі скажу, — казав, плямкаючи, суддя, — а ось що ти мені скажи... де се ти таких мудрих бубличків купила?

— Та кушайте на здоров'я, ваше благородіє! Де купила? Звісно, на місті. Що ж ви скажете об моєму ділі?

— От бублики, так так! — облизуючись та обсмоктуючись, казав суддя. — Об твоєму ділі?.. та що я люблю, що маку багато... об ділі? та й олійки таки багатенько... смачні, смачні... об твоєму ділі?.. та піджарювані... Приходь завтра, я там усе зроблю та завтра тобі й скажу.

Та з сим словом, потрощивши бублики, потяг з хати, усе прихваляючи: «От бублички! Будь я бестія, коли такі й дома їв!»

Агу, нашій Ївзі полегшало на душі, що суддя уподобав її бублички і сьогодні усе діло зробить, а завтра й випустить Левка. Та хоч би й попарили, аби б тут, щоб тільки у село не водили, щоб стида меж своїми не було; а тут його ніхто не знає, то й дарма.

Веселенько пообідала, дякуючи приятельку; пошила їй дещо, напряла трохи і побігла до острогу. Так що ж бо! «Не велено пускати!» — закричав салдат, і як розпиталась Ївга, так його не водили-таки на допрос.

От лихо та й годі! Б'ється, сердешна, як шука об лід, і нічого не зробить! Пішла уранці до судді — кажуть, поїхав на свій хутір, празники підійшли, суда не буде.

І сумуючи, і плачучи, діждала Ївга і буднів. Приїхав і суддя з хутора; пішла до його Ївга і понесла вже чотири в'язки бубликів, на самій олії печених і густо маком обсипаних.

Суддя тільки вздрів її, зараз за бублики, давай трошити, а їй каже: «Виноват, зовсім забув про твоє діло! Та вже ж потерп, рішимо».

— Не забудьте ж, ваше благородіє, хоч сьогодні!

— Забуду, їй-богу, забуду! У мене такого діла, такого діла, що ніколи й висякатись. Отсе мерщій поспішаю в суд. — І став збиратись, а яких бубликів не поглитав, таки став у кишеню ховати.

От Ївга, бачачи, й каже:

— Отже, берете в суд бублички, то як станете їх кушати, то й згадайте, хто їх приніс, та й про діло згадаєте.

— Пожалуй! — каже суддя. — Кушати буду, та згадати не згадаю. Бо мені, бач, діла багато: усе треба підписувати; так я вже ні об чім і не тямлю, тільки все підписую. А лучче всього от що: йди, душко, і ти до суду та там дожидай, і маяч, а я побачу тебе та й згадаю. — Сее кажучи, й пішов.

Пішла за ним Ївга, нічого робити! Ходить, ходить коло суда, у сінці ввійде, не видно її судді, не згадує він про неї, не посилають за Левком. «Вже досі пан суддя усі бульки покушав, то як не згадав мене, то тепер і овсі забуде», — так думала Ївга, сидячи на рундуку.

Аж ось рушили судящі з судів. Попереду йде суддя, уздрів Ївгу, зараз і згадав:

— І ні, — каже, — братця, потривайте, потривайте. Є пильне діло. Дівчино! а підійди сюди та розкажи, яке твоє діло.

От Ївга й стала з самого першу усе розказувати, а тут секретар, зовсім п'яна пика, підскочив та, нюхаючи кабаку, й сказав:

— Та оноє діло ми вже рішили.

— Коли? — спитав суддя.

— Та еще у мимошедший п'яток, і ви соізволили підписати оного вора, мошенника: плітьми та на поселеніє.

— Бач? — сказав суддя Івзі. — Я вже підписав, так уже не можна. Коли б сьогодні, а то ще у п'ятницю; скоро тиждень...

— Се то, паночку, у той день, як я вам смачних бульків принесла! — сказала Ївга, пострікаючи, а у самої слізоньки кап, кап, кап!.. Сердешна! Що пак вона почула!

А суддя нічогісінько, іще підтакує:

— Так, так, душко, так: у самий той день, у п'ятницю.

— Добре зробили! Бог вам віддасть! Чому ж ви його не допрошували?

— А що, секретарю, чому ми його не допрошували? — питавсь суддя.

— Отак пак! Не допрошували! Адже ви на допросі підписались!

— Та я то підписати підписав, та не тямлю, щоб його допрошували. І не тямлю, чи й бачив я його?

— Та ви й ніколи нічого не тямите! — відрізав секретар суддеві та насунув шапку і пішов поперед судді. А суддя теж потяг додому, не дивлячись на Ївгу.

— Що ж мені на світі тепер робити! — заголосила Ївга. — Так отсе його випарять та й пошлють?

— Та ще не тужи, — сказав один панич, виходячи з суда. — Ще діло пішло у губернію, там буде з руський місяць, та пришлють сюди, та тогді вже пошлють... — і пішов собі.

Через превелику силу добрела Ївга до приятельки. Плакала-плакала, цілісінький день не пила, не їла, та й добре вичитувала судящим. Та що ж? Станеться ж їм те? Таки нічогісінько!.. Так, тут нехай лишень ніс поткнуть отуди! Згадаються їм і бублички, і сахарець, і родзиночки, і усе, усе. Не минеться й те, що, не знаючи діла, тільки підписували за секретарем; ніщо не минеться!

Уранці Ївга розсудила, що журбою нічого не зробиш, треба що-небудь робити. «Діло послали у губернію, піду й я до губернії. Авжеж, що Бог дасть!»

Недовго їй збиратись: поскладала у торбинку, що було, почепила на спину, паличку в руки, пішла. Де дуже втомиться, під'їде, коли лучиться добрий чоловік, що підвезе; а де вже зовсім підіб'ється, то й пересидить день. То сьак, то так добралась-таки наша Ївга й до губернії.

— Що се таке?.. Крий Матір Божа! — аж скрикнула Ївга, згори побачивши вже не свій, а губернський город; сплеснула руками і не знає, куди й розглядати... Так дух і займається, і в животі похолонуло. — Дивлюсь, — каже собі, — дивлюсь і кінця не видно! А церков же то, церков!.. А хором же то, хором!.. Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... Та вже ж... — Та й задумалась собі, сидячи на возі, що чоловік її підвозив, бо зовсім, підходячи до города, підбилась. Коли ж задумалась, то й не страшно за неї, як вона сама собі, одним одна душею, буде повертаться у такому великому городі меж панами. Бо в городі не як у селі, що тільки й є мужики; ні, там усе пан наголо. Не бійтесь, вона придумає, як і до них доступити і об своєму Левкові старатись.

На своє щастя, попала куди й пристати. Жінка, одна собі з дівчам, прийняла її за поміч у роботі і за маленьку

плату, поки їй тут треба жити. То оддыхаючи, то полудну-ючи, вона розказала хазяйці, відкіля вона і об якій нужді прийшла у сей город.

Хазяйка підперлась рукою і дуже покрутила головою. «Не знаю, — каже, — як ти тут вивернешся!» І почала Ївзі розказувати, як у судящих панів поводитьься; бо вона змалечку по господам служила, та, як добула дівчинку, так була мамкою у секретаря, так уже добре знала, як і з чим до них приходять і у які двері виходять.

— Ти, — казала їй, — пуще усього не бійсь панів великих. Чим більший пан, тим він буде простіший і ласкавіший. Не так, як у мужиків: коли став отаманом, так він уже на тебе й не дивиться; а головою, — так батечки! — і не смій до нього й близько підступити. А пани не так: говори йому усе сміливо, не боячись, та говори правду, вже не збреши нічого: зараз підстереже і прожене.

— Що ж, тіточко, як великому панові доведеться, що йому на поклон понести?

— Борони Боже!.. Є, правда, старосвітські пани, що булочку, аби невеличку, прийме, хліб святий поцілує, а тебе звелить попоштувати і діло вислухає. Та вже ся старовина виводиться. Інший такий є, що тільки побачить, що в платку несеш чи бублички, чи яблучка, то й діла не стане слухати і зараз звелить прогнати. От уже менші панки та полупанки, так там уже тільки держись! І даєш, і не надаси; сторжишся, віддаси — ще мало, ще витягає. Нехай тебе Бог боронить від них! Пролізай до старших!

Отак увесь вечір хазяйка усе розказувала, як поводитьься в панів, а Ївга все, як там кажуть, на ус мотала, думаючи, як їй узятись за діло.

Се ж було у суботоньку ввечері, а в неділеньку святу Ївга, уставши, убралась гарненько, пішла города розглядати. Розказувала опісля, що, каже: «Як у лісі ходжу; аж сумно було! Народу на базарі — не протовпишся, а нема ж тобі нікогісінько знакомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не питає. Сльози мене, — каже, — проїняли! Блукаю, як та сирота! Задзвонили до церков — та й дзвони ж! аж і досі у вухах гуде! — я й пішла до самої великої та до хорошої церкви. Що ж? мене салдати й не пустили. Уже я й гривню давала — не пустили та й не пустили.

Я таки не пішла від церкви, усе дожидалась, щоб ближче на великих панів подивитись, бо, на біду собі, не бачила зроду нікого старшого, як пана справника чи двічі, чи тричі на своєму віку; а у своєму городі хоч і бачила судящих, так після того, що вони зробили зо мною, я й не знаю, чи й пани вони?.. Аж ось у обідню пору рушили з церкви. Батечки! що народу, а що й панів! А тут один іде, так і поперед його, і округ його, і за ним усе пани, усе пани! А сам же то: комір увесь, і на рукавах, і на спині вишито, а на шиї хрестів-хрестів! На грудях звізда, через плече лента широка та червона, на плечах золоті китиці як жар горять, а від самого так і сяє, просто й не дивись! Перед ним пани біжать та народ розпихують і позаду всіх штовхають, так що пилині не дадуть на ньому сісти. Як сів у свою колясу, так коні аж підплигують, та приськають, та летять, як муха... а він тільки, знай, головою мотає, щоб усім би то поклонитись. Сподобилась і я йому поклонитись, та далеченько стояла, так збоку, може, він мене й не бачив. Спитала край себе молодиці: хто се пан такий? Так сказала: сам губернатор. Десь і нема, думаю, щасливішого над губернатора! Хороші пани й позаду його йшли, та все не так. Були й старенькі, й молоді, і з кавалеріями... Вже надивилася!»

— Що то, — казала опісля хазяйці, — як мені доведеться губернатора об чім прохати, то я не знатиму, як перед ним і стояти? Впаду та не смітиму й устати!

— Потурай, — казала хазяйка. — То він перед народом такий, щоб його шанували та почитували, а прийди до нього, так простішого його й нема. Десять разів розпитує, та все з ласкою, та привітливо, і, коли можна що зробити, зараз сам кидається усюди, щоб швидше кінчали діло; коли ж не можна, то розкаже товком, зачим і чому не можна; розговорить, щоб не журились; совіт дасть, що робити; а коли хто бідний, то й подасть на бідність його. Ти його не бійся, він як отець! Недаром сказано: губернатор — усім защита, усі за нього Бога молять.

Поки ще до вечора, Ївга походила по городу, випитала у доброго чоловіка, в яких хоромях суди, почула від нього, що їй треба шукати того суда, що зветься «угомонна палата»; обходила круг тих хором; де бачила, що

йдуть або їдуть пани, усе на них приглядувалась, щоб не боятись з ними говорити. У кріпких думках лягла звечора спати... та не дуже ж то й заснула од думок та гадок, що з нею завтра буде!

От прийшло й завтра. Уставши раненько, помолилась Богу од самого щирого серця, аж сплакнула, та й пішла. Хороми зараз знайшла, увійшла в них. Господи! що тут робити! Усе двері, усе двері, усе двері! Туди поверни — там двері, східці та вп'ять двері; сюди піди — східці та двері, східці та двері; більш нічого й нема! А народ і сюди й туди усе швендяє, паничі перебігають, пани під'їжджають та йдуть, здоровкаються, де промеж собою розговорюють. А наша сердешна Ївга стоїть, як у лісі, не зна, куди їй іти і як палату взивати забула. Хоч кого і спитається: «Де палата?» — «Яка?» — питають її, а вона й не знає. Далі через силу згадала, що зоветься «угомонна», пішла, куди її направили; разів з п'ять помилялась; далі увійшла, аж солдат сидить.

— Каво табе надобно? — спитав її.

— Чи се, дядюшка, палата угомонна?

— Єта.

От вона й увійшла в горницю, а горниця довга, та все столи, усе столи, а за столами паничі сидять та все пишуть.

От Ївга, увіshedши, помолилась, паничам низенько поклонилась і сказала:

— Боже вам помагай! З понеділком будьте здорові!

Паничі ззирнулись, усміхнулись і мовчать. Аж ось один трошки згодом устав, підійшов до неї і спитав, так тихенько та люб'язно:

— Чаво табе, дівушка, тут треба-нада?

— Чи в вас, ваше благородіє, діло об Левкові?

— Об какому Левкові?

— Та об нашому, батьковому приймиту.

— Та ти мине скажи, з якого уїзда?

— Та хто його знає! Я вам не скажу сього.

— Што он зделал такое?

— Бачите, кажуть, що він у мого батька гроші вкрав.

От той пан і став читати по бумазі і зараз його й начитав; розпитує Ївгу — так і є, він, він!

— Так што ж табе надобно?

— А от що, бат... ваше благородіє: що його наші судящі судили та допросу не знімали. Кого б тут прохати, щоб з його допрос зняли? Він щось хоче розказати...

— Еге, девушка, опізналась! Діло об нім рішили, і вже воно не тут, вже в губернатора...

— Ох, моя годинонька бідна! Так отсе його пошлють у Сибір?

Панич тільки здвигнув плечима.

— Зділайте милость, ваше благородіє, навчіте мене, бідну, що мені на світі робити? Я вам дуже, дуже буду дякувати!.. Його у допрос не приводили!

— Нічого не можу зделать, і вже йому ніхто не допоможе. Как заробив, так і відвічатиметь. А ти йди собі, відкіль прийшла; тут тобі не можна бути. — Сказав та й пішов до свого діла і, бачачи, що Ївга вже аж голосити стала, махнув рукою салдату, а салдат її за плече та й вивів легенько аж у сіни.

Тепер нашій Ївзі прийшло хоч скрізь землю йти!

За гіркими слізьми світу не вздріла, не бачила, куди їй і вийти! Хто повстрічається, дивиться пильно на неї, а ніхто ж то й порадоньки їй не дасть! То спотикаючись з журби, то помиляючись, сяк-так вийшла на рундук та тут і впала.

«Що я тепер, бідна, робитиму? — думає Ївга, лежачи, а сама слізьми аж підплила. — Тепер його діло зовсім докінчали... Пропав сердешний Левко!.. Послали до губернатора, а той досі послав, щоб його випарили... ох лишечко! та ще й плітьми!.. та ще й пошлють у Сибір!.. І зо мною не попрощається!.. Коли б хоч ми повінчались, то й я за ним пішла б; а то тепер осталась, як билина... Через Тимоху й батько мене гонитиме... з'їдять зовсім! Пропаде й він без мене... не дійде! Я знаю, як він мене любив... занудиться!.. Коли б хоч подождали, поки я прийду!.. Ох лишечко! Коли ж я туди настигну?.. Не застану вже його! І світ мені не милий!.. Приходиться самій на себе руки підняти!..»

— Што ти тут, девушка, лежиш? чого ти плачеш? — чує вона, що хтось питає її. Підняла голову, зирнула — се пан перед нею стоїть, і на виду видно, що добра душа.

— Плачу я, батечку, об своїй нужді. Лихо моє тяжке!..

От він і прийнявся її розважати та розговорювати; а вона, то плачучи, то оддыхаючи, розказала про свою біду. Довго він її пильно слухав, і як усе поняв, то й сказав:

— Жалко мине тебе, дівушка; та іще можна що-небудь поправить. Стань здесечко; от губернатор буде сюди йти, ти його останови й розкажи все діло. Может, он за тебя заступиться.

— Батечку, ваше благородіє!.. не знаю, як вас і величати! Чи достойна ж я перед таким лицем стати і чи осмілюся йому яке слово сказати? Я й дивитись на нього не смію.

— Не бойся ничаво. Он з виду грозний, а когда кого бачить у нужді, так сам розпросить або всім і поможет у чім можна; тільки не зрябій.

Так і довго її навчав, щоб осмілилась стать перед губернатором і пожалітись об своїй нужді, і так її розговорив та розважав, що вона піднялась на ноги, пішла з ним і стала в тому кутку, де він їй показав, що вже певно мимо того місця піде губернатор.

Аж ось незабаром стукотня, біготня... йде губернатор, губернатор! Ївга наша й не стямилась! Що й придумала було говорити, так усе й позабувала, тільки ще вздріла його, і труситься, і боїться, і скрізь землю провалилась би!

Тільки таки що став доходити губернатор, вона так і гепнула йому в ноги, та як заголосить, і слова не вимовить, тільки усе хлипає в увесь голос.

Що ж? Губернатор сам своїми руками підняв її та з ласкою, та пестуючи став її випитувати, об якій нужді вона його просить.

А вона йому й не вимовить нічого, тільки, знай, усе просить:

— Помилуйте, помилуйте!

Довго він її слухав і все уговорював, щоб вона розказала своє діло, і як бачить, що вона й себе не тямить, узяв її за руку і сказав: «Послушай же, любезная; ти тепер іспужалась і не можеш говорити, а мине некогда, у меня не одно дело. Иди ка мне у дом, там отдохни, покуда я приеду, і розкажеш усьо. Не бойся, не бойся меня; я тебе все добро сделаю. Жандар! проведи її тихонько до мене,

та не обідь її дорогою і вели її пакармити: может, она кушати хочет». От отець і начальник!

Ївзі неначе світ піднявся! Віддихнувши трошки після сліз, пішла за жандармом до губернаторського дому; там він посадив її у горниці, щоб дожидала самого. Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і в рот не йде! Чи піде ж пак їжа на думку при такій біді, як у Ївги, і чого їй ще ждати?

Геть-геть, часів через скільки, прибіг і губернатор; і тільки що вскочив у двері, зараз і крикнув: «А де девушка?» Побачивши Ївгу, увів її в горницю. А в горниці тій хороше та прехороше, гарно та прегарно! Ось як Ївга розказувала: «Горниці, — каже, — превисоченні, вікна великі, мов двері; а двері як ворота; сміливо возом, наклавши десять копиць сіна, уїзжай — не зачепишся. А стіни ж то усі, і стеля, і поміст, усе розмальовано всякими цвітами, аж душа радується! А дзеркала? Усюди дзеркала, так і сяє, як море! Туди глянеш — там тебе видно, сюди подивишся — і там ти; куди-таки оком не кинеш, усюди тебе видно, усюди мов жива; аж сумно, зроду вперше таке бачачи!»

Губернатор, побачивши, що вона сторопіла, сказав їй: «Отдохни здесь, я зараз вийду», — і пішов у другу горницю.

Огляділась Ївга, і вже їй не так моторошно стало, аж тут і губернатор увійшов і з ласкою та люб'язно сказав: «Ну, девушка, тепер розкажуй мені все, все: откуда ти, есть ли отець і мать, і за каким ти ділом прийшла сюди?»

Отут вже Ївга і почала: і все, що з нею і з Левком було спершу аж до сього дня, усе чисто розказала.

Губернатор вислухав усе і говорить:

— Нет, девушка, твой Левко плут: з його у двох судах допрос знімали, і он руку давав. Вот у меня єтоє дело. — Зараз пішов і виніс бумаги, перегортав, перегортав і показав: — Вот он признавсь, што і не раз крав деньги у твого отца. Вот за єво подписано, і судді слухали, при них он признавався.

— Батечку, ваше благо... не знаю, як вас величати? паночку, губернаторчику, голубчику, сьому неправда: його не допрошували; я заприсягну у тім. Уже б мені Левко сказав, а то аж просить, щоб його у допрос узяли, і він

мав щось розказати дуже пильне: так я йому вже лучче повірю, чим вашому судді; хоч він і підписав, що Левка допрошував, так він бреше; він тільки вміє бублики їсти, що приносять до його.

Губернатор аж засміявся, як згадав про бублики, а далі й каже:

— Смотри, девушка, ето ти не безделицю розказуєш, ето ти на суддей доказуєш, што вони допросу не знімали.

— Не знімали, не знімали, ваше губернаторство! — аж скрикнула Ївга. — Дайте мені їх сюди, я їм у вічі те й скажу. Вже недаром Левко каже...

— Вот же і люди з-под присяги показали, што твой Левко воряжка і недоброго поведенія, — казав губернатор, перебираючи та перечитуючи усе бумаги.

— Брехня цьому, їй же богу, брехня, — так розпадалась Ївга, вже осмілившись зовсім. — Нема за ним ніякого качества: я його більше усіх знаю. Він зроду ні пилінки не вкрав і на волосинку не збрехав. Та й люди — гляньте лишень, — може, показали так, як і Левко допрос підписав.

— Харашо, — сказав губернатор, — я етоє дело розберу. Прийди ти завтра у палату, де тоє дело, я велю тебя туда довести.

— Знаю я, добродієчку, на лихо собі, і сама угомонну палату і, добре, прийду завтра раненько. Глядіте ж, не забудьте й ви, прийдіте; там укупі розберемо діло і побачимо, хто з нас бреше, чи я, чи ваші судді.

От губернатор, сміючись, і одпустив її. Пішла Ївга і вже дуже веселенька, аж землі під собою не чує; а пострічає старця або сліпця, то й подасть милостину; і вже цілий вечір була веселенька.

Уранці, чим світок, скочила, чи помогла в чому хазяйці, чи ні, зібралась, пішла до палати; а йдучи біля церкви, подала батюшці на часточку, як і вчора: «Пом'яніть, — каже, — об Левковому ділі!»

Сьогодні ранш, чим учора, зібрались судящі до угомонної палати; не забарився прибігти й сам губернатор і, побачивши Ївгу, зараз повів її за собою у ту палату і звелів їй себе дождати, а сам пішов до судящих, і за ним якийсь-то пан поніс бамаги, — мабуть, Левкове діло.

Погомонівши там з судящими довгенько, вийшов до Ївги губернатор з судящими; от він їм і каже:

— Вот дєвка увіряєт, што орештанту допросу не було. Говори при всех.

— Не було, панове судящі, — сміливо сказала Ївга. — Хоч що мені хочете робіте, а не було йому допросу. Левко передо мною зроду не брехав: коли було скаже, на скільки за день уторгував, то так і є; у яку пору скаже вийде на улицю, то якраз і вийде, і вже раніш і не виходить. Вже в брехні ні в чім непримітний; так я йому вірю, що його у допрос не приводили, і я готова за його заприсягти, цілісіньку жменю землі з'їм, що його правда, а не тих суддів, що, брешучи, попідписували. І той таки брехав, що за людей пописав, що буцімто за Левком є качества! Люди сього не казали і не скажуть. Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею й покрита. Ось що! Не во гнів сеє слово вам, панове судящі!

— Ну, што тепер будете делать? — питає губернатор судящих. А ті ззирнулись, здвигнули плечима і кажуть:

— Як ви знаєте, а ми вже рішили.

— Що ж, що ви рішили? Глядіте лишень, щоб не согрішили! — сказав їм губернатор. — Ви сього не знали, што дєвка об'являє; ви смотріли на бамаги, а в бамагах все гладко. А вона там була, і все знає, і заприсягається, що його не допрошували. Озьміте діло і перемініть тут нешто; потребуєте його сюда, допросіть: по какой нужді він крав...

— Та я наперед знаю, — казала Ївга, — що він на те брав, щоб було нам на що одружитись. Так тут нема ніякої вини: я батькова, він батьків і гроші батькові. Тут просто можна розсудити, що він не виноват, ні за що його в Сибір зсилати. Призовіть його, допросіть, і він вам скаже, що на те брав; от ви його і відпустіть.

Бодай тебе, Ївго, з твоєю правдою! Наробила була сим словом такого, що трохи вся твоя праця не пропала, бо один з судящих сказав, а за ним і всі пристали, каже:

— На що б то не брав, та вже все брав; і хоть би у рідного батька брав, та без спросу, та одбивши сундук, так усе вор.

Губернатор подумав трохи, зім'яв собі чуб, здихнув і каже:

— Так, ваша правда. Одначе пошліть за ним, щоб його привели, та і допросіть. Може, за одно слово можна буде вчепитися та його хоч од Сибірі ослобонити. Напишіть же, щоб скареїча його сюди присилали. А ти, дівушка, ступай домою і наведуйся сюда через недељу, чи не приведуть твого жениха. — Та й приказав тут одному панку: — Напишіть (кудитось, уже Ївга не второпала), щоб її не трогав і не обіджав ніхто. Я один її знаю. А ти, дівка, когда тобі лучиться нужда чи обида од кого, сміливо приходь до мене і проси, чого тобі нада. — І пішов по своєму ділу.

От уже не зрадувалась Ївга! І плаче, і регочеться, і кидається губернаторові в ноги, і руки ловить цілувати йому і всім судящим. Не дійшла, а долетіла до хазяйки і ту вицілувала, хвалячись, що її Левка приведуть сюди і допросять і що, може, не пошлють у Сибір.

Цілий день з радощів себе не тямала.

На другий день, вже нічого — спасибі Богу — по городу сновати, прийнялась за діло: так так у неї діло й горить! Пісні... не втихає, у вигадках та прикладках не зопиниться, так що хазяйка кишки порве зо сміху од її баянтрасів; а робота за роботою так і настагає: не успіли одного пошити, вже й нова робота настигла. А гроші відусюди так і сиплються. А щотижня збігає-таки Ївга і в угомонну палату об Левкові справитись, так усе нема та й нема. Не близенький же й світ півтораоста верстов пішки його довести!

Раз якось понесла Ївга віддавати роботу і, йдучи улицею, бачить — якась-то проява. Багацько народу зібралось, биржаники стоять, і музика грає так що ну! Вона думала, що весілля, та й підійшла, щоб і самій подивитись, як то у городі справляють весілля. Бачить — се не весілля: на передній збиржі троїста музика, та ще і з бубнами; на другій сидять двоє хороших людей і держать пляшки; а на третій збиржі сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на ньому козацька, гарна, шалевим червоним платком підперезаний, другий на шиї намотаний, а третій у руках, і все їм утирається, і пресмертельно п'яний, і командує, щоб ті, що на середній збиржі, та поштували горілкою

і старого, і малого, і хто тут стоїть, і хто назустріч іде, і таки усякого, усякого; а хто не хоче пити, того лає на всю вулицю і на музику, знай, покрикує, щоб дужче грала; а дітей, що за ним так, як сарана, біжать, заставляє танцювати, а їм за те жменями медяничні і всякі горішки сипле, що у шовковому платку, повнісінький, на красній ленті на шиї почеплений.

От Ївга дивиться на таку кумедію і усе ближче просувається, щоб лучче надивитись, бо в селі такої мудрації не побачиш: на те й город, щоб дурням де було вередувати. От той чоловік, потішивши дітей, скомандував: «Марш, музика, дальш!» Музика рушила, а народ і Ївга за ними. Йдуть побіля хорошої хати, — вікно таке гарне, веселеньке; зараз той п'яний чоловік і кричить:

— Стой! Хазяїн сього вікна, що озьмеш, як я тобі, його розіб'ю?

— Та я й цілкового не хочу; цур тобі, поганяй дальш! — сказав хазяїн.

— Брешеш, сякий-такий сину! — та хряп по вікну, а воно — брязь! — і до одної шибки так і розлетілось. Хазяїн у крик, а чоловік вийняв красну бумажку, тикнув йому у руку і каже: — Знай, сякий-такий сину, що вольний чоловік гуляє.

І що він там робив, так і здумати того не можна! Їде збитенщик; він устав, та до нього, та за баклагу; а збитенщик і дає, бо вже знає, що буде. Отже він узяв, збитень вилив, музиці звелів грати, а сам пішов по тому збитневі гопака вибивати. Порозхлюпував, позабризував усіх, дав збитенщикові п'ять цілкових, поїхав дальш кумедії строїти.

Ївга, йдучи промеж народом, стала у людей розпитувати; що се таке воно є?

— Та се найомщик, — їй сказали, — найнявсь у некрути, так сьогодні гуляє, і що задумав, усе робить і за все платить, бо взяв грошей багацько; завтра ж йому лоб забриють, так поспішає сьогодні нагулятись, щоб було чим волю спом'янути.

От найомщик став і звелів своєму сватові поїти дітей горілкою. Малі діти п'ють — їм і пожалуй! Далі звів їх на кулачки, а сам їх прицьковує. От Ївга усе до його ближче,

усе ближче, усе приглядається, усе придивляється, далі як крикне:

— Тимохо!.. се мій брат!.. що се ти робиш?

— Га?.. Хто... там... такий?.. Та се Ївга, сестра моя, де ти у гаспида узялась?.. Якого чорта тут робиш?

— Ти що се з собою робиш? чи не тямиш?

— Сьогодні тільки й тямлю, сьогодні мені воля на все, а завтра: «Лівой, правой, лівой, правой!» — і став по улиці марширувати, а сам хитається.

— Чи правда ж, Тимохо, що ти найнявсь у некрути? — питала його Ївга, усе пристаючи і не відходячи від нього.

— Правда! Іду служити Богу і государю у православне воїнство... вислужусь охвицером... і прийду до вас...

— На кого ж ти батька покинув? Чи у своєму ти умі?

— Батька?.. тепер можна покинути: гроші... його — поминай як звали: пішли по шиночкам та по молодичкам. З'їв Левка... своя воля! Вичистив батькову скриню, фіть-фіть! Аж гуде! тепер у салдати. З'їв би й тебе... Ось вийди лучче за нашого писаря...

— Як то ти з'їв Левка? Що се ти кажеш?

— Розказати? Не можна-бо. Підцюкнув... підвів. Сполать, Макущенко! Бравий козак Тимоха!

— Як же ти його підвів? Розкажи мені. — Сердешна думала у п'яного випитати, що і як там він підвів Левка, так-бо сват його, боячись, щоб сестра не відмовила його від найомства і щоб гроші його не пропали, скочив, повів його до дροжок, сіли і закричали: «Ступай на вольну!» От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив!

Народ посунувсь у друге місце, а Ївга зосталась, як опечена! Тяжко їй та важко стало, що одним один і який би то не був, та все брат, покинув старого батька і йде у салдати! «Щось-то казав, що й батькову скриню вичистив... мабуть, зовсім обікрав та і втік від нього? Та що се він каже, що підвів Левка і що з'їв його? Тут би треба його випитати, так люди не дали з ним і слова сказати! Як би його зупинити та до батька відіслати? Так що ж бо? Як і батька обібрав (а без мене йому своя воля), і в хазяїна багато грошей за найом забрав, бо, бач, як гуляє? то чим ми будемо віддавати? Що на світі робити, не знаю! А що?

Піду до губернатора: він мені пораду дасть; він же дозволив, яка буде їй нужда, прямо прийти і йому сказати».

Шатнулась, мотнулась, справила своє діло і пішла до губернатора і, вже не боячись нічого, сміливо усе розказала, як бачила Тимоху і що він їй казав.

Зараз губернатор послав жандарів ськати Тимоху, а Ївзі звелів тутечка дождити.

Часів через два везуть раба божого нарізаного так, що ледве тямить себе. Губернатор постановив Ївгу за полотняну стіну і каже їй: «Слушай, що він буде говорить», — а його звелів увести до себе.

Тимоха як не п'яний був, а розчухав, що він перед великим лицем, став бодритись, випрямляється, мов і справжній салдат, та як витягнеться, голову захилить, вона йому закрутиться, то він так і точиться.

Губернатор грізно на його закричав:

— Зачим ти такой п'яний?

— З волею прощався, ваше прево... сходительство! Завтра вже не можна буде: завтра скажуть — «лоб!» — сміливо такий одвіт дав Макущенко.

— За сколько ти найнявсь?

Тимоха думав-думав, хитавсь-хитавсь, засіп, далі каже:

— За триста п'ятдесят рублів.

— А сколько пропил?

— Ще тільки півтораста, ваше... ваше...

— Усі пропил? Чи осталося?

— Усі рішив дочиста, справной козак, ваше проїсходительство. Хазяїн більш не дає, каже-говорить: «Нехай на дорогу». Прикажіть, батюшка, віддать усі; я завтра рішу і сі двісті рублів. У службі мені не нужні: буде й жалування, буде й пров'янт.

— Зачим ти от отца ушол?

— Я не ушол, а так пашол. Грошей, батюшка, не стало, усі вичистив.

— Хто, ти ілі Левко?

— Ні, ні... ні... Левко — душа свята! Я, батюшка, ваше... ваше... ну, нужди нема! я витяг у батька все!

— А Левко крал когда?

— Ні... ні... ніколи, ніколи...

— Как же його застали над одбитим сундуком?

— Ні... ні... Я увійшов, світлиця була одімкнута, сундук... а там у сундуку... у, грошей багато... Я... нікого не було... я і відбив і... набрав багато, багато! Та як набрав та й пішов... і став батька наводити на скриню, що будто не я одбив... хотів на Левка звести... і привів батька, аж Левко вже бере й собі гроші... То воно б і нічого: в нас грошей багато, я б мовчав, так писар наш каже: «З'їмо Левка, а Ївга за мене...» От уже Левка швидко і в Сибір...

Губернатор звелів тут усе записати, що Тимоха п'яний розказував, його під караул оддать, поки Левка приведуть, з хазяїна зиськати останні гроші, двісті рублів, що винен Тимосі, а Ївгу відпустив, сказавши: «Ну, когда ето усе так і на ділі буде, то молись Богу, не тужи: может, твой Левко і не з так виноват».

Дякуючи його дуже-дуже, пішла Ївга до хазяйки.

Після цього незабаром, ще Ївга тільки раз і була в угомонній палаті на провідках, чи не привели Левка, а про брата ще й не допиталась, де він і содержится, як раз прибіг до неї верхи жандар і звелів як можна швидше йти до губернатора.

Тьохнуло в Ївги в животі... зібралась, пішла.

Губернатор тільки вздрів її і каже: «Ну, привели ж твого Левка; я його буду допрошувать, а ти стань тут (і вп'ять-таки постановив її за полотняну стіну) і слухай, што он будет розказувать, как-то виплутається».

Ївга заступила за тую стіну і виглядає в дірочку, як вестимуть Левка... Крий Матір Божа!.. Трохи не крикнула вона, як побачила його! Чи він, чи не він, не можна й пізнати! Сухий, блідий, бородою заріс, голова уподовж половина виголена, вже не можна того й назвати сорочкою, що на нім було, та ще й руки в залізах. Плаче, сердешна, тихенько; тяжко їй на такого дивитись! Якби їй воля, кинулась би вона до його, поперед усього вицілувала б його всюди, дарма що він увесь у пилу і, може, більш місяця як умивався; руки б йому перецілувала, а більш, де пошморгані залізом. Так от-бо губернатор став його допрошувати і повелівав усю правду, як перед Богом, казати. «Коли, — каже, — мені всю правду скажеш, то хоч і вина твоя яка буде, то я за правду збавлю тобі пені».

От Левко перехрестивсь і став признаватись, а Ївга ж то, так і не дихне, щоб їй якось слова не втеряти.

От Левко і розказав, як вони любились із Ївгою, який у неї батько недобрий був до нього, а Тимоха як гуляв собі, який злодіяка був, як гонив його і як через нього старий ще й більш сердивсь на Левка; далі й каже: «Як уже нам стало невмоготу терпіти від їх нападків, ми з Ївгою хотіли порадитись, як би нам уже швидше звінчатись. А в мене які були гроші, рублів там з п'ятдесят, та й ті попропадали на людях; от я й журився, і не признавався Ївзі; та як вона стала приставати, щоб швидше звінчатись, от і змовились зійтись у батькову світлицю поговорити, і ключ від неї мені дала, а сама кудись пішла. Я увійшов у світлицю і сиджу собі та думаю... аж ось чую, що Тимоха гомонить у сінях і йде до світлиці... Що мені тут робити? Застане мене одного, — причепиться, прив'яжеться, щоб не завівся битись. Втекти вже нікуди: той уже в сінях; побачить, як виходитиму, теж прив'яжеться, зачим я тут був, де ключ узяв? Нічого мені робити, я й підліз під стіл... дивлюсь з-під стола, увійшов Тимоха, озирнувся, що нема нікого, у вікно заглянув — нема нікого... зараз, узявши у вуглі сокиру, хряп по замкові!.. Замок розсипався. Одчинив скриню, недовго шарив, тягне мішок з грішми! Хотів увесь понести, роздумавсь, мерщій розв'язав... і став жменями тягти гроші та в кишеню, та як то поспішив, та й порозсипав їх чи трохи. Тут загомонів старий Макуха та щось і близенько; Тимоха, мабуть, злякався, шась мерщій з хати, а мішок розв'язаний, гроші розсипані і скриню відчинену так і покинув. Тільки він утік, я, як опечений, вискочив з-під стола... лихорадка так мене й б'є!.. Господи милостивий!.. що тут мені на світі робити? Сам себе не тямлю! Вийти так, усе покинувши, — хто побачить, скажуть на мене, і Ївга подумає, бо мені вона ключ віддала... Подумав собі, піти зараз старому сказати і привести сюди, — Тимоха відбрешеться, старий мені не повірить, і на мене паде велика пеня. Зовсім буду злодій. Лучче поприбираю, поскладаю усе, світлицю замкну, Ївзі скажу, і порадимось, як нам батькові сказати. От так подумавши, тільки таки що підійшов, боячись бог знає як, та розсипані по скрині цілкові позбирав у жменю і хотів

у мішок зсипати і опісля з долівки зібрати, як тут і набігли!.. і кричать, і гвалтують: «Злодій Левко, злодій!» Я так і змертвів! І що вже дальш зо мною було, що вони робили зо мною, я нічогісінько не знаю і не тямлю».

— Чи не боїшся ж ти, Левко, Бога? — аж скрикнула Ївга, вибігши з свого кутка. — Чому ти тогді ще сього мені не сказав? Я б не страждала так, думаючи, що ти справді злодій! — та з сим словом прямо йому на шию і повисла! і плаче, і виціловує його, і регочеться... мов не в своєму умі.

— Де се ти взялась... моя кришечко?.. моя рибочко! — не стямившись і забувши, де він і перед ким він, та тільки й знає, що приголублює свою Ївгу, радесенький, що вздрів її там і тогді, як не думав, не гадав.

Губернатор — спасибі йому — нічого ж то й не розсердивсь, а, дивлячись на них, що, як голуби, голубляться, аж сплакнув та одвернувсь від них і став платочком сльози втирати.

Перша схаменулась Ївга та до губернатора:

— Не положіть, — каже, — ваше превосходительство (бо вже розпитала живучи у городі, як його величати), не положіть гніву, що ми при вашому лиці так осмілились... Їй же то богу! Я така рада, така рада! — одно те, що побачила його, а друге, що він зовсім не злодій! — що забула і вас, і себе не почувствовала.

— Нічево, нічево, голубушка! — казав губернатор. — Я й сам рад, што он не віноват... Тільки правду лі ти говориш?

— Їй-богу, правда, їй-богу, правда!.. — перебила його Ївга, уступаючись за Левка. — Се таки так усе й було! Уже Левко не буде брехати...

— Правда, сударю, добродію! — сказав Левко, низенько поклонившись. — Чи можна, щоб я перед вашим лицем, що ви є у нас від самого царя постановлені, щоб нас ув абеду нікому не давати, та щоб я осмілився і подумати яку брехню або неправду сказати! Правда, іменно правда!

— Харашо, — сказав губернатор. — Зачим же ти перед справником признався, що ти крал деньги, і перед судом так сказав?

— Набрехано, ваше високо... губернаторство, усе набрехано! Я ні справника і нікого з судящих, що то є, і в вічі не бачив, і які вони є на твар, і не знаю, овсі не знаю. І в суді нога моя не була. Я ж кажу: не тямлю собі і не знаю, як я опинивсь у холодній, у нашій-таки волості, і там трохи не пропав, не ївши, не пивши. Мене ніхто не питав, і я нікого не бачив; так мене схватили і зв'язаного повели у город та прямісінько у острог. Там я безвиходно й сидів, і в суді ні разу не був. Адже писар мене і препроводжав до города; він усе знає, нехай і він скаже...

— Ну, вже той скаже! — перехопила Ївга. — Він наговорить на вербі груші! Та він, ваше превосходительство, рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай собі і в голові сього не покладає! Дуля йому під ніс, от що!

— Харашо, мужичок! — сказав губернатор. — Скажеш ти так і в суді, і в глаза справнику і суддям, што они тебя не допрошували і што ти їх не видал?

— Скажу, у вічі скажу, ваше... як бо ти, Ївго, величаєш?

— Та превосходительство кажи!

— Так-так, ваше... от як Ївга каже; скажу і не боюсь нічого, бо іменно правда моя!

— Ну, — сказав опісля губернатор, — ступайте ж. Ти, девушка, домой, а його розкуйте і одведіть покуда до завтраго у поліцію. Завтра з тебе у палаті допрос знімуть, і, когда ти правду говориш, так ти, девушка, там свого жениха получиш на свої руки.

Так і бризнула вона губернаторові до ніг, а за нею й Левко. Хоч той їх і піднімав, хоч і грізно приказував устати, так таки ні: лежать та ноги цілують, та слізьми обливаються, та все дякують, дякують, та Бога молять, що неначе їх на світ знов породив.

Вже Ївга не дала нікому розковувати Левка, сама зняла залізо і одпроварила Левка і до поліції та таки і напросилась і сама тут сидіти з Левком. І вже не кажи, щоб вони спали: усе один одному розказували, як страждали — Левко без людей, а Ївга від людей; він, що нікому було за нього заступитись і пораду дати, а вона, що як на неї нападали, і про всяку свою біду розказала.

Уранці привели Левка в палату; прийшла і Ївга за ним, аж там уже й Тимоха, та вже під караулом, і за ним салдати з ружжами. Левко на допросі все як учора говорив (бо так воно й було), так і тут сказав; а Тимоха вже протверзівся, хотів був повернути у брехунівку, так увізвали Ївгу, так та йому зараз баки й забила і змішала його, що повинивсь у всьому, як губернаторові казав. От його почали ще пуще випитувати, так він їм усе й розказав, що він кріпко подружив з їх-таки писарем, що той хоче взяти за себе Ївгу, так тим і топив усюди Левка: підвів справника, щоб не допрошував Левка; чи звеліли ще, чи ні, а писар і одпровадив Левка у острог; а в судах підсипав добре, щоб пописали такі допроси, які писареві хотілось, і хоч судящі його й в вічі не бачили, а попідписували, що їм підложили; бо вони на те судящі, щоб підписувати, а на те секретарі, щоб писати, як їм хочеться. От так-то Тимоха й позабризкував усіх, хто що робив, хто й не робив чого! Посписували ж усе тутечки, що тільки Тимоха казав, і одослали його у острог, а Левка одпустили, щоб, куди хотів, ішов собі.

Тільки що Ївга з Левком радились, як би то їм додому дійти і як піднятись на нове господарство, аж і прибіг жандар і покликав їх до губернатора. Пішли вони, нічого не боячись, і увійшли прямисінько до його. От губернатор і каже Ївзі:

— Ну, ти настоящая козир-дівка; вихлопотала-таки свого жениха, ослобонила його з Сибірі! Вот тобі двесті рублей. Сто від того хазяїна, що найняв твого брата в рекрути. Він тепер буде салдат, йому деньги не нужни: а как он обокрал тваво отца, так ти їх озьми на твою свадьбу.

— Ні, ваше превосходительство, не так. Як-таки мені братову кров пити? Він продав свою волю, а я щоб на ті гроші справляла весілля! Не можна сього. Нехай сі гроші братові, йому у них нужда буде. — Так сказала Ївга, кланяючись та просячи губернатора.

— Чим же ти одбудеш свадьбу і чим житимеш? — питавсь губернатор.

— Весілля в нас буде сирітське, без подарків і чарки горілки, а замість короваю хліб святий розділимо. А жити як? Трошки потерпимо нужду, та будемо робити, стара-

тись та господарювати, то Бог нам і пошле, ваше превосходительство.

Так казала Ївга, а Левко за нею, поклоняючись, казав: «Будемо робити, то й заробимо, ваше... от як Ївга вас величає».

— Когда ж так, так вот как! — сказав губернатор і пішов до своїх гостей, що їх там, у других горницях, сила силою була, і незабаром вернувся і зараз до Ївги й каже:

— От тобі триста і двадцять рублей, господа надавали; озми собі на свадьбу.

— Ні, вже сього не буде, ваше превосходительство, не хочу і не озму, — казала Ївга, уклоняючись.

— Зачим не озмеш? — питав губернатор.

— Затим, що не озму, — казала Ївга. — Як се таки можна? У нашому селі всі визнають, що я жила у губернії і вернулась із такими грішми, що чоловік і в год їх не заробить, а я собі, дівка, де їх узяла? Та така слава піде про мене, що й не відхрестися і не відбожишся! Такого навігадують, чого зроду й на думці не було, і не буде, і рід їх не діжде!

— Возьми, дура, — ще таки казав губернатор. — Ти замуш ідеш; што за нужда, што про тебя будут говорить?

— Та вже як хочете, — казала Ївга, — хоч я, по-вашому, й дура, хоч яке хочете ще ймення прикладайте, я не озму, їй же богу, не озму, хоч мені міх грошей давайте, бо мені добра слава миліш усього. Що заміж іду, так уже б то мені і не треба доброї слави? Не знаю! І малі діти киркатимуть на мене, почувши, що хоч недовго жила в городі, та таку велику суму принесла! Її заробити просто не можна, а ніхто не повірить, щоб пани без усього надавали. Сором буде і на людей дивитись!

— Ай, козир-дівка! — аж скрикнув губернатор. — Правда, правда твоя; ти умно розсудила: люди вездє одинакові, і по городам і по селам, і меж вами і меж нами. Ну, а жениху твоєму можна оддати деньги?

— Як ви знаєте і як він знає, — сказала Ївга, — ще я йому не жона, не можу над ним командувати.

— Ну, так я йому їх і оддам, — сказав губернатор. — Він озме за те, що потерпів, сидячи у острозі. Тепер ти поєдь собі домой, а він тут останеться і поїде з чиновни-

ком доказувати у глаза тим суддям, што єво у острогі держали, а с него допросу не знімали. Прощай, козир-дівка!

— Прощайте, ваше превосходительство! — сказала Ївга. — Благословіть же мене, у шлюб уступаючи: ви мені й батько, і отець, і благодітель! Без вашої милості пропав би Левко зовсім, а без його пропала б і я. — Та, сеє кажучи, поклонилаь губернаторові тричі в ноги, як закон велить перед весіллям, і поцілувала його руку, і, відходячи, сказала: — Зоставайтеь же здоровенькі! нехай вам Бог віддасть за все те добре, що ви нам зробили! Дай Боже, щоб ні вам, ні діточкам вашим не лучилось такої напасті терпіти і щоб зроду не знали судящих! — Так, усе молячи Бога, і пішла з Левком.

Порадившись обо всім з Левком, що тепер треба робити, узяла в нього часточку грошей, заплатила хазяйці, хоч та й зовсім не хотіла нічого брати, найняла собі підводу і поїхала додому.

Застала батька зовсім немощного: з журби трохи не пропав, що й дочка його покинула, і син обікрав і втік, і не чути його зовсім. Вона розказала, де була, як поворочувалась, як братик хороший хотів з'їсти Левка, і як вона там бідкалась та старалась, і як ослобонили Левка, і що Тимоха вже зовсім пропав, і як найнявся...

— Дурневі туди й дорога! — сказав батько. — Я й сам думав, де обзоветься, щоб його таки віддять у салдати. Нехай йому Бог помагає!

Ївга розказала, зачим ще Левко не приїхав і як вона з ним обо всім порадилаь.

— А ви, — каже, — тату, не говоріть про Левка нікому нічого, буцім і чутки про нього нема.

— Добре, діти! — сказав батько. — Робіть, що знаєте, аби б коло мене були, щоб було кому мене при смерті доглядіти.

Аж ось увечері лізе пан писар з старостами до старого Макухи, себто за Ївгу рушники брати. Писар поперед усіх і каже, що вже Левко зовсім пропав. Злапали його і помчали швидш у губернію, та там катюга його кнупом бив, а далі й на каторгу послали, і вже об сім і бамага прийшла, та розвернув якусь бамагу і читає замість лепорта. А далі

й став казати, що вже Івзі без Левка ні за кого більш іти, тільки за нього, так отсе він прийшов за рушниками, і щоб у неділю і весілля.

— А дзуськи, поганий! — обізвалась Ївга з кімнати, та аж вискочила у велику хату, та до писаря: — Вон, бездільнику, з нашої хати! Я такому ледащу не тільки доброго слова, і гарбуза не дам! Поживеш і сам, напившись людської крові, що нассав з людей, п'явка проклята! А вам, люди добрі, хоч би ви старости, хоч би ви й хто, одно слово скажу: і не говоріть законних речей, ідіть честю з нашої хати: а ось як зараз не підете, погашу світло, вилазьте тоді помацки з хати, мов злодії; і безчестя вам не заплачу, і всюди розказуватиму.

Нічого старостам робити, мерщій за шапки та за палички та мерщій з паном писарем з хати! Закивали п'ятами, скільки видно!

Уранці писар до голови й підліз з хитрощами, не розказуючи нічого, який йому бешкет Макухівна Ївга зробила, та й каже:

— Пане голова! Трохим Макуха стар чоловік, приймит пішов на каторгу, син у бігах; йому б дати льготу: почали люди зносити общественне, а його б, по старості літ і по одиночеству, помилувати на сей год, чи не споможеться на той?

— Що се ти мене підводиш? — гримнув на його голова. — Чи ти знаєш, що я не люблю неправди? Я вам не Явдоким, прежній голова, що ви з-за нього, що хотіли, тут і робили по волості! Я хочу сам усім командувати, а не через вас, писарів. Зараз озьми людей і напади мокрим рядом на старого Макуху, щоб усю недоїмку зараз зніс. Нема, скаже, грошей — бери всю худобу, граб, розоряй, продавай, самого тащи у холодну, облий водою, нехай мокне...

— А дочку на господарстві оставити? — питавсь писар хитро, знавши натуру свого голови.

— Ось я тобі дам zostавити! Я вам не Явдоким, щоб ви по-своєму робили. Роби по-моєму: озьми, тягни й її; плаhti, намиста продай; не стане — коси обріж та продай. Я їй дам, щоб не запобігала перш до писарів. Нехай зна, що я голова!

Писареві того й треба було; нахватав понятих, ціновщиків, сторожів! Набігли хмарою до Макухи: зараз би то й скрині розбивати, і худобу продавати... Так-бо Ївга зараз і одсипала гроші, скільки казав писар; і на що вже він там не потребував? І на дороги, і на мости, і на караульних, і на світло у холодну, — усе-усе Ївга поплатила, так що писареві нічого було робити, тільки, почухавши потилицю, йти додому з своїм причетом.

Упоравшись із писарем і знаючи, що вже нічого боїтись, Ївга, бачачи, що вже неділенька близько, давай поратись: хати помазала, столи, лавки позмивала, птицю купує, — бо своєї вже дасть Бог: Тимоха нагосподарював! — ріже, патрає, локшину кришить, паляниці вчиняє. Горить діло! У п'ятницю убралась, пішла людей прохати: того дружком, того піддружим, тих у старости, тих у бояри; напросила свашок, світилок, батьків, порядчиків і всякого народу, якого треба на весілля, і у почот, і до порядку. Хто не питає, за кого вона йде, «За Левка» — один одвіт.

— Та де ж його взяти? Його вже повели на каторгу?

— Та вже ж що буде, то й буде; а вже ви, дядьку або тітко, не відказуйтеся, услужіте сироті.

Здвигнуть плечами, а собі сміються та думають: «Чи не одуріла наша Ївга з великого розуму? Збирається на весілля, а жених там, де козам роги правлять! Побачимо, який з цього пива мед буде».

У суботу зібрала Ївга коровайниць: бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять, а тісто по пазухам крадуть; скрипники грають, дружко поштує, старий Макуха порядок дає, а сам, хоч хто його й питає, нічичирк, мовчить. От як усе готово, жінки поблагословились і стали коровай ліпити: у подошву положили вівса та гривню грошей, а зверху і почали накладати шишки, а там через увесь положили великий хрест, а поверх усього все уточки, уточки, з тіста мудро наліплени. Як піч уже поспіла, от коровай посадили на лопату, дружко й почав:

— Господи Ісусе Христе, сине Божий, помилуй нас!

— Амінь тому слову! — крикнули старости.

— Спасибі за амінь.

— Старости, пани підстарости!

— А ми раді слухати.

— Благословіть сей чесний і важний хліб у піч посадити!

— Боже благослови!

— У другий раз.

— Боже благослови!

— І третій раз.

— Тричі разом: Боже благослови!

Зараз дружко і шурхнув його у піч, і затулили; дві молодиці, такі, що вже знали й слово і що як у якому разі треба, сіли біля печі і пильнували, щоб ніхто й не підходив, і не дививсь пильно на піч, а коли що, так зараз і відговорювали собі нищечком і спльовували через плече.

А дружко, взявши тую діжу, що вчиняли коровай, та й приліпив усередині чотири свічечки воскових, і позасвічував їх, і накрив діжу кришкою; та взявши з піддрузим ті дві молодиці, які знали, що до чого, хрест на хрест діжу, та й стали серед хати, під сволоком, і стали діжу носити співаючи:

Ой піч ходить на ногах,

Діжу носить на руках.

Пече ж наша, пече,

Спечи нам коровай грече! —

та й б'ють діжу тричі об сволок, та й поцілюються промеж собою, пара з парою; та тричі так робили, а далі й стали поштуватись; а музика, знай, грає. А народу ж то, народу! Повен двір, і у вікна так і лізуть. Еге, та хоч і порядкують, хоч і горілочки не цураються, що скрізь усім підносять та частують, а все-таки над Ївгою сміються, що за кого вона йде? Чого вона так мордується з сим весіллям, коли молодого нема, та де йому і бути, коли вже він досі у самій Сибірі! Та й самі дружечки, що бігають за Ївгою по улиці та співають весільних пісеньок, так тут приспівують до Левка, а промеж себе тихенько сміються. Інший зострічається, питає з хвоста: «Хіба ж молодий приїхав?» — «Та ні! Се так щось буде», — зарегочуться та й підбігають за дружками.

Вздрів же й пан писар Ївгу, що як краля йде поперед дружечок з розпущеною косою, бо сирота без матері, за-

квітчана та убрана так що ну! Уздрів — і його так і взяло за печінки! Зараз і надумав, який би то бешкет Ївзі зробити, що таки чи не піде вона за його? Підвернувся до пана голови, — знав, з якого кінця зайти, — а той зараз і крикнув: «Не заступайся за Макуху! Я знаю, що Левко втік, а вони його ховають. Іди, перетруси все, коли ж нема, бери і старого, і дочку, при їх у холодну. Я вам не Явдоким, я люблю, щоб по-моєму робилось, а не по-вашому!»

Вернулась Ївга з дружечками; от би вже лагодитись і на посад сідати, бо зовсім уже впорались, так-бо молодого нема! Усі люди ззираються, сміються нишком, що з того буде, а Ївзі й нужди мало: проворненька, веселенька, скрізь мотається, сюди зазирне, туди загляне і збирається дружечок усаджувати. Аж шусть! Пан писар з командою:

— Де ваш Левко мандрованийий?

Ївга веселенька, підбігла до його бистренько і каже:

— Не турбуйтеся, пане писарю, він зараз буде. Просимо на хліб, на сіль і на весілля!

— Ви передержанці! — заревів писар. — Ви передержуєте біглих? Десяцькі! шукайте скрізь, викидайте усе на улицю, бийте, ламайте, шарте всюди, поки знайдете злодіяку. А затим беріть старого, тащить його до правління з дівкою, обірвіть з неї і квітки і ленти; вона рештантка, поки знайдеться Левко.

— Та ось де я і знайшовся, не шукайте! — обізвався хтось за писарем. Зирк! Аж то Левко!.. Левко, таки сам, гарний та бравий: у міщанській свиті, поясом каламаймовим підперезаний, шапка висока з червоним верхом і з сірою околицею, і за поясом уже й хустка червона та красна, шовкова, з великими квітками; такої по селам не видно. Став перед писарем, узявшись у боки, і каже:

— А нащо я вам, пане писарю? Ось-ось де я!

— Бер... бер... бер... ррїть його! — ледве промовив слово писар, вжахнувшись, що той Левко, про кого він думав, що вже давно у Сибірі, а він тутечки і є перед ним. — Беріть — каже, — його та в колоду! Він воряга, злодіяка, шибеник, утік із Сибірі!

— Врьош, бездельник! — закричав за ним... хто ж то? пан, од самого губернатора... — Озьми його под кала-

вур! — Потаскали раба божого самого у ту яму, що копав для другого! Се ж усеґда так бува.

Зараз пан став розпрошувать про Левка. Усі ж то у один голос сказали, що нема за ним ні одного качества, і що вони й тоді писарю так говорили, а що він писав, вони не знають. Та що тут довго розказувати? Вивів у сьому ділі всі кінці, як писар плутував і тут, і по судам з секретарями. Дійшло й до того, як і волость обдирав з-за голови; не минулося й голові, що нічого не знав, а писар їм орудував, а він усе тільки кричав: «Я вам не Явдоким, прежній голова!» — а таки був занузаний писарем добре.

Швиденько пан упоравсь і, попрощавшись, сказав Левкові і Ївзі: «Начинайте тепер свою свадьбу, а я поїду в город, приймусь за судящих», — і поїхав.

Зараз уродилось і весілля: дружечки заспівали, скрипки заграли, пішли чарки по добрим людям, п'ють по повній, тільки, знай, чарки на лоб перекидають та, знай, дивуються, як Ївга у губернії меж панами та перед самісіньким губернатором поворочувалась та старалась об Левкові і як таки викрутила його з біди. Старий Макуха, сидячи на полу, знай, людям усе розказував, а ті тільки цмокають та усі ж то у один голос приговорюють: «От козир-дівка, так так!»

А завтра ж то увесь почот у прехороших подарках, звінчали наших молодих та як учистили весілля, так ну! Три дні так добре пили, що ніхто так і не затямить; і наряджались хто журавлем, хто ведмедем, хто жидівкою, були й циганки, і турки, і усяким народом переряджувались, усе з радощів, що козир-дівка взяла своє. Пішла од усіх «козир-дівка». А що вже обдарували молодих, так гай-гай! Дружко аж охрип, мемекаючи та хрюкаючи, та ревучи всякою скотиною, що молодим дарували.

Не минулося ж і секретарям, що брали з писаря гроші та Левкове діло вертіли, як хотіли. Досталось од губернатора і справнику, і всім судящим, що все здавались на секретарів, діла не хотіли знати, а підписували те, що їм подавали. Відригнулись і самому судді бублички, що тільки їх пхав у пельку, а хто страждав, так він того й знати не хотів. Писар перш слухав з холодної, як добрі люди гуляли на весіллі, та аж патли собі рвав, що не йому досталась

козир-дівка, а далі пішов у ту дорогу, куди мав запровадити Левка, таки прямісінько у Сибір. Голову змінили, щоб не бришкав, що «ось ми то! Я вам не Явдоким!», а сам нічогісінько до ладу не вмів розпорядкувати.

А наші молоді пішли жити вибрикуючи! Ївга й тут мудро зробила: що пани у городі грошей їм надавали, вона на весілля не дала всіх прогуляти; а як одпили весілля, вона й прийнялась знов з Левком за господарство: стали вп'ять до них люди заїжджати, завелась усячина, і пішло у них дуже гаразд. І старому Макусі дуже добре було: його і почитували, і шанували по-старосвітськи, і всього, чого забажає, усе йому й є. А Ївга, вже вона й замужем, вже вона й молодиця, вже і діточок наводила, а в людей усе вона козир-дівка!

ШЕЛЬМЕНКО-ДЕНЩИК

Комедия в пяти действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Кирило Петрович Шпак — помещик.

Фенна Степановна — жена его.

Присинька — дочь их.

Тимофей Кондратьевич Лопуцьковский — жених ее.

Осип Прокопович Опецковский — приезжий помещик.

Аграфена Семеновна — жена его.

Эвжени — дочь их.

Иван Семенович Скворцов — капитан, квартирующий с командою в деревне Шпака.

Шельменко — денщик его.

Мотря — горничная Фенны Степановны.

Ключница, лакеи, кучера и другие слуги и служанки Шпака.

Гости, мужчины, женщины, дети с кормилицами, няньками и т. п.

Действие в Малороссии, в деревне Шпака.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Простой, без всяких украшений сад: кое-где большие, ветвистые деревья; под ними деревянные некрашенные скамейки. Из-за деревьев виден господский дом.

Явление первое

Скворцов (*сидит под деревом и читает книгу, потом говорит*). Посланный мой не идет... Какое нетерпение!.. (*Читает*). Видно по всему, что доступ труден, когда уже и Шельменко не может пробраться. (*Читает и потом, бросив книгу, встает*). Как бы огорчился дядя, если бы узнал, что генеральскому племяннику отказали... И где же? В Малороссии!.. Он верить не хочет, чтобы могли быть здесь порядочные люди... Однако ж отказали!.. Увезти бы — и конец делу. Посердятся да и простят, а я буду с состоянием. Присинька, право, очень мила; имеет странности, но я, женясь, с моими кузинами ее перевоспитаю... Она добра, любит меня, капризов не имеет, и пойдет дело ладно...

Явление второе

Скворцов и Шельменко.

Шельменко (*выбегает от дому, торопливо оглядываясь*). Тю, тю на твоего батька!.. (*Увидя Скворцова, становится в позу с неловкостью*).

Скворцов. Что, есть ли какой успех?

Шельменко. Лепортую вашему благородію: усьо обстоїть благополучно. Будучи, нету-те нікакого успеху.

Скворцов. Как? Стало, ты не исполнил моего приказанія?

Шельменко. Я усьо справил, ваше благородіє, тее-то, справно.

Скворцов. И барышню видел?

Шельменко. Нікак нет, ваше благородіє!

Скворцов. Стало, и письма не отдал?

Шельменко. Нікак нет, ваше благородіє!

Скворцов. Зачем же ты не отдал?

Шельменко. Не могу знать, ваше благородіє!

Скворцов. Как не можешь знать? Ведь же ты в доме был?

Шельменко. Нікак нет, ваше благородіє!

Скворцов. Почему же нет, когда я тебе приказал?

Шельменко. Еге!.. Пожалуй... Ваше благородіє і приказали, а я, було, будучи, і пішов, так що ж? Собака, ваше благородіє, та так здорово за хатою загавкала, так я, тее-то, і навіткача...

Скворцов. Ах ты, трус!..

Шельменко. Видюща смерть страшна, ваше благородіє!

Скворцов. Я тебя еще не так напугаю. Прикажу отпустить обещанных за неисправность тебе сто палок.

Шельменко. Ради стара... Чи то пак: без вини виноват, ваше благородіє!.. Ваше благородіє! не положіть гніву! Подозвольте мені, будучи, без артикулу, а так, словесно, побожитися перед вами, що коли, будучи, ми не відштурмуем панночки, так щоб я перед вашим благородієм отутечки, тее-то, прахом розпався! От що.

Скворцов. С твоей ли головой это и сделать?

Шельменко. Та вже ж!.. О-ох, ваше благородіє! не знаєте ви сієї голови! Робили ми, будучи, производством і не такої діла, як бувало відкомандируємося на слідствіє з покійним секретарем Грошолупом. Нехай над ним земля пером! *(Вздыхает)*.

Скворцов. Ты все хвалишься, а сам и начала не сделал.

Шельменко. Де то вже не зділав? Я, ваше благородіє, без сороба казка, підмовив одну чорнобривку, щоб, тее-то, знаєте, вибігла ген до тії розсоховатої яблоні; так ми там, там, тее-то, порадимося. Знаєте, ваше благородіє! як Шельменко та з хитрою дівкою, тее-то, так, будучи, і самого чорта зануздають. Ідїть же, ваше благородіє, на квартиру, тягніть люльку, а тут, будучи, усе гаразд буде.

Скворцов. Смотри, Шельменко, не проводи меня!.. Ах, какое мучение терплю!.. Бывал ли ты влюблен?

Шельменко. Що б то, будучи, як, ваше благородіє?

Скворцов. Ну, любил ли ты кого-нибудь?

Шельменко. Ох, ваше благородіє! Будучи, нігде гріха діти: любив та ще й тепер кріпко люблю!

Скворцов. Вот это для меня новость. Кто же это?

Шельменко. Гроші, ваше благородіє! Любив, люблю і любитиму, аж поки, будучи, здохну. Що то я їх люблю!.. І батька, і матір, і жінку, і дітей, і увесь рід свій за них віддав би! Та коли по правді, будучи, сказати, так нема і у світі нічого і нікого луччого, як, будучи сказати, гроші.

Скворцов. Скот — и больше ничего.

Шельменко. Та ей, істинне слово, скот, ваше благородіє! І я те ж кажу. Ідїть же, будучи, собі відсіль; та будьте, теє-то, близенько, щоб як гукну, так щоб ви тут і вродилися. Може, й панночка, теє-то, на шпацір вийде, а ви тут, стало бить, і є.

Скворцов. Смотри, Шельменко, работай проворно; я тебя награжу; а не то — палки по обещанию. (*Уходит*).

Шельменко (*один, в размышлении*). Палки, палки!.. Чи думав ти, пан Шельменко, об палках, як був при волості писарем?.. Гай, гай! Не тепер споминки. Тоді не тільки уся волость трепетом мене трепетала, не тільки голова прийдіте поклонімося, та й сам засідатель не знав, на яку ступити перед Шельменком. А тепер не можна Шельменку і пари з уст пустити, та усе по артикулу: і ходи, і говори, і дивися — усе по артикулу... Ой Микито, Микито! а пуще його стара мати: заїли ви мою голову, чим би я досі, будучи, був? (*Задумывается*).

Явление третье

Шельменко и Мотря.

Мотря. Чего вы меня, господа служивый, звали?

Шельменко. Отже спасибі вам, що ви, будучи, вийшли. Ось ходіте же сюди, під сюю грушу, я вам щось таке, будучи, скажу, таке гарне.

Мотря. Говорите же скорей, мне некогда.

Шельменко. Знаєте, будучи, що? Які ви повновиді, мов місяць... та, тее-то... які чорняві... Я вас, душко, кріпко, будучи, полюбив.

Мотря. А мне какое до того дело? Вот еще!

Шельменко. Як яке діло? Я вас так кріпко, будучи, полюбив, що удень не сплю, а уночі не їм, так, будучи, на стіну деруся та вас, тее-то, бажаю.

Мотря. Деритесь себе куда хотите, а мне нужды мало.

Шельменко. Як то, нужди мало? Полюбіть-бо, кришечко, і ви мене.

Мотря. Пожалуй, полюбить не долго, да какой из того толк будет?

Шельменко. А такий товк, що ми собі, тее-то, поберемося.

Мотря. Чтоб я не дождала за солдата выйти!

Шельменко. Отак. Який я салдат? Був колись салдатом, як і усяк наш братчик воєнний, та, знаєте, як я у службу пішов, будучи, охотою, так такий хвабрий був, що тільки де забачу турка, то так його, будучи, і зарубаю, так за се мене і пожаловали чином, і вже я, стало бить, з простих вийшов, а став, будучи, копитанський денщик. От що!

Мотря. Так вы уже и благородные?

Шельменко. Еге!

Мотря. А не брешете ж вы? Или, может, вы такой благородный, как за денежку пистолет?

Шельменко. Стану я, будучи, у такім важнім ділі брехати.

Мотря. Отчего же, когда вы благородные, а служите капитану?

Шельменко. Се вже у нас, будучи, у воєнних така поведенція, щоб старшому прислужувати. Артикул так велить. Ось як ще послужу та стану, будучи, генеральським денщиком, так тогді вже, тее-то, і охвицери до мене прийдіте поклонімося.

Мотря. Когда выйду за вас, то буду ли я благородная?

Шельменко. Та таки точнісінько, як і я.

Мотря. Так присылайте же сегодня старостов, меня сватать; я уже вас крепко полюбила.

Шельменко. Отак би, будучи, й давно! Знаєте що? Часом пани ваші за мене вас не віддадуть, так ми ось що

зробим: нехай мій, будучи, копитан та на вашій панночці, теє-то, ожениється.

Мотря. Так мои господа не отдадут ее за него и уже барышне приказано, чтоб она об нем и не думала.

Шельменко. Так ми зробимо так, щоб вони побралися, хоч старі і не хочуть. Коли ж побачите, що вам непереливки, так ви з нами, теє-то, утечіть. Натє ж лишень оце, будучи, письмечко до панночки; тут усьо написано; у яку пору вам і куди вийти; тільки ви нам дайте, теє-то, звістку. Натє ж, натє та віддайте, будучи, бережненько.

Мотря. Этого никогда не будет. Что за находка идти за вашего капитана? Кругом бедный и ничего нет. А вот к обеду будет жених, пан Лопуцьковский, так-так! Богатый и перебогатый! Человек его рассказывал, что при сватаньи всем дворовым людям будет дарить шелковые платки. Так вот что!.. А ваш капитан что? Тьфу!

Шельменко. Та нехай же копитан, будучи, і тьфу, так я цяця. Будете, будучи, благородні і чиновні по мені.

Мотря. Я лучше соглашусь выйти за богатого, чем за чиновного. Повесьте свои чины себе на шею; плевать я на вас хочу.

Шельменко. Ось послушайте, душко, що я вам, будучи, скажу...

Мотря. Чтоб вы не дождали, чтоб я барышню согласилася отдать за капитана; с тем меня и отпустите. Мне некогда: у нас такие приборы идут в доме, что не то что!..

Шельменко *(в сторону)*. Та і бриклива ж! Але не лається улад. Ну, ще попробую. *(Вслух)*. Та я вже не про панночку; як ви собі з нею, будучи, знаєте; а я вже про себе казатиму. Коли б ви знали, який я, стало бить, багатий, скільки в мене худоби... Ось послушайте... *(Говорит ей тихо и между тем)*.

Явление четвертое

Те же и Шпак в халате, колпаке и туфлях, неся большую кипу московских газет.

Шпак. Уж мне эти приборы. И в кабинете не дали покою. Недавно мыли полы, а тут, для приема жениха, опять поднялась возня. Выйди да выйди! Только было

принялся читать славную речь, говоренную кем-то в английском парламенте насчет Ирландии, так не дали да и не дали! Авось либо здесь не помешают. (*Садится на скамейке и перебирает листы*). Где ж я остановился? Да, точно, № двенадцатый, февраля второе надесять число... что?.. Так, так. Боюсь, чтобы прочитанного не начать сызнава читать, а начавши, должен буду и оканчивать, так двойная бы работа была...

Мотря (*испуганная*). Беда моя, что теперь барин подумает? Как уйти?

Шельменко. Попався, жучку, панові у ручку! От халепа буде.

Шпак. Кто это там? (*Подходит и, увидев их*). Чего вы тут забрались? Что это значит? И капитан, и денщик принялись за любовные куры, а?

Шельменко. Та так-таки, так. Знаете, наша рябенька курочка та десь, будучи, забігла, кат її матір зна! Так я оце питався, чи не забігла, тее-то, до них...

Шпак. Я тебе дам курочку! Живого тебя не выпущу. Это капитанские штучки? Зачем ты, Мотря?

Шельменко. Та вона зо мною... тее-то, ваше благородіє...

Шпак. Я не тебя спрашиваю; с тобою разделаюсь после. Говори ты, Мотря! скажешь правду — половина вины прощена.

Мотря. За мною, сударь, и никакой вины нет, хоть сейчас умирать. Они вызвали меня да уговаривали, чтобы я помогала барышне выйти за капитана, и отдавали мне письмецо, чтобы я барышне...

Шпак. А, бездельник! Что теперь скажешь?

Шельменко (*в сторону*). Не що, відбрешусь! (*Вслух, с притворною робостью*). Кто, я, ваше благородіє?.. Та я вам, будучи, з переляку усю правду істинную розкажу.

Шпак. Не смей меня величать — ваше благородіє; я неровня твоему капитану. Хоть я и не служил нигде, как отец мой был бунчуковый товарищ, а этот чин равняется коллежскому ассесору, а тот — с майором. Так видишь ли, как я далек от всех благородных.

Шельменко. Я, глядячи на вас, так і думав, а тепер і зовсім, будучи, бачу — ваше високоблагородіє.

Ш п а к. То-то же! Сейчас открой мне всю правду: за-чем ты здесь и что это за письмо?

Ш е л ь м е н к о. Зараз, ваше благор... чи то пак: ваше високоблагородіє, усе вам дочиста розкажу. Мій копитан та задумав вашу дочку, теє-то, узяти...

Ш п а к. Далеко кулику до Петрова дня.

Ш е л ь м е н к о. Так-таки, ваше високоблагородіє, я йому, будучи, отак точнісінько й казав: чи ви ж їм, кажу, рівня? То пан Шпак, на усю губу пан: а ви хто? Він бунчуковенко, а ви хто? Пан Шпак багатий, а в вас що? Мундер та рейтузи. Так таки затявсь та й затявсь... Отже, будучи і поліз свататись, та, спасибі, ви йому і піднесли, будучи сказати, печеного гарбуза. Писаніє глаголеть: котузі по заслугі.

Ш п а к. Так и ты против своего капитана?

Ш е л ь м е н к о (в сторону). Ану, Шельменко, бреши на усі заставки! (Вслух). Та й я протів нього, ваше високоблагородіє, бо не люблю неправди опущ хрину, правдою живу на світі і, будучи, усім її у вічі так і сиплю, мов піском.

Ш п а к. Та ты, видно, человек не без рассудка?

Ш е л ь м е н к о (в сторону). Наш! (Вслух). Так потроху, будучи, маємо про себе, для усякої нужди, ось як і теперечки.

Ш п а к. Все это хорошо, но зачем же ты здесь?

Ш е л ь м е н к о. Ось бачите зачїм; мій копитан і після гарбуза, будучи, не прочуняв. Що йому гарбуз? Фїть-фїть! Якби, бува, ваше високоблагородіє, ви його, будучи, де застукали та одспївали б йому добре, щоб, стало бить, не сікався за нерівню.

Ш п а к. Правда твоя, я было так и думал, да отсоветовала жена.

Ш е л ь м е н к о. От бачите! А він тут і розвередувався. Давай, каже, ми у пана Шпака дочку, теє-то, украдемо...

Ш п а к. Ах он бездельник!

Ш е л ь м е н к о. Та такий бездільник, ваше високоблагородіє, що, будучи, скільки я по світу не ходив, так такого не бачив.

М о т р я. А вы же, служивый, нам его расхваливали и что уже лучше его и нет.

Шельменко. Потурайте, Мотросю, — не знаю, як вас по батюшці, — що ми, служиві, вам, будучи, говоримо! Тільки розпустить уха, то забожимося, що і на вербі є груші. То я вас тільки випитував.

Шпак. Это правда, умный человек все меры употребляет.

Шельменко. Істинне ваше слово, ваше високоблагородіє! Тим-то і я, будучи, усякії міри потребляю.

Шпак. Очень похвально; но зачем же ты сюда пришел и о чем с Мотрею говорил?

Шельменко. Та то ми, будучи, собі... зійшлися так, тее-то, знаєте, ваше високоблагородіє...

Мотря. Что вы брешете? Вы вызвали меня, уговаривали, чтоб я за вас замуж вышла, рассказывали про свое богатство и письмоцо к барышне передавали...

Шельменко. Те-те-те-те. І я ж те ж кажу, і воно усе так, та тільки трішки, будучи, не так. Ох, жалко мені, що не можна усього розказувати!

Шпак. Иди, Мотря, домой и ничего не говори барыне; я скоро сам приду.

Мотря. Боюсь, чтоб он вам не наговорил чего лишнего.

Шпак. Не бойся, не бойся, не твое дело. (*Мотря уходит*). Ну, теперь расскажи мне все по самой чистой правде.

Шельменко. Моя правда, будучи, чистіше усякої правди, і як я є самий чесний чоловік. От бачите, ваше благор... чи то пак, — гм! — ваше високоблагородіє, як дав мені копитан письмечко до панночки, а тут написано, коли і як утекти, так я, будучи, аж заплакав собі нищечком, — от, ей — правда! — бодай я перед вашим здоров'ям ніколи не плакав, коли се брешу. Жалко стало, що ми, будучи, вас, над панами пана, над шпаками шпака, у вічі обдурюємо, а ви нам вірите, мов добрим.

Шпак. Благодарю тебя, мой друг, за усердие ко мне. Что же далее? Ты взял письмо?

Шельменко. Ох, узяв, щоб часом він через другого кого не передав. Узяв та, будучи сказати, та й думаю собі: як би вам переслати? Аж ось дівчина тут кислички збира; от я до неї та, знаєте, щоб вона добріша була, так я, будучи, тее-то... Звісно, молодецьке діло...

Шпак. Понимаю, понимаю. Я и сам был молод.

Шельменко. А, бачу, ви й догадалися? Ну, ну, не знаю, щоб вас обманити можна було! Що за догадливі! Ось, як я бачу, що вона до вас, теє-то, усердна, от я й кажу: віддай, душко, письмечко панночці. Бо певно знав, що вона його вам віддасть; то от я й перед копитаном не був би винуватий, і вам би, будучи, услужив. Тільки що се кажу, а тут ви і вийшли, нехай здорові будете та повік би мене слухали. (*В сторону*). От збрехав, аж пальці знать!

Шпак. Ах, да ты мастерски схитрил. Я замечаю в тебе много ума, а честности и еще больше.

Шельменко. Не підемо купувати або позичати; буде з мене. Ще мене, будучи, як розкуштуєте, то ще і не те скажете. А щоб ви мені зовсім повірили, то нате вам, будучи, і письмечко та і прочитайте собі. Писаніє глаголеть: письмо очі колеть.

Шпак (*прочитав письмо*). Ах он бездельник! ах мошенник! Я это письмо представлю в суд и буду на нем бесчестья искать!

Шельменко. Та ні, ваше високоблагородіє, що вам безчестя? По Писанію, як об стіну горохом. А підете по судам, то хіба, будучи, не знаєте, як почнуть справки та сообщенія писати, а копитан тим часом панночку, теє-то, вкраде і зробить по-своєму, тогді нічим і не залатаєте.

Шпак. Правда твоя, друг мой, правда. Что же мне делать, ума не приберу. Не придумаешь ли, как бы мне насолить капитану?

Шельменко. Де вже моїй голові за вашим розумом! Тут би от що: прочитати б оце письмечко панночці; може, вона, сердешна, будучи, нічого сього й не зна, а він до неї в'яжеться, так, по Писанію: мокрим рядном нападається.

Шпак. И то может быть; твой совет хорош. При дочери читаю жене, что-то она скажет.

Шельменко (*в сторону*). Коли б мене туди допустили, я б вас обох одурив і дочку б викрав. (*Вслух*). Робіть же, ваше високоблагородіє, тутечка-здесь як знаєте, а я піду до копитана, будучи, з лепортом.

Шпак. Ты ему скажи, что письмо отдал в руки При-синьки.

Шельменко. Нічого робить, треба так казати, хоч і неправда. А що вже я не люблю брехати, так точнісінько,

як гірку редьку їсти. (*Вытянувшись*). Прощенія просимо, ваше високоблагородіє!

Ш п а к. Прощай, мой любезный! Когда что новое узнаешь, приходи прямо и Расскажи. Я тебе особенно благодарить буду.

Шельменко. Ради стараться, ваше високоблагородіє! (*Подойдя к Шпаку*). А коли знаєте що? Я тут, будучи, буду сновати і у дворі і у садку, чи не запримічу чого, та хоч би й самого копитана, то й дам вам зараз звістку: кахикну ось так (*кашляет*), то ви до мене якомога й поспішайте. Щасливо оставаться. (*Вытягивается, делает налево и марширует, все неловко*).

Ш п а к (*один*). Какое счастье, что я привлек на свою сторону этого честного малого. Теперь капитан у меня в руках! Захочу, и через Шельменка попадетсЯ в новый лабет. О, да пристыжу же его крепко! Забудет сманивать невест. Фенночка моя в хлопотах по хозяйству, а как управится, сойдемся, тогда, по совету Шельменко, прочту это письмо дочери и по обстоятельствам начну действовать. Золотой Шельменко! Ну, что-то мои христиносы с карлистами? (*Садится и читает газеты*).

Явление пятое

Шпак и Фенна Степановна.

Фенна Степановна (*с пузырьком в руках*). Вот где они забралися! Я вас, душечка, по всему дому искала.

Шпак (*приставив палец к газетам*). Потеря карлистов... Где ж мне в доме усидеть, когда все полы моют? А что вам, маточка, надо?

Фенна Степановна. Дело есть поговорить.

Шпак (*так же оставляя читать*). При переправе... Дайте ж мне, Фенночка, вот немного дочитать описание преинтересного сражения; я и сам имею очень нужное к вам. Так вот, сражение завязалось...

Фенна Степановна. Полно уже с своими сражениями. Как примутся сражаться, так ни до чего уже и дела нет. Нуте-бо, Киричка, займитесь еще и со мною.

Шпак. Разнесся слух... Да что там такое? При побеге взято...

Фенна Степановна (*показывает пузырек*). А вот, душечка, не хотите ли принять лекарства?

Шпак. Помилуйте меня, маточка! Я совсем здоров, и на что мне лекарство? Да и какое еще оно?

Фенна Степановна. Так что ж, что здоровы, — еще здоровее будете. Это от колики: нате выкушайте!

Шпак. Да меня нигде не колет. Помилуйте меня, Фенна Степановна, разорение с вами! Что вам это вздумалось здорового человека лечить?

Фенна Степановна. Лишнее здоровье, душечка, никогда не мешает. Вот видите: прибираясь к гостям, я перебирала у себя в шкафе, — смотрю, баночка с лекарством. Помните ли, прошлого года зимою я поела на ночь буженины с чесноком и меня схватила колика, так Иван Фомич тогда прописал мне это лекарство.

Шпак. Так то у вас колика была, а не у меня. Вы же, маточка, тогда буженины на ночь накушались, а я вчера почитай и не ужинал. Оно же прошлогоднее; никакого действия не произведет. Возьмите да вылейте его!

Фенна Степановна. Помилуйте меня, Кирило Петрович! Я вам не наудивляюсь: человек вы умный, а всегда так чудно рассуждаете: вылить! Легко сказать, вылить, когда вещь стоит рубль двадцать копеек.

Шпак. Помилуйте же и вы меня, Фенна Степановна! Я тут и в толк ничего не возьму: у человека все благополучно и нигде и не колет, так пей прошлогоднее лекарство, чтоб деньги не пропали! И с чем его принимать: с чаем или с вином?

Фенна Степановна. И сама не знаю, что-то забыла. И внутрь ли принимать, или снаружи мазать — ей же то богу моему, не помню, хоть сейчас убейте меня, не помню! (*Ласкаясь к нему*). Да нужды нет, — тут его немного, всего на один прием; и не почувствуетесь, как выкушаете. Натe-бо!

Шпак. Умилосердитесь надо мною, Фенна Степановна! Что вам за каприз пришел, — мною, как шашкою, играть? Я, кажется, вышел из тех лет, чтоб мною управляли, и люблю жить своим умом. Ну, хорошо, я его приму, а оно наружное да еще, может оыть, с шпанскими мухами, так что тогда будем делать? Мне горло оборвет — и куса

не проглотчу. Ну, когда вам жаль денег, отдайте Мотре выпить.

Фенна Степановна. Ее ли холопскому горлу глотать по рублю двадцати копеек? Где ваш рассудок?

Шпак. Ну, так идите же себе, ради Бога! Сказал, так так тому и быть. Не мешайте мне: тут продолжается важное сражение. (*Читает*).

Фенна Степановна (*отойдя от него*). Все с своими газетами, а нет того, чтобы и жене угодное сделать? Что за чудный нрав у них делается? Чем больше стареются, тем больше к ним ни приступу, и тотчас за все сердятся. Я думаю, что и в десяти губерниях около нет человека с таким умом, как они, а ничего умного во весь век не сделали. (*Мужу*). Уж как по этакой сумме будем выливать, так и концов не сведем. Одни процессы с Тпрунькевичем чего стоят...

Шпак (*бросив газеты, с досадою*). Не вспоминайте мне про этого изверга! Уж я же его доеду! Эти гуси ему так не пройдут: всего лишуся, имение потеряю, а взыщу с него за побитые гуси. Я его доеду!

Фенна Степановна. Как бы хоть теперь поменьше издержек на эти тяжбы: нам нужно Присиньку выдавать; вот жених...

Шпак. Да, да, правду сказать, надобно спешить ее выдать. Вот как кончу сражение, так я вам расскажу... (*Читает*).

Фенна Степановна. Благодарю Бога, что женихи к Присиньке показались... Я и не так богата была у батюшки, как она у нас, а за мною женихов было, что собак. А отчего? Покойный батюшка на хитрости поднялся: закупил всех смотрителей на соседних станциях, чтобы всем проезжим рассказывали, что такая-то барышня — и богатая, и красивая, и разумная! Так верите ли, — ежедневно от женихов не было отбою.

Шпак. Однако ж, маточка, я ни от кого не слыхал об вас и не знал, есть ли вы на свете; а судьба как судьба. Мимоездом заехал да разом и влюбился в вас по уши. Смотрю: девка кровь с молоком, да подступить не смею. Для смелости натянулся с вашим батюшкою наливки; он принялся за гусли да как дернет горлицы, я и разносился.

Фенна Степановна (*глядя его по лицу*). Эта-то горлица меня и доехала. Вы носитесь вприсядку, а я так и таю... (*Целует его в лоб*).

Шпак (*также целует ее*). Да в тот же вечер и по рукам ударили.

Фенна Степановна. Хорошо бы и Присю так, чтоб не долго водить.

Шпак. И непременно так должно, а то чтоб наш постоялец не наделал штук.

Фенна Степановна. Капитан? Разве и после отказа не образумился?

Шпак. Куда!.. Сманивает ее, чтобы ушла с ним. Вот я переловил письмо. Пойдем, я при ней прочту и выпрошу у нее, в согласии ли и она с ним? Пойдем вместе. (*Идет к дому*).

Фенна Степановна (*всплеснув руками*). Письмо?.. Какой стыд, какой позор!.. В кого это она? Ко мне никто в свете не писал амурных писем!.. Замуж, замуж сего же дня, сейчас замуж, чтоб не любила с капитаном.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

Явление первое

Шельменко (*один, выходит от дому и ищет между деревьями*). Де ж тут у гаспида його благородіе? Нема та й нема! А кріпко пильно було його треба-нада. Як же знайдеться, так і заспішити: розкажуй йому швидше, та не приговорюй, будучи. Як-таки нашому братчику без приговорок? Поки мямкаючи скажеш, — будучи, та стало бити, та теє-то, а тут і видумаєш, як би гладенько збрехати або вибрехатися. Се вже наша писарська натура. А як я подивлюся, так усюди однаковісінько — і у волості, і у суді, і у службі. Салдат, або писар, та й секлетар діло зробить, усе до ладу приведе, а начальник і хваста: ето ми-ста зделалі. От і тут так: я зовсім усе діло налагодив, баришню вкрадемо, його благородіе оженимся і худобу забере, а Шельменці коли скаже спасибі, то ще й гаразд;

а коли тут же провинишся у чім, то зараз і палки... О, докучили мені отії палки! Коли б же я їх не накликав, що й досі не знайду копитана. Агов, ваше благородіє! Он іде; стой, Шельменко, та рівняйся! (*Витягується*). О, мука та й годі!

Явление второе

Шельменко и Скворцов.

Скворцов. Что, Шельменко, есть ли что новое?

Шельменко. Усього нового багато є, ваше благородіє!

Скворцов. Говори мне скорее просто, своими словами, только оставь свое несносное «будучы».

Шельменко. Величать, ваше благородіє, коли не прикажете, то й не будемо, тільки без будучи не можемо (*в сторону*), затим що без брехні не обійдеться.

Скворцов. Ну, говори скорее: видел ли ты барышню, знает ли она про письмо, согласна ли уходить?..

Шельменко. Сейчас, зараз усьо порядком розкажу. Як я пана Шпака навчив, то він, мій сердешний, точнісінько так і зробив. Письмо панночці прочитав, та й прийнялися удвох, будучи, з панею її ляяти. Панночка у сльози... О, та не хитра ж і вона! Плаче та вас коренить, каже: і цур, каже, йому і пек, каже, йому; себто вам, будучи, ваше благородіє, не від мене ви, тее-то, чуєте. Тут же лає, а тут письмечко — сіп та, будучи, і сховала до серця. От ей, не брешу! Хоч би мені, будучи, пропасти ось тутечка-здесь...

Скворцов. Перестань божиться, я тебе верю; оканчивай скорее.

Шельменко. От добре, що вірите, і вірте завжди. От, будучи, панночка і відцуралася від вас, що, каже, і не хочу, і не жалаю, і на думці не покладаю, щоб, будучи, йти за нього. От старі й повірили й пішли від неї. От і зовсім.

Скворцов. Видел ли ты после барышню, и не приказала она чего мне сказать?

Шельменко. Де-то вже не бачив, істинно бачив, і з нею у сінцях, на самоті, тее-то, говорив, ось як тепер, будучи, з вами, нехай здорові будете.

Скворцов. Не приказала ли чего мне сказать?

Шельменко. Де-то вже, будучи, не приказувала? Там такого наговорила, що за ніч замість казки і не переслухаєте.

Скворцов. Что же такое? Говори, не мучь меня!

Шельменко. А ось що казала: я його, каже, до смерті люблю, — себто, будучи, вас, ваше благородіє. Що, каже, хоч я й відцуралась від копитана при батюшці і при матушці, так се, каже, неправда, брехня по-нашому, а я таки його люблю, а на пана Лопуцька і дивитися не хочу.

Скворцов. Это что еще за Лопуцек?

Шельменко. Жених до панночки, кажуть, багатий та перебагатий. Оце туж-туж із старостами буде. Там їх так дожидають: усю птицю на птишні, будучи, порізали; пан з панею, тее-то, усе сваряться: вона дівчат товче, а він хлопців усюди протурює. Увечері, кажуть, і сватання зап'ють.

Скворцов. Еще этой беды недоставало, чтобы сбоку явился жених! Ах, какое мое критическое положение!

Шельменко. Та ще положенія не було ніякого, ваше благородіє, ще тільки сватання! А ми швидше украдемо панночку, то поки тут страва поспіє, а ми собі, будучи, звінчаємося і, тее-то, вернемося...

Скворцов. Ах, если бы мне увидеться с Присинькой! Спроворь мне это как-нибудь...

Шельменко. Та я вже і спроворив. Туж-туж, казала, вибіжить.

Скворцов. Что же ты мне о самом лучшем и не скажешь?

Шельменко. Щоб не так, будучи, кортіло. Е, цур паліччя! Он вже і біжить. Поженихайтеся ж ви собі трошки, а я постою на калавурі.

Явление третье

Те же и Присинька

Скворцов (*спешит к ней навстречу*). Ах, какое ты мне доставляешь удовольствие! (*Целует ее руку*). Как я счастлив, что еще вижу тебя... Уверяюсь в любви твоей и, может быть, вижу тебя в последний раз...

Присинька. Совсем же не в последний раз; я как поклялася вам, что буду любить вас вечно и что ни за кого не пойду, кроме вас, то и сдержу слово.

Скворцов. А ожидаемый жених?

Присинька. Я об нем и не думаю и ни за что в свете не пойду за него. Моя машермер сказала...

Скворцов. Милая Присинька! Я тебя просил не говорить по-французски.

Присинька. Не буду, право, не буду. Отчего вам не хочется, чтоб я говорила по-французски? Я очень хорошо говорю...

Скворцов. Оттого-то я и прошу, чтоб ты не говорила, потому что тебя учили не так, как должно, а оттого ты и все подруги твои не говорят, а коверкают слова так, что знающий по-французски не поймет ничего, что вы говорите. Пожалуйста же, больше не говори. Читала ли ты мое письмо?

Присинька. Оно не прямо дошло до меня: батенька его перехватил и прочитал мне с большими упреками до того, что я... Не рассердитесь... Принуждена была сказать, что я вовсе вас не люблю и отказываюсь от вас, а письмецо я таки тихонько схватила, и оно у меня здесь.

Скворцов. Стало, ты согласна на мое предложение?

Присинька *(с смущением)*. На... на какое?

Скворцов. Бежать со мною и тайно обвенчаться.

Присинька. Бежать!.. Как это слово раздирает мою душу!

Скворцов. Отчего же, моя милая Присинька! Ты вынуждена к тому крайностью. Родители твои ни за что не соглашаются выдать тебя за меня, ты любишь меня и желала бы быть моею лучше, чем выйти за предлагаемого тебе жениха. Не так ли?

Присинька. Оно так, конечно, но...

Фенна Степановна показывается за деревьями и подслушивает.

Шельменко *(подойдя к ним)*. Та зділайте милость, менше говоріть, а швидше діло кінчайте. Воно ось як: ми, будучи, поєднаємо попа, щоб вас звінчав, смерком підбіжимо до хвіртки, що ген-ген біля загороди; я, будучи,

буду тутечка-здесь і подам вам звістку, а ви, панночко, і чурхніть не оглядаючися, та швидше до вінця, а там, теє-то, вже звісно...

Явление четвертое

Те же и Фенна Степановна.

Фенна Степановна. А что это такое?.. Чему это ты научаешь?.. Что у вас за умыслы?.. Увезить мою дочь?.. Не стыдно ли вам, Иван Семенович, за нашу хлеб-соль платить неблагодарностью?

Шельменко (*в сторону*). От і встереглися від злої баби! Треба відбріхуватись.

Скворцов. Одна сильная любовь к вашей дочери извиняет меня в таком решительном намерении.

Фенна Степановна. Сильная любовь! Поэтому, какое бы вы нам зло ни сделали, так все будете отговариваться сильною любовью?

Шельменко. Отак пак! Писаніє глаголеть: на вовка помовка. Сами, будучи, у усім виноваті, та на любов звертають. Хіба ми не знаємо?

Фенна Степановна. А ты, плут, зачем мешаешься? Не ты ли тут давал советы, как уходить?

Шельменко (*смеется*). Хе, хе, хе, хе! О, бодай вас! Нічого, будучи, не знають та й говорять.

Фенна Степановна. Как ничего не знаю? Не ты ли здесь стоял?

Шельменко. Стояв.

Фенна Степановна. Не ты ли говорил, как смеркнет?..

Шельменко. Казав.

Фенна Степановна. Не говорил ли ты, что коляска подъедет к калитке?

Шельменко. Говорив.

Фенна Степановна. Не говорил ли ты, что когда будет все готово, так ты дашь знать Присиньке...

Шельменко. І стояв, і казав, і говорив. Так що ж?

Фенна Степановна. Так то, что тебя прежде всех надобно проучить.

Шельменко. Еге! Воно і так, та трошки не так. Жалко мені, що, будучи, не можна усього при усіх розказати! Ось ходім, пані, удвох під он ту яблоню, так я вам, теє-то, щось розкажу.

Фенна Степановна. Еще он смеет меня дурачить и на секреты звать! Вон, подлец, из моего саду и не смей ни здесь, ни во дворе показываться! Велю дубьем прогонять! А вам, сударь, однажды навсегда сказано, что она вам не суженая. Оставьте нас в покое и ее больше не смущайте: она уже почти сговорена за другого. Итак, что было между вами, должно совсем прервать.

Присинька. Маминька, я ни за кого не пойду, если не отдадите за Ивана Семеновича!

Скворцов. Я умру при глазах ваших, если отдадите Присиньку другому!

Шельменко. Коли не віддасте за нас, то і я або, будучи, втоплюся, або світ за очима піду.

Фенна Степановна. Дураку туда и дорога! А вас, сударь, еще прошу: оставьте нас скорее; муж мой, если увидит вас здесь, то, не прогневайтесь, нанесет вам больших неприятностей. Прися, иди домой! Я тебя с глаз не спущу.

Скворцов. Знай, Присинька, что ежели отвергнешь мое предложение, то завтра же узнаешь о моей смерти! *(Уходит)*.

Шельменко. Я й одлепортую.

Присинька. О Боже мой! Кто меня наставит в этом критическом положении! *(Плача идет к дому)*.

Шельменко *(проводя ее, тихо)*. Слушайте мене, то усе буде гаразд. *(Возвращается)*.

Фенна Степановна. Ты зачем здесь остаешься? Вон и ты!

Шельменко *(кашляет громко)*. Кахи!.. Кахи!..

Фенна Степановна. Он еще и раскашлялся! Вон, говорю я. Тебя не долго, велю и в дубье принять.

Шельменко *(подойдя к дому, все кашляет)*. Та кахи-бо... кахи... кахи... Агов!.. кахи...

Фенна Степановна. Он меня бесит своим кашлем. Убирайся вон, или я позову людей.

Шельменко. Та кахи... кахи... кахи... Аж ось, на силу!

Явление пятое

Те же и Шпак.

Шпак. Что тут? А, это ты, Шельменко? Что тебе надобно?

Фенна Степановна. Ему то надобно, что он здесь славные дела завел. Вызвав Присиньку да и свел ее с капитаном и научил, как им уйти.

Шпак. Шельменко! Что я слышу?

Шельменко. Те чуєте, що пані вам говорить.

Шпак. Так ты уже и с капитаном заодно?

Шельменко. Та де вже вам, будучи, заодно; то так їм, тее-то, почулося.

Фенна Степановна. Какое — почулося? Я прихожу, душечка, сюда, а они все трое советуются, как им Присиньку увезти, а он тут и распятыкался (*дразнит Шельменко*): «Пидбижимо, будучы, до хвиртки та вас, будучы, украдемо». Как я тут и отозвалася. Как же он побледнел, испугался, что его плутни открылись... А, не так ли? Что же ты молчишь?

Шельменко. Мовчу (*в сторону*), а опісля і відбрешушь.

Шпак. Что, Шельменко, не похоже ли это на мошенничество?

Шельменко (*утвердительно*). Похоже, ваше високоблагородіє.

Шпак. Так прочь же с глаз моих, бездельник! Ты думал меня обмануть, взявши будто мою сторону против капитана, но не на того напал. Я сейчас увидел, что ты, как литовский цеп, — на обе стороны работаешь. Счастье твое, что все люди в доме заняты, — ты бы дешево отсюда не вышел. Вон отсюда и не смей мне на глаза показаться!

Шельменко (*печально*). Прощайте, ваше високоблагородіє. Щасливо оставаться... (*вдруг зарыдал притворно и будто горько плачет*).

Шпак. Чего ты это разрюмался?

Шельменко (*все будто плача*). Жалко... такого, будучи, отца і родителя... покидати. Я думав вам щиро служити, та...

Ш п а к. Да спотыкнувся, а?

Шельменко. Не спотикався, ваше благор... чи то пак, ваше високоблагородіє, а йшов, будучи, прямісінько і усе, стало бить, робив як лучче.

Фенна Степановна. Хорошо — лучше, когда было совсем увезли Присиньку, если бы не я. Скажи, не правда ли моя?

Шельменко. Та воно-то, будучи, правда, та трошки щербатенька, пані бунчученчихо!

Фенна Степановна. Как щербатенька? Смеешь так говорить? Вон отсюда!

Ш п а к. Постой, маточка, не горячися; прогнать всегда можно, послушаем, что он скажет в свое оправдание.

Фенна Степановна. Что его слушать? Он наврет всякого вздору и ему не должно верить, когда я сама слышала.

Шельменко. Та, пожалуй, ви чули, що я тутечки казав, та не були, будучи, у мене в душі, не знаєте моєї думки.

Фенна Степановна. О, я знаю, что ты спишь и видишь, как бы своего капитана женить на Присиньке! Я все знаю.

Шельменко *(в сторону)*. Якраз відгадала!

Ш п а к. Что же было у тебя на уме? Рассказывай, да знай же, что ты меня больше не проведешь и я тебе ни на волос не поверю.

Шельменко. Чи мені ж, такому мізерному, та обманути такого пана з такою головою? Не знаю! Таківські й ви. А вже хоч вірте, хоч зовсім не вірте, а я як єсть салдат, присяжний чоловік, довжон усю правду сказати. Як звеліли ваше високоблагородіє мені поглядати, чи не вздрю, будучи, де копитана; от я і підглядаю... Зирк! а вони і збіглися, будучи, під сією яблонею та й почали, теє-то, женихатися. Мене так жаль і узяв, що такого милого та доброго пана, будучи, бунчуковенка, що зовсім, будучи сказать, на майора здається, та хто ж обманює? Тільки що копитан? Гай, гай! Ось я і підійшов до них та давай їм, будучи, теревені правити, а сам, теє-то, усе силкуюся кахикнути, як змовлявся з вашим високоблагородієм; усе силкуюсь, усе силкуюсь, щоб кахикнути, і вже й сам не

тямлю, що їм, будучи, брешу, і тільки що налагодився, щоб на увесь садок, теє-то, кахи!.. А тут паню і принесло на те. От вона, будучи, і зчепилася зо мною; поки одвіт дав та вп'ять почав кахикати, а копитан і потяг до лясу. Так от що, будучи, пані наробила, а на мене пеня упала... О, горе мені!

Ш п а к. Ах, маточка, что же вы это наделали? Помешали Шельменку выдать капитана руками! Всегда берете-ся не за свое дело. Оставьте было все молча, он бы славно все дело кончил.

Фенна Степановна. Помилуйте меня, Кирило Петрович! Неужели бы вы хотели, чтобы ваша жена такая глупая была, чтобы позволила при себе сманивать свое рождение и, слыша, как этот плут ее уговаривает, чтобы отошла молча?

Ш п а к. Точно, было отойти молча. Вы не знаете, Фенночка, этого человека.

Фенна Степановна. Как не знать: это плут преестественный.

Шельменко (в сторону). Як ув око уліпила. Мабуть, вона відьма!

Ш п а к. Что правда, то правда: плут; но он взялся мне помогать и, надеюсь, капитана проучит.

Фенна Степановна. Ох, не верьте ему, душечка; он даже и вас проведет. Короче всего, прикажите его прогнать, и чтобы он не смел и близко подходить к нашему двору.

Ш п а к. Этого, маточка, нельзя сделать; я с ним веду против капитана интригу; следовательно, Шельменко мне нужен. А вас, Фенночка, прошу, что ни будете слышать или видеть, — не вмешивайтесь не в свое дело.

Фенна Степановна. Это преудивительные порядки выходят! У матери хотят похитить ее утробу, и она не должна мешать! Вы, Кирило Петрович, хотя и муж мой и в десять раз умнее меня, простой бабы, но я вам однажды навсегда скажу, что он вас обманет как дважды два — четыре. Не с вашим умом этого не видеть.

Ш п а к. Не с вашим же умом, Фенна Степановна, делать мне наставления. Я все предвидел, рассчитал, устроил и никому не верю больше, как Шельменку. Идите,

маточка, к своему делу и своим вмешиванием не мешайте мне...

Фенна Степановна. Прекрасно!.. Благодарю вас, Кирило Петрович! Заслужила двадцатилетнею моею с вами жизнью, угождая и покоряясь вам во всем, заслужила, что меня меняете на пришлеца, бродягу, мошенника, плута... От вашего ума нельзя было ожидать такой мне пощечины.

Шельменко *(в сторону)*. Кусь, кусь, кусь, кусь!

Шпак. Ох, Фенна Степановна, пожалуйста, не досаждайте мне своею горячностью! Дайте мне окончить, и тогда или сердитесь, сколько вашей душе угодно, или будете мне благодарить.

Фенна Степановна. Я вам уже и так благодарна, дали мне цену! Когда есть у вас какие замыслы, почему мне не скажете? Мне, другу вашему по закону и по сердцу?

Шпак. Я действую осторожно; нужно, чтобы все было втайне...

Фенна Степановна. Так! Я стала у вас и болтунья, и бессмысленная, и бестолкова... Час от часу лучше! Благодарю вас! Оставайтесь же себе с Шельменком... Заслужила честь... Благодарю вас... Премного благодарю... *(Уходит в большой досаде)*.

Шельменко. Розсердилась, бачу, пані кріпко.

Шпак. Ничего, пересердится да опять такая же будет. Мы раз десять в день ссоримся, да скоро миримся.

Шельменко. А усе через того копитана, бодай він щез! Я, ваше високоблагородіє, будучи сказать, по простоті ось як розсуждаю: чіпляється він до вашої панянки? Згинь його голова, віддайте вже її за нього: нехай і вам не докуча і собі живе, як йому Бог дасть. Озьміть його у приими та й мене з ним. Я б був у вас, будучи, або управляющим над вотчинами, абощо! Скажіть йому, нехай вже бере...

Шпак. Этого ты мне не говори, никогда сего не будет. Во-первых, у него, кроме эполетов, более ничего нет, а ведь мечтает как! Подлинно, на грош амуниции, а на рубль амбиции. А кто он? Скворцов. Может быть, предок его торговал скворцами. А я Шпак и от Шпака происхожу. Когда один ясновельможный гетман сидел у ляхов

в темнице, то мой родоначалник, из усердия, приходил к темнице и под окошком у него пел шпаком, в чем он очень искусен был. По освобождении своем гетман дал ему большие маетности, шляхетство и герб с изображением темничного окна и шпака с разинутым ртом, то есть поющим. Так вот откуда произошел первый Шпак, а я от него в прямой линии потомок.

Шельменко. Так куди ж нам до вас рівнятися! Як небо від землі. Як я сього, будучи, не знав, якого ви великого є роду, так собі здуру й думаю, що ви шпак та й годі, аж ось воно, будучи, що!

Шпак. Ты себя предлагаешь в управляющие; разве ты смыслишь что по экономии?

Шельменко. Гм! Та чи є таке на світі діло, щоб я його, будучи, не змислив! Я та був собі попереду волосним писарем.

Шпак. А! верно, напраказил, что тебя в солдаты отдали?

Шельменко. О ні, ні, ей же то богу, ні! У мене були такі порядки, що усі, будучи, завидували. Аж ось ішла команда; я як побачив їх муштру, та так і задрижав, будучи, у службу. Що вже мене просили усі пани та й сам губернатор: «Не ходи, Шельменко, зоставайся з нами». Так куди! Ніхто не вдержить. Знайшли лікаря, будучи, підмогоричили його; він каже: в нього, тее-то, і чахотка, і хальора, зовсім немоцний! А я таки, будучи, усіх розіпхав і ускочив таки у службу.

Шпак. Славный малый! Похвально усердие. Но в службе, я думаю, отвык от хозяйства?

Шельменко. Та де відвик! Якби мені поручили свою отчину, — гай, гай! — чого б я, будучи, тут не зібрав! Я вже бачу, як вас прикажчики обкрадають і усе, тее-то, занапащають. А якби в мене: усе б були, будучи, гроші, зо всього брав би гроші, і там гроші і скрізь би, будучи, гроші. Якби пак прийняли копитана у прийма, то таке б нам було добро. Так кажете ж, що, будучи, не можна?

Шпак. Нет, об этом уже и не вспоминай. А вот чем мне услужи.

Шельменко. А кажіть, кажіть. Усе для вас зроблю.

Шпак. Есть у меня сосед, пан Тпрунькевич...

Шельменко. Ось що тутечка, недалеко живе? Знаю, знаю.

Шпак. А у него одна дочь...

Шельменко. Та й хороша ж! Неначе граблями уся твар подряпана. А сердита, так і міри нема.

Шпак. До непероятности зла; отец не знает, что с нею и делать. И поделом ему, — он мой первейший враг! Уговори своего капитана, чтоб он женился на ней; расскажи, что она и богата, и добрая, и разумная. Он тебя послушает: ты ведь мастер балясы точить.

Шельменко. Поздоров Боже дурнів, — у усім мені, будучи, вірять.

Шпак. Избавь же меня от капитана через эту женитьбу.

Шельменко. Себто по Писанію: на тобі, небоже, що мені не гоже. (*Смеется*).

Шпак. Вот ты умный человек, тотчас понял меня. Я с паном Тпрунькевичем более двадцати лет в ссоре и терплю от него большие разорения, так бы отомстил ему, навязав такого сахара, как твой капитан, и был бы спокоен насчет своей дочери; да и капитану удружил бы этаким уродом. По делам было бы обоим. Постарайся-ка!

Шельменко. Се так: ваша, будучи, річ до діла. Не-хай не бришкає. Йо не йо! Прирівнявся до пана Шпака. Добре оце ж ви задумали; я його, будучи, зараз одружу с Тпрунькевнівою.

Шпак. Ты увидишь, как я тебя за это поблагодарю. Приди сказать об успехе. (*Уходит*).

Шельменко (*один*). Зроблю, зроблю. Що б то мені за неволя старатися...

Явление шестое

Шельменко и Скворцов.

Скворцов. Ах ты бездельник!.. Так-то ты меня выдаешь?

Шельменко. Що б то як, ваше благородіє?

Скворцов. Как же? Я здесь за деревьями все слышал, как ты меня чистил и обещал женить меня на каком-то уроде.

Шельменко. Та се, ваше благородіє, була, будучи сказати, насмішка! Я вже пану Шпаку уподобав, що ми стали з ним дуже великії приятелі. Він бреше, а я, будучи, і його перебрешу, та так і подружили. Я йому у во всім піддаюся та такечки і зануздав його. Туж-туж, будучи, віддасть за нас панночку.

Скворцов. Не очень я надеюсь на твои уверения; однако ж найди случай сказать барышне, чтобы на одну минуту пришла к пруду, я ее там буду ожидать. Смотри же, спроворь. (*Уходит*).

Шельменко (*один*). Кат вас зна, за ким руку тягти? Не послухати копитана — битиме, битиме по-воєнному; а помагати копитану, то мій приятель, пан Шпак, як пійма та як заїде у харківську губернію (*показывая на правую щеку*), а відтіля та у рожественський уїзд (*показывая на левую щеку*), та кинеться (*схватив себя за волосы*) у волосне правленіє, та (*нагнувшись к земле*) потягне у нижній земський суд, та нагодує буханцями (*показывает, как будут бить по бокам*), а далі на закуску ще товчениками припоштує, так тогді зовсім біда бідному Шельменку! Та вже ж: не в таких бувальцях, будучи, бував, та викручувався, а тут кого треба — обдурю та, по Писанію, скажу гопки, як вискочу.

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

Явление первое

Опецковский и Шпак сидят на скамье.

Опецковский. Нет, государь мой, Кирило Петрович, нет! Вы не с той точки смотрите на европейскую политику: потому что, в рассуждении реставрации, дело карлистов есть дело самое справедливое... И я давно говорю, зачем Европа дремлет? Все должны вооружиться, все, даже турки и сам Али-паша, и идти против христиносов.

Шпак. Жаль, Осип Прокопович, очень жаль, даже прискорбно, что вы это предпринимаете против бедных христиносов, а их дела так хорошо идут! В номере *Московских Ведомостей* прошедшего года, на котором я ос-

тановился, христиносы так славно разбили карлистов! И хотя и сказано, что еще это требует подтверждения, но славное сражение выиграно.

О п е ц к о в с к и й. Удивляюсь вам, Кирило Петрович, как можно так читать газеты? Вы их читаете по прошествии года, когда уже, в рассуждении реставрации, европейская политика далеко уйдет и настоящее делается прошедшим.

Ш п а к. Читая по прошествии года все номера вместе, я имею полное наслаждение знать, чем какое обстоятельство кончится. Например: кроме военных сражений, я люблю следовать за семейными делами Европы, и вот читаю, что такой-то принц женился; и пока вы, Осип Прокопович, мучитесь десять месяцев неизвестностью, я в тот же вечер узнаю, чем его молодая супруга разрешилась и как зовут новорожденное.

О п е ц к о в с к и й. Я следую только за политическим равновесием Европы и, сидя за моим бюро, ясно вижу, как, в рассуждении реставрации, английские министры действуют совсем невпопад и часто против моих предположений. Но я их иногда извиняю: они народ коммерческий и смотрят на европейскую политику совсем с другой точки, нежели я. А до женитьбы принцев и рождения их детей я вовсе не касаюсь; женись они на ком хотят, у меня есть дела поважнее.

Ш п а к. О, нет, это приятно отгадывать! И я вам, Осип Прокопович, расскажу пресмешной анекдот: мы были душевные приятели с Демьяном Омеляновичем Тпрунькевичем. Когда возвратились во Францию Бурбоны, я принялся сыскивать невесту герцогу Беррийскому и, по политическим видам, предназначил ему принцессу Австрийскую, как он женись на Неаполитанской! Я, по обычаю, ожидая истечения года, газет не читаю и не знаю ничего: как Тпрунькевич приезжай ко мне и, долго подшучивая надо мною, объявил, что принц уже женился. Меня так и взорвало! Слово за слово, с Тпрунькевичем рассорился, и вот с 15-го года в непримиримой вражде. А как дело соседское, то у нас и завелись процессы. И верите, Осип Прокопович, или нет, а у меня с ним в одной гражданской Палате девять тяжб. Нанимаю поверенных, плачу расходы ужасные! Да вот еще новое начинается:

побил у меня тринадцать гусей, якобы они выбили у него десять десятин овса. Слыханное ли это дело! И так я ищу на нем за самоуправство, а он отыскивает за побой овса. Завтра будет большое следствие, — чья возьмет! Но я нашел, чем дружку насолить; он у меня пострадает в семействе: скоро-скоро через дочь будет плакать.

О п е ц к о в с к и й. Конечно, несогласие мнений, в рассуждении реставрации, дело не бездельное. Меня в подобную досаду приводят дела в европейской политике. Я, сидя за своим бюро, ясно вижу, что Европа худо разделена, и удивляюсь, что никто этого не видит. Я им открою глаза; план мой готов, но нельзя его произвести, пока карлисты не возвратят себе Мадрита.

Ш п а к. Скажите лучше, Осип Прокопович, пока карлисты не отнимут христиносам принадлежащего Мадрита.

О п е ц к о в с к и й. А почему он им принадлежит, позвольте спросить у вас, Кирило Петрович?

Ш п а к. Потому, Осип Прокопович, что Мадрит — столица, да еще и гишпанская, а христиносы гишпанцы.

О п е ц к о в с к и й. Но карлисты больше гишпанцы, чем ваши христиносы.

Ш п а к (*вскочив, с досадою*). Кто так думает, тот дурак.

О п е ц к о в с к и й (*также вскочив*). На чей вы это счет говорите, Кирило Петрович, позвольте вас спросить?

Ш п а к (*с большим жаром*). На счет тех дураков, которые говорят, что карлисты более гишпанцы, нежели христиносы.

О п е ц к о в с к и й. Я, я это говорю и говорю, что ваши христиносы глупы, как мериносы: так, по-вашему, я и дурак?

Ш п а к. Как вам угодно принимать, а я говорю, что те дураки, которые мыслят подобно вам.

О п е ц к о в с к и й. Как вы можете, как смеете меня ругать в своем доме! Я ваш гость и имею право на ваше уважение!

Ш п а к. Так вы, приехавши в гости, не заводите беспорядков, каких я терпеть не могу! Как, и вы смеете поддерживать карлистов, коих я ненавижу? Вы знаете, что я люблю правду и ни для чего в свете не сделаю бесчестного дела.

О п е ц к о в с к и й. Да разве я против правды иду? Мое мнение сильное и справедливое... хм, хм! Счастье ваше,

что я не тем занят, я бы вам показал себя, пожаловавшись на вас в бесчестии; но, в рассуждении реставрации, отложим спор наш до другого времени. Теперь, Кирило Петрович, успокойтесь и опять по-приятельски поговорим о том, зачем я, не имев, по возвращении моем из Петербурга, от вас посещения, сам прежде приехал к вам и зачем просил вас выдти в сад поговорить.

Ш п а к. Обо всем готов и могу говорить равнодушно, но не позволю порицать хрисиносков.

О п е ц к о в с к и й. Отложим наблюдение за европейскою политикою и примемся за семейные дела. Я предвзял вас, что привезу родственника моего, Тимофея Кондратьевича г-на Лопуцьковского, в женихи к любезнейшей дочери вашей. Вы его видели, что же скажете?

Ш п а к (*все с неудовольствием*). Разве можно по наружности судить о достоинстве? Я мало что его видел, но должен знать, кто он и что имеет?

О п е ц к о в с к и й. Ну, полно же горячиться, слушайте меня внимательно. Он службою своею не может похвалиться чрез начальство, всегда его теснившее, но он в отставке губернский секретарь, в выборы идет, 575 душ в одном селе; а каков он...

Ш п а к. Фамилия его... Лопуцьковский... Что-то... Не из новых ли?

О п е ц к о в с к и й. Помилуйте меня, Кирило Петрович, какой вам лучше фамилии? Нет, эта фамилия у нас из первых; моя жена из этой фамилии. А о уме и прочих его способностях можете судить сами; вот он, как нарочно, к нам идет...

Явление второе

Те же и Лопуцьковский.

Ш п а к. Как вам кажется наше местоположение, Тимофей Кондратьевич?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Это прелесть! Когда я в 32-м году вояжировал из Чернигова в Воронеж, то, проезжая вашу деревню, любовался вашею природою и кое-что отметил в своем журнале.

Ш п а к. Вы ведете свой журнал?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Ежедневно и со всею подробностью. Записываю, где был, что видел, слышал, с кем что говорил и даже мыслил.

Ш п а к. Это, должно быть, полезно?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Прелесть, как полезно! Вообразите, что во время моего вояжа в Воронеж, на обратном пути в Чернигов, я, заглянув в мой журнал, наперед знал, где буду ночевать и что найду к ужину.

Ш п а к. Вы только к Воронежу изволили путешествовать?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Нет, я прежде проехал не к Воронежу, а в самый Воронеж, на Дворянскую улицу, а потом уже выехал из Воронежа обратно в Чернигов. Туда я сделал 645 верст и в обратный путь столько же точно.

Ш п а к. Не по делам ли службы был ваш вояж?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Никак нет-с; я налицо никогда не служил, а вояжировал я, чтобы любоваться природою... Я очень люблю природу, а особливо различную.

Ш п а к. В деревне занимаетесь хозяйством?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Занимаюсь и устраиваю его по новой методе, слышанной мною от одного проезжего на пути, когда я вояжировал в Воронеж. Метода очень хороша, но я ее не понял и часто сбиваюсь.

Ш п а к. Как велик доход вы получаете?

О п е ц к о в с к и й. О! Тимофей Кондратьевич имеет отлично устроенное хозяйство, так что, в рассуждении реставрации, применяя состояние нынешнее европейской политики, то я... Когда-нибудь яснее вам объясню.

Л о п у ц ь к о в с к и й. Одобренный лестными отзывами почтенных соседей, я хочу упрочить свое состояние в собственный свой род, и для того хочу последовать великому закону священной природы...

Ш п а к. Какое же ваше намерение, если можно открыть?

Л о п у ц ь к о в с к и й. О, конечно, можно и даже должно. Намерение мое есть... то есть... последовать природе... которая сама живет...

О п е ц к о в с к и й. Дозвольте мне войти в довольно затруднительное ваше положение и объяснить все дело. Ког-

да в европейской политике, в рассуждении реставрации, замечена была шаткость, тогда в английском парламенте, не помню, какой-то лорд произнес сильную речь, в которой ясно доказывалось, что... что-то такое... Не вспомню предмета речи...

Шпак. Скажите только, в каком номере эта речь напечатана и на какой странице, то я ее тотчас найду и прочту сам. Я охотнее читаю, нежели слушаю.

Лопуцьковский. Но, кажется, вы отстали от матери, к невыгоде моей.

Опецковский. Я совсем не отстал, а только сделал маленький приступ, как и должно в каждом политическом предмете, потому что, в рассуждении реставрации, не будет тогда политического равновесия.

Лопуцьковский. Я вас прошу обоих поспешить моим делом: вас пересказать, а вас выслушать и скорее согласиться на мое желание.

Опецковский. Кажется, я довольно объяснил.

Шпак. Как яснее не можно: я все понял.

Лопуцьковский. Следовательно, что же я услышу?

Шпак. С моей стороны я не могу ничего решительно сказать. Каждый человек имеет свое правило; мое такое: все дела должно делать в последующем порядке; теперь я читаю газеты за весь прошедший год и ничем посторонним не занимаюсь; окончив их, я займусь вашим предложением.

Лопуцьковский. Мы, вояжеры, любим во всем спешить, дабы выиграть время, потому что на опыте известно, — время всего дороже, и потому я просил бы поспешить и в решении моей участи...

Шпак. Вот идет моя жена; мне нужно знать ее мнение.

Явление третье

Те же, Фенна Степановна и Аграфена Семеновна.

Шпак. Время прекрасное! Вы очень хорошо вздумали, что вышли погулять в сад.

Аграфена Семеновна. У нас в Петербурге в это время обыкновенно прогуливаются... Но это не Летний сад!.. Ах, какая разница!.. *(Отведя мужа, говорит ему*

тихо). Я замучена, мой друг! Вообрази, что хозяйка меня и теперь так же называет, как до моей поездки в Петербург: Горпинка! Ах, какая малороссиянка!

Опецковский. Но... обращаясь к европейской политике, мы находим, что англичане — впрочем, народ коммерческий — в рассуждении реставрации, весьма часто даже и королей своих зовут полуименем.

Фенна Степановна (*между тем говорит тихо с своим мужем*). Помилуйте меня, Кирило Петрович! Я вам не наудивляюсь! И хотя вы меня сейчас убейте, так я не возьму в толк, как можно человеку с вашим умом не обсудить, что замужеством дочери должно спешить? Разве хотите, чтобы мы век плакали? С чего вам вздумалось откладывать? Это бог знает что!

Шпак. Но я думал, что для приличия...

Фенна Степановна. Какие тут приличия, Бог с вами! Одумайтесь, или лучше никогда ни о чем не думайте; а то как станете обдумывать, так и испортите все дело. Это уже не впервые! Следуйте лучше своему благоразумию, да вспомните и себя: с первого вашего слова батюшка и по рукам ударил.

Шпак. Так хорошо же: я его сведу с Присинькою, пусть они объяснятся, как, помните, и мы с вами, маточка?

Фенна Степановна. Да, это недурно! Одним словом, действуйте по вашему рассудку.

Аграфена Семеновна. Кирило Петрович! у вас, кроме этого сада, нет ничего более для гулянья?

Фенна Степановна. Как нет? А помнишь, Горпинка, пасеку, где мы с тобой, еще как девками были, в бочечке качались?

Аграфена Семеновна. Через столько лет, кажется, можно все забыть. У нас в Петербурге напротив: сколько мест, садов, островов, где можно прогуливаться!

Лопуцьковский. Когда я в 32-м году вояжировал из Чернигова в Воронеж, то на дороге однажды, любуясь природою, нашел одно место для гулянья восхитительное, — феникс, настоящий земной рай!

Аграфена Семеновна. Но, верно, все не то, что у нас в Петербурге Невский проспект! Ах, Невский проспект!.. Я здесь даже подобного ничего не вижу.

О п е ц к о в с к и й. Петербург и тем хорош, что у вас вся европейская политика перед глазами. Когда, бывало, я, сидя за своим бюро, обсужу, в рассуждении реставрации, положение Европы и потом выйду в кондитерскую, то наперед уже знаю, что написано в газетах и журналах.

А графена Семеновна. А право, Фенна Степановна! Вы получаете какие журналы?

Фенна Степановна. Не знаю, душечка Горпинка. Я по экономии ничего не знаю: где мне, бабе, в это вмешиваться, — всем заведывает муж.

Ш п а к. Я получаю только *Московские Ведомости* и читаю их по прошествии года, за один раз. Журналов же не могу читать; там вечно: продолжение впредь — и жди конца целый месяц.

А графена Семеновна. Ах, как можно не читать журналов! Из них бы вы узнали, что уже строжайше запрещено говорить и писать: «сей» и «оный» и что даже и друзей нельзя называть полуименем. (*Тихо мужу*). Каково?

О п е ц к о в с к и й. Хоть бы в английском парламенте.

А графена Семеновна. Как вы об этом думаете, Фенна Степановна?

Фенна Степановна. Я думаю, душечка Горпинка, что как-то умудряется свет все больше и больше, так что и Господи!

А графена Семеновна (*в сторону*). Она и в Петербурге не образовалась бы.

Л о п у ц ь к о в с к и й. Когда я вояжировал в Воронеж, то придумал, что мы напрасно зовем себя по имени и отчеству: ямщики зовут друг друга полуименем и не встречают замешательства.

О п е ц к о в с к и й. Европа, в рассуждении реставрации, вся зовет себя только по фамилии.

А графена Семеновна. Но мы, мой друг, благодаря Бога, живем не в Европе.

О п е ц к о в с к и й. О, конечно! У нас вежливость совсем на другой степени. В последний раз бытности моей в Петербурге...

Ш п а к. Разве вы не в первый раз нынче были в Санкт-Петербурге?

О п е ц к о в с к и й. Н-н-нет, но... когда я теперь, то есть, в последний раз был в Петербурге, то похваюсь

вам насчет вежливого со мною всех обращения. Даже при знакомстве моем с господами министрами...

Ш п а к. Так вы познакомились и с господами министрами? Что, каково их обращение с нами, провинциалами?

О п е ц к о в с к и й. О, превежливое, преласковое! Бывать я у них, правда, не бывал, но, встречаясь с ними, свидетельствовал им свое почтение уважительным, со снятием шляпы, поклоном. То, верите ли вы, Кирило Петрович, они мне всегда вежливо откланивались, даже и не зная вовсе, кто я.

Фенна Степановна (мужу). Знаете, душечка, что? Чем нам тут стоять и ничем не заниматься, так не приказать ли сюда, для ради скуки, подать чего-нибудь закусить? Яичницу, творогу со сметаною, цыплят жареных, грибков на сковородке да еще чего-нибудь.

Аграфена Семеновна. Ах, моя милая Фенна Степановна! Еще часу нет, как мы отобедали. Как это можно?

Фенна Степановна. И, душечка Горпинка, что за счеты! У нас в деревне все свое, не купленное. Прикажете? Тотчас изготовят; у меня кухарка проворная, и горяченькое подадут. Так, перекусить пока, до полдника.

Аграфена Семеновна. Фи, как это можно! У нас в Петербурге даже и не ужинают. Вот идут к нам девицы, компания наша умножится, да и Тимофею Кондратьевичу будет повеселее.

Л о п у ц ь к о в с к и й. Мы, вояжеры, должны привыкать к одиночеству. Во время моего вояжа в Воронеж я и один не скучал... Правда, я тогда не был влюблен. *(Вздыхает).*

Аграфена Семеновна. А теперь?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Ш-ш-ш-ш.

Явление четвертое

Те же, Присинька и Эвжени.

Эвжени. Вот где наши машермеры! Мы вас, машермер, искали по всему саду.

Аграфена Семеновна. А мы сюда прямо вышли из дому.

Э в жени. Ах, машермер, сколько здесь прелестных видов! Мы с машер Присинькою нашли одно прероманическое место, тре сюперб! В одном романе я читала описание точнехонько этого места.

Аграфена Семеновна. Какие здесь могут быть романические места! Посмотрела бы ты в Петербурге: там у нас на каждой улице везде встретишь роман.

Фенна Степановна. Надо думать, что это имя модное, когда везде встречаются.

Аграфена Семеновна. Ах, нет, нет, не то.. (В сторону). Я с ней теряю всякое терпение!.. (Дочери). У нас в Петербурге один Невский проспект стоит лучшего романа в четырех частях. Здесь ты подобного никогда не увидишь!

Э жени. Пуркуа же вы меня не взяли с собою?

Аграфена Семеновна. Ты прошлого года была еще так мала, а туда детей не возят.

Ш пак (поговорив тихо с женою, Опецковскому). Я нахожу приличным оставить здесь молодых людей изъясниться между собою. Предложите вашей супруге и дочери идти гулять, а вам не угодно ли со мною посмотреть мои овчарни?

Опецковский. Потрудитесь, Фенна Степановна, похвастать моей жене вашим птичьим двором, где кормятся эти жирные гуси, которыми вы нас за обедом обкормили. А мы с Кирилом Петровичем взглянем на его гишпанских овец, и я тут же, к речи, докажу ему, что, в рассуждении реставрации, действия карлистов правильнее, чем христиносов.

Ш пак. Последствия покажут, что христиносы в военных действиях искуснее карлистов.

Между тем оба уходят.

Аграфена Семеновна. А вы, молодой человек, останьтесь при девицах и оберегайте их от всех неприятностей. (Лопуцьковскому тихо). Мы вас нарочно оставляем, даем вам случай объясниться. (Дочери тихо). Побудь с ними немного и оставь их одних. (Фенне Степановне). Ну, моя милая Фенна Степановна, ведите меня, куда вам угодно.

Фенна Степановна. Я вас сначала поведу, где у меня доят коров, а там — где запирают телят; потом осмотрим кур, гусей, уток, наседок, цыплят... (*Уходят*).

Лопуцьковский громко вздыхает.

Эв жени. О чем вы, Тимофей Кондратьевич, вздыхаете или о ком?

Лопуцьковский. Ни о ком и ни о чем... Мне ужас как жарко!

Присинька. Так не угодно ли вам идти в комнату отдохнуть?

Эв жени. О нет, нет, не уходите! Я знаю, ву земе дю флер; я сейчас нарву вам отличных. Ресте юн пе иси. (*Присиньке*). Экспре.

Присинька. Пойдем вместе нарвем.

Эв жени. Нет, машер Присинька, ты побудь с моншером кузенном; я мигом ворочусь! (*Ей, тихо*). Моя машермер приказала мне оставить вас одних. (*Напевая, уходит*).

Присинька (*в сторону*). Что это такое? Не для объяснений ли меня с ним оставили?

Лопуцьковский (*в сторону*). Итак, мне должно объясняться в любви. Попробуем! (*Кашляет*). Позвольте вас беспокоить вопросом: изволили вы быть в Воронеже?..

Присинька. Нет-с.

Лопуцьковский (*подходя ближе*). А... изволили ли быть в Чернигове?

Присинька. Нет-с.

Лопуцьковский. А я и там был... (*В сторону*). Что же мне теперь говорить? Так вы, стало, нигде не изволили быть?

Присинька. Нигде.

Лопуцьковский. Это прелесть, удивительно!.. А... не изволили ли желать проездиться... туда... или от туда?

Присинька. Нет, не желаю.

Лопуцьковский. Так... может быть... чего другого желаете?

Присинька. Ничего не желаю.

Лопуцьковский (*в сторону*). Отрежу прямо, да и конец. (*Ей*). Позвольте вас спросить: не изволили ли желать выйти замуж?

Присинька. Также нет.

Лопуцьковский. А... если бы... за... за меня?

Присинька. Также нет.

Лопуцьковский. А... если бы я был в вас... влюблен?

Присинька. Все также нет.

Лопуцьковский. Как же это?.. А родители ваши сказали мне, что вы пойдете.

Присинька. Родители могут мне приказывать, но я буду плакать и молить, чтобы не губили меня и не делали несчастною.

Лопуцьковский. Да нечто я тиран или не хорош собой, что вы за мною должны быть несчастною? Это ужасно слышать!

Присинька. Не найду счастья, а этого уже много!

Лопуцьковский. А почему же не найдете? Я вам доставлю все: поедем вояжировать в Воронеж...

Присинька. Позвольте мне так же прямо отвечать, как вы меня спрашиваете: вы мне... не нравитесь.

Лопуцьковский. Это, кажется, наотрез.

Присинька. Прошу не сердиться за мою искренность.

Лопуцьковский. Как не сердиться? Надо треснуть от досады! Это отказ, отказ! (*В сторону*). И уже пятнадцатая невеста отказала. Это прелесть как досадно! Пойду думать, что мне в таком положении делать. (*Присиньке*). Прощай, непреклонная, навеки! (*Уходит*).

Присинька (*одна*). Что-то мне будет теперь? Хоть что хотят, а не пойду за него и ни за кого, если не за моего милого Ваню... Ума не приложу, что мне, бедной, делать?

Явление пятое

Присинька и Эвжени.

Эвжени. А что, машер Присинька, где же твой жених?

Присинька. Какой жених?

Эвжени. Мой моншер, кузен. Он, видно, без объяснения ушел, оробел?

Присинька. Нет, он все проговорил.

Эвжени. Что же ты ему отвечала?

Присинька. То, что чувствовала.

Эв жени. И, верно, отказала?

Присинька. Кажется.

Эв жени. Ах, какая же ты, машер! Пуркуа ты это сделала? Твоя машермер будет сердиться.

Присинька. Она этого ожидает. Известна причина, почему я за него не иду.

Эв жени. А, верно, ты, машер, юн пе амуре? Комса? Ах, открой мне свою тайну!

Присинька. Это уже не тайна, многие знают...

Эв жени. Не заседатель ли, что к нам ездит? Так ты мне риваль!

Присинька. Будь покойна! Капитан Скворцов...

Эв жени. Вот что у вас стоит? А каков он собою?

Присинька. Отличный, примерный из молодых людей! И как он любит меня, и как я...

Эв жени. Как досадно, что у нас в деревне не стоят военные! И он уже открылся тебе?

Присинька. И просил руки моей, но ему отказали.

Эв жени. Почему?

Присинька. Потому, что он беден.

Эв жени. Что же вы предпринимаете?

Присинька. Умереть, но не изменить друг другу. Конечно, он упрашивает меня бежать, но я на это никогда не решусь.

Эв жени. Ах, машер Присинька, почему же не согласиться? Ком се жоли: выходишь скрытно от всех, чрез сад, луна освещает твой путь, ты дрожишь, пугаешься всего; он выскакивает из-за дерева, ты падаешь в обморок и на его руки, он тебя бесчувственную несет, сажает в коляску, вы скачете, венчаетесь... Ах, как это весело! Я тебе даю мон пароль, что если мне кто предложит бежать — я тотчас соглашусь и уйду.

Явление шестое

Те же и Аграфена Семеновна.

Аграфена Семеновна. Уф!.. Задыхаюсь совсем! Ну, на что это похоже, в самый жар ходить так долго! Ничего не осталось, что бы мы не пересмотрели: и кур,

и наседок, и все это в ужасном одно от другого расстоянии. Нет, у нас в Петербурге этим не занимаются. Теперь пошла еще смотреть своих утят, но я уже не могла идти за нею, хотя говорит, — там большая тень и можно бы отдохнуть.

Присинька. Маминька моя большая охотница до всего этого, и у нее все в порядке.

Аграфена Семеновна. И пусть будет в порядке, но зачем же мучить других, вода так далеко и показывая всю эту гадость? Апрапо! Объяснялся ли с вами Тимофей Кондратьевич и какой ответ получил?

Эвжени. Имажине, машермер, что моя машер Присинька не может выдти за моего кузена; но она имеет к тому сильную причину.

Аграфена Семеновна. А, это, верно, особенная любовь? Понимаю! У нас в Петербурге каждая хорошо воспитанная девица или замужняя дама имеет особенную любовь. В обществе, к которому я в Петербурге принадлежала, это вообще принято.

Эвжени. Ах, моя милая машермер! Уговорите ее, машермер, чтобы она не разлучала двух страстно любящихся сердец, и пуркуа бы их не соединить?

Аграфена Семеновна. Но кто же это такой, кого она любит? Не предосудительно ли будет? Правда, и это нынче в употреблении.

Присинька. О нет, нет! Я никогда не забуду, чем я обязана себе и родителям.

Эвжени. Я б вам в коротких словах все рассказала, но вот идут наши моншерперы, а при них нельзя.

Явление седьмое

Те же, Опецковский и Шпак.

Шпак. Воля ваша, Остап Прокопович, из чего вы это все заключаете? Министры королевы Христины все преумные люди. Я из прошлогодних газет видел, что они очень наблюдают ее пользы.

Опецковский. Из прошлогодних газет! А вы того не знаете, Кирило Петрович, что все эти умные министры

суть карикатуры дон... то есть... креатуры дон Карлоса, и они запутывают королеву; это я, сидя за моим бюро, ясно вижу. Я удивляюсь вам, как можно читать газеты через год; и неделю не читавши, тотчас, в рассуждении реставрации, упустишь нить европейской политики. Стало быть, вам неизвестно, что король греческий женился и на ком?

Ш п а к. Женился ли или нет — не знаю, но знаю на-верное, на ком он женится.

О п е ц к о в с к и й. А на ком бы, по вашему мнению?

Ш п а к. Скажу и не ошибусь: на дочери турецкого султана.

О п е ц к о в с к и й. Это же отчего, Кирило Петрович?

Ш п а к. Он человек умный, Осип Прокопович: он разочтет, что сим способом соединит две враждующие державы; тут же христианство... И все-таки очень выгодно.

О п е ц к о в с к и й. Как вы всегда смешно судите, Кирило Петрович!

Ш п а к. Пусть и смешно, Осип Прокопович, но не глупо, как...

О п е ц к о в с к и й. Как кто, Кирило Петрович? Не как я ли?

Ш п а к. Сами догадались.

О п е ц к о в с к и й. Вот вы опять на ссору. Женильба короля греческого, в рассуждении реставрации, дело не бездельное, и об ней нельзя судить так легко, как вы судите. Позвольте мне эту часть разуметь больше, потому что я, сидя за своим бюро, ясно вижу, что торговые сношения с Европою... то есть... в рассуждении реставрации... как бы вам сказать... по равновесию Европы... нужно знать последствия переговоров...

Явление восьмое

Те же и Лопуцьковский.

Л о п у ц ь к о в с к и й. Последствия переговоров самые неприятные.

О п е ц к о в с к и й. Как и отчего?

Л о п у ц ь к о в с к и й. Потому что, кто никуда не вояжировал, тот смотрит на нас...

Явление девятое

Те же и Фенна Степановна.

Фенна Степановна (*еще за кулисами кричит*). Ой... ой... помогите!.. ратуйте!.. кто в Бога верует!.. Защитите! (*Выходит на сцену бледная, испуганная. Муж и дочь бросаются к ней*).

Присинька. Маминька, что с вами?

Шпак. Что с вами, моя Фенночка?

Фенна Степановна. Ох!.. Насилу жива!

Аграфена Семеновна. Это истерика. Скорее гофманских капель, перья... У нас в Петербурге этим помогают в истерике...

Фенна Степановна. Какая к черту истерика! Я ее от роду не знала и понятия не имею... Пришлось было в обморок падать, да не знала, как люди падают, хоть убей, не знала и не видела ни на ком обморока, так я скорее сюда побежала... Ох!

Шпак. Да отчего же вы, маточка, располагали было в обморок упасть?

Фенна Степановна. Ох, душечка Кирило Петрович! Вы непременно должны вызвать капитана на поединок...

Шпак. Я?.. Его на поединок?.. Что вам, маточка, это вздумалось посягать на жизнь мою?

Фенна Степановна. Чтоб отомстить за мою и за вашу честь... Вызовите его, душечка, непременно; а чтоб он вас не убил, так вы нарочито спрячьтесь подальше, а людей там на месте поставьте; он только что придет, а они чтоб выскочили и чтоб порядочно его приколотили.

Шпак. Да за что же?.. Я все ничего не знаю.

Фенна Степановна. Ох, какие вы, душечка, непонятные! Он обидел мою и вашу честь...

Шпак. Как это? Расскажите, когда можно.

Фенна Степановна. А вот как, просто как обыкновенно обижают честь. Я пошла посмотреть утенков на пруде, а там такая тень от густых деревьев, что с трудом можно разглядеть... Вот я ничего не видела, хоть сейчас убейте меня, никого формально не видела, и только что

положила руку чрез плетень, чтоб оттуда отпереть калитку, как вдруг капитан...

Присинька. Ах!

Шпак. Нуте, капитан... и что он?

Фенна Степановна. Сидел за плетнем в кустах и через плетень схватил...

Шпак. Нуте, нуте!

Фенна Степановна. Схватил меня за руку и начал страстно целовать, потом...

Шпак. Потом? Нуте, маточка, уж дорезывайте!..

Фенна Степановна. Ох!.. язык не поворотится договаривать! Вообразите, душечка, из-за плетня целует мою руку и потом... тьфу!.. начал говорить мне любовные речи и так сладко улещал меня, чтобы я с ним бежала...

Шпак. Вы же, маточка, что на это?

Фенна Степановна. Сами можете посудить, каково мне было все это слушать. Благодаря Бога, во весь мой век никто не объявлял мне любви, и в двадцать лет нашей супружеской жизни никто меня не привлекал к неверности мужу, а тут такой молокосос вздумал!

Эвжени (*тихо Присиньке*). Верно, машер, это у тебя с ним назначено было свидание?

Присинька. Ах, так точно! Он меня убеждал придти к пруду, но я все не решалась.

Шпак. Что же вы, маточка, сделали, как выслушали его любовные речи?

Фенна Степановна. У меня так и захватило дух...

Эвжени. Это обыкновенно бывает, когда слушаешь объявление любви.

Фенна Степановна. Не могу кричать; он держит руку, не могу калитки отпереть; наконец как-то собралась с силою, руку вырвала, калитку отперла, крикнула и бросилась к нему с кулаками. Он тут, как увидел уже меня, как закричит: «Ах, как я ошибся!» — и бросился...

Аграфена Семеновна. Видно, знает свет. У нас в Петербурге в подобных случаях всегда так изворачиваются.

Шпак. На кого же он, маточка, потом бросился?

Фенна Степановна. Бросился бежать, да не попал по дорожке, а прыгнул в пруд и как раз по этое время (указывает по грудь). Я так и обмерла!

Шпак. Отчего же вы, маточка, обмерли: от испугу или от жалости?

Фенна Степановна. И от испугу и от жалости-таки.

Шпак. И от жалости? Вот что!

Фенна Степановна. Ах, Боже мой, Кирило Петрович! Не подумайте чего худого. Жалость по человечеству и ничего больше, хоть сейчас убейте, больше ничего. Я уж его и не видала, начала кричать не своим голосом и бросилась к вам.

Опецковский. Сравнивая теперешнее происшествие с ходом европейской политики, я нахожу, что подобный изворот не новый. Когда английский министр Питт вздумал, в рассуждении реставрации, в... в... вот не вспомню, в котором это году... Тимофей Кондратьевич! Вы помните, в котором это году?

Лопуцьковский. Это было в 32-м году, что я вояжировал из Чернигова в Воронеж и обратно...

Шпак. Я теперь понял, как это произошло! Тут есть ошибка. Капитан, условясь в свидании и ожидая его, чуть увидел из-за плетня вашу ручку, Фенночка, то и счел ее за Присину, с которою у него, должен вам открыть, большие лады.

Аграфена Семеновна. А-а, так вот что!

Фенна Степановна. Образумьтесь, Кирило Петрович, что вы? Я не наудивляюсь, как можно с вашим умом так часто и легко ошибаться? Возможно ли, чтобы капитан не различил моей руки с Присиною? Нет, это его умысел на честь мою. Когда ему в Присе отказали, так он, видно, в меня влюбился.

Шпак. Говорите вы, маточка, что хотите, а оно точно так, как я говорю. Наконец, чтобы пресечь все это, я принял твердое намерение успокоить нас, а тебя, Присинька, проучить. Сего же дня сговариваю тебя с Тимофеем Кондратьевичем, а вас прошу вечером на сговор. Сейчас заываю всех соседей. Конец делу, и капитан останется в дураках!

Присинька. О Боже, что я слышу!

Лопуцьковский. Ах, как я счастлив буду! Тогда могу вояжировать вдвоем еще далее Воронежа.

Аграфена Семеновна. Прекрасно вздумано. Ужо ввечеру вы увидите на мне платье самой последней моды, — сущий антик!

Эв жени (*Присиньке*). Не грусти так, моя машер Присинька! Разве это не великое утешение, что ты будешь замужем? Я, на твоём месте, все бы пела и скакала.

Опецковский. В рассуждении реставрации, эта мера весьма близка к той, которую иногда английские министры предпринимают...

Шпак. Вы, маточка, что так задумались? Согласны ли на мой план?

Фенна Степановна. Выдумка ваша не глупо вздумана, только жаль, что я прежде этого не знала и не распорядилась с ужином... А гостей-таки много будет, надо их принять и угостить... Так я это и думаю об ужине.

Присинька. Батенька и маменька! сделайте милость, не губите меня, не выдавайте за Тимофея Кондратьевича! Я не пойду за капитана, когда он вам не угоден, да и ни за кого. Отпустите меня в монастырь!

Лопуцьковский. Я не придумаю, отчего я вам так противен?

Фенна Степановна. С чего ты это вздумала отказываться, когда я уже все блюда к ужину придумала?

Шпак. Не бывать этому, вздор! Честь моя требует решительной меры. В самом деле, не на дуэль же мне с этим сорвиголовою выходить! Отдам тебя другому, а капитан хоть волком вой. Теперь не угодно ли в дом к чаю, а потом, когда прочие гости подъедут, — тогда и сговор, и в саду танцы и гулянье.

Аграфена Семеновна. У нас в Петербурге все такие случаи обыкновенно происходят в саду. Пойти к туалету. (*Берет мужа и уходит*).

Присинька. Что я должна делать, несчастная!

Эв жени. Чудно! Идет замуж и горюет! (*Обе идут к дому*).

Лопуцьковский. По праву жениха, я должен находиться при невесте неотлучно. (*Идет за ними*).

Ш п а к. Теперь пойду писать зазывные письма, pošлю за музыкантами и займусь иллюминацією в саду. (*Идет к дому*).

Фенна Степановна. Не оставляйте же меня, душечка, одной. Того и смотри, что капитан, увидевши меня одну, выскочит из-за кустов с своею любовію. Долго ли до беды? Пропала тогда с душой и телом. (*Спешит за мужем*).

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Явление первое

Скворцов и Шельменко выходят с разных сторон.

Скворцов. Где ты это пропадаешь? Я тебя жду больше часа. Успел ли что проведать?

Шельменко. Усьо узнав, ваше благородіе! Усьо благополучно і усьо гаразд.

Скворцов. Что же ты узнал?

Шельменко. Панночка плаче, мов на лотоках вода біжить.

Скворцов. Что же тут хорошего? Чего же она плачет?

Шельменко. Сьгодні увечері її просватають за того поганого панича.

Скворцов. Пропали все мои надежды!.. Но бедная Присинька плачет, видно, чувствует свое несчастье и решительно не хочет за него.

Шельменко. Аж труситься, ваше благородіе, та, будучи, рішительно жала...

Скворцов. Что слышу!.. Ожидал ли я от нее такой перемены?.. Но кто тебе сказал, что она охотно идет за другого, и отчего же она плачет?

Шельменко. Мені ніхто нічого не казав, затим що я нікого не бачив.

Скворцов. С чего же ты взял, что она охотно идет?

Шельменко. Вістимо, ваше благородіе. Яка б то дівка, щоб заміж не хотіла? А коли хоче, так, стало бить,

буде плакати. Нехай же не заплаче, то мати зараз їй потилицю натовче. Так от я собі, будучи, догадався: як чути, що увечері сватання, а дівка, вістимо, що хоче, так і приходитьсѣ їй плакати; так, теє-то, і відлепортував, будучи, вашому благородію!

Скворцов. Так это только твои глупые догадки; но что рассказывают люди?

Шельменко. Нічогосінько не розказують.

Скворцов. Ты, верно, не заводил с ними об этом материи?

Шельменко. Де-то вже не заводив, ваше благородіє! Казав і про матерії, і про кожухи, було там і про вівці, і про панночку, загинав і про бджоли, — так ніхто нічирк! Усі жахаються від нас.

Скворцов. Ты же имел там какую-то любезную? Она должна бы тебе все передавать.

Шельменко. А, щоб та любезна сказалась! Знаєте що, ваше благородіє? Той жених та, будучи, собі багатий; так і хлопці його, трясця їм, мають дещо, так до моєї Мотрі та, теє-то, і підсипали то мочених кисличок, то горіхів, так вона до них і розпадається, а мені, як нічим її піддобрити, так, будучи, плює. Коли б ваше благородіє, будучи, пожалували красну бамажку абощо, — так, для усякого розходу, — то, може б, вона і подобішала.

Скворцов. Вздор, пустяки! Можно и без того обойтись.

Шельменко. Я ще, ваше благородіє, як ще, будучи (*вздыхает*), служив у земському суді, так чував і від членів, та і від самого секлетаря, що, буцімто, суха ложка рот дере.

Скворцов. Перестань об этом, а придумай, что мне делать, пока есть возможность не допустить Лопуцьковского владеть моею Присею.

Шельменко (*размышляя*). Придумати? Що б то придумати? Дій його честі!.. Е, знаєте що, ваше благородіє? Ось тут у садку, увечері, вони зап'ють сватання. Там такий бенкет буде, що гай-гай! Птицю патрають, локшину кришать, каганці готують, щоб по садку скрізь видко було. Так ви прикажіть Усачову, будучи, запрягти нашу бричку, та й нехай дожида біля греблі, а ми тут

між кущами поприсідаємо. Як вони розгуляються та ще, може, підуть у проходку по саду, а ми тут панночку хап, та до брички, та навітікача до шлюбу... І усе, тее-то, прочее. Нехай собі, будучи, об поли руками б'ються, а завтра, нічого робити, сами зап'ють весілля. Ось зробим лишень так, то й буде гаразд.

Скворцов. Я решусь и на эту крайность. Останься здесь, — к тебе Шпак имеет доверенность и не будет подозревать тебя. Ты же проворь как можно: предвари Присиньку, чтобы она ничего не страшилась, и, заговорив ее, доведи ее скрытно от всех до той яблони; я вас буду там ожидать. Ах, Шельменко! Если ты успеешь, то я не знаю, чем тебе благодарить. Все для тебя сделаю!

Шельменко. Мені вже, ваше благородіє, коли вже кажете, що отставки дати не можна, так держіть мене при собі. Я вже від вас нікуди не піду.

Скворцов. Ни в чем тебе не откажу, если достигну своего благополучия. Смотри же, действуй умно и осторожно! *(Уходит. На сцене темнеет)*.

Шельменко *(один)*. Дівствуй!.. Провор!.. Добре вам приказувати! Коли б вас заставити дівствовати, ви б не те сказали! А тут вже, звісно, Шельменкові біда. Коли не відсіль, так відтіль... Дивись! Біжать сюди мої голубочки! Засяду та, поки копитан, послухаю, що вони пащекуватимуть. *(Прячется в кусты)*.

Явление второе

Присинька, Эвжени и спрятавшийся Шельменко.

Эвжени. Сделай милость, машер Присинька, не заходи далеко. Твоя машермер приказала тебе одеваться к сговору, а ты побежала сюда. Как она узнает, так достанется тебе.

Присинька. Дай мне в последний раз взглянуть на те места, где я с ним вместе гуляла, говорила с ним о нашей любви, слушала клятвы его... Милая Пазинька! пойдём к пруду, не дожидает ли он там меня? Я хочу с ним проститься, как долг велит, в последний раз.

Эвжени. О, к пруду уже же ву засюр, что не пушу. Ву конесе свою машермер: она будет крепко сердиться.

Через несколько дней ты будешь замужем, свободна, тогда никто тебе не запретит с ним видеться... Ах, как ты счастлива!

Присинька. Могу ли быть счастлива с тем, кого не люблю?

Эв жени. Ме кескесе, что не любишь? А все-таки будешь замужем. Лишь бы вырваться замуж, а любовь — последнее дело; есть ли она между супругами или нет, сет-эгал! И без любви можно славно жить.

Присинька. Я никогда не забуду моего Вани!

Эв жени. Пуркуа и забывать? Вышедши замуж, пользуйся свободой, наряжайся, разъезжай, веселись; а встретилась с прежним дружкой, Ванею, вспомни прежнее и полюбися с ним опять немного. Ах, как бы я умела жить!

Шельменко (*в сторону*). От добра! Що, якби її воля?

Присинька. Как ты мне советуешь, милая Пазинька? Я хочу еще в последний раз просить батеньку и маменьку, чтобы не отдавали меня за этого несносного Лопуцьковского.

Эв жени. Пуркуа-бо он тебе не нравится?

Присинька. Скажи лучше, что в нем может нравиться? Не умеет ни ходить, ни сидеть, и как одет! Ни о чем не может говорить, как только, что он вояжировал в Воронеж. С ним стыдно будет и в люди показаться!

Эв жени. А какая тебе до него нужда? Ты, выйдя замуж, будешь жить сама для себя. Ах, как я тебе в этом завидую! Черт знает, когда я дождусь к себе жениха! Какой первый случится, за того и пойду. Жевупри тебя, машер, не упрямся, выходи скорее.

Присинька. Если просьбы ничего не помогут и меня будут насильно выдавать, то я и при сговоре, и при венце буду кричать, что я не хочу за Лопуцьковского. Если не за Скворцова, то и ни за кого не хочу.

Эв жени. За него же тебя не отдают. Ну, анфень, уйди с ним.

Шельменко (*в сторону*). Оце розумне слово сказала.

Присинька. Ни за что на свете не сделаю этого! Я очень много чувствую, понимаю, но не умею выразить,

что нехорошо идти против воли родителей во всяком случае, а особенно в таком важном.

Э в ж е н и. Ну, так я тебя не понимаю: уходить не хочешь и замуж идти не хочешь, потому что жаль оставить своего милого дружка. Брось его, забудь, когда уже нельзя быть за ним.

Ш е л ь м е н к о (*в сторону*). А щоб ти на сім слові подалася!

П р и с и н ь к а. Жаль мне, что я не могу высказать тебе всего, как я понимаю о всех твоих предложениях, и почему они нейдут ни мне, ни всякой девице. Ты больше моего училась в пансионе и больше знаешь; но я, как не ученая, может быть, и ошибаюсь, но вижу, что ты как-то не так говоришь, как должно.

Ш е л ь м е н к о (*в сторону, разглядывая*). Ген, ген і копитан. Давай його сюди! (*Уходит*).

Э в ж е н и. Я говорю то, что слышала от других и сходно с моими чувствами, и ву вере, что я таки урвусь замуж, буду жить по своей воле и буду счастлива... А ты просидишь целый век в девках, разве помрут твои родители или образумишься и уйдешь с своим Ванею.

П р и с и н ь к а. Не накажи меня Бог первым, а на последнее, против их воли, я никогда не решусь.

Явление третье

Те же, Скворцов и Шельменко.

С к в о р ц о в (*бросаясь к Присиньке*). Наконец, обожаемая Присинька, имею неизъяснимое наслаждение видеть тебя, говорить с тобою, целовать твою милую ручку!.. Но зачем ее отнимаешь? Это, верно, друг твой, и ей известна взаимная наша любовь?..

П р и с и н ь к а. Я не могу уже быть вашею; следовательно...

Э в ж е н и (*будто в сторону, но старается, чтобы ее слышали*). Иле тре боку агреабль, иле бон!

П р и с и н ь к а. Оставьте меня, забудьте меня, Иван Семенович... Будьте счастливы!..

С к в о р ц о в. Могу ли быть счастлив без тебя? Ты знаешь, как я люблю?

Э жени. Мой совет: не идти ей против воли своих моншерпера и машермеры и согласиться на выбор их...

Скворцов. А мне умереть?

Э жени. Пуркуа же умирать? Вы изберете себе подругу, которая бы вас также любила...

Шельменко *(в сторону)*. Надогад буряків... Гм.

Э жени. Имела бы достоинства...

Шельменко *(в сторону)*. Так ти-бо не така багата.

Скворцов. Может ли другая заменить ее в моем сердце?

Э жени. Ожурдви па занкор, и демен все уладится.

Скворцов. Не могу ничего понять! Одно средство быть нам счастливыми, и я умоляю тебя согласиться на него...

Э жени. Какое же это?

Скворцов. Ехать со мною в ближнюю деревню, где у меня все улажено, и мы чрез час возвратимся супругами!.. Умоляю тебя, друг мой, решись!..

Присинька. Ах, не напоминай мне об этом!

Э жени. Да, и это довольно романически. Согласися, моя эмабль Присинька! Это приключение наделает много шуму и на долгое время займет всех...

Присинька. И навлечет на меня проклятие родителей!

Э жени. Поклянут-поклянут, да как нечем будет переменить, так и простят поневоле: ведь ты у них одна.

Присинька. Потому-то и должна их радовать, а не наносить им огорчений...

Скворцов. Конечно, в первом гневе они будут неумолимы; но беспрестанные искания наши, просьбы, слезы... Притом же, когда увидят, что мы, страстно любя друг друга, скорбим о их гневе, то, наверное, смягчатся и возвратят любовь свою...

Присинька. А до того что со мною будет? Я умру, видя их гнев!..

Э жени. Боку пустяков и больше ничего, моя мабель Присинька! Ты таки уйди, и ты будешь счастлива с таким жולי офисье. Не смотрите на нее, мосье ле капитан! Когда у вас все готово, ведите ее к коляске; я ее провожу...

Скворцов. В горестном моем положении я должен решиться на эту крайность. Пойдем, обожаемая Присинька!

Присинька. Нет... нет... ни за что!

Скворцов. Через несколько минут мы будем навек разлучены. Ты будешь невестою другого и услышишь о смерти моей!

Присинька. Боже, что мне делать в такой крайности! Я умру, если навлеку гнев родителей... Умру, если лишуся тебя... Ах, на что мне решиться? Нас остановят... Меня возьмут... и... я погибла!

Эвжени. Ничего, машер, не бойся! Никто не увидит и не узнает; я запрусь в твоей комнате и же дуре, что тебя убираю к сговору... Идите же скорее, чтобы вам не помешали... Ах, как это интересно, что я участвовала в этой интриге! Вся слава отнесется ко мне. *(Она старается вести Присиньку, которая, ломая руки, плачет, противится ей и Скворцову, также ведущему ее. Шельменко суетится около них и, разглядывая везде, знаками убеждает, чтобы спешили. На сцене довольно темно).*

Скворцов. Я обязан буду вечною вам благодарностью за участие ваше. Если откроется надобность служить вам при вашем замужестве...

Эвжени. Ах, когда уже это случится! Ведите же ее, мосье офисье, с вашим слугою, а я побегу домой, чтобы не заметили нашего отсутствия. Прощай, машер Присинька! Желаю тебе теперь успеха, а потом благополучия *(целует ее)*. Ах, она без чувств! Моншер офисье, закутайте ее во что-нибудь и ведите хотя против воли.

Скворцов. Шельменко, подай сюда, что там есть.

Шельменко. Та що ж тут є, — тільки шинеля та фуражка...

Скворцов. Подай, подай скорее! *(Окутывает шинелью бесчувственную Присиньку и надевает на нее фуражку)*.

Эвжени. Ах, как она интересна в этом costume! Точно будто молодой юнкер. Ах, как интересно уходить! Отправляйтесь же, оканчивайте все и спешите обратно. Более двух часов мне нельзя скрываться. О ревоар! *(Убегает к дому)*.

Скворцов (*Присиньке, лежащей у него на руках без чувств*). Друг мой!.. Умоляю тебя, приди в себя... Поспешим, время дорого!

Шельменко (*с другой стороны также поддерживает ее*). Нуте-бо, панночко, прочуняйте швидше та навтікача!

Присинька. Ни за что в свете!.. Пустите меня.

Скворцов. Уже не можно оставить, дело начато...

Шельменко. Мертвого з гробу не ворочають. Почали, так, будучи, треба діло кінчати. Як закінчаємо, тее-то, зовсім, тогді і пустимо. Нуте ж, ходіть. (*Хотят вести ее против воли, вдруг Шельменко в испуге оставляет ее*). От і устереглись!.. От тепер біда! (*Мечется во все стороны. На сцене совершенно темно*).

Явление четвертое

Скворцов, в большом замешательстве, поддерживает слабую Присиньку. Шельменко, в испуге, бросается во все стороны. Шпак выходит в задумчивости.

Шпак. Терпения не достает, слыша беспрестанные одобрения проклятым карлистам... Что ему сделали христиносы?.. Если бы не сговор дочери, я бы ему напрямки отпел и разорвал бы знакомство. Чтобы избавиться от неприятных его толков, вышел в сад распорядить иллюминацию. Да вот, кажется, и рабочие здесь... (*Присматриваясь*). Кто здесь?.. Потап, это ты?.. Что не отвечаешь?.. Кто здесь?.. (*Идет и, наткнувшись на Шельменко*). Отвечай мне, кто ты? (*Держит его*).

Шельменко (*крепко испугавшись*). Та се... се не я...

Шпак. Да кто ты такой? Говори.

Шельменко. Се, мабуть... собака... абощо.

Шпак. А, это Шельменко!.. По твоей шутке узнал тебя.

Шельменко (*в сторону*). Хороші шутки, що й сам себе не тямлю та дрижаки їм. (*Скворцову, тихо*). Не пускайте її; я відбрешусь.

Шпак. С кем ты здесь?

Шельменко. Та то так; то, будучи, ніхто.

Шпак. Как никто?.. Вижу, что человек. Не Мотря ли, а?

Шельменко. Та так... знаете, тут ми собі... тее-то... собі...

Шпак. Ох, нет, это не Мотря, тут двое... кажется, мужчины... Ах, не капитан ли здесь?.. Ты что-то смешан... Так точно, что-то военное.

Шельменко (*все отводя его подальше*). Знаете, ваше благор... чи то пак: ваше високоблагородіє! То прийшли до мене, знаете, підмовляють мене, будучи, на вечерниці.

Шпак. Что же они за люди?

Шельменко. Та наші-таки, салдати. Ото вищий, будучи, Иван Бойчак, а то другий, тее-то, другий? То Хома Плаксун. Знаете що, ваше високоблагородіє, ось гримніть на них, щоб вийшли з вашого садка; чого вони тут шляються? Йо не йо.

Шпак. И они, а больше ты мне подозрителен с твоим замешательством. Я все думаю, что это капитан.

Шельменко. Та де вам копитан! Він дома і досі хропе на усі заставки.

Шпак. А вот я уверюся. (*Подходит к Скворцову. Скворцов, видя приближающегося Шпака, заслоняет дрожащую Присиньку, не выпуская ее из рук*).

Шельменко (*заметив это, бросается между ними и, говоря, удаляет опять Шпака*). Та не руште, не руште. Ось ідіть сюди, я вам щось скажу.

Присинька (*тихо Скворцову*). Теперь я должна открыться. Батинька подозревает...

Скворцов. Друг мой!.. Еще немного терпения. Он скоро уйдет.

Шельменко (*оставив говорить с Шпаком, бросается к ним*). Та будьте ласкаві, нічичирк! (*Сам с собою*). Але не видумаю, як і відбрехатися.

Шпак (*схватив его, трясет*). Да что ты все юлишь и сюда и туда. Говори мне сейчас: капитан ли это или кто? Говори, или удушю тебя, бездельник!

Шельменко (*дрожа*). Так, так... бездільник... будучи, то копитан, тільки пустіть...

Скворцов (*тихо*). Ах предатель!

Ш п а к (*продолжая его тряссти*). С кем он это? Говори.

Шельменко (*стараясь однако ж не кричать*). Ой... ой... ой лишечко... До суду, довіку не буду... Ратуйте, хто в Бога вірує... Ой... усю ж правду скажу: то він... він з панянкою...

Скворцов (*тихо*). Все кончилось... о, злодей! (*Решается подойти к Шпаку*).

Ш п а к. Так этакіе дела за вами? А? Вот поймай мне капитана, а то кликну людей.

Шельменко (*все машет Скворцову, чтобы был по-коен*). Та не гомоніть-бо, а ось послушайте мене лишень...

Ш п а к. Тогда выслушаю, когда схватишь капитана. Лови его! (*В сторону*). Я и сам бы бросился, но, верно, он при шпаге; боюсь.

Шельменко. Чи знаєте ж ви, з якою він панночкою?

Ш п а к. Как не знать? С моею дочерью.

Шельменко. Еге! Так, та, будучи, трошки не так. Адаже ви казали, щоб його, тее-то, оженили на дочці вашого сусіди, будучи, пана Тпрунькевича.

Ш п а к. Ну, так что?

Шельменко. Ну, от я, будучи, і навів діло на лад та й пішов старостою, так де! Ні приступу! Так ми що робити: повернувшись, ми оце, будучи, узяли та й вкрали дівку...

Ш п а к. Неужели? Ай да молодцы! Сполать! Так это она с капитаном?

Шельменко. Вона, ваше високоблагородіє! Оце б то, будучи, їхати та вінець прийняти...

Ш п а к. Так за чем же дело стало?

Шельменко. Будучи, пручається, ваше високоблагородіє. Звісно, первина, далі не те буде.

Ш п а к. Отчего же она не решается?

Шельменко. Бачите що, каже, без благословенія як я, каже, у вінець уступлю? Ваше високоблагородіє! Осмілюсь просить: будучи, будьте їй як отець і родитель! Благословіть її на вінець з копитаном.

Ш п а к. С большим удовольствием! (*В сторону*). Какой прекрасный случай отомстит моему врагу! (*Присиньке*). Послушай меня, сударыня. (*Шельменко все между ними и*

старається, чтобы Шпак не подходил близко к дочери). Не бойтесь меня! Я знаю о вашем намерении, одобряю его и требую, чтобы вы немедленно ехали с капитаном и скорее бы обвенчались.

Шельменко. Що то за добродітельний чоловік його високоблагородіє пан Шпак бунчуковенко.

Скворцов (*тихо Присиньке*). Неужели ты еще будешь сомневаться? Пойдем скорее, ты получила родительское благословение.

Присинька. Но это все обманом...

Шельменко. Та яким обманом; се справжня правда.

Присинька. Испросите же мне поцеловать руку его!

Шельменко (*Шпаку*). Бачите, як вона вас шанує. Дайте, каже, ручку свою поцілувати. Нуте ж, давайте швиденько. Та здалеку, здалеку; будучи, не злякайте її. А протягніть, кете, до нас вашу милую ручку. (*Берет руку Шпака и протягивает ее к Присиньке, которую подводит Скворцов*). Підійдіть, панночко, до пана Шпака та й поцілуйте його у руку, на благословеніє. Що за предобрая душа! Таки настоящий батько і отець рідний.

Присинька, бросаясь на колени, с жаром целует руку отца.

Шпак. Именем отца твоего, благословляю тебя, любимое дитя! Соединись с ним скорее и будь счастлива. (*Присинька встает*).

Шельменко. Що за премудрїї словеса говорить пан Шпак!.. І під різками так не плакав, як мене оце сльози пройняли. (*В сторону*). От хіба у дурні пошили!

Шпак (*все присматриваясь*). Ба, да вы ее по-военному приодели? Славно, славно! Никто и не узнает.

Шельменко. Та хоч батько рідний побачить, так не пізна її.

Шпак. Чтобы еще более уверить вас в удовольствии от вашей женитьбы, так вот что: от венца прямо ко мне, сюда же в сад, и мы тут отпразднуем свадьбу. Смотрите же, сюда, ко мне. Встречу вас с распростертыми объятиями и обниму как сына...

Скворцов (*в восторге, обняв его*). Любите меня как сына! Спешу к моему счастью... (*Уводит Присиньку, Шельменко провожает их*).

Ш п а к (*один*). Вот славная штука! Как мне удалось отомстить моим злодеям! Вот это тебе, г-н Тпрунькевич, те гуси, что ты у меня побил. Вот это тебе, г-н капитан, твои куры с моею дочерью! Поздравляю невесту с женихом-сорванцом, а жениха с невестою-фуриею. Тешься ими, Тпрунькевич!

Явление пятое

Ш п а к и Шельменко.

Шельменко (*вытянувшись*). Лепортую вашему високоблагородію, у батька дочку вкрали справно. (*Смеется*).

Ш п а к. То уж лихо смастерили; молодцы! А много-таки и я вам помог.

Шельменко. Аякже! Без вас би, будучи, и ладу б не було.

Ш п а к. Что ж отец? Скоро ли хватился дочери?

Шельменко. Та де вам схватився! Дочку вже, тее-то, і помчали, а батько розпустив уха та й слуха мої теревені, що я йому, будучи, розказую, от як і перед вашим здоров'ям.

Ш п а к. Экий фофан, не догадывается. (*Смеется*).

Шельменко. Там такой хвохван, ваше високоблагородіє, що нічого і не заміча, та туди ж, сміється. (*Смеется*). Аж мене слъози узяли від сміху!

Ш п а к. Ох вы, военные! Лихой народ! Признайся: не впервые тебе так проказить?

Шельменко. Так як упервое!.. Раз украли дівку та і не знаємо, що з нею, стало бить, робити; а батько її пир нам у вічі і не пізнав дочки. Ми, будучи, і заходилися коло нього та так його одурили, що, сердешний, і поблагословив дочку, тее-то, утікати і сам випроводжав. (*Хохочет*).

Ш п а к (*также хохочет*). Ох, полно, полно!.. Бока болят от смеху. Экий дуралей!

Шельменко (*продолжая смеяться*). Та такой, ваше високоблагородіє, дуралей... що я такого, будучи, зроду уперше бачу! (*Смеется*). О, бодай вас!

Ш п а к. Пойдем же готовить, как встречать молодых; а потом сделаю сговор своей дочери. (*Пошел было и воротился хохоча*). Не могу вспомнить про твои рассказы, так... и... и... хохочу. (*Уходит*).

Ш е л ь м е н к о. От хіба Шпак, так Шпак! Чи бачив хто такого дурня? (*Смеется*).

ДЕЙСТВИЕ ПЯТОЕ

Все тот же сад; под деревьями, в разных местах, поставлены треугольники, установленные площадками, а некоторые деревья увешаны цветными фонарями. Все без порядка и вкуса.

Явление первое

М у ж ч и н ы и ж е н щ и н ы дворни Шпаковой, в разных одеяниях, расставляют и зажигают площадки и фонари. После приходит к л ю ч н и ц а.

Л а к е й. Нуте-бо, братцы, проворнее. Нам еще и в горницах много дела; стол готовить.

К у ч е р. Да и задает же наш пан пир, на весь мир! Рад, что дочку просватал.

Ж е н щ и н а. Сегодня паны гуляют, а завтра нам дадут погулять, чтоб знали сватанье панночки.

К у ч е р. О! да и напьюся же я завтра здорово!

К л ю ч н и ц а (*пришла*). Нуте ж, нуте, проворнее! Вот не видно, как паны придут.

К у ч е р. Уж и так довольно поработали. А что, тетушка Потаповна, как бы, бывает, на радости вынесла бы нам по чарке?

К л ю ч н и ц а. Не здивуй: и без тебя расход не маленький. Господи! что понаезжало гостей-гостей, так хмара хмарю! Да когда б уже такие господа, чтоб гулять на сватанье, а то понавозили самых капелюшечных детей, что и толку не знают; а за ними мамок, нянек — видимо-невидимо!

Л а к е й. Это ж у господ всегда так ведется.

Ключница. А расходу-то, расходу! У нас бы и за месяц того бы не сошло. Уж достанется после от паней: куда столько девалось? А теперь сама велит, чтоб ни в чем не было недостачи.

Явление второе

Те же и Мотря.

Мотря. Тетушка Потаповна, не видали вы моей барышни?

Ключница. А разве где она?

Мотря. Говорят, перед вечером пошла в сад, да и нет ее. Мне сказали, что она в горнице убирается, я хотела туда идти, заперто; стучала — никто не откликается; я заглянула в щелочку, только одна чужая барышня сидит да книжку читает, а нашей нет; так я и пришла сюда искать.

Ключница. Тут ее нигде нет; и как осветили весь сад, так и булавку можно бы увидеть, не только человека. Вот же хорошо, что управились, паны идут. Идите же все отсюда.

Явление третье

Шпак с женою, Опецковский с женою, Лопуцьковский, все гости с детьми, за ними няньки, грудные дети на руках кормилиц. Вся дворня один за другим уходит, после всех
ключница.

Шпак. Милости просим, гости любезные, пожаловать сюда! Покорно прошу располагаться, где кому угодно: сад у нас велик, можем и еще столько гостей поместить. Затем приедут наши молодые, а потом и сговор дочери.

Фенна Степановна. Помилуйте вы меня, Кирило Петрович! Я вам не наудивляюсь: как вы, человек с таким умом, а вечно делаете ни то ни се. (*Удерживая за руку ключницу*). Иди же скорее в дом да потуши все свечи, чтобы напрасно не горели. (*Продолжает мужу*). С чего вы это взяли, чтобы чужую радость предпочитать своей? Какая нам нужда до капитана? Хотя бы он на Стехе, моей булочнице, женился, то для меня нужды мало.

Шпак. О, для меня в этой свадьбе многое заключается! Капитан нанес нам тьму смертельных обид; надобно было ему отомстить; вот я и навязал ему жену, злейшую во всем мире, а чрез это он, к нашему спокойствию, оставит Присю. Пан Тпрунькевич не только поругал мою честь, но и разоряет меня своими процессами. Так вот ему зять, от которого хоть на виселицу. Он молодых не пустит во весь век к себе и на полдвора. Я их встречу будто с радостью, потом осмею и выгоню с бесчестьем. Пусть мое мщение несут в потомстве до третьего рода. Мне тут много помог Шельменко.

Шельменко *(на дереве, выглядывая)*. Агов! Я осьдечки. А чога там?

Шпак. Вон он где. Чего ты туда забрался?

Шельменко. Виглядаю молодых.

Шпак. Умно выдумал. Смотри же, чуть завидишь, так и кричи.

Аграфена Семеновна. Как эта иллюминация бедна в сравнении с теми, какие бывают у нас в Петергофе. Никакого сравнения нет!

Опецковский *(выходя из задумчивости)*. Обращаясь к прерванной нами материи, я нахожу, что, в рассуждении реставрации, дон Карлос сделал большую ошибку в прошлом месяце оттого...

Шпак. Сделайте милость, Осип Прокопович, не забегайте вперед! Я вам сказывал, что еще прошлогодних газет не читал, следовательно, не знаю, что в Европе делается. Дайте мне окончить семейные дела, и я займусь политикою и никак не допущу, чтоб хрестиносы потерпели; а против глупого закона о наследстве в Гишпании буду спорить до краю.

Фенна Степановна. Скажите мне на милость, что это Присинька не выходит? Целую дюжину платьев можно бы уже надеть, а она и с одним не управится. Это странно!

Аграфена Семеновна. Моя Пазинька ее убирает. Я дала совет, как у нас в Петербурге в подобном случае девица должна быть убрана. А вы, господин жених, наведывались ли, скоро ли придет нареченная невеста ваша?

Лопуцьковський. Я проходив мимо окон, підслухивал у дверей і засматривав в щелочку. Пелагея Осиповна ізволять прелесть як грати і удивительно припевають: «Взвейся, вище понесися...», — а предмета моїх желаний не бачив і не слухав. Це пречудесно! Не розумію, їй-богу, не розумію, хоча зараз убейте мене, не розумію, чому вони до нас не виходять.

Шельменко *(на дереві, кричить)*. Їдуть, молоді їдуть! Вже з гори з'їжджають.

Шпак *(сується)*. Ну, ізвольте стати в сторону, а ми з тобою, маточка, зустрінемо їх спочатку, а потім і захохочемо, в чому *(к гостям)* і вас прошу нас подражати. Вот тебе, пан Тпрунькевич, і гуси! Ну що, Шельменко?

Шельменко. Ось вже близько. Музика, грай! *(Музика грає марш. Шельменко слазить з дерева)*. Тепер достануться мені весільні подарунки!

Явлення четверте

Те ж, Скворцов і Присинька в військовій шинелі, войдя, бросаются до ногам батька і матері, стоящих окремо від всіх напереді.

Скворцов і Присинька. Батькушко! матушко! простите нас, благословіть нас!.. *(С Присиньки спадає шинель і фуражка)*.

Шпак *(приготовившись прийняти їх в свої об'яття, остолбенів з розпростертими руками. Едва може говорити)*. Чт... чт... что... це таке?

Шельменко. Се ж наша молода. Хіба і тепер не пізнали?

Фенна Степановна. Ах, Мати Божія! Це ж моя Присинька! *(Оцепенела з піднятими руками)*.

Лопуцьковський нюхав тютюн і, держа в руці відкриту тютюнкерку, так лишається надолго.

Шельменко. Та вона ж, вона. Від тільки що від шлюбу.

Фенна Степановна *(всплеснув руками)*. Що мені на світі робити?

Шельменко. Звісно, що роблять на весіллі.

Аграфена Семеновна. У нас в Петербурге в таком случае падают в обморок. Упадите скорее, это будет интересно.

Фенна Степановна. Да нуте к черту с вашими обмороками! Я совсем одурела, голова кружится, себя не помню, а они мне еще обмороки представляют.

Шпак (*едва может говорить от досады*). Как это сделалось? Господин капитан, где вы взяли мою дочь?

Скворцов. От вас принял ее, вы нас благословили и не только позволили, но и приказали скорее обвенчаться и приехать сюда.

Фенна Степановна (*мужу*). А что это, душечка?

Шпак. А что, маточка?

Фенна Степановна. Что вы это сделали с нашею общею дочерью?

Шельменко. Не що, як з дівки молодицю.

Шпак (*все еще не может придти в себя*). Пом... помилуйте меня!.. Я, маточка, благословлял его на женитьбу с дочерью пана Тпрунькевича.

Скворцов. Если бы я решался жениться на ней, я бы не просил вашего благословения! Но вы точно нас благословили, назвали меня сыном, обещали любить меня... (*Бросаясь на колени*). Умоляю вас, простите нас и не лишите меня вашей любви!

Присинька (*все на коленях*). Батинька!.. Я виновата... но я видела согласие ваше и потому только решилась... Маминька, не гневайтесь на меня, благословите нас!

Фенна Степановна (*мужу*). А что, душенька! Я вам не наудивляюсь, как вы, с вашим умом, а сделали такую глупость; я не сделала бы такого дурачества.

Шпак. Чего, маточка, это все подвел меня этот плут, мошенник, разбойник, Шельменко.

Шельменко. Писаніє глаголетъ: моя хата з краю, я нічого не знаю.

Шпак. Что же нам делать теперь?

Фенна Степановна. Сами вы, душечка, наварили пива, сами и хлебайте. Только вы с вашим умом можете придумать, что нам делать теперь.

Присинька. Простите, благословите нас!

Скворцов. Вспомните ваше обещание: что бы ни произошло, не гневаться на меня и не удалять от любви вашей.

Фенна Степановна. Так вы, душечка, им и это обещали? Прекрасно!

Явление последнее

Те же и Эвжени.

Эвжени. Я услышала музыку и же девине, что вы исполнили свое желание и возвратились с успехом. Поздравляю тебя, машер Присинька! Ты наконец замужем. (*Обнимает ее*). И вас, мосье ле капитан, я вас же ву фелисит.

Шпак. Разве вы знали о их намерении, что ли?

Эвжени. Знала, знала и им содействовала.

Фенна Степановна. Прекрасно ж вы поступали, будучи сами незамужняя девица.

Аграфена Семеновна. А как же б иначе? У нас в Петербурге в таком случае без посредника никогда не обходится.

Эвжени. Простите же вашу ма филь, же ву при! Она в другой раз этого не сделает. Не будьте неумолимы.

Некоторые из гостей подходят к Шпаку и просят его.

Опецковский. Впрочем, Кирило Петрович, обращая взор на ход европейской политики, я нахожу, что в рассуждении реставрации право моего любезнейшего племянника на вашу любезнейшую дочь есть равносильное с правом дон Карлоса на трон Гиш...

Шпак (*рассердась*). Так не бывать же ни дон Карлосу, ни вашему племяннику моим зятем!.. Уф!.. Ей-богу, вы меня так рассердили, что я чуть не простил капитана, и довели бы до того, что я, будучи Шпак, от деда и отца Шпак, а должен бы равнодушно смотреть, что моя дочь вышла за какого-нибудь Скворцова.

Шельменко. Осміліваємося, ваше високоблагородіє, нижайше доложить, що у того Шпака, що співав під вікнами у темниці гетьмана, та було два сини: один Шпак повів рід Шпаків, от як і ви є, а другий Шпак пі-

шов у москалі і став зватися по-московському Шкварцов; адже усе рівно, що Шпак, що шкварець.

Шпак. Поверь тебе только, так ты наговоришь. Я поклялся ни в чем тебе не верить.

Шельменко. Як хочете, а я списав об сім бамагу і завтра вам покажу та й запрягну, що се іменно так.

Шпак. Впрочем, это правдоподобно. (*Жене*). Как вы думаете, маточка: прощать или нет?

Фенна Степаповна. Как же бы вы их, душечка, и не простили, когда уже ужин изготовлен для всех гостей! Не собакам же его выкидывать! А откажете теперь, так после, когда-нибудь, все-таки простите, тогда в другой раз придется опять такие же убытки нести. Ну их совсем! Только когда прощаете, то запретите ему, душечка, чтоб он вперед не говорил мне любовных речей, — я их отроду не слыхивала.

Шпак. Не бойся, маточка, не бойся; теперь ему есть кому говорить любовные речи. Ну, Присинька, так и быть, будь счастлива. (*Обнимает ее и Скворцова*). Будь нам добрым сыном! Теперь идите к матери и примите ее благословение. Я рад, что дочь моя не унизила фамилии Шпака и вышла за его же потомка.

Мать обнимает их, и гости поздравляют.

Шельменко. Поздравляю вас, пане Шпак, іще з шпаком, та вже з московським.

Шпак. Насолил ты мне крепко, а однако я прощаю тебя для радости.

Шельменко. Коли ласка ваша, то, будучи, настановіть мене управляющим над отчинами. Я й тим доволен буду.

Шпак. Непременно, непременно. Ты будешь славный управляющий. Ну, все ли перецеловались? Пора вселиться. Музыканты, польский! Зять, бери тещу, а я с дочерью. Покорно прошу всех!

Танцуют все польский, потом и другие танцы.

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ

Малороссийская опера в трех действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Прокип Шкурат — обыватель из-за Лопани.

Одарка — жена его.

Уляна — дочь их.

Олексий — помещичий крестьянин.

Павло Кандзюба — обыватель из-за Харькова.

Стецько — сын его.

Осып Скорик — отставной солдат.

Тымиш — обыватель из Заиковки.

Девки, подруги Уляны.

Действие в городе Харькове на Гончаровке.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Улица на Гончаровке. Вдали видна Холодная гора.

Явление первое

Прокіп (*в расхмель, выходит из своего двора без пояса и шапки, свиту несет на плече и поет*):

Спить жінка, не чує,
Що мужик її мандрує.
Спи, жінко, спи!
Я тим часом одягнуся
Та на вольну заберуся,
А ти, жінко, спи!
Хоч немає ні алтина,
Відвічатиме свитина,
А ти, жінко, спи!
Як заставлю я свитину,
То і вип'ю четвертину,
А ти, жінко, спи!
О, та мудра ж і сивуха!
А ти, жінко, псяюха,
Спи кріпко, спи!
Як уволю я нап'юся,
Чорта й жінки не боюся, —
Нехай вона спить!

(Крадеться через театр).

О д а р к а (*выходит из избы, не выходя со двора*). А куди-то вже потяг, йолопе? Чи то вп'ять на вольну? Вернися лишень сюди!

Прокіп (*с неудовольствием, в сторону*). От чортова доглядачка! Таки і вздріла! (*Кричит ей с досадою*). Чого там вертатися? Ніколи!

О д а р к а. Яке там ніколи припало? Вернися, бузовіре! (Он ее не слушает, она ему грозит кулаками). Вернись, кажу тобі, вернись! Чи хоч, щоб за патли вп'ять притягла? (Он хочет идти; она, разозлясь, выбегает из-за ворот и кричит). Вернись, вернись, вернись!

Пр о к і п (с досадою возвращается). Т'адже і вернувсь! Ну, чого там так пильно припало?

О д а р к а. А кажи, куди було помандрував?

Пр о к і п (все с сердцем). Та де тобі помандрував? Тільки хотів було йти до шевця, щоб чобіт залатав.

О д а р к а. Яке тепер латання? Неділенька свята; забув еси, католице? Чи з глузду спився? Ще добрі люди і з церков не повиходили, а ти вже і на вольну швандяв! Знаю я тебе! Оце було б так, як позавчора: п'ятінка свята, люди ні рісочки у рот не беруть, а він на вольній та так впився, що не зміг і додому дійти. Ввалився у провалля отам на Холодній горі та й спав цілу ніч. Ще то навдивовижу, як тебе москалі не обідрали? Чи то ж не стид та й не сором? Гай-гай! Побила мене лиха година та нещаслива! Занапастила я свою головоньку з таким п'яницею! Тільки б йому по вольним і шляться!..

Пр о к і п. Отак пак! А чому вольну зробили далеко? Постановили б її ось тут, на нашій вулиці, так би я випив та й додому потрапив би, а то біда! Ідеш-ідеш, поки до тієї вольної дійдеш!

О д а р к а. А, дурний та божевільний! А про те не кажуть, що нащо б то пити? Ось коли б кабатчики та відмежували б геть по Залютин, то-то б я спасибі сказала!

Пр о к і п. Холодком і туди недалеко. Аби б туди дійти, а то й байдуже!

О д а р к а. Бач, п'яниці море по коліно! Він, знай, своє товче! Я тобі кажу, нащо ти п'єш? Чи мало ти худоби пропив? Був хазяїн як хазяїн; були волики, була й коровка. Була й одежа, неначе у якого міщанина; усе позбував, усе попропивав, звівся нінащо. Одним одна свитина, а пояса і шапки катма!

Пр о к і п. Брешеш-бо, не усе попропивав: шапка і тепер цілісінька у тебе у скрині, а пояс застановив.

О д а р к а. А бодай тебе заставляла трясця та болячка! Нащо ти заставляв?

Прокіп. Отак пак! Чи я ж винен, коли шинкар у борг не дає?

Одарка. Та нащо ти п'єш?

Прокіп. Але, нащо! Шинкар дуже до мене добрий, хоч опівночі прийду, то й відчиня; та таки і горілка не розведена. Вже пак до кабатчиків не піду. Та нащо і горілку вигадали, коли її не пити? Якби її не було на світі, то я б і не пив. Тоді б послухав тебе.

Одарка. Ох, моя головонька бідна! Що мені з п'яницею робити? Усе одно товче: усе пить та пить. А за що вже й пити? Коли б не своїми бубликами торгувала, то досі усі б з голоду попухли! Який мене гаспид поніс за сього п'яницю? Була козир-дівка: чи на вулиці, чи у танцях, чи в дружках, чи у колядці, — усім була голова; на жарти, на скоки — усім була приводниця! А й казала покійній матері: «Не віддавай мене, мамо, за мужика, за хлібороба, я собі дівка не проста: мій дідусь та був на Іванівці попом; та його мати — що вона протів мене? Вона сластьоним торгувала, а я собі бублейниця, та ще й перва по базарю. Старша сестра за школяром, може, й за мене лучиться панич з правління. Так таки іди та іди!» От же і пішла; от і живу! Люди у щасті та у багатстві і не чують, як живуть; а я занастила себе. Де мої молодії літа? Де моя дівичая краса? Усе заїв оцей п'яниця, шибеник, харцизяка, воло... (*Увидев, что Прокип между тем все тихо пробирался и чуть было не ушел, бежит за ним*). А куди-то, куди? Тривай лишень! (*Тащит его из-за кулис за чуб*). Ось так же, коли честю не слухав.

ДУЕТ

Одарка. Чи я ж тобі не говорила?

Чи я ж тобі та не веліла?

Щоб ти дома сидів

І на вольну не ходив?

Прокіп (*кланяясь*).

Ой ти, жінко моя!

Ти, голубко моя!

Пусти ж мене прогулятись,

Коли ласка твоя!

Одарка (*толкая его во двор и затворяя ворота*):

Ой тут гуляй, мій миленький!

Мов той цуцик кривенький,

Сиди там, пропадай

І нікуди не втікай!

Прокіп (*из-за ворот*).

Та тут же я скучатиму,

Усім, усім казатиму:

Била жінка мужика,

Била, била і товкла!

Не брешу я, не брешу:

Била жінка і товкла.

Брешеш, брешеш,

песька донько,

Била мене і товкла.

Одарка. Брешеш, брешеш, вражий сину!

Я не била, не товкла.

Потягла я за чуприну,

Тільки страху задала.

(*Вместе*).

Одарка. Сиди, сиди собі там, мандрований цуцику! Та й гляди: ось тільки хоч ногою вийдеш, то не побоюся гріха, битиму, кажу тобі, що битиму. Коли б мені знати, як-то у панів бува? Адже розказувала клюшниця отого пана, що у великих хоробах з зеленим верхом живе, так, каже, пані так над паном вередує, що і крий Боже! І чого б то ні забажала, — чи мочених кисличок, чи німецьких медяничків, чи якої хустки або одежі, то усе і є: хоч опівночі забажа чого, то усе їй і поставля і без її волі з хати не іде. Через що-небудь же вона так їм овладала? Вже ж не приходитьсь жінці мужика бити; хіба у панів така мода? А дуже б добре було, якби ми по-панськи вередували над мужиками!

Явление второе

Те же и Кандзюба.

Кандзюба. Дай Боже день добрий! З неділею будьте здорові.

Одарка. Спасибі, будьте і ви здорові. Як ся маєте?

Кандзюба. Та до якого часу ще б то і не теє.

О д а р к а. А ваші захарківці чи усі живі?

К а н д з ю б а. Та вже нашим захарківцям така прийшла біда, що й сказати не можна.

О д а р к а. А що там за біда?

К а н д з ю б а. Там таких салдатів найшло, що й сказати не можна! Таки що вулиця, то й салдат на квартирі. Видимо-невидимо! Аж тридцяттеро їх, кажуть, прийшло. Така біда! А старий ваш дома?

О д а р к а. Та через силу дома. Оце тільки спинила мандрувати.

К а н д з ю б а. А куди ж то?

О д а р к а. Та ви знаєте його натуру? Йому ні празника, ні неділеньки; усе б йому швандять по шинкам.

К а н д з ю б а. Ось, знаєте, що я вам посовітую: така була в мене перша жінка, п'яниця непросипенна. Отже я її і повіз до знахура; він і дав їй якоїсь води та й побожився, що вже, каже, не буде більш пити. Що ж? мабуть би і перестала, та не до горілки їй було; пробі кричала, що у животі пече, та до вечора і вмерла. Ось повезіте лишень і ви по знахурам, то й вам таке щастя буде.

О д а р к а. Та я ж возила і де-то вже не була! Була і у Тишках, була і у Деркачах, об правій середі аж у Водолагу їздила; так що ж? Усі ув один голос кажуть: «Починено та й починено». Та, спасибі, вже ув Острове́рхівці ворожка, так та заочі відгадала; каже, що любощів давано, та, не вмючи, переборщили. А хто ж то й дав, так навдивовижу! Каже, дала йому чорнява молодиця, а в неї хата з намазаним верхом. От як ув око уліпила! Чи знаєте Грициху, старого Пискавки невістку? Вона, вона йому починила! Адже ж сама чорнява, та й верх на хаті намазаний. Я ще її, падлюку, буду позивати, щоб не відбивала мужика. Ну, отже ж то ворожка і дала мені зілля та й каже: «Звари та й дай йому якраз на молодика, у глуху північ, як перші півні заспівають», — а я, собі на лихо, чи проспала, чи так на мене наслано, що перших півнів не почувла та дала, як другі заспівали. Що ж: як випив, як зскоче, як дерне з хати та на вулицю, а там як чкурне, так аж ляпотить, та й поченчекував аж на Косолапівку. Пив-пив, три дня там пив, усе з себе попропивав. Вже сама знайшла та насилу додому доволокла. Та від того часу ще гірше п'є. Та вже

хіба крадькома вирветься, а то як того цуцика на верьовці держу.

Кандзюба. Де ж він тепер?

Одарка. Отам заперла, нехай висидиться.

Прокіп (*за воротами поет*). Била жінка мужика, за чуприну взявши...

Кандзюба. Бач, де обізвався! Здоров, приятелю, а ходи ке сюди!

Прокіп. Рада б душа в рай, так гріхи не пускають. Як жінка скаже.

Кандзюба (*Одарке*). Випустіть-бо його, будьте ласкаві. Маю до вас діло.

Одарка. Ану вже іди сюди, іди! (*Прокіп виходит*).

ТЕРЦЕТ

Кандзюба. Послухайте мене,
Ось будьмо ми сватами!

Одарка. Кажіть, кажіть, у чім?
Сьому ми раді сами.

Прокіп. На вольну щоб сходить?
Горілки принести?

Одарка. Та годі тобі, дурню.
Не знать про що товкти!
Він, знай, своє. (*Кандзюбе*).

Кажіть, а що таке?

Кандзюба. А що? Дочка в вас є?

Прокіп і Одарка. Є, є!

Кандзюба. Така, що треба годувати?

Одарка. Хоч сьогодні віддавати.

Кандзюба. Сина маю.

Прокіп і Одарка. Знаю.

Кандзюба. Так віддайте!

Одарка. Потурайте! Чи він нам рівня?

Прокіп. От і треба добувати. Та на вольну швидш чухрати. А де твоя гривня?

Одарка (*мужу*). Відв'яжися, врагова дитина! (*Кандзюбе*).

Усяк зна,
Що в вашого сина
Та клепки нема!

К а н д з ю б а. Щоб то як?

О д а р к а. Та так:

Прибитий на цвіту.

К а н д з ю б а. Тю-тю!

Та ще фіть, фіть!

Ви діло тут кажіть:

Чи віддасте? (*С насмешкою*).

Чи нехай ще підросте?

Мене ви не держіть.

К а н д з ю б а. А чому ж і не віддати?

В нього всього є.

П р о к і п. Як же можна і віддати,

Коли горілки він не п'є?

О д а р к а. Як же можна і віддати?

Дурний! Його всяк б'є.

} (*Вместе*).

К а н д з ю б а. Гай-гай! Товкуєте не знать об чім! Горшка окропу не стоїть. Та хоч би і зовсім дурний був, так не узяв його кат, буде багатий після моєї смерті; аж розумній жінці за ним і добре буде. Слава тобі, Господи! Є воликів пар, може, двадцяттеро; ходимо у Крим за сіллю і за рибою на Дін, і усякую хуру беремо, чи у Кирсон, чи ув Одесу. Є й коров'ят з п'ятнадцяттеро, та овечат там чи дві сотні, чи й більш; батраків дома з десятков, та при скотині на бразі скільки є. Буде чим орудувати; перепадатиме копійка. А мій же Стецько та не зовсім і дурний: він, собі на лихо, трошки непам'ятливий та нерозсудливий, та до сьома не налічить, та не зна, що руб, а що гривня; а то зовсім парень друзяка. Та й яка нужда, що нічого не зна; жінка навчить, і усьому товк дасть, та й буде панею жити. Коли схоче яке ремесство держати, чи коцарювати, чи, по-вашому, бублейничати...

П р о к і п. Або й шинкарювати; і то діло дуже добре!

К а н д з ю б а. Та що захоче, то вже не піде до людей позичати. Нуте, чого тут думати? Так чи не так, так я піду до других; бачите, вже нерано.

О д а р к а (*с явным удовольствием слушала его*). А що, Прокопе, як думаєш?

П р о к і п. Ти думай, а я вже за тобою.

К а н д з ю б а. Так будьмо ж ми сватами!

О д а р к а. Сьому ми раді сами.

К а н д з ю б а. Пришлю, пришлю, людей,
Свати мої любезні!
Стецька свого пришлю.

П р о к і п. Пришліть, пришліть людей.
Ой сватушко любезний!
Горілки накуплю.

О д а р к а. Пришліть, пришліть людей,
Ой сватушко любезний!
Я хустку почеплю.

(Вместе).

Обнявшись, приплясывают.

О д а р к а. Е! тривайте лишень: ще треба дівки спитати, як-то вона ще скаже?

К а н д з ю б а. Хіба вона часом і не туди?

О д а р к а. Та таки трошки вередливенька. То скаже: не варіте з салом, а з яловичиною; то м'яса не схоче, а сала забажа; то тараня солона, та що-небудь і вигадує; така вже собі ніжна! То щоб і з женихами не стала вередувати.

К а н д з ю б а. Та вона ж не панянка! Нехай вже ті вередують, поки довередуються до свого. Та, нічого гріха таїти, тепер і усюди така мода: наші мужички — так усе б то за міщан; а міщанка вже і об купцеві не дуже дума, а щоб вискочити за палатського або за скубента! то і гляди: дівують, сердешні, до того, що можна буде їми на Донці греблю загатити. А з своєю як хочете, а я людей пришлю. Не наробіть тільки бешкету.

О д а р к а. Та не бійтесь, не бійтесь, присилайте-таки старостів; вже ж вона не без розуму, вміє розсудити.

К а н д з ю б а. Спасибі ж за ласку. Ждіть від нас людей по закону, увечері; а я Стецька пришлю, нехай з дівкою... Я щось її не знаю, а як її зовуть?

О д а р к а. Та Уляна ж і досі.

П р о к і п. Та ще й Прокіпівна.

К а н д з ю б а. Так нехай мій Стецько з Уляною, як там треба, поговорять; а ви її навчіть, щоб часом не брикалась. Прощайте до якого часу.

К а н д з ю б а.	Пришлю, пришлю людей, Свати мої любезні!	} (Вместе).
Пр о к і п.	Стецька свого пришлю. Пришліть, пришліть людей, Мій сватушко любезний!	
О д а р к а.	Горілки накуплю. Пришліть, пришліть людей, Мій сватушко любезний! Я хустку почеплю.	

Обнявшись, приплясують, потім Кандзюба уходить.

Пр о к і п. От же скверно, що свата без чарки горілки відпустили! Чому ж то дома про нужду не держати? Тепер треба збігати на вольну та на сватання придбати.

О д а р к а. А вже ти мені з тою вольною остив та опоганів! І як би то ти проніс від об'їздчиків?

Пр о к і п. Але! будьто і первина? Через лісок, та через ярк, та вскочив у садок, та й дома, от їм і дуля під ніс! Так посилай же.

О д а р к а. Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило! Іди лишень додому, я підожду Уляни та й прийду, і сядемо обідати.

Пр о к і п (неохотно). Та вже і піду. Таки-то і урвався на вольну! (Уходить).

Явление третье

О д а р к а и У л я н а.

У л я н а. Здорові, мамо, були! З неділенькою будьте здорові.

О д а р к а. Спасибі, будь і ти здорова! Де-то ти так рано ходила? Поки я упоралась, дивлюсь, вже тебе і нема.

У л я н а. Ходила, мамо, на базар, поки до ранньої, та купила дещо. Ось скиндячки у коси, а оце шпалерів купила на голуби та на квітки. А оце, бач, так обіщалась: на ті гроші, що по п'ятінкам заробляла, так відкладала, та, зібравши, от і купила платок. Бач, який? (Разворачивает

платок). І негарний, скажеш? Великий та модний, з квітками; тепер усюди такі на міщанках.

О д а р к а (*рассматривает платок*). Нащо було тратитись? Мабуть, і дорогий?

У л я н а. Дала я за нього сім кіп та золотого з п'ятаком; та вже торгувалась-торгувалась! Морока та й годі! Біля круглого трахтиря чугуєвська перекупка так аж забожилась, що не можна дешевше. Та ще там сміх: вона узяла та на мою голову приміряє і каже: виш, як тобі к лицу! А тут де узявся пан, таки справжній пан; тут хрест (*указывая на грудь*), а тут кавалерія (*указывая на шею*), та й каже: «От славная девушка! Пристало, пристало. Вот красавица!» — А я як засоромилась! Ув очах почервоніло та не знаю, куди й дивитись; а він усе хвалить та сміється.

О д а р к а. Потурай панам, чого вони не набрешуть! То він над тобою глузував.

У л я н а. Будто б то пани і брешуть? Вони сього не вміють і над дівкою не будуть гнущатись. Вони письменні.

О д а р к а. Та знаю я і письменних. Є, душко, з них усякові. Чи мало тут на Гончарівці дівчат з ума позводили і письменні, і купці, і усякі? Хто молодого чоловіка зупинить!

У л я н а. Та сей, мамо, вже підтоптаний.

О д а р к а. Потурай, потурай! Такий ще більш лиха наробить, чим молодий. Ох, знаю я такихських! Та скажи ж ти мені, нащо тобі сей платок?

У л я н а. Отак, нащо? Лучиться чоловік, от у мене і хустка. Рушники є, хустки не було, тепер піде йому на хустку, а як вийду заміж, так буду сама пов'язуватись. Тепер вже така мода, що очіпків не носять, і на попадаях не побачиш; не так, як ви усе у очіпці, по-старосвітськи.

О д а р к а. Тим-то й горе, що новина старовину прогонить. Потурай людям! Покинули свій закон, та усе б то по-панськи, то й наші будуть, як панні, з мужиками жити. А се добре зробила, що купила хустку. Увечері жди старостів, казали, прийдуть.

У л я н а (*жеманно*). Які там старости? Від кого б то?

О д а р к а. Чи знаєш із-за Харкова Павла Кандзюбу, що чумакує? Він колись до нас заходив з монастиря на Спаса.

Уляна. От за того старого? Лисого?

Одарка. Тю-тю, дурна! За Стецька, його сина, коли знаєш.

Уляна. За того божевільного? Се ще краще! Та він, мамо, зовсім дурний!

Одарка. Дурний! Так багатий.

Уляна. Цур йому з його багатством, коли в нього глузду нема.

Одарка. Глузду нема, так багатий.

Уляна. Як і по нашій вулиці йде, то малі діти з нього сміються.

Одарка. Нехай сміються, а він собі багатий.

Уляна. А як прийшов раз до нас на Оснів'янську мойку, так там такий з нього регіт був, що вже хазяїн насилу прогнав, щоб ми через нього не гуляли. Се вже побила лиха година та нещаслива, коли за такого іти; неначе усі люди повимирали.

Одарка. Так кажу тобі, що багатий! Скільки пар волів чи усякої худоби! У нього будеш у золоті ходити; а помре старий, так усьому добру будеш господиня. Нема на світі луччого щастя, як з дурнем жити! Він тебе не б'є, не вередує; а коли там здуру хоч і налає, так тільки крикни на нього, то він і замовче. Куди схочеш, підеш; як задумаєш, так і худобою орудуєш. Та що то й казати! Усе не те, що з розумним: нема тобі воленьки, ні погуляти, ні в хóроші походити. А сварка, а лайка, а бійка!.. Ось і мій п'яниця: що з нього, що він не дурний? Коли б пак одурів, то я б зрадувалась.

Уляна. Та вже, мамо, що хочете, кажіте, а я за того дурня, за того бецмана не піду та й не піду.

Одарка. Нічого вередувати. За такого багатого не підеш, так кого ще тобі треба? Чи якого повитчика будеш ждати? Та доки нам тебе і содержати? Бач, батько п'яниця непросипенний; я своїми бубликами тільки вас і contenu, та вже і в мене сила не та; звальюсь, хто вас буде годувати?

Уляна. Чим я тобі, мамо, у тягість? Літом на мойці — слава тобі, Господи, — скільки заробляю? А зимою пряду; та й зібрала чимало: повнісінька скриня на колесах. Коли ж я стільки у дівочтві зібрала, то можу себе і содержувати, і зодягати і без мужика-дурня.

О дарка. Те таки, що зібрала, то гаразд, а що за багатим мужиком більш збереш, так то ще лучче. Послухай мене, Улясю! Послухай мене, доню! Не дровичись! Иди за Стецька, даром що дурний. Бач, ніхто не трапляється. За кого ж тебе і віддати? Де ті люди?

Уляна (*застенчиво*). Мамо!.. Я б вам... щось сказала...

О дарка. Ану, кажи.

Уляна. Адже ви знаєте Олексія?

О дарка. Якого се?

Уляна (*смелее*). Ковалю. Ось чи в пам'ятку вам, що доварив вам кочергу, а оце недавно чаплію зробив?

О дарка (*вспоминяя*). Еге-ге-ге! Коваль! Знаю. А що? Чи не дума він?

Уляна (*стыдливо*). Атож!

О дарка. Нехай собі і у голові не поклада. Чи можна, щоб я за нього віддала? Хіба він тобі казав?

Уляна. Еге!

О дарка. А ти що? А ти йому і не плюнула межі очі?

Уляна. Отак пак! А за що?

О дарка. Щоб не сікався за нерівню. Чи не думаєш ти за нього?

Уляна. Атож!

О дарка. Та що се ти узяла у голову? Чи він же тобі рівня? Правда, він парень добрий, коваль мудрий, усячину зробить, не п'є, з бурлаками не гуля, протів мене звичайний; усе правда. Так що ж? Крепак!

Уляна. Що нужди, мамо, що крепак. Пани у нього добрі, про них усюди така чутка іде.

О дарка. Та хоч вони і добрі, та пани! Як-таки се можна, щоб тобі з волі та у неволю; була казенна, та підеш у підданство; була городянка, та станеш селянкою!

Уляна. Де б я ні була, чим би я ні стала, то мені і байдуже. Мені за ним буде усюди добре, бо я люблю його!

О дарка. А того і не подумаєш, як тебе поженуть на панщину?.. Ох, мені лихо! Мою Улясю та на панщину!

Уляна. А чим панщина страшна? Так зате не знатимемо ні подушних, ні десятицьких, ні хвонарних; усе то

пани за своїх людей платять. Та і на мойці — чи мало там панських? Так усі-то, крий Боже, як-то хваляться, що як добре за панами жити!

О д а р к а. Та вже ж, Улясю, як собі хоч, а я тобі мати, так я тобі скажу: скоріш в мене на долоні волосся виросте, чим я віддам тебе за Олексія. Та вже тут нічого п'яткати: я вже старому Кандзюбі казала, щоб сьогодні і старостів присилали.

У л я н а. Ох мені лихо! Сьогодні?..

О д а р к а. Сьогодні, сьогодні. Чого тут відкладати? Постій же, доню, тут; Стецько прийде, та й поговори-те собі любенько; а ти не безумствуй, будь до нього при-язна..

У л я н а. Об чім з таким дурнем і говорити? Я не вмію..

О д а р к а. Потурай! Дівка з парубком аби б зійшлись, а то найдуть, об чім говорити, а часом і мовчки ще й луч-че подружать; я се добре знаю. Посидь же за воротами, а я піду лагодити обідати. (*Уходить*).

У л я н а (*одна*). Так така-то моя доленька нещасли-вая? Так такому-то дурневі достанеться орудувати надо мною? Так такий-то йолоп наругається над моєю русою косою? Що мені у його багатстві? Казала ж наша пала-марка; через золото, каже, сльози ллються. Наварю і борщу, і усякої страви, та як воно буде розведено моїми слізеньками, чи піде ж у душу? Буде і одежа хороша, і постіль біла, та коли стіна німа, з ким буду розмовляти, у кого порадоньку узяти? З Олексієм пішла б на край світа, старцевому сухареві буду рада, з калюжі водиці нап'юся, аби б він, мій милий, мій голубонько сизий, мій Олек-сієчко, мені подав! Коли ж горе і біда постигне, то аби б він був біля мого серденька, він не дасть мені сплакнути: а як приголубить мене, то і усю бідоньку забуду. (*Развер-тываєт куплений платок и, рассматривая его, поєт*).

Хусточко ж моя шовковая!
Чи на те ж я заробляла,
Щоб нелюбу та й немилому
Та її я почіпляла?

Хусточко моя шовковая!
Обітри мої слізеньки!
Нехай же, нехай же від них
Полиняють квітоньки!

Хусточко моя шовковая!
Прийшло тебе заховати.
З пліточкою та і дротяною
Тепер треба привикати!

Хусточко моя шовковая!
Не доставайся ворогу,
Покрий мої яснії очі,
Як я ляжу у гробу!

Явление четвертое

Уляна и Стецько виходит скоро; разинув рот и размахивая руками, идет и, увидев Уляну, останавливается, сам с собою смеется, охорашивается; подходит и боится; осматривает Уляну сзади и с восторгом говорит.

Стецько. Та и патлата! (*Смеется громко и, подошед к Уляне, вдруг перестает и, долго подумав, говорит*). А що в вас варили?

Уляна (*стоя на месте, не обращает на него внимания и печально отвечает*). Нічого!

Стецько (*долго вспоминая*). Ну!.. ну!.. а тепер... що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що? Нічого.

Стецько. Брешеш-бо, як нічого! Батько казав, розпитай її обо всім. А чорт її зна, об чім її розпитувати! Я усе позабував.

Уляна. Так піди до батька та і розпитай, коли позабував еси!

Стецько. Так він-бо добре казав, не іди, каже-говорить, від неї, поки обо всім не домовишся.

Уляна. Ні об чім нам домовлятися.

Стецько. Як ні об чім, коли вже ти за мене ідеш?

Уляна. Ні, голубчику, сього ніколи не буде.

Стецько. А чом не буде?

Уляна. Тим, що я за тебе не піду.

Стецько. А чом не підеш?

Уляна. Тим, що не хочу.

Стецько. Та чому не хочеш?

Уляна. А не хочу — тим, що не хочу.

Стецько. Ну, тепер твоя правда. А батько казав, що ти підеш.

Уляна. Не піду.

Стецько. Ну, а батько казав: не потурай їй, поженихайся та пісеньки заспівай, то вона і піде. От я і заспіваю:

На курочці пір'ячко рябоє;
Любімося, серденько, обоє.

Диб, диб на село,
Кив, морг на нього.

Я не дівка його,
Не піду я за нього.

Ой полола дівчина пастернак.
Та сколола ніженьку на будяк.

Диб, диб на село... *и проч.*

Не так болить ніженька з будяка,
Ой як болить серденько від дяка.

Диб, диб... *и проч.*

Ой чия ти, дівчино, чия ти?

Чи ти вийдеш на вулицю гуляти?

Диб, диб... *и проч.*

А що? чи хороша моя пісня?

Уляна. Така точнісінько, як ти, що нічого і не второпаєш. Ось слухай, яку я тобі заспіваю. (*Поет*).

В мене думка не така,
Щоб пішла я за Стецька.

Стецько стидкий!

Стецько бридкий!

Цур тобі, не в'яжися!

Пек тобі, відчепися!

Божевільний!

Не дурна я і не п'яна,
Щоб пішла я за Степана.

Стецько стидкий... *и проч.*
Лучче впасти мені з дубу,
Чим йти заміж за Кандзюбу.

Стецько стидкий... *и проч.*
Лучче мені з мосту в воду,
Чим достатися уроду!

Стецько стидкий... *и проч.*

А що, Стецько, чи хороша моя пісенька?

Стецько (*долго смотрит на нее молча, потом вдруг вскрикивает*). Погана! Який тебе нечистий такої навчив? Як я її розслухав, так вона дуже погана! Зачим ти її співаєш? Га?

Уляна. Та я тобі і співаю, і кажу, що не люблю тебе і не піду за тебе.

Стецько. Так себто батько збрехав? Ну, ну! Ось тільки скажи йому, що він бреше, то так по пиці ляпанця і дасть. (*Вздохнув*). Я вже пробував.

Уляна. Так що ж? То батько твій, а то я тобі кажу, що не хочу.

Стецько. Не треба мені твого хотіння, підеш і без нього. Батько ще казав, щоб ти не дровичалась.

Уляна. А чого мені дровичитись? Я не скотина, нехай Бог милує! А щоб я пішла за тебе, то навряд. Я ж кажу, що наше сватання ще вилами писане.

Стецько. Ей!.. чи Прісько, чи Домахо, чи як тебе. Послухай та іди. Ось коли б ти вже була моя жінка та сказала б, що не хочеш за мене, так я б тобі пику побив, як мені батько часом б'є; а то ще тепер не можна. Батько казав, після весілля можна жінку бити скільки хоч, а тепер не можна. Дарма! я і подожду. А поки ще ласкою прося: піди за мене!

Уляна (*в сторону*). Що мені з дурнем товковати? Покинула б його, так мати ляятиме. Зостануть та буду його піддурювати.

Явлення п'ятое

Те же и Олексій, увидев их вместе, тихо подходит и подслушивает.

Стецько. Оце ж увечері і старостів пришлемо. Чи присилать?

Уляна. Аякже! присилай, присилай. (*В сторону*). Побачиш, якого облизня піньмають.

Стецько. А піч колупатимеш?

Уляна. Як-то вже не колупатиму? Отак усю покови-рюю. (*Дерет его по лицу пальцами*).

Стецько (*оправляясь, хохочет*). Бач, яка жартовлива! Але трохи баньок не виколупала. Зачим так робити?

Уляна. Затим, що я тебе шаную (*тихо*), — як ту со-баку рудую!

Олексій (*в сторону, с огорчением*). От тобі і правда на світі! Послухаю, що дальш буде.

Стецько. Ну! Кажи ж ти мені: як ми оженимось, то що будемо робити? Га? кажи, кажи.

Уляна. Ти знаєш, а я не знаю.

Стецько. Пожалуй, я знаю, а ти чи знаєш?

Уляна. Та не знаю. Ну тебе зовсім.

Стецько (*смеясь*). Еге! так я тобі усе розкажу: нігде правди діти. Мене батько навчив. Чи сказати? (*Более смеется*). Напечемо коржів, зомнемо маку, та намішаємо з медом, та й посідаємо, та й їстимемо. І не мудро скажеш? (*Увидя у нее шелковый платок*). А що то в тебе? Хустка? Чи не мені то?

Уляна. Кому ж, як не тобі, мій вороне чорнесенький! (*Тихо*). Твоїй пиці вона і пристала.

Стецько. А ке сюди, я приміряю.

Уляна. Та нехай же увечері, сама тобі почеплю (*тихо*), що і у двері не потовпишся.

Стецько. Що то, мабуть, гарно з хусткою? Чи знаєш що? Я ще зроду не женився. То-то, десь, гарно жонатому; що усі ж то, усі, куди оком закинеш, усі женяться. Будеш же мені головоньку мити і голубити?

Уляна. Змию, змию (*тихо*), що тебе і чорт не пізна. Цур вже йому! Прожену його відсіля та й втечу додому. (*Ему*). А приголублю ось так: ось ходи сюди. (*Протягивает к нему руки, а он, развежась и охорашиваясь, хочет подойти к ней*).

Олексій (*с серцем становитесь между ними*). Здоров-ва, Уляно! Нехай тобі Бог помага!

Уляна (*обрадовавшись, бросается к нему*). А, мій Олексієчку! Де ти узявся? Я тебе цілий ранок бажала.

Олексій (*сердито и отворачиваясь от нее*). Дурний, що і прийшов, не чув би об своїм нещасті.

Уляна (*испугавшись*). Ох, мені лихо! А що там за нещастя?

Олексій. Тобі лихо? Не знаю кому! Ох-ох-ох! От правда на світі! Здоров, Степане! Поздоровляю тебе за сватавшись!

Стецько (*важно*). Спасибі.

Олексій. Так оце увечері до Уляни і за рушниками пришлеш?

Стецько. Пришлемо.

Олексій. Боже ж вам помагай! (*Медленно идет*).

Стецько. Спасибі.

Олексій (*все уходя, горестно*). Прощай, Уляно!

Стецько. Іди здоров!

Уляна (*в сторону*). О батечки! Що мені робити? Він нічого не зна та й сердиться і утіка, коли мені світ не милий. Як би його зупинити? (*Громко*). Олексію!

Олексій (*в сторону*). Схаменулась! Нехай покортить! (*Будто не слышит и все идет*).

Уляна. Олексію-бо!

Олексій (*останавливаясь*). А чого там?

Уляна. Чого-бо ти сердишся?

Олексій (*возвращаясь к ней*). Чи се ж таки правда, що ти ідеш за його?

Уляна. Так що ж, що правда?

Олексій (*поет*).

Чи се ж тая криниченька, що голуб купався?

Чи се ж тая дівчинонька, що я женихався?

Женихався, не сміявся, хотів її взяти,

Уродила товариша нечистая мати!

Чи ждав же я бідиноньки такої на себе,

Щоб почути в дівчиноньки, що не йде за мене,

Не за мене, за другого йде моя дівчина!

Що робити? Тільки іти світ за очима!

Уляно, Уляно! як же мені не сердитись? Як мені стояти і слухати, що ти, забувши, як десять разів божилася, ген там, на Холодній горі, у ліску, як з тобою за горіхами ходили, що ні за кого не підеш, опріч мене, а тут при мені кажеш, щоб присилав за рушниками... Гріх тобі, Уляно! Занапастила ти мене! Я ж кажу: коли се правда, що ти ідеш за Стецька, що у посміх на увесь город, за навіженого, за дурня...

Стецько (*зевавший по сторонам, наконец вслушался в последние слова*). Брешеш, брешеш, брешеш! Оце вже, голубчику, брешеш! Тривай лишень: я ще не зовсім дурний, а батько каже, коли ще й він не бреше, що в мене не усі дома. Та дарма: хоч би і дурний, так хіба не можу женитися? Тут не розуму треба; я вже знаю.

Олексій. Так що ж у тім, що оженишся, та як не вмітимеш жінку содержать? Треба її годувати. Ніякої худоби не стане, коли не будеш сам робити! А вмієш ти що робити?

Стецько. Робити, пожалуй, вмію, так талану щось нема. Раз батько таки протурив мене на тік. Дарма, я і пішов, узяв ціп і молотю з дядьком Панасом, а він ще, братику, лисіший, чим мій батько. Я чи вдарив раз по снопові, чи ні, а його як учищу замість снопа та по лисині, а він як гепне об землю, так сторчака і дав! (*Смеется*). А я собі: ких, ких, ких! кишки порвав регочучись. Годі після того часу молотити! Батько сказав: нема талану, лучче чумакувати та у дорогу ходити.

Олексій. Ходив же ти у дорогу?

Стецько. Ходив.

Олексій. А куди?

Стецько. З хурою, до моря.

Олексій. До якого місця?

Стецько. Аж до Основи.

Олексій (*смеется*). Крий Боже, як далеко! Аж дві верстви!

Уляна. О, щоб тебе, Стецю! і мене розсмішив.

Олексій. За чим же ти ув Основу з хурою ходив? Чи не в бір по шишки?

Стецько. По шишки! Тю-тю! Ще й сміється. Кажуть тобі, пішла хура до моря, за рибою. От і мені батько

дав пару волів: нехай, каже, хлоп'я привчається. От ми ідемо, ідемо, усе ідемо, усе ідемо.. аж гульк! Прийшли ув Основу. Там чорт надай дядьків, Дикані, коли знаєш, та й закликали мене обідати. От я й сів та й обідаю, усе обідаю.. та й забув про хуру, а вона, брат, як учистила, та аж до Пилипового села, а я усе обідаю, усе обідаю... та як пообідав, та й потяг у солому, таки до дядьків на тік, та як дав хропака, так аж геть-геть до вечора. Ну, знаєш, батько побіг провідати хури, та й нагнав, та й питається: а де Стецько? А Стецька катма! (*Смеється*). Хропе, сердега, у соломі, мов пан на подушках. Аж гульк батько у солому, як потягне мене рубанцем! А ж я спросоння як злякаюсь, як побіжу та через городи! А батько як гукне: хлопці, сюди! Тут, брат, неначе з псюрні хорти до дерті, так хлопці повибігали, та мене ловити, та й піймали, узяли, мені руки скрутили, та зв'язали гарненько, та у город, та до волосного правління, та у колоду, а уранці і у привод...

Олексій. Так тебе і у привод водили? Я сього і не чув.

Стецько. Водили, голубчику! Сказано, слухай батька та не втікай.

Олексій. Що ж тобі було у приводі?

Стецько. Потилицю виголили та й пустили. Не що!

Олексій. Через що тебе не прийняли у салдати?

Стецько. Та так, біда сталася: не зумів пальців перелічити. (*Перебирає пальці*). Та й до біса ж їх на руках. Станеш їх лічити, та так один одного і попереджа. Ось бач! (*Перебирає пальці, задумался*). На якого гаспида так багацько пальців? Еге! А я знаю. Ось, бач, Уляно! Як би ти з одним пальцем та зложила собі дулю? Еге! Не можна-бо, хоч як, та не можна.

Одарка. (*из-за ворот кричить*). Уляно, Уляно! А іди обідати!

Уляна. Зараз, мамо, прийду.

Одарка. Коли Стецько тут, клич і його.

Стецько. Ось-осьдечки я. Обідати? Зараз. Що то вже я люблю обідати! Я б і вдень і вночі усе б обідав. (*Уходить во двор*).

Олексій. Що, Уляно, чула? От за якого дурня ідеш!

Уляна. Чи я ж сама за нього іду, чи що?

Олексій. Аякже? Коли і за рушниками веліла присилати? Я сам чув. Прощай, Уляно! Бог з тобою! Тільки мене і бачила. Сам собі смерть заподію.

Уляна (*бросаясь к нему*). Олексієчку, мій голубчику! І я без тебе не хочу на білім світі жити! Не вмирай без мене, озьми і мене з собою! Не покинь мене сиротинкою!

Олексій (*стоит, не обнимая ее*). Так се правда? Де ж твоя божба, Уляно? Тяжко моєму серцю, коли вже й ти не держиш правди і міняєш того, хто тебе любив від щирого серця... дуже, дуже любив... і міняєш на кого? Не боїшся ж ти Бога, га?

Уляна (*все обнимая его*). Бога я боюсь, люблю тебе, мій лебедик, мій сизий голубоньку; час від часу більш люблю, чим уперш на вулиці зійшлися. Не покинула б я тебе нізащо на світі; що ж будеш робити? Не моя воленька: мати силує!

Олексій. Ти ж їй казала, що мене любиш?

Уляна. Казала усе: казала, що не хочу за Стецька, казала, що коли не за тебе, то й ні за кого не піду; так і говорити не дає. Та вже ж: на усе піду, а за Стецьком не буду. Приголуб же мене у останній разочок! (*Обнимаются*).

ДУЕТ

Уляна. Горе, лихо і біда!
Не дають за тебе!
Олексію, серце моє,
Не покинь ти мене!

Олексій. Не вбивайсь, моя Уляно!
Буду вічно я любити,
Бо ніяк мені не можна
Без тебе на світі жити!

Уляна. Я боюся зоставатись;
Вже і мати скоро вийде.

Олексій. Тяжко, важко розставатись!
Що ж? Нехай же хоч і прийде.
В ноги їй отут впаду,
Слізеньками обіллю.

Уляна. Станьмо ми її молити,
Станьмо жалібно просити.
Не розлучай нас, мамо рідна!
Ой дай пожити ще нам, бідним! (Вместе).
Не пий, не пий ти нашої крові,
Не розривай між нас любові!

Уляна. Умру без тебе, Олексію!

Олексій. Собі я смерть заподію!

Олексій. Горе, лихо і біда!
Не дають за мене!
Ой Улясю, серце моє,
Не забудь ти мене!

Уляна. Горе, лихо і біда!
Не дають за тебе!
Олексію, серце моє,
Не покинь ти мене!

Обнимаються.

Стецько (виходя из-за ворот). Чи то тебе довго ждати? Вже й борщ поїли, і яловичину покришили, а вона і не іде. (Увидев, что любовники обнимаются). Бач, з ким тут вона! Мати не збрехала, казала, що вона, мабуть, з Олексієм розмовля; а вона добре розмовля, що женихається! Іди ж, іди. Казала мати, що коли, каже, честю не послуха, то жени її у потилицю!

Уляна. Та іду, зараз іду. Олексієчку! не втікай відсіля; я швидко вийду. За слізеньками і не їстиму нічого та й поспішу до тебе. Послідня наша годинонька, тільки і наговоритися з тобою. (Плача, уходит во двор).

Стецько. Вийдеш, вийдеш, коли то ще пушу. (Подходит к Олексію). А ти чого тут, пробишака?

Олексій. Чого? Я до Уляни приходив.

Стецько. До Уляни? А зась не знаєш? До Уляни!

Олексій. Що? ще і сей став на мене гримати!

Стецько. А то ж і не гримати? Одарка казала: прожени його.

Олексій. Ти мене проженеш? О вражий сину! Через тебе така напасть! (*Бросається к нему. Стецько, испуганный, бежит; Олексій, поймав его, схватывает за грудь и трясет*). Задушу анахтемську віру! О, якби не боявсь гріха, тут би і амініь моему супостатові! (*Отталкивает его от себя*). Згинь з очей, католиче!

Стецько до чрезвычайности испуганный, не может кричать, а стоит в углу и во все время стонет и дрожит.

Олексій (*успокоившись*). Дурний і я, що з дурнем зв'язався. Що мені робити? Де ськати помочі? Тяжко моему серцю! Сам би на себе руки підняв! Походжу по горі, поки Уляна вийде; чи не придумаю чого? (*Уходить*).

Стецько (*осматривается во все стороны и, не видя Олексия, бегает и кричит*). Пробі, ратуйте! ратуйте! Хто в Бога вірує, ратуйте! Ой ратуйте!..

Явление шестое

Стецько и Прокіп с Одаркою выбегают.

Одарка (*бросаясь к Стецьку*). Що, що тут таке? Чого ти кричиш?

Прокіп. Чи не об'їждчики кого з горілкою запали?

ТЕРЦЕТ

Стецько. Харцизяка мене бив!
А я й каші ще не їв...

Одарка. Ось внесу тобі я каші...
(*Уходить*).

Стецько (*плачет*). Ги, ги, ги, ги, ги!
Каші хочу, каші, каші!

Прокіп. Ой ходім ми за лісок,
Там новенький є шинок,
Купимо горілки глек...

Стецько. Цур тобі із нею, пек!
Каші хочу, каші, каші!

- О дарка *(приносить ему большой кусок каши)*.
Отже й каші на шматок.
Їж же, сину, та не плач.
- Стецько. Еге! Ось побач:
Я хоч і зовсім
Оцю грудку з'їм,
А плакати ще буду.
Ще-бо м'яса я не їв:
Так сього я не забуду.
- О дарка. Ходім до хати ми, ходім!
Тобі м'яса я добуду.
- Стецько. Та я і м'ясо хоч поїм,
А плакати-таки все буду.
- Прокіп. От лихо, лихо і зовсім,
Нігде горілки не добуду!
- Уводят Стецька с собою.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

Та же улица.

Явление первое

Скорик *(выходит с другой стороны дома Прокопа)*.
Што за приятной оцей Харков! Єй, істинно! І за границею таково не видал! Таки што хозяйн, то і доброй чалавек. Той тебя просіт абедать, другой на кунпанію; та всьо с потчиванньом та з ласковим словом. Вот усю Туреччину, Францію і Рассею прахаділи, а нетуте такого приятного города! То-то Харьковская Русь матушка! Та так усі на-шаво брата поважають! Ні хрестини, ні свадьба у зна-комых не буваїть, штоб без меня то абашлось. Правда і то, што уж ніхто так парядка не дасть, как я. *(Нюхаєт табак из тавлинки и вздыхает)*. Павидав-таки світу я на свайом віку! І где-то не пабував? Так куди мужику протів наша-

во брата справитися-та, хоч у дружках, ілі у старостах, алі у кумах. Все закони знаю, аттаво і усе ка мне. Вот і увечеру пайдьом старастаю дєвку сватать; так акрама таво, што от Шкуратихи рушник шумит, та і старой Кандзюба на радощах, што засватаю сина йово дурака, чим-небудь таки паступитися-та. Вот і будет на табак. (*Смеється*). В светі тольки живи умеючи, а то не пропадьош з голоду. (*Поет*).

Лишь умей за дело взятсья,
Можно всюди поживлятсья;
В поле бий, коли, руби, —
Дома денежки бери.

Подпускай дєвчатам ляди,
Старим бабам балянтраси;
Сам же в оба лишь смотри
Да з них денежки бери.

В светі много чудаков;

Ох! і не без дураков;

Только ім не говори,

Молча дєньги з них бери.

Не один на светі я —

Лекар, купчик і судья

Правдой в светі не живьот

І, где можно, знай, берьот.

Явление второе

Скорик и Олексій.

Олексій (выходит в задумчивости). Ходив-ходив — а все-таки не знайшов свого щастя. Був і на кладбищі, позавидував покійникам: їм-то ні печалі, ні воздыханія, як співають дяки. Лежать собі і вже ні об чім не думают; а наш братчик терпи! Думай собі та гадай, та нічого не видумаєш. (*Поет*).

Горе, лихо, пропадаю!

Де схватись від біди?

Смерть найти я де, не знаю;

Від людей куди втекти?

Ой ходжу я і блукаю,
Як те сонце в крузі!
Куди їду — що шукаю?
А все серце в тузі!

Горо крута, — розступися,
Лісу темний, — розійдися,
Річко бистра, — піднімися,
Вся звіряка, — ізбіжися...
Погубить мене мерщій.

Коли хочеш, щоб пропасти,
То живи серед людей.
Від їх бід і від напасті
Швидше вмреш, чим від звірей!

(Підходя к двору Прокипа). Обіщала ж Уляна після обіда вийти; підожду, коли не збреше. Що ж їй скажу? Що ж я видумав? Нічого. Зійдемося, посумуємо, поплачемо... та й тільки; а увечері гаспидський Стецько буде хусткою вихвалитися!

Скорик *(все узнававший его, говорит тихо)*. Та он же, Алексій! *(Ему)*. Паслушай, маладець!

Олексій *(оглянувшись, к нему)*. Га? *(Кланяется небрежно)*. Здрастуйте, господа служивий! *(Без внимания оставляет его и идет к хате)*.

Скорик. Алексій! Ти меня і не познал?

Олексій *(подходя к нему, всматривается)*. Ні, щось не пізнаю. А відкіля ви?

Скорик. Та відтіля, відкіля і ви... Та што тут, негде детись: я Осип, дядюшка твій.

Олексій *(узнав)*. А! так і є. *(Обнимаются)*. Здорові ж, дядюшка, були! Давно не бачив вас та й не пізнав. А що? Годів чотири є?

Скорик. Та так-таки, што єсть. Втямки тебе, как ми з палком ішли на Туреччину через Харков і я з вашим управителем тут зайшовся; вот тут і тебе видав.

Олексій. Та знаю ж, знаю. Тоді мене привезли віддавать у ремество.

Скорик. Так ти усьо у городе і живьош? Што ж я з табой нігде не пастречался? А у каком реместві?

Олексій. Та в ковалях, і вже в роботах, на заводі куби делаємо. Сто двадцять рублів беру у год.

Скорик. Честной парень, сполать! Што ж твої батюшка і мати, сестра моя, живенькі?

Олексій. Батюшка помер, а мати дуже старенька, одначе, слава Богу, ще жива! Брати поженились, а меншу сестру у двір узяли за баришнею, ті повиходили у наше ж таки село. Я там заговівши був. Що ж ви до нас не навідаєтесь? Чи ви тепер у отпуску, чи як?

Скорик. Із палявих, був у нехвалитах, а далі чистую палучил. Хател, шток так навідатись до сваїх; хоч би сестру павідать. Десять гадов, как її видав; було замиреніє, так у отпуск прихаділ. Ти ішо був махенький, не помніш. Тепер хател, шток не будь без служби, паїскаць себе местечка, так што-то не то. Саветовали до аткупщика на заставу, так я, брат, салдат і чесную душу імею; нам туда не рука.

Олексій. От вже, думаю, походили по світу, навидались усячини!

Скорик (*хвастливо*). Уж я то не пахаділ? Єсть лі така старана, где б я не пабувал? Були ми і у Франції, усю Німецію прайшли, у Рассеї стояли та і у Туреччину завертали-ста! Што то, батюшки, свет великий! Как ви живьоте сдеса у глуші, так і думаете, што только і света, што над вами? Нет, брат! Пайди вот, как ми-та, так, господи, сколько гадов надобно, шток увесь ево прайти! Вот как ми ісхадили-ста.

Олексій. Набачились, мабуте, усякого дива! Што то, якби коли гуляючи послухати!

Скорик. Вот как даждьом ражественських свят, так пайду у ваше село і тебязьму з сабой, там уж буду разказовать. Будет чаво паслушать пра чужий землі. Усяк, хто ні разказує, усяк брешет, усьо не так; я до всево приглядался. Там, брат, усьо не так, как у нас. Прийдьош у Францію, так там усьо француз нагало; а у Німеції — другой народ, немец до единого, а уж нашаво і не спрашуй; у Туреччину прийди, так куда ні абернись, усьо турки, усьо турки; аж сумно! А во всякой землі гаворят не понашому. А как? Вот видиш, я тебе і ето разталкую. Вот у нас, примером сказать, хлеб; вот і я, і ти, і усяк знаєт, што то хлеб, а у них так іначе завьотья. Алі вот і вода:

ну, мала дитина у нас назавьот воду водою, у них — так і не вмеют так назвать. Умново в них нічаво не спрашуй, усьо па-своєму і савсем не так, как у нас.

Олексій. Господи милостивий. Яких-то людей на світі нема! Де ви, дядюшка, на хваторі? Я б до вас прийшов колись би послухати.

Скорик. Та я так — то у аднаво приятеля паживу, то у другова, та дечем і прамишляю. Спасіба харковцам, палюбили меня! Де хрестини, де свадьба, то уж без Осипа Скорика не абайдьотся, патаму што увесь закон знаю; какой парядок у каком случае падать і где какое слово приставить і где пабрехеньку випустить. Та і к тому ж, как стаяли з палком у Ягатині, так там старик хазяїн та і палюбил меня і паказал дешто; так я і знаю алі кров замовить, алі от гадюки загаварить, скотину ісправить, ког-да ведьма, доївши, іспортить, і прочего дечаво знаю. Хадивши как я по Франції і по Туреччині, чаво-то чалавек не навчиться? А ат таво і хлебушка перепадает. Вот і сей вечер, прахал адин приятель висватать сина; та хоч он і дурачок, та я знаю, как тут павернуть. Узять греха на душу, пабольш брехать, как абнаковенно при сватанье...

Олексій (*нетерпеливо*). До кого ж се ви ідете старостою?

Скорик. А вот пайдьом до Прокопа Шкурата, вот он тут і живьот; а девка, брат, важная!

Олексій. Та що се ви зо мною робите?.. Се ви мене, дядюшка, буцім живого ріжете!.. Се ви мені смерть заподаєте!

Скорик. Што ти гавориш? Нешта девка тебе приглянулась?

Олексій. Та не то що приглянулася, а ми вже більш півгоду з нею любимося, і побожилися, і заприсяглися, щоб нам не розлучатись, а тепер, як постигла нас лихая годинонька, що її силують за Стецька Кандзюбенка, так нам і світ не змилився! Поможіть, будьте ласкаві! Не ідіть сватать за Стецька, а ходім зо мною до Шкуратів та поговоріте об мені. Ви таки світу навидались; знаєте і хрэнцюзьке слово, і турецьке; зробіть так, щоб Уляну за мене віддали і щоб не дали мені з журби пропасти, та щоб не загубили і її! Бачите, яка ходить!

Явлення третє

Те же и Уляна, вышед за ворота и увидев Скорика, застыдилась и хочет воротиться.

Олексій. А іди, Улясю; а іди, галочко, сюди! Та не соромся. Се мій рідний дядюшка вернувся з походу. (*Приводит ее к Скорика*). Ось розкажи йому, як ти мене любиш.

Уляна. Зділайте милость, уступіть за мене, бідную, нещасную! Хотять мені світ зав'язати, хотять мене силою віддати за Стецька, за того дурного...

Скорик. Ах ти, девушка, девушка! Повези тебе у Францію, так би там тебе назвали мамзель; а у Туреччині — марушка, а у Рассеї — девушка-зазнобушка! Я усе їх язики знаю. Ну как тебе аддать за Стецька, кагда ти любиш маво племянника!..

Уляна. Ох, батечку! Як же ви оце відгадали, що я його люблю?

Скорик (*хвастливо*). Ну, да так; не усьо спраста. Ходили таки па паходам, видали свету та дешто і знаєм. Ну, так ти любиш єво?

Уляна (*стыдливо*). Мені стидно сказати! Адже ви знаєте?

Скорик. Ну, Алексій тебе любіт?

Уляна (*скоро*). О! про його скажу: він мене любить так, що і сказати не можна, і каже, що краще мене нема ні меж селянами, ні меж городянами. Я б і про себе сказала б вам, як я його люблю, так не годиться про се розказувати. Я тільки матері сказала, що люблю його дуже-дуже і що краще його і у всім Харкові нема. А вам сього не скажу.

Скорик. Што ж матушка? Каково чорта вона ретирується-та?

Уляна. Каже, що крепак. Боїться, щоб мене у селі не обіждали.

Скорик. Крепак? Та што ж за біда? Вана не хадила по свету, так нічаво і не знаєт. А вот как я хадил па паходам, так видал, што і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї за памещиками крепакам житійо доброє. Вот і Алексієв барин доброй, честная душа! А што меня у салдати атдалі, так ета по наговоркам прикажчика. Так што ж? Паслужил

Богу і государю, пахадил па паходам, навідаўся свету і у Франціі, і у Німеччыне, і у Рассеі, і у Туреччыне; та і стал чалавеком, та і горюшки мне мало-ста.

О л е к с і й. Постарайцеся ж і об нас, дядюшка! Киньце Кандзюбенка, ходім до Шкуратки, та поговоріть, нехай не губить нас.

У л я н а (поет).

Ой дядечку,
Голубчику,
Змилуйся надо мною!
Не дай мені,
Сиротині,
У яму іти живою!
Як рибонька без водиці,
Так я, сердешна, б'юся!
За дурного за Кандзюбу
Силує матуся!
З Олексієм розлучають,
Не дають пожити,
Лучче смерть я заподію,
Коли не любити.
Ой дядечку,
Голубчику,
Не дай мені пропасти!
Прошу тебе,
Ратуй мене,
Защити від напасти!
Озьми своє ружжо страшне
Та стрельни в Уляну,
Ой, чим іти за нелюба,
Лучче лягти в яму.
Озьми свою шаблю гостру
Зрубай мене разом!
Без милого Олексія
Вмру одним я часом.
Ой дядечку,
Голубчику,
Прошу тебе,
Ратуй мене,
Не дай мені пропасти!

Скорик. Нет, сево не мажу сделать. Я присяжной чалавек, абещал Павлу Кандзюбе ітить за рушниками і довжон сдержать слово. Только вот што: на сватаньї в палавіну буду брехать і разхвалювать дурного Стецька, а так, з воєннаво артикулу, закину і усьо дело около пальця зверну; а завтра прийду та й буду атакувать стару Шкуратку; я знаю, у ней уся сила. А когда што не то, так ми і наговорною водицею попоштуем, тотчас здасться і думкою налево кругом! (Поет).

Уж недаром ми хаділі,
Скрозь в паходах ізследілі,
Знаю, знаю весь обряд,
Дело всьо зведу на лад.

Бул у нємцов на родинах
І у турков на хрестинах,
У французов бил дружком,
Там хаділ я с рушником.

От гадюки отчитаю,
Стару дєвку просватаю.
Лихоманку зашепчу
І злодія проучу.
Все зроблю я, што вам нужно;
Ворожить тепер досужно;
Знаю, знаю весь обряд,
Дело всьо зведу на лад.

Олексій. І вже до завтрього! Лучче б сьогодні! Пожалуста, дядюшка. (Уляне). Адже мати дома?

Уляна. Нема! Пішла у різниці яловичини купувати; буде вечерю варити на те прокляте сватання. І я ж кажу: лучче б сьогодні, як паньматка вернеться, та й поговорили б, або, може, і відшептали б її від Стецька; а то як рушники подаю, то й побоїться відкидатись, щоб не платити Кандзюбі безчестя за наругательство.

Скорик. Вот, а я ж у вас на што? Сєводні нікак не можу, дал слово — довжон сполнить, я на то присягу принімал, щоб стоять і у слові, і у делі, а назад не отдаваться. А завтра другое дело, пасмотрим і на зорі і што кому присниться. Может-таки Осип Скорик што-небудь да знаєт-

та. Уж он лі света не бачил? Не учить єво. Разведьют беду і не такую. Потерпїть до завтрього. Авось!

Уляна. До завтрього? Може, мене завтра на столі побачите!

Олексій. Як тільки здумаю, що Уляна чіпляє хустку отому навіженому Стецькові, то мене так трясця і трусить. (*Стецько за кулисами поет*). О! бач, який іде!

Скорик. Жалко мнє вас, детушки! А по другой командє вот што: не только свету, што у вакне; я й сам думал, што только єго і єсть, што у нас, а как пашол па усем гасударствам, так, батюшки! какой свет большой! Так і ви не тужіть. Паіськай другой дєвки, кагда сѣя не наша. Теперича пайдуд тавариша у старости ськать; а ти через час места дожидай мене на Лопанском мосту. Я тебе новой пароль скажу. (*Уходит*).

Явление четвертое

Уляна, Олексій и Стецько поет и грызет орехи.

Стецько (*поет без музыки*).

Ішов Стецько льодом,
Свинка огородом;
Подай мені, моя мила,
Свою білу ручку!

Бач, де вона! А я собі сидів-сидів, аж спати захотілося. І що робить — не знаю; чи іти додому, чи тут старостів дождатись? Нікого і спитатись. Мати повіялась кудись, а старий усе кликав мене на вольну, далі і захріп; там так здорово хропе, що аж хата труситься. А я поліз на полицю, та й намацав горіхи, та й трощу їх. Анумо, Уляно, цятатись! А кажи: чи цїт, чи лишка? От у жмені держу.

Уляна. Та піди собі геть! Цїт, — тільки відчепись.

Стецько (*считаєт орехи*). Так, відгадала. Оце один, два їх, п'ять, десять, три, усі!

Олексій (*ударив єго по руке, выбивает орехи*). А ти, бачу, і лічити не вмієш? Отакий козак!

Стецько (*оглянувшись и тут только увидев єго*). А ти чого тут, пробишака? Чого ти з моєю дівчиною стоїш?

Чого дивишся на неї, та ще, може, і говориш з нею? Гляди, щоб я не дав тобі щипки! Геть відсіля, кажу тобі! (Олексій *підходить к нему, а он п'явиться от него*). Цур тобі! Не заньмай мене, я тобі кажу! А то побачиш, що я тобі зроблю.

Олексій (*все подступаая к нему*). Ану, ну! Що та мені зробиш?

Стецько (*отступаая*). Що зроблю? Ось побач; ось тільки хоч пальцем доторкнешся до мене, то як скажений закричу пробі! Ще дужче, чим тогді.

Олексій. Цур дурня, та масла грудка! Чуєш, я тобі кажу: не в'яжись до людей, то й я тебе не заньматиму.

Стецько. А до яких же я людей в'яжусь? А кажи, кажи!

Олексій. Чого ти в'яжешся до Уляни, йолопе? Вона за тебе не хоче.

Стецько (*подобрав орехи, продолжает их грызть*). Дарма.

Олексій. Вона каже: лучче їй з мосту та у воду.

Стецько. Дарма.

Олексій. Вона каже, що за тобою буде пропаша.

Стецько. Дарма.

Олексій. Вона каже: лучче їй світ за очима піти, чим за тебе.

Стецько. Дарма.

Олексій. Вона каже: цур тобі, пек тобі, осина тобі, дурний, божевільний, навіжений, католиче, бузовіре...

Стецько. Дарма, дарма, дарма! Хоч ти мені що хоч кажи, а я тобі усе казатиму: дарма, затим що дарма. Хоч вона і не хоче, хоч вона плакатиме і вбиватиметься, хоч здохне, то мені дарма, аби б тільки пішла за мене.

Олексій. Що ти будеш з таким дурнем робити! Він усе своє товче. Ну, ще ласкою попрошу тебе: Павлович, Степанку, голубчику! Відкинься від Уляни, не заїдай їй віку, дай їй ще на світі пожити з ким другим, а не з тобою! Не бери її, я тобі спасибі скажу!

Стецько. Так і я ж тобі, братику, ласкою скажу, що я б тебе послухав, так що ж будеш робити з моїм батьком? Оженись, каже, дурню, таки оженись; та вже аж обрид

мені з сим оженінням; так оце тільки затим я і женитися хочу.

Олексій. Та шукай собі другої дівчини; се вже не твоя і не хоче за тебе.

Стецько. Та де їх у урагової матері знайдеш? Вже я раз ходив з старостами; ходили по усьому за-Харкову і усю Заїківку і Москалівку виходили; де хоч поганенька дівка була, усюди заходили, — так ні одна не іде, як за-тялись.

Уляна. Чом же вони за такого парубка та не ідуть?

Стецько. Без сорома казка: кажуть, що дурний. «Дурний, цур йому!»! — ось як кажуть. Се вже урагова мода стала, що усе за розумних хотять. Від сього і люди на світі переведуться. За дурних не ідуть, а розумних нігде узяти, от усі люди і повиздыхають, а нових людей — тпрр-ру! — нігде буде взяти!

Уляна. Та й я ж тим за тебе не хочу, що ти дурний, і тобі у вічі кажу.

Стецько (*молча смотрел на нее быстро и долго, потом вдруг вскрикивает*). Тю на твою голову! Ти тільки сама кажеш; а мати каже, що я не зовсім би то і дурний; так хто вас зна, хто з вас бреше. А там і дівка каже, батько каже, і мати каже, брати кажуть, сестри кажуть, що буцім я дурний, так нігде дітись!

Олексій. Отак казали захарківці, а як прийдеш свататись на Гончарівку, то й залопанці те ж скажуть.

Стецько. Матері трясця захарківцям і залопанцям, коли так скажуть. А купці так не те кажуть.

Олексій. Хіба ж тебе і купці знають? Як же ти до них попав?

Стецько. Ось бач як. Послав раз батько, — та й ближенький світ! — аж за Нетечу, а я й не потрапив, та й блукаю по вулицям, та розглядаю. А тут шусть на мене коні! Машталір як уріже мене у се плече кнутом, як гикне: паді! Я сюди; а мене другий по сьому плечу; я бачу, що непереливки: відсіля коні, відтіля пани, так я шморг у лавку та й дивлюсь, що там робиться. А там купці, та так обдурюють панів, що на! (*Смеется*).

Олексій. Чим же вони обдурюють?

Стецько. Еге! Ось як. Увійде пані у лавку, уся така цвяхована, як мак у полі. Бриль на ній... тільки що ув огород горобців полохати, та шовкове рядно нап'ято, а скрізь так і світиться... (*Смеється*). Вже я, братику, надивився!.. От купець і подасть шовкової ганчірки шматок або хусточку діряву, що мені і на онучі її не треба, та і лупить грошики, скільки видно. А вона і хвалиться, що добро купила; а я бачу, та регочусь собі, та думаю собі: купила добро, що і на підтичку не годиться. Аж ось мене купець і здрів та і каже: чаво тебе, маладець, нада? А я кажу: я не молодець, а Стецько. Тут, знайш, скинулись по слову та і стали приятелі. Далі зібралось чимало: і старі, і молоді, і лисі, і підсліпуваті, і усякої масті. Регочуться з мене, а я з них регочуся та дещо вигадую. Далі заставили танцювати: як же я їм учистив гопака, так аж полягали регочучись. А далі і надавали: хто сукна на шапку, хто пояс, хто ренського, хто хустку та прохали, щоб ще прийшов...

Олексій. Годі ж, Стецю; тебе і до вечора не переслухаєш. Тепер кажу тобі: просив тебе ласкою; не відкидаєшся? Так слухай же: от нас двоє і Уляна третя; тільки побереш рушники та побачу тебе з хусткою, то знай, що тільки тобі і на світі жити!

Стецько. Лиха матері! А я з хусткою та залізу аж у солому. Трясця там знайдеш!

Олексій. І там знайду та й задушу...

Стецько. Ось тільки задуши, а я батькові скажу...

Явление пятое

Те же и Прокіп, без шапки, крадеться чрез театр.

Уляна. А куди-то, тату, мандруєте? Вернітесь лишень! (*Ведет его назад*). Єй же то богу, не пуцу!

Прокіп. Та мені є діло до чоловіка, — що се таке?

Уляна. Отак, припало діло! Та без шапки і ідете?

Прокіп. Винеси ж ке шапку.

Уляна. Не винесу, бо підете на вольну, а опісля що від матері достанеться. Хіба не знаєте?

Прокіп. Отак! усе на вольну.

Стецько. Та винеси йому шапку, послухай; бач, як його кортить. Хоч би і на вольну пішов, так тобі що за діло? Не хто ж велить, батько, хоч і поганенький, мо, ликами шитий, а усе-таки батько. Не послухала б ти мого! Він би тебе скрутив, що до нових віників пам'ятовала б. Чи так і мужика не будеш слухати? Ну, ну! В мене гляди!

Уляна. Не буду тебе слухати, бо не буду твоєю жінкою.

Стецько. Побачу, як-то не будеш! Ану, старий! як скажеш: чи вона буде, чи не буде моєю жінкою?

Прокіп. Хм!.. Я б тобі щось сказав, та тутечка не можна. Ось ходімо зо мною прогуляймося, аж ген туди, на Лису гору.

Стецько. Якого я там чорта забув? Не хочу.

Олексій *(отведа в сторону Стецька)*. А що, чи є в тебе гроші?

Стецько. Та ось повна кишенья; батько дав на сватання.

Олексій. Пробігайся ж з ним на вольну та постав йому четвертину, то він до тебе буде добрий і дочку присилує.

ДУЕТ

Прокіп. Ходім, зятю, за лісок,
Там новий стоїть шинок,
Горілочка лепська,
Шинкарочка Хвеська!

Стецько. Тю-тю, дурний, відчепися!
Пий горілку, подався!

Прокіп. Там горілка є, і пиво,
І шинкарка чорнобрива,
Шинкарочка почастиє,
Шинкарочка поцілує.

Стецько. Кажу, сам пий, подався.

Прокіп. На шинкарку подивися;
Шинкарочка наливає,
Шинкарочка, знай, моргає.
Ходім, зятю, помандруєм,
Горілочки покуштуєм,
З шинкаркою пожартуєм.

(Подмигивая и приплясывая).

Горілочка лепська,
Шинкарочка Хвеська!

Стецько (все думавший, соглашается)
Шинкарочка наливає,
Шинкарочка, знай, моргає.

Прокіп. Є горілка там, і пиво,
І шинкарка чорнобрива.

Стецько. Шинкарочка почастує,
Шинкарочка поцілує.

Дурням ти не потурай,
Ходім швидше, поспішай.
Ходім хутко, помандруєм,
Горілочки покуштуєм,
З шинкаркою пожартуєм. } (Вместе).
Горілочка лепська,
Шинкарочка Хвеська!
Шинкарочка почастує,
Шинкарочка поцілує!

Обнявшись и приплясывая, уходят.

Уляна. Буде ж мені тепер від матері, зачим батька не встерегла. Побіг би ти, Олексієчку, та вернув їх.

Олексій. Не руш його, Уляно; нехай іде, нехай Стецько заведе його на вольну тай й сам зайде хоч до завтрього, так з ким старости прийдуть і як у вас без батька буде?

Уляна. Нехай як собі знають, а я не винувата; я таки шапки не дала. Що, Олексієчку, ось і вечір близенько; що нам робити?

Олексій. Хто його зна, моя рибонько! Щось і дядько не туди став гнути, усе за багатим тягне. Що-то якби я паном був, тоді б своя воля: украв би тебе по-панськи та й оженився б.

Уляна. А опісля і покинув би мене, як пани роблять?

Олексій. Не говори так, моя кришечко! Хоч би я над панами пан був, хоч би ахвицером був, а все б тебе так любив, як і тепер. І хоч би мені одежі на увесь год давали, або пару волів, або отаманом наставляли, то я б нічого не захотів, oprіч тебе одну.

Уляна. Спасибі тобі, мій соколику, що так мене любиш, та й я ж не менш тебе. Нехай би за мене сватався не то що Стецько, та хоч би і сам хватальний, та давав би мені скільки разків намиста з дукатами, та справив би баєву юпку, та каламайкову спідницю з шовковою за-паскою, то от же то богу, плюнула б йому межі очі, а пішла б за тебе... От же й лихо! Мати іде, ще буде мене лаяти, зачим з тобою стою.

Олексій. Нехай іде; ще буду її ласкою прохати, чи не змилюсь хоч трохи.

Явление шестое

Те же и Одарка.

Одарка. Чи се ж тобі, дівко, звичайно середу дня з парубком на вулиці стояти? Чи се тобі хіба вечір? Не вміла б де у куточку постояти, щоб ніхто і не бачив, а то і маяче усім у вічі, як та верства! Що люди скажуть?.. Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти? Вже вона мов просватана; відрізана скибка. Шукай собі другу, а її вже не обдурюй.

Олексій. Ні, паньматко, ніколи я нікого не обдурював; не моя се натура. Її ж я полюбив, от від макотруса буде другий год; та, правду тобі скажу, так її полюбив, що коли не віддасте за мене, то не знаю, як і на світі проживу. Одаріє! Не знаю, як вас по батьощі, паньматко! Згляньтесь на Бога, не занастіть моєї душі; кажу вам, що вмру або у салдати піду, коли її рішусь. Пожалійте мене, сироту: батька у мене нема, мати при старості, одна, нікому її, бідної, буде доглянути. Я буду тут-здесь на заробітках, а Уляна і господарюватиметь, і стару матір доглядатиметь. Захочете і ви до нас перебраться? — найдемо куток, буде і хліба шматок. Буду на вас заробляти, буду вас почитати

і послухати, як матір ріднесеньку. Худого слова від мене не почуєте. Буде вам гарно в мене жити. Коли і було яке лихо, то усе позабуваєте, тільки віддайте за мене Уляну.

О д а р к а. Олексіечку, мій голубчику! Послухай же й мене, що й я тобі скажу. Я й сама тебе люблю, мов ріднесенького сина. Парень ти протів мене звичайний, слухняний; що озьму у руки ту чаплію, що ти мені сковав, то зараз тебе і згадаю. Та як же за тебе віддати? Ти собі на лихо крепак! Та й за Кандзюбенка як не віддати? Хоч дурний — міри нема, так багатий, не узяв його чорт і з батьком. Сама собі господиня, свекрухи нема; у хороші походить і у волі поживе. Ні, Олексійку, не віддам з волі та у неволю.

О л е к с і й. Та яка се неволя? То ви не буваєте по селам, та й не знаєте, як тепер добре за панами жити! І казенні дівчата, аж вибрикуючи, ідуть у села за панських; одна одну попереджа.

О д а р к а. Та воно, Олексійку, і правда твоя; чула і я дечогось про се багацько: ідуть і наші городяни за селян, та ще й за панських; та мені ось що: Кандзюбина худоба, а її до біса! Жалко, як достанеться кому другому, а не моїй дитині. Нехай вже, Олексію, так буде, як воно є. Ти з Уляною розійдись та приходь на весілля, буцімто нічого і не було.

О л е к с і й (*тяжко вздохнув*). Ой паньматко, паньматко! Ти мене такими річами, мов гарячою шиною у серце шпигаєш! Щоб я на весілля прийшов? Не хочу, не хочу!.. Не можу із собою зовладати, бо любов як сон: ні заїси, ні зап'єш, коли кого нападе. Коли ж нема у вас жалю, піду прямо до свого барина, упаду у ноги і проситиму, щоб віддали у салдати, та й піду на край світа, у Туреччину, де дядько був.

У л я н а (*плачет*). Тогді, мамо, тільки ти мене і бачила!

ДУЕТ

У л я н а. Матусенько ріднесенька!
 Зозуленько милесенька!
 О що ж оце мені ти робиш!
 За що мене, нещасну, топиш?

Олексій. Не пий, не пий ти нашій крові!
Не розривай щирої любові!
Худобу всю мою озьми,
Без неї щасливі будем ми!

Нема бід,
Нема нужди,
Де щира любов.
Дасть і радість,
Дасть і щастя
Нам вірна любов! } (Вместе).

Олексій. Чи вміє дурень же любити?
Уляна. Порадоньку він дасть яку?
Олексій. Тільки знай, що будеш сльози лити!
Уляна. Не буде щастя на моім віку!
Олексій. Ой згляньте на мою біду!
Улясю за мене віддайте,
Коли ж не віддасте, то знайте,
Я за очима світ піду!

Уляна. Ой згляньте на мою біду!
За милого мене віддайте;
Коли ж не віддасте, то знайте,
Усюди смерть собі знайду!
Мене з тобою розлучають! } (Вместе).
Нехай собі вони се знають:

Уляна. Усюди смерть собі знайду!
Олексій. Я за очима світ піду!

Обнимаются. Одарка в стороне плачет.

О д а р к а (подошед к Уляне, ласкает ее). Годі ж, Улясю, годі, моя доненько! Не розривай мого серця! Іди у хату та вбирайся; вечір близенько, скоро старости прийдуть.

О л е к с і й. Тривай, паньматко! Поки ще Уляна не заручилась, поки ще мені не гріх назвати її своєю, нехай ми попросаємось, як довг велить. (Подошед к Уляне, говорит с горестью и сквозь слезы). Улясю! Серденько, рибонько! Бачить Бог, як тяжко мені на душі!.. Не можу тобі роз-

казати, як надривається моє серце!.. Прощай!.. Улясю! (*Плачет, и Уляна горько рыдает*). Прощай, моя зірочко!.. Нехай... тобі Бог помага!.. Казав би я тобі — не забувай мене, так закон не велить; ти довжна любити і шанувати, кого тобі Бог дасть. А об мені... і не спом'яни!.. Знаю, як ти мене любила, та знатиму, яково буде твоєму серцю жити з нелюбом. Не горюй, Уляно, та не вбивайся!.. Нехай я один за нас за двох буду горе пити!.. Нехай я один буду страждати!.. Коли ж почувеш, що була війна, то й знай, що мене перша куля зведе з світу... Заплач нишком та й... як собі хочеш. (*Тихо плачет и хочет ее оставить*).

Уляна (*обняв, удерживает его*). Олексієчку! мій лебедику, мій соколику! На кого ж ти мене покидаєш?.. Чи так же я тебе любила, щоб пережила розлучення з тобою?.. Ще ти не далеко зайдеш від Харкова, а мене приньме сира земля! Дойде сая вісточка до тебе, мій Олексієчку! Не журись, поплач трошки, відпоминай ту, що тебе широ до смерті любила, та і надійсь, що Бог нас зведе на тім світі докупоньки. Прощай, Олексієчку, прощай!.. була твоя і буду твоєю (*Обняв его в последний раз, утирает слезы и подходит к матери, с твердостью*). Ходім, мамо; робіть зо мною, що хочете; уже я не тутешня!.. (*Скоро уходит*).

Одарка (*во все время горько плакавшая*). Світа не бачу за горючими слізоньками!.. Я ж кажу: коли б мені не Кандзюбова худоба, то я б і не подумала за того стидкого та бридкого Стецька віддати таке золото, як моя Уляна; та ба! (*Уходит*).

Олексій (*в горести, задумался*). Усе то гроші, усе то гроші! Таки куди не подивись, усе вони на світі оруднують! З грішми, що не задумай, так усе і уродиться! З грішми, хоч лежінь, кажуть трудящий; з грішми дурня, невігласа і почитують і шанують лучче, чим доброго, розумного і роботящого. З грішми можна і бездільничать, і других обдирати, та ще замість щоб такого у Сибір, так такому ще і кланяються. Та чого тут далеко ходити? З грішми от і Стецько шанується, мов чоловік; а він, по правді сказавши... що він? Стецько!

Явлення сьдьмое

Олексій и Стецько.

Стецько (*за кулисами еще отзывается*). Га! Чого? Ось-осьде я! (*Выходит, едва идя от усталости, и пыхтит*). Ге! ге!.. те!.. Бодай тебе заво... ге! заводила лихоманка, як він мене за.. ге!.. завів! Одно те, що насилу дійшов, а тут ще і не потрапив, замість Харкова та учистив аж у Григорівку. Було б тобі сватання! З якого б чорта рушники давати, якби я не прийшов? Ще ж і додому швандяти не близько!

Олексій (*в сторону*). І ще з сим дурнем нічого і не зробиш! Заслав було його, так таки вернувся. (*Стецьку*). Чого ж ти вернувся? Де ти дів свого тестя?

Стецько. А щоб він зслиз! Знаєш: як пішли ми, та усе ідемо, усе ідемо... а він поспіша, аж сопе, та усе поспіша; а далі став тюпати підбігцем; а там вже — даром що старий — став і підплигувати, неначе панський пристяжний; а я за ним тюпаю, усе тюпаю... та не дожену. От як бачу, що не дожену, гукнув, щоб вернувся та узяв гроші, бо за що він питиме? Кинув йому зо жменю та як потяг назад, та й не потрапив, та аж у Григорівку просунувся, а відтіля вже сюди; та так утомивсь, що неначе у хрещика гравсь. А ти чого так посупивсь, мов той кіт, що мишу упустив? Але не слуха, що йому і кажеш...

Олексій (*все не слушая его*). Піду тепер до дядька-салдата. Не хочу ніякої поради. Нехай вчить муштри; іду охотою у салдати... (*Скоро уходит*).

Стецько (*один*). Ану, Стецько, чи вже спочив? Ходім, голубчику, ще до батька; може, він досі сердиться, що я не йду. Прийду та обую шкапові чоботи з підковами, одягну нову свиту... та й мудра ж! Ходім!.. Та не близько ж іти! Аж ген-ген! І не видно відсіля!.. (*Поет*).

Оцей світ
Такий світ,
Який собі довгий!
Цілий день проходиш,
Кінця не знаходиш,
Коли б він,
Коли б він

Та був коротенький.
Щоб тут поле,
А тут ліс;
Недалеко б дідько ніс.
От тут дівка, а тут батько,
А тут їх і хати,
Щоб недовго до них швандять,
А швидш дочухрати.
А то швандяй,
Швандяй, швандяй,
Швандяй, швандяй...

(Уходя все поет).

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

Внутренность крестьянской избы; на правой стороне длинный стол, покрытый ковром и сверху скатертью, на ней большой ржаной хлеб. По обеим сторонам стола длинные скамейки; на левой стороне сцены три маленькие скамейки. В углу, но на виду, печь.

Явление первое

Прокип лежит на скамейке за столом и спит.

О д а р к а *(выходит и продолжает говорить за кулисы)*.
Гляди ж, Улясю-душко, не барись. Пов'язавши скиндячки, пришпили квітку з правого боку, щоб знати було, що молода, та й виходь піч колупати. Вже скоро і люди придуть... Та що ми без батька будемо робити? Хоч поганенький, та був; а теперечки із-за свого та треба позичати. Де-то він шляється?.. О, лиха моя година! *(Поет)*.

Та лиха ж моя година!
Мене мати втопила:
За п'яницю віддала,
Щоб я, бідна, пропала!
Була собі попівна,
Меж дівками королівна,
Мудрі бублики пекла
І танок усім вела.

Тепер куди годжуся?
З п'янюгою воджуся!
Ні з ким взяти поради
І совіту подати.
Краса моя зав'яла!
Худобонька пропала!
Гай, дівочії літа!
Плачу, як та сирота!

Прокип крепко всхрапнул.

О дарка (*увидев его*). Дивись!.. се він спить! Уставай! Скоро люди прийдуть, давай порядок. Устань-бо! (*Толкает его, он привстает, зевает, потягивается и сидя дремлет*). Та прочумайся, навіжений! Та кажи лишень: де оце ти шлявся?

Прокіп (*все сидя, зевает*). Щось невтямки, де я був.

О дарка. Та вже нігде більш, як на вольній.

Прокіп. А побіг би я та спитав. Чи я був там?

О дарка. Та годі тобі: уставай, давай порядок; адже ти батько.

Прокіп (*вставая*). А може і справді, що я батько?

О дарка. Ну, тепер кажи: чого ти на вольну ходив, коли я не веліла?

Прокіп. Як чого? Пояса викупати. Хіба без пояса на сватанні бути?

О дарка (*скоро*). А що ж, викупив?

Прокіп (*вяло*). Та еж!

О дарка. Де ж ти гроші узяв? Мабуть, у тебе є вони? Так ке сюди, на сватання треба.

Прокіп. Де узяв? Зять дав.

О дарка. Зять? Бач, який добрий! Ще й нічого, а вже і гроші дає. Зосталося ж в тебе? Та ну-бо, прочуняйся швидше (*ласкаясь к нему*) та приберись любенько, умийся, щоб хміль пройшов, та підпережись гарненько. Та ке лишень гроші сюди, я сховаю, а після тобі і віддам. Або ке пояс сюди, я тебе підпережу, як змолоду підперізувала. Ти був тогді такий бравий! Чи в пам'ятку тобі, як колись раз, ще ти парубком був...

Прокіп (*слушая ее, разнежился*). Ге! як на току? Знаю, знаю. Згадав! (*В большом духе*). Що то тогді гарно було!

Іще того не забув,
Як я парубком був.
З дівчатами женихався,
По вулицям усе я шлявся.
А тепер уже не так;
Вже не той у мене смак.
Цур йому вже женихатись.
От на вольну швидш забратись.
Ой жінки ви, цокотухи!
Не смачніш ви від сивухи!
Хоч як хочеш, так цілуй;
А смачніш як: буль, буль, буль!

О дарка. Давай же пояс сюди, мерщій...

ДУЕТ

О дарка (*ласково*). Ке лиш пояс сюди, моє серденько!
Прокіп (*нежась*). Озьми пояс, підв'яжи, та легесенько.

О дарка (*с більшою ласкою*). Давай, давай, голубчику, давай пояс сюди.

Прокіп. А що ж? скажу: голубочко! нема пояса в мене.

О дарка. Адже ти в шинок ходив викупати його?

Прокіп. Коли ж грошей не було, знов заставив його.

О дарка. Бодай тебе заставляла лихая година!

Прокіп. А чим би я похмеливсь? Тут лиха година!

О дарка (*засучивая рукава*).

Та хоч гріх, хоч і два, поб'ю я п'янюгу.

Ох, був колись чоловік, тепер спився
з кругу!

О дарка. Поб'ю тобі морду всю,
Хоч я тобі й жінка,
Бодай лучче ісказивсь!
Ох, бідна я жінка!

Прокіп. Та чим би я похмеливсь,
Як би не горілка?
Та чим же я винуват,
Дорога горілка.

(Вместе).

О дарка (в *большом сердце*). Так оце у тебе і грошей нема? О гаспидський чоловік! Щастя твоє, що не такий час, я б тебе так притасувала, що б тебе і чорт не пізнав! Та ще, може, не скоро старости прийдуть, а то опісля серце відійде. (*Бросаясь к нему с кулаками*). Я тобі, стара собако!.. Я тобі сиві патли пообриваю!.. (*Стук в дверь*). Ох мені лихо... Сідай швидше... Цур тобі! нехай опісля... (*Садится с мужем и отдыхает*).

Явление второе

Те же и Олексій входит с покойным духом.

О дарка. Е! се Олексій.

Олексій. Дай Боже вечір добрий! Помагайбі вам на усе добре!

Прокіп (*очень важно*). Спасибі.

О дарка. Просимо до господи. Сідай, Олексію, щоб, як кажуть, старости сідали. Ти таки прийшов до нас?

Олексій. Прийшов, тітко, коли не виженете. Знаєте, що я вам скажу: ходив собі по вулиці та ось що зморочивав. Не віддаєте Уляни? Так і бить, Бог з вами! Дядько каже: не тільки світа, що у вікні, не во гнів вам сее слово. Є дівчат по усьому світу, заплющившись, десяток нагарбаю. Невдаха женитись на Уляні — найду собі другу. А мені подозвольте подивитись, як люди сватаються; повчусь і собі.

О дарка. Добре се ти, Олексію, вигадав, що покинув за Уляною вбиватись, а теперечки і вона, побачивши твое роздум'я, і сама схаменеться і полюбить Стецька. Посидь же з нами; казали дівчата — прийдуть на сватання, і музику достанемо, от і ти з ними потанцюєш і Уляну розважиш.

Олексій. А де вона? Я б з нею поговорив і навів би її на розум.

О дарка. От там у кімнаті убирається. Уляно! Уляно! А ходи вже сюди! (*Стучат три раза крепко в дверь*). Ох мені лихо! Оце вже старости! (*Суется*). Ти, Олексію, сядь тут окроме біля дверей; а ми, старий, з тобою, як голуб з голубкою. Еге! (*Садится с Прокопом на передних лавках подле стола*). Уляно, Уляно! Иди піч колупай; ста-

рости вже прийшли. (*Опять тот же стук*). Та іди-бо; що ти не йдеш? (*Бежит за нею и выводит Уляну, заливающуюся слезами, и ставит ее у печи*). От тут стій, та соромся, та почервоній-бо; бач, яка блідна, та ні на кого не дивись, усе колупай.

Уляна (*с горькими слезами*). Ох Боже мій! Олексій тут!

Олексій (*подойдя к ней, говорит тихо*). Мовчи та диш. Давай певно рушники, а з хусткою підожди, поки дядько-салдат навчить. (*Идет к своему месту и садится*).

Опять так же стучат за дверью.

О дарка (*усевшись с мужем*). Ну, тепер зовсім. Починай, старий!

Прокіп (*громко и важно*). Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи; а коли так собі, то вибачайте.

Явление третье

Скорик и Тымиш входят с палками; у первого под мышкой ржаной хлеб. Стецько в новой свите и очень больших сапогах франтит и все охорашивается, не снимая новой высокой шапки.

Скорик (*тихо Тымишу*). Ти ж, товаришу, как у паходах не бувал, света не видал и нечаво не знаєш, так у речах не суйся за умілими, а ожидай команди та только подтакуй. Вот і увесь пароль. (*Стецьку тихо*). Та сніми ж шапку, новобранець! У первой раз во фрунте. (*Оправившись, подходят*).

Прокіп (*очень важно*). А що ви за люди, і відкіля Бог приніс?

Скорик (*так же важно*). Прежде усево позвольте во фрунт стать і без темпов вам честь отдать, а просто покланитца і добрим словом прислужитца. Прежде паслушайте нас, а после уж будет от вас приказ. Кагда будет теє, так ми і онеє; когда ж наше слово не в прийом, так ми адре-тируємося і проч пайдьом. А що ми не дезертьори, і не марадьори, і без худої науки, так вот вам хлеб святой у руки. (*Подает хлеб*). Пожалуйте.

Тимиш (*кланяясь*). Так-таки, так.

Прокіп (*приняв хліб, целует и кладет подле своего*). Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо; коли ж ваша річ не до діла, то не треба і вас, і вашого хліба. Сідайте, люди добрі; може, здалека ідете? (*Старости садяться и усаживают Стецька подле себя*). А відкіля ви, панове, з якої землі?

Скорик. Ми з землі дальньої. Коли слухали, аж з Франції.

Стецько. Вже й видно москаль, зараз і збрехав. Ми притьмом з-за Харкова. (*Тымиш его удерживает*).

Прокіп. Що ж то за земля? Чи далеко вона відсіля?

Скорик. Не близько. Іщо аж за Москвою будет верстов сто.

Тиміш. Так-таки, так.

Прокіп. Крий Боже, як далеко! Мабуть, на кінці світа! Туди ворон нашої кості не занесе! Хороша ж сторона?

Скорик. Старана важная! Туда іза всево свету господство з'їзжаєтца пажить, пагулять...

Прокіп. Чи там же кабаки, чи вольна?

Скорик. Там об кабаках і не слишно; усе п'ють без закау.

Прокіп. А горілка дешева?

Скорик. Ніпочому. Там горілчані каладізя.

Прокіп. От сторона, так так! Ще лучче Косолапівки. Тим-то і господство туди унаджа. Е, якби нам, жінко, туди на слободу перейти та хоч би раз у таких колодязях скупатись! Ви ж в нас постоем, чи що?

Скорик (*говорит скоро*). Нет, ми прахадяща, партийонна каманда. А вот з нами какая гисторія, просимо паслухать. Раз у прошлом у годі були ми у паході у диком народі. Семдесят городов разорили, тридцять полонили, а один траншеями осадили. А у евтом городі как раз сидел вот евтот (*указав на Стецька*) дикой князь. Войско ево штурмуєт, а он, знай, себе бунтуєт, паднімаєт угору плечі і гаворит такїї речі: з городом вам атдамся завсем, тільки патеште меня тем, оддайте міне алі птицю, алі чорную куницю, алі красную дівицу, какую у вас ізберу і до себя приведу. Генерал нас призвал, такїї речі і сказал: ти, Осип Скорик, на всему свету пабувал, усю Туреччину ізхадил і в Рассею захадил, ти з ним пайди і в Німецію

зайди, іщите таково дива, шукайте і, как найдьош, ему аддавайте. Вот ми как пашли, тридцять государств прашли, а такова дива не нашли. Я було у ретираду астался, так наш дикой князь зотялся; усьо ішли, ішли і учора у етот город, — как завьотца, не знаєм, — пришли; тут разом пала нам пароша...

Стецько (*все слушал со вниманием*). Бов, бов, бов! То по москалевій брехні дзвонять. Яка літом пороша?

Скорик (*к нему с большим сердцем*). Малчи, шпийон! Не дасть закону сполнить.

Стецько (*тихо*). Дарма, бреши, бреши; до чого-то воно дійдеться.

Скорик. Вот как пала пароша, і на пароші след увидали і слідіть стали. Наш дикой князь татчас па следу взнал і как апеченой закричал: вот мая ні птиця, ні чорная куниця, а красная дівиця! Пайдьом ейо ськат і на нейо пароль узять. Вот ми па следу і пайшли, і да вашово дому пришли. Тепер ми себе розсуждаєм: певно, наша ні птиця, ні куниця, а красная дівиця у вас у хаті, тут ейо і палучить желаєм. А па євтой мові будьте усе здорови. Нашому слову канець, а ви дайте делу вінець.

Тиміш (*все продолжает*). Так-таки, так.

Стецько. Бач, куди карлючка закандзюбилась! Не з чорта хитрий і москаль!

Прокіп (*все с важностью*). Що се за напасть така? Відкіля се ви, панове хранцузи, таку біду на нас накликаєте? І якого нам дикого князя поставляете? Що воно таке є, кажіть? Щоб нам нашого не втопить.

Скорик. Е, хоч наш князь і дикой, одначе он штука великой! Как на свет родился, то іщо з сабою не бился; кагда ж ляжет спать, так ат нево і слова не слыхать; і таки з худоби кой-што маєт, і кагда абедаєт, зубов не позичаєт, а собственними своїми кусаєт; ат вади ні разу п'ян не бивал і нікагда у себя грошей не крал; у кампанії знаєт честь, свічей і сала не єст; ум і разум за ним ведьотця, он на стену не дерьотця. Тепер ви делом розмишляйте, а нам ответ давайте.

Одарка (*Уляне, которая стоит неподвижно*). Колупай швидше піч, колупай!

Прокіп (*подумав, важно*). Ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємось; а щоб ви нас не порочили, буцімто ми передержуємо куниці, або красні дівиці, так ми вас пов'яжемо. Чи так, жінко?

Одарка (*весело и ласково*). Роби, як знаєш. Ти батько і нам усім голова; як скажеш, так і буде.

Прокіп. Еге! Дочко, а годі піч колупати, давай чим оцих хранцузів пов'язати.

Стецько (*испугавшись*). Ану, ну; до чого дійдеться, то я і навтікача.

Одарка (*подойдя к Уляне, весело*). Іди ж, іди. Чуєш, що батько велить? Може, нічого не придбала та вже і соромиться. Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, в'яжи ж хоч валом. А ке лишень, що в тебе там є? (*Тащит ее против воли*). Та іди-бо; ще і опинається.

Скорик (*подойдя, удерживает Одарку*). Пастой! Де-лаїш темпи без флігельманта. Кагда не знаєте порядку, спрашуйте бувалих. Прежде надобно сполнить закон. Ми усьо знаєм: видали, как ето делается і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї. Вот што: садись, мать. А ти, девка, пакланися батюсьці і матусьці на-троеча, дякуй за хліб, і соль, і за науку, і праси благазлавлення на добройо дело. Вот как усюда делается. (*Садится*).

Тиміш (*все повторяет кстати и не кстати*). Так-таки, так.

Скорик (*Уляне*). Кланяйся ж у ноги, без темпов, по слову. (*Уляна, заливаясь слезами, кланяется в ноги три раза, а Скорик приговаривает*). Раз, у другой, у третьей. Полно.

Прокіп (*когда она ему кланяется*). Та буде ж, буде; та годі ж, годі. Давай швидше по чарці.

Скорик. Ну, тепер матусьці: раз, у другой, у третьей. Полно.

Уляна (*поклонясь в третий раз, остается пред матерью на коленях и горько плачет, держа ее за руку*). Ненечка моя ріднесенька! Лебідочко... перепілочко! У останній раз прошу тебе: не топи свого дитяти!.. Дай мені на світі пожити!..

Олексий стоить в стороне и, тронутый, утирает слезы.

О д а р к а (*сквозь слезы*). Годі ж, Улясю, годі, доненьку! Устань же, кажу тобі. Сього вже не буде. Давай там, що є. (*Видя, что Уляна не встает, начинает сердиться*). Та кажу ж тобі, що давай. От тільки не винесеш, то я тебе зроду не біла, а тут за патли потягну.

Т и м і ш. Так-таки, так.

Уляна (*в отчаянии*). Боже мій милосердний! (*Идет и, обращаясь к Олексию*). Тепер, Олексію, прощай на віки вічні! (*Уходит, заливаясь слезами*).

О д а р к а. Дурна, дурна! Так і я не хотіла за свого Прокіпа, на стіну лізла; а далі — й нічогісінько.

Стецько. Еге! Воно так: спершу не хоче, а далі і сама захоче.

Уляна выносит на деревянной тарелке два шитых рушника, крест-накрест положенные, и подносит прежде к Скорику и кланяется. Когда он возьмет, она другой подносит Тымишу и, отошед к стороне, плачет.

Скорик (*взяв рушник, встает и кланяется, держа его в руках*). Спасіба батюсьці і матусьці, што свайо дитя рано будили і доброму делу учили. Спасіба і маладой, што рано уставала, тонко пряла і харошеньки рушнички придбала!

Т и м і ш. Так-таки, так.

Скорик (*Тымишу*). Ану, товаришу, зав'яжи мене, а я табе. (*Друг другу завязывают рушники через плечо*). Вот так: штоб не зводили на людей напраслини. Уперьод наука. Завсем — скачи, козак. (*Садятся на своих местах*). А што ж? Делайте дело з канцом. Ми приведьонние, ми не стак віноваті, зв'яжіте і колонновожатаво.

Стецько. А князя і забули? Хоч би тобі на сміх чим-небудь оплутали.

О д а р к а. Давай же, Улясю, хустку молодому.

Прокіп. Ну-бо, ну-бо, мерщій; пора частувати.

Уляна (*ломая руки*). Вже ж, матінко, що хоч роби зо мною: лай, бий, хоч до смерті вбий, а не дам нелюбу хустки!..

О д а р к а (*вскочив к ней*). Та що се ти, Уляно? Чи на тебе біс напав, чи що? Кінчай діло, кажу тобі!

Уляна. З місця не піду, хоч вбий!

Стецько. Та чого ти їй у пику дивишся? За патли та в потилицю!

Т и м і ш. Так-таки, так.

О д а р к а (*рассердясь*). Та що се ти задумала? Як се можна хустки не давати? За якого ж ти гаспида рушники подавала? Та я з тебе дух виб'ю!. Та я не подивлюсь, що ти молода...

С к о р и к (*подоїдя, разводит их*). Пастой, мать, ета не просто. (*Посмотрев Уляне в глаза*). Наслано, я вам гаварю, што наслано; та не побаїмся насилки, умеєм і атаслать. Ми бували по свету: бували і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї; видали види і знаєм, што к чему. У меня не долго: скажу французскойо слово, так праженьом хоч какую насилку. Пайдьом сюда, у куток. Не смей ніхто падхадить к нам. (*Отводит Уляну в сторону и говорит с нею. Она делается веселее. Между тем...*)

О д а р к а. Наслано! Ох, мені лихо! А хто б то і наслав? Чи не врагова Сосюрчиха? Так і є. Колись на базарі полаялись з нею, так і похвалилась: я тобі, каже, віддячу. А учора я і бачила, що усе округ двора сновала, чи збирала що, чи підкладала, а я й байдуже! От же таки і віддячила!

С т е ц ь к о (*громко зевает и потягивается*). Щур йому, сьому сватанню: яке довге! Коли б швидше спати!

У л я н а (*выслушав все от Скорика, в большой радости убегаёт*). Зараз, дядку, зараз.

С к о р и к (*подходит к месту и садится*). Как рукой знял. Вибрикуючи пабегла і зараз усьо принесьот. Ета хто-то і наслав, та не умеючи. Уж с етаким не справітця-та! І пагразней попадались і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї, і где ми па паходам хадили, та і тих за пояс затикали. Да нас же прихадили вчитця-та.

О д а р к а. А що, пане старосто, якби я вас попросила: чи не можна що подіяти мому Прокопові? П'є непросипуце! Я б вам спасибі сказала.

С к о р и к (*подходит и долго смотрит ему в глаза*). Дано, зразу виджу, што дано; та ета хто-то з умом і дав. Много мине будет мароки. Вот, каби его у службу, та до нашаво хвельтхвебеля, так тот би атучил. (*Хохочет*). Тот би без наговорів, а просто, палочками; так би і глядеть на сивуху не стал. Тот-то служба святая! (*Поет*).

Ми, как в службу поступаем,
Всю натуру оставляем.
Бил ти п'яница і мот, —
В службѣ будеш ти не тот.
Палка! дело ти святое;
Ум і разум нам дайош.
Бросиш, брат, ти всьо пустое,
Как к фельдфебелю попадьош!
Ах, фельдфебель, друг любезной!
Вместо крьостнаво отца.
Полтораста ти улепиш
И поправиш маладца!

Адначе не бойся, старой, не бойся; я пашутіл. (*Садится*).
Справимся і без палочок. Недаром хадили па Франціі,
па Туреччине, да у Рассею завертали-ста: што-небудь да
знаем. А вот што сделаем: даждьом маладика, так нада-те
будет єво, как яструба, тридевять зарей виводить та кає-
што па-французски гаварить, што знаєм, а там падкурим
та напоім. (*Тымишу*). Юк, мусье?

Т и м і ш. Так-таки, так.

С к о р и к. Ну, харашо, когда так; будеш дяковать.

У л я н а, веселая, румяная, выносит приготовленное ею и покрытое сло-
женным шелковым платком, подносит к Стецьку и кланяется.

С т е ц ь к о (*в полной радости встает, засучивает ру-
кава и, не взяв еще, обратись к отцу и матери, кланяется
и говорит, прерывая смехом*). Спасибі матері... що вчила
батька спати... та будила... прясти...

Пока он говорил, Олексій взял из-за него подносимый платок и про-
ворно зацепил его за пояс. А Стецько, проговорив, схватывает, не смот-
ря, большую тыкву. Стоит в изумлении, разинув рот, и держит ее перед
собой. Уляна бросается к спешащему к ней Олексию.

О л е к с і й. Тепер ти моя на віки вішні! } (*Вместе*).
У л я н а. Не покину тебе до смерті! }

О д а р к а (*не выдавшая, что случилось с Стецьком, а
видя обнимающихся Олексия и Уляну, вскакивает с серд-
цем*). Що се, що се таке? Що се?

Стецько (*заслонив Олексія и Уляну, подносить ей близко к лицу тыкву*). Гарбуз! Хіба повилазило? Ось бач; хоч покуштуй!

Одарка (*вне себя от удивления, стоит с поднятыми руками*). Що се таке? Та се нас обморочено!

Олексій (*бросаясь к ней*). Ні, матусенько, се не морока, се правда святая, хоч перехрестись. Таке моє щастя: мені досталася хустка, а урагу мому — гарбуз.

Стецько. Так поміняймося ке.

Уляна (*також бросаясь к матери*). Матусенько, моя ріднесенька! Божая воля на те, щоб я пожила ще на світі. Благослови ж мене і мого Олексія!

Стецько. Поблагослови їх оцим гарбузом по потилиці.

Одарка (*в большом гневе*). Щоб я вас благословила? Нехай вас сей та той благословить. Не буде сього, не буде...

Тиміш. Так-таки, так.

Прокіп. Та ну-бо швидше благословляй; пора по чарці.

Одарка (*скоро и кричит*). І ти, п'яниця, туди ж? Знай свою вольну, а у моє діло не мішайся; тебе не довго то й битиму. А вас от як благословляю: тебе, проклятий халахуре, волоцюго, поблагословлю тією чаплією, що мені на лихо скував. Усю на тобі потрошу та у придачу трясцями, та болячками, та стонадцять куп лихорадок. А тобі увесь гарбуз розтовчу об голову, усі патли тобі пообриваю, коси твої вирву, та таки з Стецьком і обвінчаю, обвінчаю, таки обвінчаю! А ти, пройдисвіте, вон з моєї хати! Подай лишень хустку сюди; подай, подай, подай... (*Задыхается от гнева и хочет отнять платок у Олексія*).

Скорик. Трррр! трррр! трррр! Настоящей батальной огонь. Тепер пайдьом у сикурс на штики. (*Становится между Одаркою и Олексием*). Паслушай, паньматка, меня, бувалаво...

Одарка. Не хочу, не хочу нічого слухати...

Скорик. Та паслушай...

Одарка. Нехай віддасть хустку Кандзюбенку, а сам віється з хати і щоб мого двора не знав!

Скорик (*притопнув ногой*). Так цить же, кажу-гаварю табе. Зараз кабилою станеш, вот только скажу французское слово.

Одарка (*испугавшись, зажимає рот*). Ох мені ж лихо! Не буду ж, не буду!

Стецько (*в большой радости*). Ану, ну: зроби її кобилою; я ще не бачив, як чоловік звірякою перекидається! Та коли б ще заржала; то-то б сміху було.

Скорик (*Стецьку*). Малчи і слухай камандних слов. Не бісись, Одарко, і поблагослови своїх детушок.

Одарка. Як собі хочете; біситись не буду і благословляти не хочу. Нехай віддасть хустку. Я в нього з горла видеру...

Скорик. Не шуметь! Паслушай толком. Вот сколько я земель ні прахадил, бил у Франції, у Німеції, у Рассеї і у Туреччині, та вот і до вас прийшол...

Стецько. А за Харковом що був, так і не кажеш?

Скорик (*грози́т ему*). Смирно! Ну, так во всех землях такой закон: каму дана хустка, тот і жених, каму паднесуть гарбуз, вот как би нашому Кандзюбенку, тот ступай вон. Ёта ужо спаконвеку так, і закону переменіть не можно. А хто ад ётаво закону адступиться, таму грех смертельной и на скатину падьож будет.

Одарка. Та у нас ні волика, ні коровки. Усе мій старий попропивав, нічому і здихати.

Скорик. А миру хрестьянскаво не жалееш? А што тогда скажеш, как у всьом светі павиздыхает скатина? Так што табе тагда будет? Зараз тебя на абвахту та лад ваенной суд.

Прокіп. А під суд як підложать, так там і поворушитись не можна.

Стецько. Ану, ну; до чого-то воно дійдеться?

Скорик. Ёто первое дело. А другую речь пагаваря: зачим ти не хочеш аддать дочки за Алексія? Парень важной, разумной, ремесной, да іщо ж і пламенник мой.

Одарка. Так крепак...

Скорик. Ех! Што мне з табой, как з рекрутом, гаварить! Ти военнаво артикула не знаєш і усьо здор пореш. Паслушай меня, я присяжной чалавек: я не могу неправди гаварить. У казьонних мужичков начальники, а у под-

даних памешики камандери, а усем галава батюшка гасударь. Ат єво миласти приказано усем нікаво не абіждать. У Алексєєва барина людям житїю славнайю і у них усєво довольню.

Прокіп. А в них у селі чи кабаки, чи вольна?

Скорик. Вольная, брат, вольная. На десять верстов кругом кабацкаво духа і не слыхать.

Прокіп. От сторона! Так чоґо тут і думати? Не дрочись, Одарко!

Одарка. Але тривай лишень!.. Так, бач, пане старосто, у Кандзюбенка худоба... Серце болить, як згадаю!..

Скорик. Ага! Так єта уж не просто. Харашо; ми умеем как і з єтим справітця-та. А поставте сюда ослончик. *(Исполняют)*. Так. Тепер азьми миску, єтима четирмя пальцами, і принеси сюда. Та сматри, іменно єтима пальцами.

Одарка. Ох мені лихо! Чи не будете ворожити?

Скорик. Нічаво, не пугайся; єто не ворожка, а снять з тебе нада-те насилку. Ми недаром па усем местам хадили. Зніму, штоб ти ад неї не зачхла.

Одарка *(низко кланяясь)*. Ох батечку, голубчику! робіть швидше, що знаєте; так і чую, як мене з-за плечей бере. Так миску вам подати?

Скорик. Миску, та вот єфтими пальцами. *(Она приносит, и он ставит ее на скамейку и, сняв свой рушник, отдает Тымишу)*. На, таваришу, падерж пачотной знак. У єфтаком делі не следует прапускать нікакой єволюції. Держи ж єво, вот так, по-нашому, ваєнному: пад куроқ. Да зделай дружбу, не зварачивай єво, а то штоб либо меня, либо тебя у три погібелі не звернуло. Тепер, стара, азьми водянчик з водою і держи тутеча, а я кой-шта палажу. *(Вынимает из кармана бумажку и достает вещи)*. Вот из французскава каравая весільная шишка; ми єїю паложим у миску. Так. Тепер усє атайдіть на аванпости, у куток, і ніхто ні пари з уст. А ти з рушником стань тут. *(Ставит Тымиша подле себя)*. Тепер, Одаріє, лий у миску воду та приговорюй французское слово голосно: плюх, плюх, плюх! *(Одарка сделала, приговаривая)*. Тепер на, з турецкой церкви свечичка; засвяти єїю і неси сюда, та не погаси, а то только тебе і на светі жить. *(Засучивает рукава;*

Одарка, вся трепещущая, приносит зажженный восковой огарок). Дай сюда. (Прилепливает его к миске). Теперича усе зажмуртєсь і не маги ніхто шевельнутца. Ну... починається нашеє дело... Гу!.. а самаво так лихорадка і бйот. Єто уміючи наслано; та нічаво, не пасилуєш. Одаріє, рожденная, молитвенная, крещенная, вінчанная, покритая!.. скажи... как тебя: чи із плечей берьот, ілі у очах рябієт?

Одарка (дрожжа). Та... і з-за... плечей... і у очах..

Скорик. Французская, па усьому виджу, што французская насилка; у нас, у ваєнных, єто не диковина. Злая насилка! Адначе справимся-та. (Поет).

Тара, бара, мара, деларжан!
Пуру, буру, туру, акерман!
Бендер, кардаш,
Дюпень, мар'яж,
Йок пшик, йок пшик.

(Топит свечку в воде).

Банжур, мадам Одаріє, снято! Ат каво прийшло, на таво пайшло. Паздравляю, мадам Одаріє! не рябей! Вота, сматріте усе у воду смелаво: хоч би тебе адна скатинка, али коровка, али што-небудь із Кандзюбиной худоби. Нічаво нет; усьо пашло геть. Сматріт, сматріт!

Прокіп (подходит и с боязнью заглядывает в миску). Але і справді! Хоч би тобі воловий хвіст, — нема нічого.

Стецько (внимательно глядя в миску). Хоч би тобі одна скотина; тільки сама моя пика зосталася.

Тиміш (также смотрит). Так-таки, так.

Одарка (приходя в себя). Чому ж там і зостатися, коли я сама бачила, як усе повиплигувало геть!

Скорик. От так же, Одаріє, повиплигуєт і уся худоба Кандзюбина з тваєй пам'яті, как ти ефтую воду вип'єш, п'ючи єйо каждоденно по напьюрстку, натошача. Как воду кончиш, так і жалковать перестанєш. А наші молодії, как будут любитця та дружно жить, та не лінуючись работать, так і зберут ішо пабольш, чим у Стецька. Да вот і я: хадил па Туреччине, па Франції, па Рассеї да і сабрал п'ятьдесят целкових; так па смерті маєй усьо запаведаю Алексею; он меня і пахаваєт...

Стецько. Якби мені гроші віддав, я б тебе, урагового москаля, сього дня б у домовину. Вже я бачу, до чого воно іде.

Одарка (*наконець, отдохнув*). О, спасибі ж тобі, пане старосто! Таки як руками зняв. Тепер мені не тільки що Стецька, та і усії його худоби нічогісінько не жалко. А Олексія вже полюбила, мов ріднесенького сина. Ходіте ж, діточки, сюди. (*Обнимаєт Олексія и Уляну*). Будьте ж здорові, як вода, а багаті, як земля, а красиві, як весна!

Скорик (*вскрикивает*). Ура! наша взяла!

Стецько (*задумавшийся, испугался от его крика*). Тю на твою голову! Ще й весілля не було, а він вже і гука. Отака-то московська віра!

Скорик. Тепер, таваришу, падавай знак сюда. (*Навязывает рушник*). Спасіба ж вам, панове сватове, за ваше паслушаніє і любов. Тепер нада-те сполнить закон і канчать діло. Сідайте ж ви тут. (*Усаживает стариков на их места*). А ми, таваришу, тут. А маладії пастойте.

Стецько (*садясь подле старост*). А князь осьдечки сяде.

Скорик (*сводит его*). І нет, брат; уж не здивуй. Ми-нулось твайо княжество! Али сядь себе, али вон пайди. Нуте ж, скажем законнойо слово: панове сватове!

Прокіп і Одарка (*вместе*). А ми раді слухати.

Скорик. Што ви жалали, то ми зделали. А за сії речі, дайте нам горілки гречи.

Одарка. Просимо на хліб, на сіль і на сватання!

Скорик. Вот тепер нада-те садавितца по закону. Молодії! Просимо на посад. (*Усаживает Олексія и Уляну на большом месте; отца и мать — подле Уляны*). Тут батюшка, а матушка здеся, штоб близько поратись. А ми, таваришу, здець. (*Садится с Тымишем подле Олексія*).

Прокіп. Та мерщій давайте страву, пора по чарці.

Стецько. Бач, як попарувались! Я вже бачу, до чого воно дійдеться.

Одарка. Та сідай, Стецю, з нами, та й повечеряеш. А от скоро і дружечки прийдуть, то й потанцював би з ними.

Стецько (*поет*).

Бодай не дождали,
Щоб я з вами їв!
А ось що скажу
Отут вам усім:
Мати, ісказися,
Батько, подавись,
Жених, провалися,
Москаль, утопись.
Тепер же ти, Уляно,
Аж ось мене послухай:
Ой, плач тепер, небого,
Потилицю чухай.
Жених твій крепак,
(Нехай йому болячка!)
Через нього і ти стала
Не хто, як крепачка.
Крепачка, крепачка,
Крепачка, крепачка,
Крепачка...

(Собирает шапку и тыкву, прячет ее и выходит, все продолжая петь: крепачка! Затворив дверь, опять выглядывает и кричит: крепачка! и опять по временам выглядывает и то же кричит).

Между тем Одарка выносит тарелки и другие принадлежности; расставив все по порядку, подает на стол миску и проч.

Скорик *(между тем нарезал хлеба)*. Вот тепер па трудах можно і порцію подавать.

Прокіп. Насилу за увесь вечір розумне слово сказали. *(Наливает водку и подносит к Скорика)*. Пожалуйте, пане старосто!

Скорик *(тихо отводит его руку)*. Пожалуйте, пане свате, ви вперьод викушайте. Может, намішали французської бурди, што і на стену падерьомся. Да і у Туреччині завсігда приговорюють: у каво у руках, у таво і в устах.

Прокіп. Будьте ж здорові! *(Выпивает поспешно)*. А!.. кабацька!.. розведена! Що б то на вольній узяти! *(Потちивает Скорика)*.

Скорик (*взяв рюмку, говорить скоро*). Єщо п'ю за здоров'я, вам скажу какое: чарочка моя кругленька, нали-та з краями ровненька; тим, тим ти мені мила, што очен-но полна. Кагда втоплю в тебе свої уста, так вам скажу: многая лета! Не бойсь, чарка, я тебе не струшу, лейся в горло, возвесели салдацкую душу; а штоб мені не сухо пить, так при чарке вот што стану гаварить: здоровствуй, батька с маткой, веселітеся своєю дитяткой; радість вашу величайте і нас не забувайте. Здоровствуй, князь с княги-нею, з молодою господинею! Любітеся, пийте, гуляйте і человечество розплоджайте. А наконец вот мой пароль: здоров'я всей канпанії чесной! (*Выпивает и брызжет вверх*). Штоб так наші маладії вибрикивали!

Одарка. Кушайте ж страву, просимо. От же і дру-жечки ідуть.

Прокип потчуєт водкою пришедших девок; они не п'ють, он все выпивает.

Хор дєвок (*начинают петь за кулисами*).

Та ти, душечко, наша Улянко!
Обмітайте двори,
Обмітайте двори,
Застилайте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золотії мисочки,
От ідуть дружечки!

1-я дєвка (*кланяясь, и все за нею*). Дай Боже вечір добрий! Помогайбі вам на усе добре.

Олексій и Уляна, привстав, кланяються.

Одарка. Спасибі, дружечки! Просимо на хліб, на сіль і на сватання. Сідайте сюди, дівчата. (*Усаживает их подле Уляны*). От же вам і ложечки; брусуйте, друженьки, брусуйте...

Скорик (*продолжая есть*). Вот едак і у Франції: сперва покушають страву, а там і яловичину покришать.

2-я дєвка. Та нам же при людях їсти не подоба!

3-я дєвка. Лучче ми вам заспїваємо та ваших молодих возвеличаємо.

Скорик (*оставив єсть*). Ех, дєвушки! патєште нас, патєште пісеньками.

Хор дєвок

Ой чому, чому
В сім новім дому
Так рано засвічено?
Улянка рано вставала,
Русу косу чесала,
Матінку питала.

Одарка (*во все время сей песни плакала*). Ох, дружечки, сизі голубочки! Не розривайте мого серденька жалобними пісеньками. Як здумаю та згадаю, як мені без Уляни зоставатись, так за слізоньками світа не бачу! Зостануся з п'яницею, і вже добра не ждати.

Скорик. Нечево плакать; вот тут-то і пайдьот тебе дабро.

Одарка. Де вже добра ськати!

Прокіп. Добра? Осьде добро.

ВОДЕВИЛЬ

Прокіп. Хто добре п'є, той, знай, все спить;
А хто все спить, той не грішить.
Чого ж нам тут вередувати?
Приньмімось лишень куликати,
То й вродиться добро той час.
Не було сварки,
Не буде лайки,
Горілочка зупинить нас.
Як нап'ємось та полягаєм,
Прокинувшись, давай знов пити;
Та так собі і прогуляєм.
А що, Тиміше, як?

Тиміш. Так-таки, так.

- Прокіп. Коли ж тут лаятись і битись?
З горілкою добре нам жити!
- Прокіп. Коли ж тут лаятись і битись!
З горілкою добро нам жить!
- Всі. От тут-то лаятись і битись!
З горілкою нам лихо жити!
- Одарка. Як жінка стане мужика
Товкти і вчити, часто бити,
Тоді нам добре буде жити.
Тепер же правда в нас яка?
Куди ні повернись, старші вони.
Мужик дуріє,
На все він сміє,
Не слухає ні в чім жони.
Ось нуте лишень нам піддайтесь,
Під нашу дудку гоцака
Скачіть, мовчіть і не брикайтесь.
А що, Тиміше, як?
- Тиміш. Так-таки, так.
- Одарка. Нехай вчить жінка мужика!
То й правда буде не така.
- Одарка. Нехай вчить жінка мужика!
То й правда буде не така.
- Всі. Не вчити жінці мужика;
На світі правда не така.
- Олексій і Уляна. Тоді на світі правда стане,
Тоді добро меж нас прогляне,
Як щира буде в нас любов,
Не буде лайки, ні розмов.
А що, Тиміше, як?
- Тиміш. Так-таки, так.
- Олексій і Уляна. Як станемо усі любитись,
За що нам буде вже сваритись?
- Всі. Як станемо усі любитись,
За що нам буде вже сваритись?
- Скорик. В паходах всюди пабував,
Каких земель не павидав!
Так знаю всьо, і вот порада:
Вперьод всево так треба-нада
Увесь народ ва фронт паставить,

(Вместе).

(Вместе).

Меня фельдфебелем наставить.
«Муницю бережи,
Аль пряжку падв'яжи».
Кагда ж судьям тут брать взятки?
І лекарям народ морить?
Кагда матать нам без аглядки?
На зло не будет часу, вірно.
Чуть што не так, каманда «смірно»!
І фуктель паказал їм бравою,
І «с места марш все: левой, правой!»
І в ногу будуть все хадить,
Кагда ж тут ссори завадить?
А што, тавариш, как?

Тиміш.

Так-таки, так.

Скорик.

Ах, матушка, воєнна служба!
В тебе адной любов і дружба!

Всі.

Ах, матушка, воєнна служба!
В тебе адной любов і дружба!

Стецько (*перед тем возвратившийся*).

Ось і я до вас вернувся,
Ось і я вже схаменувся;
І женитися не буду
Ні довіку, ні до суду.
Своїм дітям закажу:
Не женітесь, не казітесь,
Так і батькові скажу:
А чому він оженився?
Я б без нього народився.
Всяк про щастя все питає,
А того ніхто не знає,
Що тогді б прийшло добро,
Якби не женивсь ніхто.

А що, Тиміше, як?

Тиміш.

Так-таки, так.

Стецько.

От тогді б прийшло добро,
Якби не женивсь ніхто.

Всі.

От і згинуло б добро,
Якби не женивсь ніхто.

Т и м і ш.

Гай-гай, товкуєте об чім!
Тоді добро ми будем знати,
Як що-небудь не так зовсім, —
А нам не спорить, а казати:

Та так-таки, так.

Хоч луплять волость писарі,
Жінки у гречку, знай, все скачуть,
В горілку воду шинкарі,
Знай, ллють; та що робить? всі кажуть:

Та так-таки, так.

Багатий дметься, мов шкурат,
І часом бреше, пальці знати!
Сам бачиш! — він чортяці брат,
Не треба спорить, а казати:

Та так-таки, так.

(К зрителям).

А що, чи можна вас спитать?
Чи сватанням вам не остили?
Як нічого про те сказать,
Плесніть, панове мої милі!

От так, от так!

ФИНАЛ

В с і.

Поки добра на світі ждати,
Так нам отут хіба дрімати?
Ану! почнем лишень гуляти!
Горілка є, музика гра.
Дівчата! Нуте танцювати!
Трара-рара, трара-рара.

Общие танцы.

ЗМІСТ

ПОВІСТІ

Маруся	5
Конопотська відьма	88
Козир-дівка	165

ШЕЛЬМЕНКО-ДЕНЩИК (<i>Комедия в пяти действиях</i>)	221
---	-----

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ (<i>Малороссийская опера в трех действиях</i>)	285
--	-----